ČESKO-SLOVENSKÁ HISTORICKÁ ROČENKA 2013

VEDA
Vydavateľstvo
Slovenskej akadémie vied

VIDITEĽNÁ I SKRYTÁ ...

Česko(moravsko)-slovenská hranica v 20. storočí

Eds. Vladimír Goněc, Roman Holec

ŠTÚDIE K ČESKO-SLOVENSKÝM VZŤAHOM A ČESKÝM A SLOVENSKÝM DEJINÁM

Ed. Vladimír Goněc

DOKUMENTY

VEDA
Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Skalica – Bratislava 2014

Medzinárodná vedecká rada edičnej série
Česko-slovenská historická ročenka

Spolupredsedovia:
Ivan Kamenec
Vilém Prečan

Členovia:
Miloslav Čaplovič
Vojtech Čelko
Viliam Čičaj
Vladimír Goněc
Petr Hofman
Roman Holec
Dušan Kováč
Robert Kvaček
Miloslava Melanová
Jan Mervart
Jan Němeček
Richard Pavlovič
Miroslav Pekník
Jaroslava Roguľová
Jan Rychlík

Recenzenti:
doc. PhDr. Josef Harna, CSc.
prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

© Doc. PhDr. Vladimír Goněc, DrSc. (editor), 2014

ISBN 978-80-89391-35-6
ISBN 978-80-224-1390-9

ČESKO-SLOVENSKÁ HISTORICKÁ ROČENKA

2013

SKALICA – BRATISLAVA 2014

Česko-slovenská historická ročenka 2013

Vydáva Ústav politických vied SAV v spolupráci
s Česko-slovenskou/Slovensko-českou komisiou historikov

OBSAH – CONTENTS – INHALT

VIDITEĽNÁ I SKRYTÁ ...
Česko(moravsko)-slovenská hranica v 20. storočí

Nadežda Jurčišinová
Prejavy česko-slovenskej spolupráce na oboch stranách moravsko-slovenskej hranice pred prvou svetovou vojnou 11
Displays of Czech-Slovak cooperation on both sides of the Moravian-Slovak border before World War I 23

Marek Junek
Spolková činnost a česko-slovenské vztahy na moravsko-slovenském pomezí po roce 1918 25
Czech-Slovak associations and relations on the Moravian-Slovak border after 1918 38

Jan Rychlík
Hraniční režim mezi Protektorátem Čechy a Morava a Slovenskem a poměry v moravsko-slovenském pohraničí v letech 1939–1945 39
Border regime between Slovakia and the Protectorate of Bohemia and Moravia, and the situation in the Moravian-Slovak borderland in 1939–1945 54

Jana Pospíšilová
Příběhy z moravsko-slovenské hranice 57
Stories from the Moravian-Slovak border 67

Tomáš Kostelecký – Markéta Poláková – Renata Mikešová – Martin Šimon
Volební výsledky na moravské straně moravsko-slovenského pomezí: volby do parlamentu 1920–2010 69
Election results on the Moravian side of the Moravian-Slovak borderland: elections to Parliament 1920–2010 94

Vladimír Krivý
Od Malaciek po Čadcu. Výsledky volieb 1920–2012 95
From Malacky to Čadca. Election results in the period of 1920–2012 116

Katarína Popelková – Monika Vrzgulová
Zabudnite na Sabotov! Ľudia na novej štátnej hranici – každodenný život a politika 121
Forget the Sabot settlement!: People at the New State Border – Everyday Life and Politics 141

ŠTÚDIE K ČESKO-SLOVENSKÝM VZŤAHOM A ČESKÝM A SLOVENSKÝM DEJINÁM

Daniel Hupko
Pálffyovci v službách Habsburgovcov v 18. storočí 145
The Pálffy family in the service of the Habsburgs in the 18th century 175

Ferdinand Vrábel
Zápas o posilnenie samostatnosti uhorskej armády (1903–1913) a pomery medzi slovenskými vojakmi v Bratislave v rokoch 1912–1913 177
Struggle for strengthening of independence of the Hungarian Army (1903–1913) and the situation among Slovak soldiers in Bratislava in the years 1912–1913 198

Milan Ducháček
Holíčská fara v konceptualizaci dějin Václava Chaloupeckého a Daniela Rapanta 199
The parsonage of Holíč in the conceptualization of the history by Václav Chaloupecký and Daniel Rapant 224

Martin Koťa
Adolf Kroupa – patron slovenského umění. První český nositel Ceny Cypriána Majerníka 225
Adolf Kroupa – patron of the Slovak arts. First Czech winner of the Cyprian Majerník Award 233

DOKUMENTY

Jan Rychlík – Magdalena Rychlíková
Zprávy Státní stěhovací komise v Bratislavě o postavení Čechů na Slovensku (1939–1945) 237
Reports of the State Resettlement Commission in Bratislava on the position of the Czechs in Slovakia (1939–1945) 293

ZO ŽIVOTA KOMISIE

Česko-slovenská komisia historikov v rokoch 2012–2013 (Roman Holec) 297

RECENZIE

Vlasta Jaksicsová: Kultúra v dejinách. Dejiny v kultúre. Moderna a slovenský intelektuál v spoločnosti prvej polovice 20. storočia (Ivan Kamenec) 303
Marcela Domenová (ed.): Z dejín mesta Prešova a jeho obyvateľov (Richard Pavlovič) 306

VIDITEĽNÁ I SKRYTÁ ...

Česko(moravsko)-slovenská hranica v 20. storočí

Eds. Vladimír Goněc, Roman Holec

Predkladaná kolektívna monografia bola pripravená pod koordináciou Slovensko-českej/ Česko-slovenskej komisie historikov na základe workshopu – konfrontácie spoluautorov pri príležitosti rovnomennej konferencie, ktorú usporiadali 16. apríla 2012 v Skalici Stredoeurópska vysoká škola v Skalici, Záhorské múzeum Skalica a Slovensko-česká/ Česko-slovenská komisia historikov.

PREJAVY ČESKO-SLOVENSKEJ SPOLUPRÁCE NA OBOCH STRANÁCH MORAVSKO-SLOVENSKEJ HRANICE PRED PRVOU SVETOVOU VOJNOU

NADEŽDA JURČIŠINOVÁ

Potreba vzájomného zblíženia, porozumenia a pomoci medzi Čechmi a Slovákmi sa viac než kdekoľvek inde intenzívne pociťovala v moravsko-slovenskom pohraničí. Žičlivé moravské prostredie, ako aj jazyková a mentálna blízkosť ľudí na oboch stranách hranice vytvárali vhodné podmienky na stretávanie, vzájomné spoznávanie, názorové ovplyvňovanie a kultúrne obohacovanie sa. Zvlášť uhorskí Slováci chodievali na Moravu a zúčastňovali sa rôznych formálnych aj neformálnych spoločenských a kultúrnych podujatí, boli informovaní o tamojšom politickom dianí a nadväzovali priateľské vzťahy s mnohými moravskými národnými pracovníkmi.

Popri individuálnych stretnutiach mala česko-slovenská spolupráca v moravsko-slovenskom pohraničí začiatkom 20. storočia čoraz častejšie organizovaný charakter, o čo sa zaslúžili jej prívrženci z priľahlých miest a mestečiek. Viaceré z nich boli dejiskom vzájomných stretnutí obyvateľov tu žijúcich. Išlo o predovšetkým o Hodonín, Luhačovice, Kroměříž, Uherské Hradiště, Uherský Brod a Frenštát pod Radhoštěm. V poslednom z nich roky žil a pôsobil známy slovakofil Karel Kálal. Písal články o Slovensku a v nich okrem iného upozorňoval na to, ako prekonať uhorské hranice a nadväzovať konkrétnu spoluprácu medzi oboma národmi. V tomto mestečku sa konali aj prvé stretnutia a viedli diskusie o česko-slovenskej vzájomnosti za účasti slovenských, moravských a českých kultúrnych pracovníkov, ktorí sem prichádzali skôr jednotlivo než hromadne, aby drobnou činnosťou nadväzovali česko-slovenské kontakty.[1] V Hodoníne sa v júni 1907 spoznali Andrej Hlinka a miestny profesor katolíckeho gymnázia, katolícky kňaz Alois Kolísek. Bolo to počas výstavy moravských maliarov, ktorí Hlinku na ňu pozvali a zvolili za protektora výstavy. Rečnícky talent a osobnosť Hlinku Kolíska natoľko zaujali, že sa rozhodol pozvať ho na prednáškové turné po Morave a Čechách.[2]

Prejavy spolupráce na oboch stranách moravsko-slovenskej hranice mali rôznu podobu, tak v kultúrnej, ako aj v hospodárskej oblasti. Často boli sprievodným

---

1 Bližšie: HOLEC, R.: Tragédia vyhnanca alebo priateľstvo na život a na smrť (Karol Salva a Karel Kálal). In *Zabudnuté osudy.* Martin 2001, s. 134–154.

2 Bližšie: HOLEC, R.: *Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť.* Martin 1997, s. 128–139; STEHLÍK, M.: Přednáškové turné Andreje Hlinky v Čechách a na Moravě v roce 1907 v kontextu česko-slovenských vztahů. In *Česko-slovenská historická ročenka 1999.* Brno 1999, s. 83–95.

javom každodenného života obyvateľov tu žijúcich. Stretávali sa pri rôznych rodinných či priateľských príležitostiach, na schôdzkach, poradách, zábavách. Slováci prichádzali často za prácou do blízkych moravských mestečiek.

Najvýraznejšie sa spolupráca v moravsko-slovenskom pohraničí prejavila v oblasti kultúry. V rozvoji vzťahov vo *výtvarnom umení* zohral dôležitú úlohu Hodonín. Začiatkom mája 1902 tu skupina moravských maliarov okolo Jožu Úprku iniciovala úspešnú výstavu moravských a slovenských výtvarných umelcov. Usporiadatelia sa dohodli, že výstava bude koncipovaná ako veľká reprezentačná výstava slovenského umenia a zároveň aj spoločná výstava moravsko-slovenských a uhorsko-slovenských maliarov. Takýmto spôsobom mala byť symbolizovaná kultúrna jednota moravských a uhorských Slovákov. Svoje práce predstavil okrem Jožu Úprku aj jeho brat sochár František. Zo slovenských maliarov sa výstavy zúčastnili Tomáš Andraškovič, Milan Mitrovský, Jaroslav Augusta, Karol M. Lehotský a Jozef Hanula. Okrem obrazov sa vystavovala slovenská keramika, výšivky, čipky, plachty, čepce, knihy a iné. V rámci výstavy sa uskutočnil divadelný večer, na ktorom vystúpili skalickí roľnícki a remeselnícki ochotníci, vedení skalickým rodákom lekárom Pavlom Blahom s divadelnou hrou Rozmajrín od slovenského dramatika Františka Urbánka. Medzi návštevníkmi úspešného divadelného predstavenia, okrem samotného autora, boli český jazykovedec František Bartoš, hudobný skladateľ Leoš Janáček a maliar Alfons Mucha. Výstavu navštívilo okolo sedemtisíc ľudí, prišli nielen zo všetkých významných moravských miest, ale i z Čiech a zo Slovenska. Medzi slovenskými návštevníkmi boli dvaja poslanci uhorského snemu František Veselovský a Martin Kollár.[3] Pavol Blaho ocenil jej význam pre slovenské umenie: „Slovenská výstava pozdvihla slovenské sebavedomie do nevídanej výšky, zdôraznila našu hodnotu. V sprievode Úprku uviedla i našich slovenských umelcov do sveta, dokumentovala našu etnografickú a kultúrnu jednotu s Moravským Slovenskom, predstavila nás verejne ako celok...“[4]

Hodonínska výstava bola impulzom ku vzniku združenia – Grupy uhorsko-slovenských maliarov v roku 1903.[5] Jeho iniciátormi a funkcionármi boli Emil Pacovský, Jaroslav Augusta a Gustáv Mallý. Za štyri roky existencie usporiadalo združenie jedenásť výstav, z nich na Morave boli v Olomouci, Přerove, Uherskom Hradišti, Kyjove, Kroměříži, Hodoníne a v Luhačoviciach. V priebehu výstav sa spravidla usporadúvali prednášky a besedy o Slovensku, často spestrené výstavkami výrobkov slovenskej ľudovej umeleckej tvorby zo Skalice. Po zániku Grupy v roku 1907 až do vzniku ČSR v intenciách Grupy naďalej pôsobil najmä

[3] Hodonínsky sviatok. In: *Ľudové noviny*, 53, 1902, s. 179; Po výstavke v Hodoníne. In: *Ľudové noviny,* 53, 1902, s. 201; VRŠATECKÝ: Hodonínský sviatok. In: *Národnie noviny*, 33, 1902, 17. 5. 1902.

[4] Dr. P. Blaho a umenie. In *Skalický doktor. K 80. narodeninám Dr. P. Blahu* (zost. Pácalt). Bratislava 1947, s. 63.

[5] Pri príležitosti žilinskej výstavy v auguste 1903.

Gustáv Mallý, ktorý zorganizoval podľa jej vzoru do prvej svetovej vojny niekoľko slovenských výstav na Morave a v Čechách. Napr. v roku 1908 v Luhačoviciach a v Kroměříži. Svojou tvorbou sa prezentovali aj Pacovský a Augusta. Aj tieto výstavy spestrili výrobky slovenskej ľudovej umeleckej tvorby zo Skalice. Kroměřížsku si prezrel následník trónu František Ferdinand. Riaditeľ výstavy Štefan Janšák ho uvítal v kroji z kraja od Senice, oslovil ho po česky. Arciknieža sa pochvalne vyslovil o vystavovaných výšivkách a o ľudovej keramike, obdivujúc umnosť slovenského ľudu.[6]

K verejnému deklarovaniu česko-slovenskej spolupráce v kultúrnej, hospodárskej i politickej oblasti došlo na *Prvom zjazde priateľov Slovače*[7] v Hodoníne, ktorý sa uskutočnil 13. augusta 1905. Popri účastníkoch z Čiech, Moravy, Sliezska a Dolného Rakúska sa ho zúčastnili zástupcovia Slovákov takmer z celého západného Slovenska od Trenčína, Skalice, Trnavy a Prešporku (Bratislavy), prišli i účastníci z ostatných krajov Slovenska. Hlavný rečník Milan Hodža v obšírnej prednáške priblížil postavenie slovenského národa v Uhorsku, hovoril o uhorských pomeroch, ktoré nemožno pochopiť „európskym rozumom“ a tie boli príčinou, že bolo nutné pracovať na česko-slovenskom zblížení. Pozornosť venoval objasneniu pomeru Slovákov k Čechom v politike, v kultúre, v osvete a v hospodárstve. Vyzýval uhorskú vládu, aby zmenila svoj postoj ku školskej politike: „Páni, ja som uhorský patriot, ale naša holubičia trpezlivosť má tiež svoje hranice. Pokiaľ ich nedostaneme (stredné školy – pozn. N. J.), tak po celom Slovensku budeme s najväčším úsilím šíriť heslo, aby Slováci chodili na stredné a odborné školy do Čiech a na Moravu, pokiaľ nechceme kultúrne umrieť, ale žiť a rásť.“[8] Druhý vystupujúci Pavol Blaho hovoril o drobných slovenských hospodárskych podnikoch, ako boli potravinové spolky, úverové družstvá a pod., a o začiatkoch roľníckej organizácie. Upozornil na úlohy českej verejnosti voči Slovákom. Z českej strany boli na zjazde prítomní niektorí poslanci ako redaktor Josef Anýž, agrárnik František Udržal, Jindřich Vladimír Houra, Adolf Stránský.[9] Keďže bola nedeľa, zúčastnili sa podujatia mnohí učitelia a kultúrni pracovníci z mestečka a okolia, remeselníci, roľníci a ďalší. Druhý deň zjazdu sa konala dôverná schôdzka, na ktorej sa prediskutovali otázky vzájomnosti, ktoré nemohli byť prerokované verejne.

V malebnom moravsko-slovenskom pomedzí sa stretávala i *moravská a slovenská mládež*. V roku 1902 sa v Luhačoviciach počas prázdnin zišli slovenskí a slovácki študenti zo svojich pražských pôsobísk – z Akademického odboru Československej jednoty (ČJ) v Prahe a zo slovenského spolku Detvan. Za prítom-

---

6 Zprávy. Slovenská výstavka v Kroměříži. In *Slovenský týždenník,* 6, 1908, č. 31, s. 5.

7 Pri príležitosti národopisnej, priemyselnej a hospodárskej výstavy.

8 Česi a Slováci. Hodonínska reč poslanca Hodžu. In *Slovenský týždenník,* 3, 1905, č. 34, s. 2.

9 Česi a Slováci. Hodonínska reč poslanca Hodžu. In *Slovenský týždenník,* 3, 1905, č. 34, s. 2; Bližšie: MAREČKOVÁ, Sylvie. K sjezdu přátel Slováků 13. 8. 1905 v Hodoníně. In: *Historický časopis*, 48, 2000, s. 331–339.

nosti Pavla Blaha a Cyrila Holubyho a v spolupráci s miestnym akademickým feriálnym klubom Kollár v dňoch 19. a 20. júla 1902 zorganizovali zjazd mládeže. V centre pozornosti jeho účastníkov bola problematika poslania študentov v národnoobrodnej práci a jej význam pre moravské i uhorské Slovensko. Veľký ohlas vyvolala prednáška právnika Edmunda Boorka, rodáka z Pezinka, o sociálnych problémoch vysokoškolských študentov. Zjazd vyvrcholil na druhý deň manifestačným zhromaždením, ktoré bolo venované pietnej spomienke na prívrženca myšlienky česko-slovenskej vzájomnosti Jána Kollára. Hlavný rečník Pavel Blaho vyzdvihol jeho význam najmä ako hlásateľa všeslovanskej vzájomnosti. Pražskí účastníci zjazdu sa v Luhačoviciach niekoľko dní zdržali, prezreli si kúpele a okolie a už tu – v moravsko-slovenskom pohraničí – študovali národopisné bohatstvo. Aj v nasledujúcom roku 1903 navštívili počas prázdnin Luhačovice, v rámci zájazdu na Slovensko. Iniciátorom bol zakladateľ Akademického odboru ČJ a zároveň v tom čase predseda spolku Detvan Milan Rastislav Štefánik. Výprava bola opäť upriamená na štúdium národopisného bohatstva. Slovenských študentov z Uhorska vábilo moravské Slovácko a naopak moravských študentov uhorské Slovensko.

O niekoľko rokov neskôr v dňoch 13. až 15. augusta 1911 sa Hodonín stal miestom konania *zjazdu študujúcej slovenskej mládeže z Uhorska a z moravského „Slovácka"*. Jeho cieľom bolo zblížiť uhorských a moravských Slovákov a založiť centrálnu organizáciu pokrokovej študentskej a neštudentskej slovenskej mládeže z moravského Slovenska, ktorá mala nadviazať kontakty s mladou generáciou na Slovensku. Na zjazde vystúpil s hlavným referátom Vavro Šrobár. Venoval sa najmä vzájomným vzťahom uhorských a moravských Slovákov. Zdôraznil, že česko-slovenská vzájomnosť sa týkala kultúrnych a hospodárskych otázok, bola teda aj otázkou jazykovou, osvetovou, finančnou, politickou, sociálnou atď. Ďalšími rečníkmi boli Pavol Blaho, Tomáš G. Masaryk, Anton Štefánek, Štefan Janšák a iní. Zaujímavé bolo Masarykovo vystúpenie, ktorý v súvislosti s diskusiou o možnosti založenia nového spolku ukončil diskusiu slovami: „Nechté chlapcú, oni si tú formú najdú, dyť my ty hranice eště nebúrame."[10] Z Hodonína si hostia pri takýchto podujatiach zvyčajne zašli do blízkej Skalice. Hodonínskemu zjazdu mládeže predchádzal v roku 1910 podobný zjazd vo Veselí na Moravě, v roku 1912 sa uskutočnil v Strážnici a v roku 1913 v Uherskom Hradišti. Ku každej téme prediskutovávanej na týchto zjazdoch odznel jeden referát zo strany moravskej mládeže a druhý predniesol zástupca slovenskej mládeže z Uhorska.

Nedá sa nespomenúť spoluprácu v *školstve* prostredníctvom škôl v moravskom pohraničí. Slovenskými žiakmi boli najviac vyhľadávané reálky v Hodoníne a Uherskom Brode, štátne gymnázium v Strážnici a obchodná škola v Uherskom Hradišti. Študovala tu najmä mládež z neďalekých miest a mestečiek zo Skalice, Myjavy, Trenčína, Senice, Bytče, Brezovej, Holíča, Nového Mesta nad Váhom, Považskej Bystrice a i. O obľúbenosť hodonínskej reálky sa zaslúžil jej

[10] Pekné časy. In *Skalický doktor. K 80. narodeninám Dr. P. Blahu* ..., s. 47.

riaditeľ František Slávik. Od školského roka 1899/1900 učil v tejto škole Antonín Dobroslav Svoboda z Břeclavi, ktorý privátne vyučoval po slovensky maďarčinu, pretože ju slovenskí absolventi školy po návrate do Uhorska potrebovali pre svoje uplatnenie. Pri obchodnej škole v Uherskom Hradišti vedenej riaditeľom Edmundom Bulským v školskom roku 1912/1913 plánovali zriadiť slovenskú paralelku. Po zvážení možností napokon zriadili od septembra 1912 na náklady ČJ miesto slovenského preceptora, ktorého úlohou bolo na začiatku štúdia pomôcť slovenským žiakom pochopiť české učivo a vyučovať ich slovenčinu, maďarčinu, slovenskú a maďarskú korešpondenciu. Za preceptora získala ČJ rodáka z Trenčianskej stolice Jozefa Kľučku.[11] O záujme slovenskej mládeže o štúdium informoval Pavol Blaho listom starostu ČJ Josefa Rotnágla z roku 1911: „Chlapcov máme na moravských školách dosť v Hodoníne 4, v Hradišti 17, v Brode 2, v Lipníku 2, v Brne asi 10, vo Vyškove 4, v Třebíči 2, v Novom Meste 2, v Prostějove 3, v Olomouci 3, v Kroměříži 10, v Strážnici 3. Na roľnícke školy ich povediem asi 60.“[12] Slovenské dievčatá, aj keď v malom počte, prejavili záujem o štúdium v gazdinskej škole v Kroměříži. Pomoc slovenskému roľníctvu sa diala najmä súčinnosťou pri výchove roľníckeho dorastu. Vyhľadávanými školami boli hospodárske školy v Kuklenách, v Opočne, v Kyjove a v Napajedlách. Iniciatívne si v podporovaní slovenskej mládeže počínal miestne odbory ČJ na Morave. Odbor v Uherskom Brode krátko po ustanovení v roku 1902 si stanovil za úlohu starať sa o juhovýchodný pruh Moravy a o uhorských Slovákov. Prevzal zodpovednosť a podporoval slovenskú študujúcu mládež v reálke v Hodoníne, v gymnáziu v Strážnici a v obchodnej škole v Uherskom Hradišti.[13]

Veľkej pozornosti nielen na Morave, ale aj v Čechách sa tešili vystúpenia slovenských *ochotníckych divadiel.* Aj ony boli súčasťou rôznych spoločenských udalostí. Mimoriadne iniciatívne si počínalo ochotnícke divadlo zo Skalice, o čo sa vo veľkej miere zaslúžil Pavol Blaho, ktorý ho nielen viedol, ale aj v ňom hral.[14] Spolu so svojimi divadelnými ochotníkmi z roľníckej a remeselníckej mládeže vystupoval na Morave i v Čechách, napr. v roku 1910 v Luhačoviciach, v Uherskom Brode, v Přerove, v Olomouci, v Prostějove, v Kroměříži, v Litovli. Vystúpenia mali veľký propagačný význam. Predstavili Slovensko živé, veselé, hýrivé a farebné.[15] Pretože ako hromadná výprava „panslávov“ nemohli spoločne

[11] K založeniu samostatnej paralelky z viacerých dôvodov do prvej svetovej vojny nedošlo, naďalej tu ČJ vydržiavala preceptora. V predvojnovom období absolvovalo školu celkove 136 Slovákov.

[12] Slovenská národná knižnica Archív literatúry a umenia (SNK ALU) Martin, sign. 37 B 22. List P. Blaha J. Rotnáglovi z 29. 9. 1911.

[13] Literární archív Památníku národního písemnictví (LA PNP) Praha, fond ČJ. Zápis zo schôdze výboru ČJ 27. 11. 1902.

[14] Skalickí ochotníci hrali inscenácie od Urbánka, ale aj od Terézie Vansovej, Márie Oľgy Horváthovej, Jána Hollého, Jozefa G. Tajovského, Gabriely Preissovej.

[15] V zime roku 1911 nasledovali zájazdy do Čiech. Bližšie: Dr. P. Blaho. Skalické divadlo. In *Skalický doktor. K 80. narodeninám Dr. P. Blahu* ..., 1947, s. 63.

prekročiť hranice „uhorskej krajiny“, lebo by to bolo vnímané ako provokácia, poradil Blaho členom súboru, aby prešli hranice jednotlivo na rôznych jej úsekoch a zišli sa potom v Hodoníne.[16]

Slováci v pohraničí reagovali na prejavený záujem Moravanov *o slovenský folklór* a *výrobky ľudovej tvorivosti*. Známym a častejšie sa svojimi výrobkami prezentujúcim stalo Družstvo pre speňaženie ľudového priemyslu v Skalici. Na rôznych výstavách, trhoch a slovenských večeroch na Morave a v Čechách vystavovalo výšivky, krajky, čipky, kroje, košikárske a drevené výrobky. Nielenže sa podarilo výrobky predať, ale do Skalice dostávali ďalšie objednávky. Slovenky sa mohli na Morave popýšiť svojimi čipkami, výšivkami, krojmi ako svojimi a nie po označením „hungarian“. Spestrením spoločenských podujatí organizovaných v moravsko-slovenskom pohraničí boli slovenské piesne a tance v podaní mládencov a dievčat. Ich prostredníctvom mohlo obecenstvo vidieť slovenské zvyky a kroje. Slovenskou ľudovou piesňou a samobytným slovenským ľudovým umením získavali Slováci obdiv na Morave i v Čechách.

Súčasťou týchto podujatí boli neraz aj *prednášky o Slovensku a Slovákoch.* Obľúbenými prednášateľmi boli Pavol Blaho, Milan Hodža, Anton Štefánek, Matej Metod Bella a ďalší. Podmienky pre vystúpenie im vytvorili mestečká, ako Hodonín, Luhačovice, Kroměříž, Uherské Hradiště.[17] Prednášajúci zvyčajne hovorili o kultúrnych a hospodárskych pomeroch na Slovensku a o rôznych aspektoch česko-slovenskej spolupráce. Pozývali ich rôzne organizácie, školy, spolky a osobnosti sympatizujúce s myšlienkou česko-slovenskej vzájomnosti.[18] Iniciatívne si počínal zvlášť skalický rodák Pavol Blaho, ktorý po dohode s dejateľmi na blízkej Morave spoločne organizoval večierky v mestách a mestečkách, prístupné aj pre slovenskú spoločnosť V roku 1903 na sviatok Petra a Pavla zorganizoval Blaho *dni slávnosti Slovákov v Skalici.* Zišli sa tu ľudia z oboch strán hranice a spieval spevokol, pozostávajúci z 35 roľníckych mládencov a dievčat odetých v krojoch. Bola to mládež z Levárov, Malaciek, Mokrého Hája a z Hodonína. Zbory sa striedali, po slovenskej piesni zaznela moravská a úspešné podujatie uzavrelo divadelné predstavenie hry Maryša od bratov Mrštíkovcov.[19] Vo svojej búde v skalických vinohradoch sa stretával Blaho so slovenskými, morav-

---

[16] Luhačovice. Rozsievač drobnej práce. In *Skalický doktor. K 80. narodeninám Dr. P. Blahu*, s. 49 – 50.

[17] Miestny odbor ČJ v Uherskom Hradišti zorganizoval v každom roku niekoľko prednášok pre mesto a okolie, napr. v roku 1911 v Zlíne, Uherskom Hradišti a okolí, kde vystupovali Blaho a Štefánek.

[18] Napr. vedenie českej reálky v Uherskom Brode pozvalo Pavla Blaha na slovenský večer 19. 10. 1901, kde prednášal o kultúrnych a hospodárskych pomeroch Slovenska. Vystúpil aj na podujatí Klubu českých turistov v Kroměříži, Československej obchodníckej besedy, v máji 1905 si jeho prednášku o hospodárskych pomeroch na Slovensku vypočuli účastníci slovenského večera v Prostějove, v Kroměříži vystúpil na slovenskom večeri 9. 5. 1908. Prednášal tiež v Plzni, v Náchode, v Chrudimi, v Luhačoviciach a i.

[19] Spomienka na Dr. Blahu. In: *Skalický doktor. K 80. narodeninám Dr. P. Blahu* ..., s. 77.

skými a českými priateľmi. Ich stretnutia mali často politický a pracovný charakter. Konali sa pod kepienkom priateľského posedenia, aby v tom bdelí maďarskí žandári nevideli nič podozrivé.[20] Od Strážnice a Hodonína až po Uherský Brod a Luhačovice všade mal Blaho svojich priateľov, ktorí mu tvorili pevnú a spoľahlivú oporu v jeho práci a v jeho snahách.[21] Niektorí z nich boli družbami na jeho svadbe s Gizelou, rodenou Okánikovou, sestrou Blahovho blízkeho spolupracovníka v Skalici, farára Ľudovíta Okánika – tiež aktívneho prívrženca česko-slovenskej vzájomnosti.

Popri nich sa do spolupráce v tomto regióne zapojili aj ďalší slovenskí činitelia, najmä v Brezovej, v Senici a i. Spomenieme aspoň evanjelického farára v Holíči Jána Jaromíra Boora a jeho bratranca Michala Boora zo Skalice, ktorí udržiavali kontakty s českou spisovateľkou žijúcou v Hodoníne Gabrielou Preissovou. Najmä Ján Jaromír Boor prekliesnil Preissovej cestu do slovenských literárnych kruhov, pretože nielenže poznal jej tvorbu, ale aj jej osobnosť a svojrázne prostredie, z ktorého čerpala námety pre svoju tvorbu. Ako pastor totiž chodieval za slovenskými poľnohospodárskymi a továrenskými robotníkmi do Hodonína a zastavil sa pritom v pohostinnom dome Preissovcov. Texty Preissovej hrávali aj skalickí divadelní ochotníci. Dušana Jurkoviča uviedol do spoločnosti moravských spisovateľov a výtvarníkov Mrštíkovcov, Úprku a iných Moravan František Mareš.[22] Jurkovič si na vzťahy Slovákov a Moravanov na začiatku 20. storočia spomínal: „Žili sme si vtedy už početná spoločnosť ako jedna rodina, či v radosti či v trudoch, ktorá sa tešila z úspechov každého jednotlivého spoločne.“[23] Šíriteľom myšlienky česko-slovenskej vzájomnosti bol aj rodák z Brezovej, neskôr senický advokát Štefan Fajnor. Patril k ctiteľom hudby Bedřicha Smetanu a tak sa spolu s moravskými obdivovateľmi Smetanovej hudby schádzali pri národných púťach na Javorine a Filipove. K Fajnorovcom do Senice zavítali viacerí moravskí a českí kultúrni pracovníci.[24]

Z hľadiska ekonomického posilnenia postavenia Slovákov v Uhorsku boli dôležité ich hospodárske kontakty s Čechmi. Tie sa prejavili aj tým, že slovenskí robotníci z prihraničných oblastí chodievali za prácou do blízkych moravských mestečiek. Napr. muži z myjavských a vrbovských kopaníc pracovali na cisárskom veľkostatku v Hodoníne alebo v hodonínskom cukrovare.[25] Slovenskí študenti najmä zo západu Slovenska si ako čašníci privyrábali počas prázdnin

[20] MALINA, V.: Blahovie viecha. In: *Skalický doktor. K 80. narodeninám Dr. P. Blahu ...*, 1947, s. 82.

[21] Rozlúčka s Dr. Blahom. In *Skalický doktor. K 80. narodeninám Dr. P. Blahu ...*, s. 87.

[22] František Mareš bol riaditeľom dievčenských škôl spolku Vesna v Brne. (Jurkovič býval vtedy v Brne a robil pre Vesnu architektonické návrhy.)

[23] Dušan Jurkovič o P. Blahovi. In *Skalický doktor. K 80. narodeninám Dr. P. Blahu ...*, s. 38.

[24] Štefan Fajnor. In: BUCHTA, František. *Skalica a Záhorie*. Skalica 2008, s. 304.

[25] Ohlas tvorby G. Preissovej na Slovensku. In: BUCHTA, František. *Skalica a Záhorie*. Skalica : mesto Skalica, 2008, s. 308.

v Luhačoviciach. Rozvoju hospodárskej spolupráce sa snažil pomôcť najmä Pavol Blaho, čo súviselo s jeho vlastnými aktivitami, zvlášť s potravinovými spolkami.[26] Na Morave, v najbližšom susedstve svojho regiónu, videl, čo znamená finančná a hospodárska svojpomoc a presvedčený o prepojenosti ľudovej kultúry obidvoch týchto území snažil sa presadiť metódy tejto práce i do slovenského prostredia. Medzi Blahove aktivity v ekonomickej spolupráci patrilo organizovanie zájazdov Slovákov na hospodárske výstavy najmä na blízkej Morave a organizovanie tematických pobytov na Morave a v Čechách, pretože ich považoval za jeden z prostriedkov rozvíjania kontaktov medzi slovenským a moravským dedinským ľudom. Slovenskí roľníci mali tak možnosť spoznať moderné vymoženosti v hospodárstve, vybavenie družstiev, roľnícke liehovary, cukrovary a pod. Aj na ním organizovaných tzv. *roľníckych zjazdoch v Skalici* v rokoch 1906 – 1913 si slovenskí a moravskí roľníci vzájomne vymieňali skúsenosti. Z regionálnych stretnutí niekoľkých desiatok roľníkov prerástli do celoslovenských masových akcií s piatimi stovkami účastníkov, hosťami z Moravy a početnými reprezentantmi slovenskej politickej a národohospodárskej elity.[27] Okrem toho vysielal Blaho slovenských študentov, učňov, tovarišov, paholkov i slúžky na Moravu a do Čiech do práce, škôl a na učenie.

Na Blahov podnet založila ČJ v roku 1905 *Informačnú kanceláriu* v Skalici, aby plnila najmä dve úlohy: otvoriť Slovensko českému priemyslu a obchodu a oslobodiť ho od cudzieho, nepriateľsky nakloneného ekonomického vplyvu. Slovensko sa malo s plnou vážnosťou začleniť do českého národohospodárskeho programu.[28] Na Slovensku pracovala kancelária prostredníctvom dôverníkov. Tí za províziu podávali kancelárii rýchle, podrobné a vierohodné správy o solídnosti slovenských firiem, o majetkových pomeroch záujemcov o úver, o spoľahlivosti ľudí, ktorí sa hlásili do konkurzov, najmä však informácie o podmienkach poskytnutia úveru, o poisťovniach na Slovensku a o možnostiach založenia nových.

Otázky kultúrnej a hospodárskej spolupráce boli v centre pozornosti účastníkov najdôležitejších predvojnových podujatí ČJ – česko-slovenských porád, ktoré sa konali v rokoch 1908 až 1913 v Luhačoviciach. Cesta k nim bola logická a prirodzená, pretože tieto kúpele Slováci vyhľadávali a navštevovali už pred rokom 1908, a to nielen pre ich polohu na moravsko-slovenských hraniciach, ale zvlášť pre spoločenskú atmosféru, naklonenú česko-slovenskej spolupráci. Záujem o liečivé luhačovické vody postupne od 18. storočia rástol, začali sa ob-

---

[26] Uvedomoval si význam hospodárskej spolupráce medzi Čechmi a Slovákmi a pri viacerých príležitostiach prízvukoval, že z hospodárskej slobody a samostatnosti sa rodí i politická sloboda a kto skôr obchodne zaujme Slovensko, tomu bude patriť. Zakladal po dedinách a mestečkách úverové, spotrebné a výrobné svojpomocné družstvá a rôzne spolky.

[27] HOLEC, R.: Agrárne hnutie na Slovensku v kontexte česko-slovenských vzťahov do vzniku ČSR. In *Česko-slovenská historická ročenka 1999*. Brno 1999, s. 67.

[28] Po sľubnom začiatku sa činnosť kancelárie už v roku 1906 prerušila. Dôvodmi neúspechu boli aj nedostatok finančných prostriedkov, absencia administratívnej sily, nedostatočný záujem českých obchodných kruhov a i. Blaho obnovil činnosť kancelárie v októbri 1908.

javovať prví kúpeľní hostia. Luhačovickí „vodaři“, ako sa hovorilo ľuďom s vozmi rozvážajúcimi minerálku vo fľašiach, šírili dobré meno „luhačovskej vody“ po celom okolí. Nezriedka zachádzali aj na územie Slovenska a už koncom 18. storočia rozvážali slanú vodu do susedných stolíc trenčianskej, nitrianskej a prešporskej. V Skalici, v Holíči a v Senici sa ujal názov „luhačovská fľaša“, resp. „luhačka“ ako všeobecná ľudová miera pre rozlievané víno. Postupne si najmä obyvatelia Brezovej a Myjavy začali voziť vodu z Luhačovíc sami. Najmä voda z prameňa Vincentka bola na Slovensku veľmi obľúbenou stolovou vodou, ktorá sa miešala do vína. Aplikovanie Vincentky zmiešanej s horúcim mliekom, medom a maslom sa v ľudovom liečiteľstve dlho udržalo.[29] Okolo roku 1830 mali vraj Slováci v Luhačoviciach v panskom hostinci svoj stôl. Do Luhačovíc chodili zväčša evanjelickí a katolícki kňazi, poniektorí učitelia a zámožnejší roľníci z Myjavy, Skalice, Brezovej, Starej Turej, Holíča, Senice a Trenčína.

K vzrastu významu Luhačovíc pre spoluprácu Čechov a Slovákov došlo od roku 1902, keď kúpele prešli do správy akciovej spoločnosti. Nové vedenie na čele s balneológom Františkom Veselým[30] bolo naklonené myšlienke česko-slovenskej vzájomnosti a zmeny, ktoré nastali po roku 1902 k tomu prispeli. Pri budovaní nových Luhačovíc pomohli dvaja Slováci – Dušan Jurkovič ako projektant, upravovateľ i budovateľ nových objektov dával architektonickou úpravou niektorých stavieb Luhačoviciam slovanský ráz a Cyril Holuby, syn slovenského botanika, národopisca a spisovateľa Jozefa Ľudovíta Holubyho – od roku 1902 správca kúpeľov.[31] Dušan Jurkovič inicioval, aby Luhačovice mali aj slovenského kúpeľného lekára a navrhol Pavla Blaha. Ten, po krátkom váhaní ponuku prijal a od začiatku júla 1903 ordinoval v tzv. riaditeľskom dome ako vtedy najmladší kúpeľný lekár. Do prvej svetovej vojny tu Blaho prežil dvanásť sezón a na konci každej sa vracal do rodnej Skalice.[32]

Hlavnou prednosťou Luhačovíc boli liečivé minerálne pramene. Počas sezóny však žili i bohatým kultúrnym životom. Pričinila sa o to aj skalická ľudová muzika pod vedením kaplána Nováka. Počet návštevníkov Luhačovíc zo Slovenska z roka na rok stúpal. Začiatkom 20. storočia sa stali miestom stretnutí popredných prívržencov myšlienky česko-slovenskej vzájomnosti. Výstižne to vyjadril Pavol Blaho: „Nikde nebol posiaľ styk československý tak živý, intenzívny a nikde nebol tak činorodý ako v Luhačoviciach.“[33] V roku 1906 bola z Blahovej iniciatívy a na pozemku zakúpenom Dušanom Jurkovičom, ktorý aj stavbu realizoval, postavená podľa vzoru búd v skalických vinohradoch Slovenská búda. Založili

---

[29] BLAHO, P: Slováci v Luhačoviciach. In *Luhačovské listy lázeňské*, 1, 1909, č. 10 (4. 7. 1909), s. 1.

[30] František Veselý bol rodákom z Bystřice nad Pernštejnem.

[31] Organizátor kúpeľníctva Cyril Holuby sa narodil 5. 7. 1863 v Zemianskom Podhradí, dnešný okres Trenčín, od 19. 5. 1919 bol nezvestný, dňom 31. 12. 1929 vyhlásený za mŕtveho.

[32] Bližšie: HOLEC, R.: Kúpeľný lekár a Slovák. Príklad Pavla Blaha. In *Člověk na Moravě v první polovině 20. století.* Brno 2006, s. 224 – 237.

[33] BLAHO, P.: Slováci v Luhačoviciach ..., s. 2.

ju teda Slováci pre Slovákov a pre pestovanie spoločenského česko-slovenského povedomia. Stala sa jeho symbolom. Dušou Slovenskej búdy boli sestry Dušana Jurkoviča Emília Boorová a Anna Jurkovičová.[34] Hosťom sa spomedzi zákuskov ponúkali známe skalické zázvorníky a trdelníky, škvarkové pagáčiky, oblátky a perníky. Špecialitou boli bryndzové halušky, oštiepky a bryndza. Nalievalo sa slovenské víno, najmä známe skalické biele a červené z pivnice Pavla Blaha a kráľovské biele a rizling z pivnice Vladimíra Jurkoviča. Slovenská búda zohrala významnú úlohu v predvojnovej dobe, aj spoločenskú, ale najmä národnú a politickú. Uskutočnili sa v nej prednášky a diskusie o slovenských záležitostiach. Jej návštevou vrcholili a končili dôverné česko-slovenské porady, ako i schôdzky českých, moravských a slovenských študentov.

Osobné stretnutia a súkromné rozhovory v Luhačoviciach o problémoch spolupráce medzi príslušníkmi oboch národov prerástli od roku 1908 do pravidelných česko-slovenských porád. Konali sa počas letnej kúpeľnej sezóny a trvali jeden alebo dva dni. Ich prípravu a organizáciu prevzal na seba už spomínaný národnoobranný a slovakofilský spolok Československá jednota so svojím ústredím v Prahe. Poslaním stretnutí bolo, ako uviedol posledný predvojnový starosta spolku Josef Rotnágl, aby sa slovenskí a českí pracovníci schádzali a priatelili, aby sa v rozhovoroch utvrdili v potrebe poznania dôležitosti česko-slovenskej spolupráce, prekonzultovali rôzne sťažnosti a odstránili nedorozumenia, aby sa vzájomne informovali a po spoločnom posúdení stavu na Slovensku i stavu „československej veci“ si vytýčili jednotný cieľ, zostavili aktuálny, pre obe strany záväzný program na obranu a povznesenie slovenského ľudu a kontrolovali dosiahnuté výsledky. Okrem záležitostí týkajúcich sa kultúrnej spolupráce, ktoré dominovali v prvých rokoch luhačovických porád sa neskôr dostali do centra pozornosti otázky hospodárskej spolupráce. Okrem iného sa hovorilo o potrebe vybudovať svojpomocnú organizáciu roľníctva, o význame agrárneho hnutia, o intenzívnom hospodárstve a o družstevníctve s osobitným zreteľom na podmienky Slovenska. Bolo propagované štúdium slovenskej roľníckej mládeže v roľníckych školách v Čechách a na Morave.

V rokoch 1908 až 1910 mali porady čisto dôverný charakter, prístup na ne mali len pozvané osoby. K závažnej zmene došlo v roku 1911, keď sa popri dôverných česko-slovenských schôdzach súčasťou stretnutí stali verejné schôdze, prednášky a manifestácie za česko-slovenskú vzájomnosť. Prvú takúto verejnú prednášku predniesol v roku 1911 slovenský politik a advokát Milan Ivanka, v roku 1912 vystúpil s verejnou prednáškou bývalý poslanec a evanjelický farár Matej Metod Bella z Ružomberka a v roku 1913 český národohospodár Jaroslav Preiss. Slovenskí rečníci oboznámili prítomných s postavením slovenského ľudu

[34] Emília Boorová sa narodila 27. 7. 1859 v Turej Lúke v národne uvedomelej rodine ako vnučka zakladateľa prvého Slovenského národného divadla nitrianskeho Samuela Jurkoviča. Zomrela 27. júna 1948 v Modre. V Slovenskej búde bola aj filiálka skalického „výšivkárskeho družstva“, ktoré viedla sestra gazdinej Anna Jurkovičová.

v Uhorsku, hovorili o školstve, o verejnej správe, o súdoch, o priebehu volieb v Uhorsku a pod. V centre pozornosti účastníkov česko-slovenských porád boli otázky kultúrnej a hospodárskej spolupráce a v kuloároch sa diskutovalo aj o politických otázkach. Česko-slovenské stretnutia boli doplňované spoločenskými podujatiami a neformálnymi podujatiami, zábavami, tancom, divadelnými vystúpeniami, koncertmi, spoločenským obedom alebo večerou v Slovenskej búde. Súčasťou porád od roku 1908 boli samostatné slovenské dôverne porady za účasti politických a kultúrnych činiteľov. Predsedal im a zároveň ich organizoval Pavol Blaho. Slováci tu mohli slobodne a nezávisle riešiť svoj vzťah, politický pomer a taktiku voči uhorskému štátu.

Intenzívnejšiemu pestovaniu spolupráce Čechov a Slovákov kládli neustále prekážky opatrenia uhorských úradov. Pokladali tieto kontakty za škodiace záujmom uhorského štátu. Napr. Pavol Blaho bol práve pre aktívnu pozíciu pri ich rozvíjaní zaradený do kategórie sledovaných osôb. Jedným z opatrení uhorskej vlády bolo zriadenie zvláštnej pohraničnej polície proti českým turistom, ktorým sa mala zamedziť návšteva Slovenska. Porušenie nariadení sa trestalo. Postihlo aj Blahu, ktorý dostal pokutu 400 korún za to, že prijal návštevu novinárov z Hodonína, ktorí sa uňho zastavili, aby sa len naraňajkovali a vypili kávu.[35] Pani Drížhalová zo Skalice bola pokutovaná za to, že neoznámila pobyt cudzincov – išlo o Roberta W. Setona-Watsona a Aloisa Kolíska, keď sa u nej zastavili na 20 minút po voľbách v Uhorsku v roku 1910.[36] Uhorské úrady znepokojovalo najmä vysielanie slovenskej mládeže na štúdium do českých škôl. Prijímali rôzne obmedzujúce opatrenia. Napr. pohraničná stráž na moravskej a dolnorakúskej hranici dostala tajný príkaz, aby zadržovala nakoľko to len bolo možné slovenských žiakov putujúcich do škôl na Morave a v Čechách. Uhorská vláda dokonca vyslala zvláštnu komisiu odborníkov na Moravu, aby preštudovala české hospodárske a gazdinské (hospodyňské) školstvo.[37]

Znepokojenie uhorskej vlády z činnosti ČJ a česko-slovenskej vzájomnosti vzrástlo najmä po tom, ako sa jej prívrženci začali schádzať v Luhačoviciach. Zvlášť boli znepokojení poradami v roku 1911, keď sa ich súčasťou stali verejné prednášky so slovenskými prednášajúcimi, ktorí upozornili nielen prítomných, ale prostredníctvom médií aj širšiu verejnosť i zahraničie na spoločensko-politickú situáciu v Uhorsku a postavenie nemaďarských národností v ňom, zvlášť Slovákov. O spolupráci Čechov a Slovákov a o účasti Slovákov na poradách v Luhačoviciach sa hovorilo na pôde uhorského snemu 5. apríla 1911, keď poslanec Imrich Hajdín varoval, že najnebezpečnejšou pre uhorskú vlasť je Československá jednota, pretože „se šíří úžasne, rozširuje knihy a časopisy, vychováva si inteligentní přívržence tím, že ročne 100 mladíků vyučí sa roľníky a řemeselníky.

---

35 LA PNP, Praha fond ČJ. Proti českým turistom veľké akcie. Budapesti Hirlap 24. 9. 1907 (úvodník).

36 KOLÍSEK, A.: „Za tú našu slovenčinu“. In *Skalický doktor* ..., s. 34.

37 - y. Čo nás hatí. I. In: *Slovenský denník*, 5, 1914, č. 3 (4. 1. 1914), s. 1.

Také rôzne podniky zakladá. Je to (česko-slovenské – pozn. N. J.) hnutí nebezpečnejší než starý panslavizmus, neboť přináší na Slovensko českou inteligenci a český kapitál“[38] a chce uskutočniť svoje ciele v rámci Rakúsko-Uhorska. Znepokojila najmä veľká účasť Slovákov na poradách v uvedenom roku. Všeobecne sa uznávalo, že česko-slovenské zblíženie znamená veľké nebezpečenstvo pre maďarizačné snahy.

Spolupráca obyvateľov žijúcich na oboch stranách moravsko-slovenskej hranice prispela k ich vzájomnému porozumeniu, dobrému spolunažívaniu a bližšiemu spoznaniu sa už pred prvou svetovou vojnou. Iniciatívne sa na rozvoji spolupráce podieľali ľudia z miest a obcí Hodonín, Kroměříž, Uherský Brod, Uherské Hradiště, Strážnice a Luhačovice. Zo slovenskej strany sa do česko-slovenskej spolupráce zapojili činovníci najmä zo Skalice Pavol Blaho, Pavol a Ľudovít Okánik, z Brezovej Zuzana Bzdušková, Štefan Ján Húska, Július Chorvát, Ján Lichner, Ján Papánek, Ján Plačko, Ján Rektoris, Anna Nosková a Eliška Nosková, zo Senice Štefan Fajnor, Cyril Kresák a Ľudovít Šimko, zo Žiliny Ivan Hálek, z Myjavy Samuel Jurenka a Valér Kubány, z Bytče Jozef Minárik, z Rajca František Nemček, z Trenčianskej Teplej František Richard Osvald, z Bziniec pod Javorinou Ľudmila Podjavorinská, z Trenčína Karol Štúr a ďalší. Anton Štefánek pobývajúci v Skalici v rokoch 1907 – 1910 vnímal kontakty rozvíjajúce sa v moravsko-slovenskom pohraničí takto: „Uvedomelejší Slováci vravia o svojich „bratoch za Moravou“... Z pohraničných krajov mnohí cestujú do Čiech, odkiaľ obyčajne dobré dojmy a poučenia nosievajú. Obchodné styky s Moravou a kráľovstvom českým sa utužujú. A naopak českí spisovatelia, učení ľudia, národní horlivci, českí obchodníci chodia na Slovensko, udržujú styky so Slovákmi. Vzájomnosť kultúrna i hospodárska takým spôsobom sa utužuje.“[39]

Moravsko-slovenská hranica spájala obyvateľov na jej oboch stranách prostredníctvom účasti na rôznorodých, či už individuálnych, sporadických alebo organizovaných podujatiach. Výstižne to vyjadril český lekár a politik Rudolf Raše: „Medzi Slovenskom a Slováckom pre nás neexistovali geografické hranice. Aspoň medzi Slováckom a západným Slovenskom nie.“[40] Keďže politická situácia v Uhorsku začiatkom 20. storočia neumožňovala organizovať verejné podujatia najmä deklarujúce takúto spoluprácu, pretože aj individuálne stretnutia a návštevy Slovákov nie vždy ostali bez následkov, tak sa podstatná časť aktivít uskutočnila na moravskej strane hranice. Spoluprácu zo slovenskej strany iniciovali niekoľkí národní činitelia prevažne z radov inteligencie. Rozvíjaním spolupráce práve s blízkou Moravou prenikali Slováci do povedomia širšej českej verejnosti a podnecovali jej záujem o slovenskú otázku. Pre Slovákov bola spolupráca o to viac vítaná, že na rozdiel od nich mali obyvatelia na druhej stra-

[38] LA PNP Praha, fond ČJ. Do 38 roku činnosti Československé jednoty; Z jednoročnej činnosti Československej jednoty v Prahe. In: *Slovenský denník*, 3, 1912, č. 77, s. 1.

[39] A. Št.: Násilnícka politika a jej následky. In *Slovenský obzor*, 1, 1907, č. 9–12, s. 563.

[40] Luhačovice. Starosta. In *Skalický doktor. K 80. narodeninám Dr. P. Blahu* ..., s. 51.

ne hranice neporovnateľne lepšie podmienky pre národný život, najmä v oblasti kultúry, a svojou ústretovosťou a prejaveným záujmom dávali Slovákom najavo, že im má kto pomôcť. V moravsko-slovenskom pohraničí sa však nestretávali len tu žijúci prívrženci česko-slovenskej vzájomnosti, ale aj jej sympatizanti zo vzdialenejších českých kultúrnych centier a z rôznych kútov Slovenska.

Spoluprácu občas poznačili, ako to v spolunažívaní býva, drobné nedorozumenia a ťažkosti, podstatné však je, rozvíjajúca sa spolupráca na moravsko-slovenskom pohraničí prispela k zblíženiu a lepšiemu vzájomnému spoznaniu sa Slovákov a Čechov a celkovému rozvoju česko-slovenských vzťahov do prvej svetovej vojny, čo vyústilo napokon do vzniku ich spoločného štátu.

Displays of Czech-Slovak cooperation on both sides of the Moravian-Slovak border before World War I

NADEŽDA JURČIŠINOVÁ

The geographical boundaries between the Slovácko region and western Slovakia did not seem to exist. For security reasons, a substantial part of joint activities took place on the Moravian side of the border. By developing collaboration with the nearby Moravia, Slovaks made their way into the awareness of the Czech general public, stimulating their interest in the Slovak question. The Moravian-Slovak borderland was a meeting place of local adherents of the Czech-Slovak mutuality as well as of supporters from more distant Czech cultural centres and from different parts of Slovakia.

SPOLKOVÁ ČINNOST A ČESKO-SLOVENSKÉ VZTAHY NA MORAVSKO-SLOVENSKÉM POMEZÍ PO ROCE 1918[1]

MAREK JUNEK

Česko-slovenské vztahy po roce 1918 se výrazně proměnily, přestože mnohé z organizací, které je podporovaly, přežily i rok 1918. Už nešlo jen o podporu vzájemných kulturních vztahů, pomoc při zakládání knihoven, při umisťování slovenských studentů do českých škol nebo o kapitálovou pomoc slovenskému podnikání. Češi a Slováci se v podstatě přes noc stali (aspoň podle oficiální státní doktríny) jedním národem a jednotlivé organizace se musely s tímto faktem vyrovnat. Obecně můžeme říci, že všechny organizace, které působily na moravsko-slovenském pomezí (ať celostátní nebo regionální) a propagovaly a rozvíjely česko-slovenské vztahy, podporovaly tezi o jednom československém národě. Ať už v podobě kulturní a politické jednoty, nebo v krajním případě jednoty národní. A vždy zaníceně bojovaly proti všem projevům slovenské národní svébytnosti, autonomismu a také maďarskému revizionismu.

Po vzniku Československa v roce 1918 byla obnovena Československá jednota (dále ČSJ), která i po dobu existence první Československé republiky patřila k nejvýznamnějším spolkům, které podporovaly česko-slovenské vztahy. Ovšem její aktivity na moravsko-slovenském pomezí byly značně omezeny, protože v období první světové války byla zastavena její činnost a pobočky v českých zemích i na Slovensku se po roce 1918 rodily jen těžce. V roce 1923 působily pobočky ČSJ v Domažlicích, Jičíně, Náchodu, Nymburku, Kroměříži, Plzni, Bratislavě, Novém Městě nad Váhem, Rožňavě, Ružomberku a Liptovském Svatém Mikuláši. Součástí Jednoty byly i akademické spolky v Kysuckém Novém Městě a Tvrdošíně.[2] Na Slovensku také působili korespondenti, důvěrníci ČSJ, kteří na základě žádostí Jednoty podávali zprávy o zvláštních událostech národního a společenského života na Slovensku a o případech, jež poškozovaly státní a národní zájmy. V roce 1923 na Slovensku působilo přes 200 důvěrníků.[3] Korespondenti rovněž mapovali volební kampaně, když zjišťovali, jak se ve volbách chovali Češi, Židi a zdali byla posilněna myšlenka československé vzájemnosti nebo zda nastal odklon a pod. Na základě odpovědí ČSJ analyzovala situaci na Slovensku

1 Tato studie vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P12 Historie v interdisciplinární perspektivě, podprogram Formování a vývoj národních identit ve středoevropském prostoru v 19. a 20. století

2 Památník národního písemnictví (PNP) Praha, fond *Československá jednota*, kart. 2, Zápis z XXIII. valné hromady 1923.

3 Tamtéž.

a snažila se na ni reagovat.[4] Ve dvacátých letech 20. století se nejvýznamnější aktivitou Československé jednoty se stalo zakoupení pražské Štefánikovy koleje v Praze a vypsání ankety na téma jak může působit spolek ČSJ na další vývoj československé myšlenky. Sešlo se 33 odpovědí a nejčastěji se vyskytoval názor, že ČSJ se musí podílet na drobné práci, tj. zakládání kulturních, hospodářských, vzdělávacích spolků, pořádání přednášek apod.[5] Když v roce 1938 ČSJ bilancovala svoji činnost, za nejvíce záslužnou považovala svoji působení v oblasti podpory vzdělávání slovenských studentů na českých školách. Dále zdůrazňovala organizování nejenom školních výletů z českých zemí na Slovensko a podporu turistického ruchu (ČSJ dokonce shromažďovala kontakty na poskytovatele ubytování na Slovensku a inzerovala je na vlastní náklady), organizování výstav, podporu domácího rukodělného průmyslu, budování knihoven (po roce 1918 za podpory ČSJ vzniklo na Slovensku 486 nových knihoven) apod.[6] Československá jednota pak zanikla v roce 1939.

Na moravsko-slovenském pomezí se činnost ČSJ výrazněji projevila až ve druhé polovině třicátých let v souvislosti se spoluprací se Štefánikovou společností a s obnovením luhačovických porad v roce 1936.

Další významnou organizací, která se na moravsko-slovenském pomezí zabývala pěstováním vzájemných vztahů, byl Sokol. První pokus o ustanovení Sokola na území Slovenska je spojen s VI. všesokolským sletem v roce 1912. Američtí Sokolové následně navštívili Luhačovic a Skalici, kde předvedli v "Katolickém kruhu" svá cvičení s valaškami. Na základě této, ale i předchozích zkušeností, začal skalický knihtiskař Jozef Teslík vyjednávat s Moravskoslezskou obcí sokolskou o založení sokolské jednoty ve Skalici. Byl vytvořen spolek a vypracovány stanovy, které byly předloženy ke schválení. Úřady ovšem spolek zakázaly s odůvodněním, že má panslávský charakter. Přesto se ze Skalice a okolí chodilo cvičit na Moravu, především do Petrova.[7] První sokolská jednota na Slovensku po převratu vznikla rovněž ve Skalici, a to už 10. 11. 1918. Na první valné hromadě byl jejím starostou zvolen Dr. Pavel Blaho. Bylo rozhodnuto, aby se jednota ve Skalici přičlenila ke Komenského župě v Uherském Hradišti, dokud nevznikne sokolská župa na Slovensku.[8] První Sokolská župa na Slovensku vznikla v únoru 1919 a již za půl roku se rozdělila na šest (později na sedm) samostatných župních celků.[9]

Sokolská jednota na Slovensku se už od počátku aktivně hlásila k myšlence

---

4 Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (ALU SNK) Martin, *Rotnáglova pozůstalost*, sign. 64N7. Tamtéž, *Pozůstalost Elo Šándora*, sign. 90AJ31.

5 ROTNÁGL, J. (ed.): *Kniha československé jednoty*. Praha 1925, s. 83–85, 157.

6 PNP Praha, fond *Československá jednota*, kart. 1., žádost adresovaná Krajinskému úřadu v Bratislavě dne 25. 3. 1938.

7 *Bradlo*, 1928, č. 11, s. 163–164.

8 Tamtéž, s. 164-165.

9 KRAUS, J.: Vzájemnost československá a Sokolstvo. In: ROTNÁGL, J. (ed.). *Kniha československé jednoty*. Praha 1925, s. 212.

československé jednoty, kterou chtěla rozvíjet na základě myšlenek T. G. Masaryka, Edvarda Beneše a M. R. Štefánika. Sokol jako ztělesnění vysoce mravní myšlenky národní síly a čistoty, národních ctností, národní lásky a sebevědomí se snažil převychovat Slováky pro novou dobu, pro novou myšlenku: "*Sokolstvo s pýchou o sebe hovorí, že je československé, nebojí sa pritom o svoju slovenskosť*."[10] V duchu Štefánikovy myšlenky "*Čech sa má cítit ako doma na Slovensku a Slovák ako doma v Čechách*" se pořádaly zájezdy sokolských jednot ze Slovenska na Moravu a do Čech (např. do Brna, Hodonína, Olomouce a Plzně) a naopak. Se Sokolem je rovněž spojeno obnovení schůzek a manifestací na moravsko-slovenském pomezí. Byla to právě Považská Štefánikova župa, která 13. 7. 1930 pořádala národní slavnost na louce U Sabotů. V projevech jednotlivých řečníků byl vyzdvižen význam podobných schůzek před rokem 1914 a zdůrazněn význam moravsko-slovenského pomezí pro česko-slovenské vztahy.[11] Sokol také sehrál důležitou v roli v úsilí vybudovat Štefánikovu mohylu na Bradle.

Na projektu mohyly začal arch. Dušan Jurkovič pracovat už na podzim roku 1919 a první stavební elaborát i s rozpočtem byl hotov v roce 1923. Mezitím se z iniciativy bratislavské jednoty Sokol ustanovil "Spolok pre zbudovanie pomníku gen. Štefánikovi na Slovensku", v jehož čele stál Dr. Emil Stodola. Hlavním úkolem spolku bylo pomocí sbírek, slavností či brožur o Štefánikovi posbírat co nejdříve potřebný obnos, aby se mohlo přistoupit k realizaci projektu mohyly, který byl v roce 1924 schválen komisí odborníků. Protože peníze přibývaly pomalu, výbor spolku vyzval Legionářskou jednotu v Bratislavě, aby pomohla uspořádat všeobecnou sbírkou. Z jejího popudu byl ze zástupců vojska, úřadů a národních organizací vytvořen výbor pod názvem "Národ svojmu hrdinovi", který za několik měsíců sesbíral více než 900.000,- Kč.[12] Výbor se rovněž podílel na přípravě slavností, spojených s položením základního kamene dne 4. 5. 1924. Vedením příprav byl pověřen Karel Mareš, pozdější starosta Skalice. Slavnost přinesla velkou popularizaci stavby mohyly a z celé republiky přicházely příspěvky do sbírky.[13] Mohyla byla slavnostně odhalena 23. 9. 1928 a v následujících letech se stala symbolem československého státu, česko-slovenských vztahů. Bradlo ovšem nebylo jedinou památkou na Štefánika. Byl postaven památník u Ivanky pri Dunaji, Považská župa sokolská se jmenovala po Štefánikovi, stejně tak dráha Horní Lideč – Púchov měla v názvu Štefánika atd. Z toho je vidět, že osoba M. R. Štefánika byla velmi oblíbena a jeho kult byl v této době srovnatelný snad jen s kultem Masarykovým.

Na počátku třicátých let se díky vnitrostátním i mezinárodním podnětům (hospodářská krize, obava z autonomie a z možného rozpadu státu, negativní vývoj v okolních státech a problém revize hranic) objevily nové prvky v česko-sloven-

[10] *Bradlo*, 1923, č. 1, s. 1–2.
[11] *Moravsko-slovenská vzájemnost*, 1930, č. 7, s. 2.
[12] SLADKÝ, F.: *Mohyla gen. M. R. Štefánika na Bradle a jej okolie*. Praha 1935, s. 16–17.
[13] Tamtéž, s. 17-18.

ských vztazích a především došlo k jejich zintenzivnění. Nejdůležitější byl fakt, že se objevily nové společnosti, které se výhradně zabývaly česko-slovenskými vztahy a přispívaly k rozvoji moravsko-slovenského pomezí. K těmto novým organizacím patřily Moravskoslovenská společnost, která se hlavně zaměřovala na oblast Slovácka a Záhoří,[14] a Štefánikova společnost, zpočátku působící na Trenčansku a Valašsku, později měla tendence přeměnit se v organizaci s celostátní působností.

V létě v roce 1931 se uskutečnila manifestace československé vzájemnosti na Javorníkách, na jejímž základě později v Púchově vzniklo volné sdružení přátel československé jednoty. V polovině září 1931 rozeslal Josef Vávra pozvánky na ustanovující schůzi Združenia priatelov československej vzájomnosti pestovanej na poli praktickom, jehož předsedou se měl stát Dr. Janko Jesenský. Schůze se konala 20. 9. 1931 V Trenčianské Teplé. Po diskusi se dospělo k názoru, že spolek by měl být založen na Štefánikově odkazu, a proto byl schválen název Štefánikova společnost pro pěstování československé vzájemnosti na poli praktickém (dále ŠS). Dočasnými čestnými předsedy byli zvoleni zemští prezidenti Jozef Országh a Jan Černý, v čestném předsednictvu dále byli zastoupeni slovenský spisovatel Janko Jesenský a zlínský obuvník Tomáš Baťa. Za sídlo společnosti byl zvolen Trenčín.[15]

První valné shromáždění společnosti se uskutečnilo v Trenčianské Teplé dne 4. října 1931. Zde bylo zvoleno nové vedení v čele s předním slovenským katolickým politikem Martinem Mičurou. Členové společnosti zde schválili i první stanovy. Členové ŠS tvrdili, že o vzájemnosti není možné jenom mluvit, ale také ji prakticky provádět. Začít se mělo na moravsko-slovenském pomezí, kde obyvatelé republiky měli k sobě blíž v otázkách folklorních, kulturních a hospodářských. Obyvatelé pohraničí se měli hlouběji poznat, překonat překážky a prakticky provozovat to, co je spojuje. Toto praktické pěstování vzájemnosti se mělo uskutečnit pomocí kulturních a národopisných manifestací, výchovou ve školách, pořádáním přednášek, vydáváním publikací, prosazováním nových dopravních spojení, výstavbou nových komunikací, regulací bystřin, výzkumem a využitím přírodního bohatství, prosazováním tzv. regionalizmu apod.[16]

Společnost také vydávala svůj tiskový orgán, který mohl výrazným způsobem ovlivňovat dění na moravsko-slovenském pomezí. Ovšem tato příležitost zůstala spíše nevyužita a časopis měl spíše marginální význam. Dne 25. 6. 1933 vyšlo první číslo časopisu *Československá vzájomnosť*, který vycházel zpočátku jako

---

[14] Blíže k Moravskoslovenské společnosti: JUNEK, M.: Moravskoslovenská společnost. In: *Slovácko*, 43, 2001, s. 211 – 220.

[15] *Československá vzájomnosť*, 3, č. 4, 25. 1. 1935, s. 1.*Slovenská krajina*, 14, č. 36, 13. 2. 1932, s. 3.

[16] *Slovenská krajina*, 14, č. 36, 13. 2. 1932, s. 3. Tamtéž, 14, č. 136, 16. 6. 1932, s. 4. *Československá vzájomnosť*, 1, č. 2, 12. 7. 1933, s. 1 – 2. Tamtéž, 1, č. 12, 26. 11. 1933, s. 1. ALU SNK Martin, *Húskova pozůstalost*, sign. 87 R 8. Státní okresní archiv (SokA) Hodonín, Archiv města Strážnice, sign. AM – St – 2, ič. 398, k. 87.

čtrnáctideník, od čísla pět jako týdeník. V prvním čísle časopisu si redaktoři dali za úkol zasahovat do veřejného života celého kraje. Časopis měl hájit regionální zájmy a pomáhat v šíření myšlenek společnosti.[17] Proto časopis vycházel pod čtyřmi různými názvy, ale se stejným obsahem: *Moravskoslovenské pohraničí*, *Československá vzájomnosť*, *Púchovský obzor* a *Žilinský obzor*.[18] V roce 1936 měl časopis přes 2000 odběratelů.[19] Díky spolupráci s Československou jednotou, jež byla dohodnuta na československých poradách v Luhačovicích 11. – 12. 7. 1936, byl časopis přejmenován na *Hlasy československé. Úradný list Československej jednoty a Štefánikovej spoločnosti*. Tato spolupráce a reorganizace ŠS vedly k rozhodnutí vydávat časopis *Jednota*, jenž se neměl zabývat moravsko-slovenským pomezím, ale celým územím republiky. Jeho první číslo vyšlo 1. 5. 1937. Původní časopisy vycházely i v dalším období, *Československá vzájomnosť* se vrátila k původnímu názvu a od čísla jedenáct (19. 3. 1937) měla podtitul *Regionálny časopis Považia, Slovácka a Valašska pre československú jednotu* a redakce byla přenesena do Valašských Klobouk.[20] Časopis vycházel i v roce 1938, poslední dostupný výtisk je číslo 21 z 28. 5. 1938.

Těmito úkoly se podle stanov měly zabývat místní odbory a ústřední sbory (sekce). Místní odbory byly zakládány už od roku 1931 a svým rozmístněním pokrývaly oblast moravsko-slovenského pomezí od Skalice (resp. Bratislavy) a Hodonína přes Uherské Hradiště, Zlín, Vsetín, Nové Město nad Váhem, Trenčianské Teplice až po Ostravu, Bohumín, Čadcu a Žilinu. Podle původních předpokladů měla Štefánikova společnost zahrnout padesát dva soudních okresů na Slovensku, na Moravě a ve Slezsku.[21] Důležitou součástí Štefánikovy společnosti byly i ústřední sbory (sekce). Do roku 1936 vznikly sbory národohospodářský (v čele s agrárním politikem Jánem Ursínym), národopisný (etnograf Jan Húsek), turistický (Vodička), protirevizionistický (kněz Anton Kompánek), kulturní (trenčianský učitel Ladislav Musil) a tiskový (právník a podnikatel Ladislav Špíšek).[22]

Mezi nejagilnější odbory patřil národohospodářský, který byl založen v roce 1933. Ve svém programu se snažil o hospodářské povznesení moravsko-slovenského pomezí a hlavně o rozvoj dopravních cest v tomto regionu. K tomuto cíly je měly dovést intervence a vlastní činnost poslanců, senátorů a okresních náčelníků, organizovaných ve společnosti. Sbor se vnitřně dělil podle oblastí na moravsko-slovácký, ostravský, valašsko-meziříčský, žilinský, trenčianský a záhorský.[23] Hlavně zabýval otázkou komunikací a dopravních spojení nejen mezi Moravou a Slovenskem, ale i na západním Slovensku (odbor se také do roku 1933 jmeno-

[17] *Československá vzájomnosť*, 1, č. 1, 25. 6. 1933, s. 3.

[18] ALU SNK Martin, fond *Vavro Šrobár*, sign. 87 R 5 (činnost Štefánikovy společnosti).

[19] *Moravskoslovenské pohraničí*, č. 1, 8. 1. 1937, s. 1.

[20] *Moravskoslovenské pohraničí*, č. 17, 30. 4. 1938, s. 3.

[21] *Československá vzájomnosť*, 1, č. 7, 21. 10. 1933, s. 3.

[22] *Československá vzájomnosť*, 1, č. 2, 12. 7. 1933, s. 3. ALU SNK Martin, *Šrobárova pozůstalost*, sign 173 T 11.

[23] *Československá vzájomnosť*, 1, č. 8., 28. 10. 1933, s. 8. Tamtéž, č. 11, 18. 11. 1933, s. 3.

val komunikační). Odbor se především zasazoval o vybudování trati Púchov – Horní Lideč (po dokončení se na podnět členů společnosti do názvu trati dostalo Štefánikovo jméno), o přestavbu trati Brno – Trenčianská Teplá, o přímé spojení Brno – Nové Město nad Váhem (spoj měl využít nedávno dokončené železnice Veselí nad Moravou – Nové Mesto nad Váhom).[24] V silniční dopravě sekce usilovala o vybudování komunikací Nemšová – Trenčianská Teplá, Trenčianské Teplice – Bánovce, o přestavbu silnice Uherský Brod – Nemšová a Trenčianské Teplice – Nemecké Pravno, Luhačovice – Trenčianská Teplá. Podle společnosti spojení nevyhovovalo místním potřebám. Po výstavbě se mohlo stát součástí dálkového silničního tahu (tzv. lázeňské nebo turisticko-okružní cesty moravsko-slovenské).[25]

Velkou aktivitou se rovněž vyznačoval odbor kulturní. Vedle pořádání různých manifestací československé jednoty se rovněž zabýval upevňováním kultu M. R. Štefánika. Kulturní sekce, resp. ŠS vydávala Štefánikovy poštovní známky, pořádala školy o Štefánikovi – např. v Trenčíně, založila Štefánikovu výstavní knihovnu, která obsahovala veškerou literaturu o něm, vydávala Štefánikův sborník, pojmenovala po něm dráhu Púchov – Horní Lideč, nechala o Štefánikovi natočit film (měl velmi špatnou úroveň), podpořila nakladatelství Orbis ve vydání knihy *Štefánik ve fotografii*, dala podnět k Štefánikově výstavě na Středomoravské výstavě v Přerově v roce 1936 atd.[26] Vedle toho se zabýval i školstvím a spoluorganizoval obnovené česko-slovenské porady v Luhačovicích.

Pravděpodobně nejaktivnějším ústředním odborem byl odbor národopisný. Ve všech místech, kde byly místní odbory Štefánikovy společnosti, se podílel na spoluorganizování folklorních slavností. Největší události ze strany společnosti stala Hurbanova slavnost na Filipově dne 10. 6. 1935, jíž se zúčastnilo přes 8.000 lidí.[27] Většina z národopisných slavností se odehrávala v romantizujícím duchu, který navazoval na podobné události v 19. století. Proto se v letech 1932 – 1934 několikrát konaly schůzky a manifestace, zapalovaly se vatry československé jednoty na Javorníkách, Javorině a na Velkém Polomu. Jakýmsi mottem všech těchto setkání bylo heslo společnosti: ”Poznajme sa, milujme sa!” Motto platilo především pro obyvatele pohraničí, kteří podle ŠS tvořili pilíř republiky, základ pro československou jednotu. Na podobné aktivity negativně reagovaly slovenské opoziční síly. Většinou oceňovaly etnografický průběh akcí, jasně kritizovaly jejich čechoslovakistické vyznění. Na druhou stranu téměř vždy oceňovali pojetí národopisných slavností. Typickým příkladem je reakce Národních novin na slavnost na Filipově. Podle jejich dopisovatele Štefánikova společnost, kte-

[24] *Slovenská krajina*, 1932, č. 112, 14. 5. 1932, s. 3.

[25] *Jednota československá. Sborník politické, kulturní a hospodářské pospolitosti československé*, 2. vydání, Praha 1935, s. 110-111.

[26] *Československá vzájomnosť*, 1935, č. 45, 8. 11. 1935, s. 3. ALU SNK Martin, Šrobárova pozůstalost, sign. 173 T 11.

[27] ALU SNK Martin, *Šrobárova pozůstalost*, sign. 173 T 11.

rá je pod vlekem agrárníků, pořádala národní slavnost, aby propagovala uměle vytvořený čechoslovakismus, násilnou československou jednotu, která se staví do protivenství k našim národním zájmům. Na těchto slavnostech řeční zneuznaní staří agrární matadoři (Vavro Šrobár, Ľudovít Medvecký) o československé jednotě, kterou nachází od Jána Kollára a Ludovíta Štúra u mnoha slovenských osobností a snaží se podle metod Alberta Pražáka a Václava Chaloupeckého dokázat všude přirozené československství, které je vlastně převlečeným češstvím.[28]

Od poloviny třicátých let dvacátého století ve Štefánikově společnosti začaly probíhat změny, které ji postupně změnily z regionální organizace na organizaci, která chtěla rozšířit oblast svého působení na oblast celé ČSR. Ke změnám postupně docházelo od odstoupení Martina Mičury z čela společnosti a po zvolení senátora a lékaře z Trenčianských Teplic Vavra Šrobára jejím předsedou na valném shromáždění v Trenčíně dne 3. února 1935.[29] Když v létě 1936 prezident Edvard Beneš podnikl cestu po Slovensku, svolal Vavro Šrobár poradu do Trenčianských Teplic a zde bylo rozhodnuto, že sídlo Štefánikovy společnosti bude přeneseno do Bratislavy. Tuto myšlenku podpořil i Edvard Beneš.[30] Změna centra společnosti byla po schválení nových stanov definitivně potvrzena na ústředním valném shromáždění, které se sešlo 28. února 1937 v Trenčíně. Současně bylo zvoleno nové vedení společnosti v čele se slovenským národním demokratem Milanem Ivánkou.[31]

Poslední zmínky o společnosti pochází z poloviny roku 1938, kde se sešlo ústřední valné shromáždění. Po vyhlášení slovenské autonomie na počátku října roku 1938 se společnost rozpadla. Činnost Štefánikovy společnosti na celostátní úrovni se nestačila rozvinout. To ovšem nic neubírá na přínosu v regionálním dění na moravsko-slovenském pomezí v období třicátých let dvacátého století.

Společností, která působila především na Slovácku a Záhoří, byla Moravskoslovenská společnost (dále MSS). Ustanovující schůze společnosti se uskutečnila 16. 2. 1936 v Dubňanech. Jejím předsedou se stal armádní generál ve výslužbě Josef Šnejdárek.[32] Podle stanov byla Moravskoslovenská společnost spolkem nepolitickým, který pracoval pro zachování lidové kultury hlavně na moravsko-slovenském pomezí a pěstoval praktickou spolupráci Slováků, Moravanů a Čechů. V praxi to znamenalo, že MSS pořádala výstavy, národopisné slavnosti a manifestace pro spolupráci Čechů, Moravanů a Slováků a regionální hospodářské výstavy. Společnost se rovněž zabývala sbíráním lidových písní a jejich vydáváním v tzv. Národopisné knižnici a vydáváním monografií měst moravsko-slovenského pomezí (Uherské Hradiště, Strážnice, Skalica a Senica) a významných osobností

[28] *Národnie noviny*, 1935, č. 37, 12. 6. 1935, s. 2.
[29] ALU SNK Martin, *Šrobárova pozůstalost*, sign. 173 T 11.
[30] Tamtéž.
[31] *Československá vzájomnosť*, 1937, č. 9, 5. 3. 1937, s. 2.
[32] Okresní archív (OA) Hodonín, Okresní úřad Hodonín (OÚ – H), k. 760, i.č 753.

(Scotus Viator a Antoš Frolka).[33] Podobné cíle si kladl za úkol také časopis „Moravskoslovenské pomezí. Revue pro lidovou kulturu“, který vycházel jedenkrát měsíčně v letech 1936 – 1939. Moto časopisu znělo: “Za společnou a jednotnou práci pro dobro našeho lidu chceme uchovat památku na slavnou minulost našich měst, prostonárodní zvyky a kroje otců.”[34] Redakce časopisu měla své kanceláře v Hodoníně, Skalici, Trnavě, Břeclavi, Bratislavě a Zlíně.[35]

Moravskoslovenská společnost se velmi rychle rozšířila na území východní Moravy a západního Slovenska a založila své organizace ve Skalici, Hodoníně, Velké nad Veličkou, Břeclavi, Uherském Brodě, Uherském Hradišti, Hroznové Lhotě, Suchově, Blatnici, Zlíně, Vsetíně, Púchově, Novém Městě nad Váhem a Bratislavě.[36] Na počátku roku 1937 měla společnost přes 2000 členů.[37] V průběhu roku 1937 zřizovala MSS své sekretariáty (úřadovaly jedenkrát za týden nebo za čtrnáct dnů) postupně v Trnavě, Bratislavě, Trenčíně, Praze, Hodoníně, ve Strážnici a ve Zlíně.[38] Své aktivity zde rozdělila na protirevizionistické, národopisné, národohospodářské, sbližovací a vydavatelské. Na starosti je měly sekce, a to sekce mladé generace, národohospodářská, národopisná a československé vzájemnosti.[39]

Z mnoha aktivit v letech 1936–1938 je možno uvést Štefánikův týden (uskutečnil se na počátku května 1936) a především Oslavy Dr. Pavla Blahu ve Skalici (1937) a Oslavy Scota Viatora v Hodoníně (1937), které výrazně přesáhly hranice regionu a ve své podstatě měly ráz celonárodních manifestací za československou jednotu.[40]

Důležitá bylo činnost MSS na poli národohospodářském. Spolupracovala s Jihomoravským národohospodářským sborem v Hodoníně[41] a Studijním ústavem ve Zlíně, jehož správce architekt František Kadlec byl členem představenstva společnosti. Ve svém programu vycházeli z tzv. regionalizmu, tj. utváření určitých regionů, většinou na úkor historicko-správních celků, které tvořily jednotný celek především z hospodářského hlediska. Podobným regionem mělo být tzv. Pomoraví (Zlínský studijní ústav nazval tuto oblast Zlínskou oblastí), kam

---

33 OA Hodonín, sign. Archiv města Strážnice (AM – St – 2), k. 87, i.č. 398.

34 *Moravskoslovenské pomezí*, 3, 1938, č. 2, s. 1.

35 *Moravskoslovenské pomezí*, 2, 1937, č. 11 – 12, s. 1.

36 HYNEK, M: Moravsko-slovenské pomezí v obraně československé státní jednoty v letech 1933 – 1938. In: *Jižní Morava*, sv. 31, 1992, s. 119.

37 *Moravskoslovenské pomezí*, 3, 1938, č. 1, s. 4.

38 Tamtéž, č. 8, 1938, s. 1.

39 OA Hodonín, sign. AM – St – 2, k. 87, i.č. 398.

40 Blíže: JUNEK, M.: *Česko-slovenské vztahy na moravsko-slovenském pomezí 1919 – 1938*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc 1999, s. 76 – 86.

41 JMNS v Hodoníně byl ustanoven v prosinci 1935 a sdružoval okresy Břeclav,Hodonín, Strážnice, Kyjov, Klobouky, Hustopeče, Mikulov, Ždánice a Ostroh.Protože sbor působil na stejném území jako MSS, byla mu v Moravskoslovenském pomezí věnována od čísla 9/1937 pravidelná příloha (*Moravskoslovenské pomezí,* 2. 1937, č. 9, s. 5).

byl zařazen okres skalický, část okresu myjavského, novomestského a senického a oblast od Břeclavi až po Zlín.[42]

Ve druhé polovině třicátých let tedy na moravsko-slovenském pomezí působily dvě společnosti, které propagovaly československou vzájemnost. A poměr mezi sebou se snažily nějakým způsobem vyřešit, protože vztahy obou společností byly zpočátku spíše negativní. Jednání o splynutí Moravskoslovenské společnosti a Štefánikovy společnosti skončila neúspěchem.

Mezi poslední aktivity MSS patřila příprava nerealizovaných oslav 20. výročí vzniku ČSR, které měly probíhat pod heslem "Jedno sme Slováci – jednu republiku s bratmi Moravanmi a Čechmi máme", které navrhl Bohdan Haluzický.[43] Z tohoto období pouze pochází prohlášení ze schůze MSS v Dubňanech, že "MSS jako největší nepolitická organizace Slováků (Moravských) je pro zachování celistvosti země Moravskoslezské."[44] Na druhou stranu v březnu 1939 podepsal Josef Vávra jménem společnosti proklamaci, jíž se Slovácko podřizovalo suverenitě Slovenského státu, a v létě 1939 se společnost změnila na organizaci Národopisná Morava, i když existují pochybnosti, jestli je možné Národopisnou Moravu chápat jako nástupkyni MSS.[45]

Činnost MSS tedy navázala na působení ŠS a v části regionu ji nahradila. Bylo to umožněno tím, že ŠS po reorganizaci zaujala pozice celostátní. I když její místní odbory nadále existovaly, vzniklo především v oblasti Slovácka a Záhoří vakuum, které vyplnila MSS. Členové společnosti mluvili o vzájemnosti, kterou vztahovali především na oblast Moravského Slovenska a Záhoří. Chápali ji spíše v duchu kulturním a etnografickém. Prosazovali ji pomocí slavností a manifestací, jež často měly idealizující a romantizující nádech, spadající do 19. století. Vzhledem k vývoji situace to byl krok zpět, ale přínos pro regionální kulturní povědomí byl značný. Pozitivně působil také časopis *Moravskoslovenské pomezí*, který přinášel zajímavé poznatky z dějin, kultury a etnografie regionu.

Škála aktivit, které realizovaly spolky Československá jednota, Štefánikova společnost, Moravskoslovenská společnost nebo Sokol na moravsko-slovenském pomezí, byl rozmanitá a široká. Přesto jejich stopa v povědomí obyvatel zůstávala nízká, o čemž svědčí nízký počet předplatitelů periodik nebo malá účast na jednotlivých akcích. A to i přesto, že tyto organizace byly masivně podporovány státem a samosprávnými úřady jak v českých zemích, tak na Slovensku. Je otázkou, proč všechny organizace (s výjimkou Sokola) byly tak málo úspěšné. Určitým vysvětlením může být fakt, že jejich kulturní a národopisné aktivity se

---

[42] *Moravskoslovenské pomezí*, 2, 1937, č. 2, s. 17 – 18. Vycházelo se z Baťových výzkumů využití tohoto regionu po stránce zemědělské, hospodářské (těžba lignitu a nafty) a dopravní (vybudování plavebního kanálu Otrokovice – Hodonín).

[43] Štátny archív v Bratislave – pobočka Skalica, Okresný úrad Skalica (OÚ – SKA), k. 353, zákl. č.12.542/37.

[44] OA Hodonín, OÚ-H, kart. 766, i.č. 877.

[45] MEZIHORÁK, F. *Moravský extrémní regionalismus a pokus o velké Slovensko (1938 – 1939)*, Olomouc 1996, s. 23.

kryly s činností mnoha desítek místních spolků a většina osobností byla spjata s regionem. Další aktivity, např. dopravní nebo ekonomické se kryly s činností obcí, okresů či krajů. A proto nebyly vnímány jako nadstavba, jako něco nového, co tyto organizace do každodenního života obyvatel moravsko-slovenského pomezí přináší. A navíc moravsko-slovenské pomezí bylo regionem, kde nebylo nutné upevňovat česko-slovenské vztahy. Každodenní praxe a potřeby si vyžádala česko-slovenskou spolupráci i bez působení těchto spolků.

Druhá ČSR v podstatě znamenala opuštění všech snah rozvíjet a budovat česko-slovenské vztahy. Československá jednota a Štefánikova společnost zanikly, Moravskoslovenská společnost se transformovala v Národopisnou Moravu, ve které začaly převládat fašizující tendence. Za ojedinělý krok k „rozvoji" česko-slovenských vztahů můžeme považovat snahu některých představitelů Národopisné Moravy připojit Moravské Slovácko a část Valašska ke Slovensku. Ovšem v situaci po vzniku Slovenské republiky a Protektorátu Čechy a Morava neměl tento plán šanci se zrealizovat.

Česko-slovenská vztahy prošly v období let 1938/1945 výraznou proměnou. Bylo jasné, že čechoslovakismus a teze o jednom československém národě jsou překonány (přestože část českých – hlavně národně-socialistických politiků a většina slovenských čechoslovakistů se jich držela) a česko-slovenské vztahy bude nutno postavit na jinou úroveň. V období po roce 1945 se na moravsko-slovenském pomezí věnovaly česko-slovenským vztahům tři organizace: regionální Masarykova československá společnost (volně navazovala na Moravskoslovenskou společnost) a Moravskoslovenská společnost Vlára (navazovala na Štefánikovu společnost)[46] a centrální Československá společnost (pokračovatelka předválečné Československé jednoty). Když se podíváme blíže na konkrétní aktivitu jednotlivých organizací, zjistíme, že se toho příliš nezměnilo. Většina aktivit se opět nesla v romantizujícím duchu, podobně jako v předchozím období. Byly organizovány národopisné slavnosti, koncerty a divadelní představení, výstavy. Opět se podporovaly knihovny, studenti apod. Přesto obecně můžeme konstatovat, že (na rozdíl od meziválečného období) jednotlivé organizace nevěnovaly pozornost jen Slovensku, ale zaměřovaly se i na české země. Jejich členové pochopili, že na posilování vztahů a zlepšení je nutné pracovat na obou stranách řeky Moravy. A především v českých zemích.

Československá společnost vznikla na konci roku 1945 a do určité míry formálně, názorově i personálně navázala na Československou jednotu. Většina jejích regionálních poboček vznikla na místě, kde Československá jednota v předchozím období působila, vznikly i podobné centrální odbory. Její členové se shodli na tom, že je nutno pracovat na obnovení kulturní a duchovní česko-slovenské jednoty, spory probíhaly pouze mezi slovenskými členy organizace, protože především střední a mladší generace mluvila pouze o dobrých vzájem-

[46] Obě organizace byly součástí Československé společnosti a patřily mezi nejagilnější pobočky se silným postavením uvnitř organizace.

ných vztazích dvou rovnoprávných národních celků, teorie o jakékoliv podobě československé kulturní či politické jednoty pro ně byly nepřijatelné.

Podobně jako před rokem 1938 nejvýraznější akcí společnosti byly česko-slovenské porady v Luhačovicích, které se uskutečnily ve dnech 2. a 3. srpna 1947. Jednání, která intenzivně probíhala v jednotlivých komisích, ukazují základní směřování činnosti Československé společnosti (ČSS) před rokem 1948 a také odráží debaty o poměru Čechů a Slováků v tomto období. Nejtvrdší debaty probíhaly v rámci právní komise (jednání vedla Milada Horáková a Milan Paulíny), které jednala o česko-slovenských vztazích z hlediska přípravy nové ústavy. Po referátu Jozefa Lettricha se rozpoutala bouřlivá diskuse a závěrečná rezoluce se lišila od výsledků zbývajících komisí. Konstatovalo se v ní, že nová ústava sice musí zajistit vnitřní jednotu československého lidového demokratického státu, ale současně kladla důraz na vyrovnání hospodářské, sociální a kulturní úrovně obou národů, decentralizaci státní moci a princip národní rovnosti. Otázku, jak tyto principy realizovat, nechávala otevřenou. Zda se má rozdělit moc mezi jednotlivé orgány, nebo má mít paritní dohodu mezi Čechy a Slováky uvnitř jednotných orgánů.[47]

Rezoluce dalších komisí (osvětové, literární, školské a národohospodářské) pak byly zformulovány v duchu dosažení duchovní a státní jednoty československé. Jejich rétorika se příliš nelišila od podobných usnesení z předválečného období, které na základ vyrovnání považovaly pěstování vzájemných kulturních vztahů, turistického ruchu, výchovy, vzdělávání, vzájemné informování se a respekt a rozvoj hospodářství a ekonomiky na Slovensku.[48]

Jednání bylo uzavřeno velkou manifestací v neděli 3. 8. 1947 a odpoledne se účastníci porad přesunuli na Vláru, kde členové stejnojmenné společnosti uspořádali velkou slavnost „československého sbratření“. Účastníci porad v Luhačovicích si ovšem stěžovali, že chyběla přátelská atmosféra a večerní besedy, tak jak je znali z předcházejícího období…[49] Další porady se uskutečnily o rok později, tentokráte již ve změněných státněpolitických podmínkách, která účastníci porad jednoznačně podpořili. Oslavy se odehrávaly v duchu oslav 40. výročí konání prvních porad, hlavním řečníkem byl dlouholetý předseda Československé jednoty ing. Josef Rotnágl. Hlavní rezoluce mluvila o tom, že je zapotřebí zavést češtinu do slovenských škol a naopak slovenštinu do škol českých.[50] Československá společnost zanikla na konci 50. let, kdy se z ní stala v podstatě agentura organizující koncerty, zájezdy či divadelní představení.

V březnu 1946 byla ve Skalici založena Masarykova československá společnost. Měla pokrýt prostor mezi Javořinou a ústím Dyje do Moravy, centrem organizace měl být okres hodonínský, jako rodný kraj TGM, a okres skalický, jako

47 ALU SNK v Martině, fond *Josef Rotnágl*, sign. 64N6.

48 Tamtéž.

49 *Masarykovou stopou*, 1, 1947, č. 9 (třetí strana obálky).

50 OA Zlín, fond *MSS Vlára*, kart. 9, Československá společnost, Zpráva o činnosti 1947 – 1948.

rodný kraj jeho otce. A důvod, proč společnost vznikla? Podle zakladatelů (patřili mezi ně např. Stanislav Treybal, Ján Ďurovič, nebo Karel Mareš) měla společnost šířit znalost a význam díla T. G. Masaryka mezi lidem a ochraňovat památky, jež připomínají jeho osudy, v rodném kraji. Také měla pěstovat vědomí národní pospolitosti a spolupatřičnosti v duchu Masarykově mezi Čechy a Slováky po stránce společenské, kulturní a národohospodářské.[51] A prostředky, jimiž svého cíle chtěli dosáhnout, byly podobné jako v předcházejícím období: výstavy, divadelní představení, sportovní a turistické aktivity, ochrana památek, navazování osobních kontaktů, ekonomické povznesení regionu (především vybudování kvalitnějších dopravních spojení v regionu) a propagace regionu v tisku, filmu a rozhlase.[52] Nejvýznamnějším počinem společnosti se stalo vydávání časopisu s názvem Masarykovou stopou, který vycházel v letech 1946 – 1949. Informoval nejenom o aktuálním dění na moravsko-slovenském pomezí, ale přinášel i některé zajímavé historické studie, které dokumentovaly česko-slovenské vztahy v předcházejícím období. Za zmínku také stojí studie osobností politického, vědeckého a kulturního života, které se vyjadřovaly k česko-slovenským vztahům. Můžeme je rozdělit do dvou skupin. Bývalí zastánci čechoslovakismu (Anton Štefánek, Jan Húsek, Štefan Janšák) v podstatě své názory oproti předmnichovské republice nezměnili, slovenští političtí reprezentanti se na podobu česko-slovenských vztahů (např. Laco Novomeský, Jozef Lettrich) dívali více prakticky a realisticky. Lettrich ve své studii s názvem *Len v nerozbornej štátnej jednote je naša sila* psal o tom, že pod pojmem československá politika rozumíme vybudování silného, uspořádaného a vyspělého státu, založeného na vzájemné spokojenosti rovnoprávných Čechů a Slováků, kteří v něm budou mít ochránce své existence, svého duchovního a hmotného rozvoje a blahobytu. Konstatoval, že pokud má československá státní jednota mít nějaký smysl v dnešní době, tak ten, aby se Češi a Slováci vzájemně ctili a respektovali, aby měli vzájemné porozumění pro své vlastní potřeby a zájmy, aby zde panovala vzájemná bratrská láska a pomoc. Je třeba se častěji scházet, lépe se poznat a víc si rozumět. Máme pamatovat na zjevnou převahu pozitivních a dobrých stránek vzájemného soužití nad negativními., abychom v tom nacházeli zdroj sil a motivaci pro další sbližování se a vzájemné vyrovnávání. Žádné dva slovanské národy nemají k sobě tak blízko a nejsou spojeny tolika společnými zájmy jako Češi a Slováci. Na závěr podotkl, aby Češi a Slováci nedovolili, aby toto poslání bylo kýmkoliv zhaceno. Do pozadí měly ustoupit všechny spory, stranicko-politický a regionální partikularizmus a vše, co sleduje pouze dílčí zájmy. Češi svojí vyspělostí, kulturní a hospodářskou převahou mají co Slovákům nabídnout a stejně Slováci svým svérázem, přirozenými vlohami a svou vitalitou můžou občerstvovat český národní život. Pokud budeme poukazovat na negativa a vzájemnou vzdálenost, doplatíme na to.[53]

[51] Štátny archív v Bratislavě – pobočka Skalica, fond *Karol Mareš*, kart. 2.

[52] Tamtéž.

[53] *Masarykovou stopou*, 2, 1948, č. 1, s. 1-2.

V roce 1949 Masarykova československá společnost zanikla jako zvláštní pobočka Československé společnosti. A to i přesto, že její členové se snažili dokázat, že i v nové době má co říct v rámci československé společnosti: „Naše nedostatky vidím práve v tom, že nie dostatočne vieme pochopiť, napodobniť a následovať našich velikánov ako v pochopení ducha doby, tak i v praxi. … Vôľa a nadšení je. Treba len pochopiť reálne potreby našich národov a ducha dnešnej doby tak, ako to vedel v svojej dobe Masaryk, osvojiť si jeho hlboko mravný sposob konania vo všetkom. Keď vnesieme toto Masarykovo dedičstvo do našej spoločnosti a do nášho časopisu, určite splníme i naše poslanie: uskutečníme československú spoluprácu v ľudovodemokratickom duchu. … Vo februári t.r. sme prekročili Rubikon, a preto vpred Masarykovou stopou na cestu k socializmu!“[54]

Moravskoslovenská společnost Vlára vznikla už v létě 1945 a její první velkou akcí se stalo setkání Čechů a Slováků na Vláře v srpnu 1945 (zúčastnilo se ho cca 20 000 lidí z obou stran hranice). Za svůj hlavní úkol si společnost Vlára kladla vzájemnou spolupráci Čechů a Slováků na poli kulturním, sociálním a hospodářském a současně práci směřující k celistvosti a nedělitelnosti republiky a ke vzájemnému porozumění obou národů pod heslem: Pro šťastnou budoucnost Slováků a Čechů v jednotném a nedělitelném Československu. Současně se společnost snažila vybudovat ve Vlárském průsmyku mauzoleum, kde měly být uloženy pozůstatky neznámých padlých hrdinů v boji za naši svobodu, muzeum a rekreační středisko.[55] K tomu nakonec nedošlo. V roce 1950 společnost Vlára přestala pořádat česko-slovenská setkání[56] a o dva roky později zanikla. Příčiny je možné hledat v postoji hlavních představitelů KSČ a KSS, kteří se ústy Viliama Širokého vyjádřili v tom smyslu, že je zbytečné si neustále připomínat česko-slovenskou vzájemnost.[57] V roce 1968 došlo k úvahám o obnovení spolku Vlára, byly vypracovány jeho stanovy, nakonec v úplnosti nebyl obnoven, vznikl pouze Výbor mírových slavností Vlára, který v letech 1969 – 1971 pořádal obnovené česko-slovenské slavnosti na Vláře. Tentokrát byly zaměřeny hlavně na mladé a také reflektovaly fakt vzniku československé federace. V tomto období ale tato setkání nedosáhla tak velkého významu jako po roce 1945. V roce 1972 Výbor zanikl především proto, že ani samosprávné orgány, ani průmyslové podniky nechtěly financovat česko-slovenské setkávání na Vláře.[58] Ve vědomí společnosti na moravsko-slovenském pomezí měla větší váhu setkání na Javorině, ale aktivity v rámci folklórních festivalů např. ve Strážnici nebo na Starém Hrozenkově,

[54] *Masarykovou stopou*, 2, 1948, č. 2, s. 52.

[55] Okresní archiv Zlín (OA Zlín), *Moravskoslovenská společnost Vlára* (MSS Vlára), kart. 1, i.č. 1, 5. Štátny archív v Bratislave – pobočka Trenčín, fond *Ján Kudla*, kart. 14, i.č. 92.

[56] Poslední dny česko-slovenského bratrství se konaly 13. srpna 1950. OA Zlín, *MSS Vlára*, kart. 1, i.č. 8. Štátny archív v Bratislavě – pobočka Trenčín, fond *Ján Kudla*, kart. 14, i.č. 89.

[57] Tamtéž, kart. 1, i.č. 1.

[58] Štátny archív v Bratislave – pobočka Trenčín, fond *Ján Kudla*, kart. 14, i.č. 89.

které do určité míry nahradily národopisné slavnosti, jak na ně obyvatelé tohoto regionu byli zvyklí v předcházejícím období.[59]

Czech-Slovak associations and relations on the Moravian-Slovak border after 1918

MAREK JUNEK

After 1918, a number of old organizations for the development of Czech-Slovak mutuality were still active, albeit with new agendas and in new circumstances. The author particularly focuses on the activities of four organizations: Sokol, the Czech-Slovak Unity, the General Štefánik Society and the Moravian-Slovak Society, and on their ties with regional economic companies. In the period 1945 – 1948 other renewed organisations were in operation as well such as the Czechoslovak Society, the Moravian-Silesian Society and the Masaryk Czechoslovak Society.

[59] OA Zlín, *MSS Vlára*, kart. 1, i.č. 1.

HRANIČNÍ REŽIM MEZI PROTEKTORÁTEM ČECHY A MORAVA A SLOVENSKEM A POMĚRY V MORAVSKO-SLOVENSKÉM POHRANIČÍ V LETECH 1939-1945

JAN RYCHLÍK

Vznik slovenského státu 14. března 1939 a okupace českých zemí německou armádou následující den znamenal vznik nové státní hranice mezi Moravou a Slovenskem. Z historického hlediska nová hraniční linie kopírovala starou hranici moravsko-uherskou, resp. hranici mezi Předlitavskem a Zalitavskem. Ovšem, před rokem 1918 byla tato hranice zcela prostupná. Podle předpisů platných v Předlitavsku nebylo zapotřebí k cestám uvnitř Rakousko-Uherska cestovního pasu a uherské zákony dokonce nevyžadovaly v době míru cestovní pas ani při cestách mimo Rakousko-Uhersko. Rakousko-Uhersko kromě toho tvořilo jednotné celní a měnové území.[1] Rozbitím druhé republiky naproti tomu vznikla zcela nová situace. Hranice mezi protektorátem a Slovenskem byla totiž současně i hranicí mezi Slovenskem a Německou říší, které byl protektorát součástí, a byl zde zaveden velmi přísný hraniční režim. Ten se podepsal i na situaci v pohraničí vůbec.

Hranice mezi protektorátem a Slovenskem odpovídala administrativní hranici mezi dosavadní Zemí Slovenskou a Zemí Moravskoslezskou v rámci Československa. Na katastrálních mapách byla tato hranice sice jasně vytýčena, avšak v terénu často nebyl její průběh zřejmý, neboť hraniční kameny z doby před rokem 1918 byly na mnoha místech vyvráceny či poškozeny. Úřad říšského protektora oznámil 15. června 1939 protektorátnímu ministerstvu vnitra o zahájení přípravných prací k vytýčení hranice a spolupráci při jednání o její případné rektifikaci. Vytyčování hranice v terénu bylo provedeno smíšenou německo-slovenskou komisí a protáhlo se až do roku 1943,[2] hraniční dílo bylo dokončeno na jaře 1944. Vytýčená hranice se místy od historické hranice odchylovala: část obce Sidonia, kterou hranice rozdělovala, byla celá přičleněna k Protektorátu. Bez úspěchu zůstaly pokusy české strany prosadit posun hranice na Veľké Javorině tak, aby se Holubyho chata dostala na území protektorátu, anebo dosáhnout posunu hranice v oblasti Javorníků kvůli tamní rekreačním chatám.[3] Naproti tomu neprošel ani

1 K této problematice viz RYCHLÍK, J.: Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989. Praha 2007, s. 6-8.

2 O vytyčování hranice viz JANAS, K.: Niekoľko poznámok k vývinu slovensko-českých vzťahov na moravsko-slovenskom pomedzí v rokoch 1939-1943. In: Slovácko, XLIV, 2002, s. 271 – 273.

3 Tamtéž, s. 271-272, SNA, f. MZV SR, k. 133, č. 51953/40.

slovenský požadavek na přičlenění osady U Sabotů, která se nacházela na katastru obce Javorník nad Veličkou, byť tato osada tvořila součást slovenské obce Vrbovce. Slovensko o připojení této osady usilovalo na žádost vrboveckých občanů, protože na katastru obce Javorník zůstala též železniční stanice trati Veselí nad Moravou – Myjava – Nové Mesto nad Váhom.[4] Je zajímavé, že slovenské ministerstvo zahraničních věcí v této věci požádalo generálního konzula v Praze, aby žádost o postoupení území předložil protektorátní vládě. Generální konzul ale přípis vrátil do Bratislavy s poznámkou, že jednání by bylo třeba vést v Berlíně: „O výsledku však nemôže byť žiadnej pochybnosti, keď sa uváži, že sa jedná o územie nemeckej ríše. Podľa názoru generálneho konzulátu patrí vec do príslušnosti slovenského vyslanectva v Berlíne, ale je tak háklivá, že by bolo snáď dobre nekonať ju len na podklade podania obecného úradu vo Vrbovciach."[5]

Pokud jde o kontroly na hranicích, protektorátní ministerstvo vnitra vydalo 16. března 1939 příkaz zemskému úřadu v Brně, aby zajistil s okamžitou platností normální výkon pasové kontroly na hranici se Slovenskem. Ještě týž den zemský úřad vydal příslušný pokyn okresním a státně-policejním úřadům. Pasovou kontrolu mělo provádět četnictvo. Avšak ještě týž večer bylo toto opatření opět odvoláno s upozorněním, že výkon pasové kontroly převezmou německé orgány.[6] Hranice mezi Protektorátem a Slovenskem tak byla od počátku střežena z moravské strany německou pohraniční policií (*Deutsche Grenzpolizei*) a ze slovenské strany slovenskou finanční stráží (FS), kterou slovenský stát zdědil z Československé republiky. Hranice byla poměrně dlouhá a německé úřady neměly hned k dispozici dostatek policistů, takže na některých cestách byla německá pasová kontrola zavedena až v létě 1939.[7] S platností od 27. března 1939 byly na moravské straně zřízeny i německé celní stanice,[8] ačkoliv až do 30. září 1940 byl protektorát samostatným celním územím. Střežení hranice mělo zabránit především nedovoleným přechodům z protektorátu na Slovensko, protože německé

[4] Karol Janas uvádí všechny změny, ke kterým došlo při rozhraničení, přičemž tvrdí, že železniční stanice Vrbovce byla připojena ke Slovensku (c. d. s. 271). Ve skutečnosti samotná stanice zůstala na území protektorátu a byla dokonce přejmenována na Javorník. Viz Úradný cestovný poriadok platný od 19. 5. 1940, tab. 16, s. 95, Amtliches Kursbuch des Protektorats Böhmen und Mähren/Úřední jízdní řád Protektorátu Čechy a Morava, Winterabschnitt/zimní vydání, gültig ab/platný od 1. 11. 1943, tab. 520k, s. 73.

[5] SNA, f. MZV SR, i. č. 430, k. 586, č. 9341/40. Žádost obce Vrbovce o připojení osady „U Sabotů" a nádraží ke Slovensku je založena ve spise a má podací číslo obecního úřadu 820/1939. Bude zde vhodné dodat, že identická situace nastala po rozdělení ČSFR 31. 12. 1992, kdy obec Sidonia byla rovněž přičleněna k České republice, ale osada U Sabotů připadla na základě česko-slovenské dohody i s nádražím Slovensku. K vytýčení česko-slovenské hranice v roce 1994 bylo ostatně využito hraniční dílo německo-slovenské komise z roku 1944 včetně některých hraničních mezníků, které místy zůstaly i po půl století zachovány.

[6] Státní okresní archív (SOkA) Hodonín, f. OÚ Hodonín, k. 767, č. 249.

[7] Štátny archív (ŠA) Bratislava, pob. Skalica, f. OÚ Myjava, č. 561/39 prez.

[8] NIŽŇANSKÝ E. a kol.: Slovensko-nemecké vzťahy v dokumentoch. I. Od Mníchova k vojne proti ZSSR. Bratislava 2009, dok. 117, s. 340.

úřady si byly vědomy, že tudy vedou koridory, kterými utíkají čeští odbojáři. Na střežení hranice měly tedy zájem především německé úřady. I když střežení z moravské strany bylo poměrně důkladné, kopcovitý terén neumožňoval hranici neprodyšně uzavřít a pro místní obyvatele nebyl celkem problém hranici nepozorovaně překročit.

Pro běžný cestovní styk byla hranice hned 16. března 1939 z moravské strany v podstatě uzavřena.[9] Toto uzavření bylo jednostranným německým opatřením a slovenská strana s ním nesouhlasila, protože měla i nadále zájem na příchodu českých turistů. Slovenská vláda dokonce v této věci intervenovala v Berlíně, ovšem marně. Slovenské vyslanectví v Berlíně poslalo k celé věci do Bratislavy následující komentář: „Ďalej si dovoľuje vyslanectvo vysloviť názor, že nástojiť na uvoľnení alebo zjednodušení formalít pri cestovnom i pohraničnom styku s Protektorátom zrejme naráža na zásadné odmietavé stanovisko príslušných nemeckých úradov.“[10] Jinak na Slovensku platil i nadále československý zákon o cestovních pasech z 29. března 1928 č. 55/1928 Sb. Pasy zde tedy vydávaly okresní úřady a ve statutárních městech policejní ředitelství.[11] Slovenští občané mohli také dočasně používat i staré československé pasy vydané před 14. březnem 1939. Okresní úřad či policejní ředitelství po předložení domovského listu nebo osvědčení o slovenském státním občanství takovýto pas opatřil přetiskem „slovenský štát“. Výměna těchto pasů za slovenské byla pak prováděna postupně a skončila teprve v roce 1940. Slovenským občanům žijícím v protektorátu vydával slovenské pasy resp. opatřoval staré pasy přetiskem nejprve slovenský dočasný vládní delegát a od května 1939 slovenský generální konzulát v Praze.[12]

Až do vypuknutí druhé světové války slovenské úřady nečinily žádné překážky, pokud jde o cestování do ciziny. Slovensko převzalo (recipovalo) všechny dohody o zrušení vízové povinnosti uzavřené Československem, pokud je příslušné státy byly ochotny ve vztahu ke Slovensku dodržovat. To se týkalo i cestovního styku s Německem, protože mezi ním a někdejším Československem vízová povinnost neexistovala. Pokud ale šlo o cestování do protektorá-

---

9 Podrobněji viz RYCHLÍK, J.: Cestovní styk mezi Slovenskem a Moravou v letech 1939-1945. In: Malovaný kraj, 23, 1987, č. 1, s. 6-7.

10 SNA, f. MZV SR, k. 133, č. 380/39. Srv. verbální nótu MZV č. 545/1939 z 2. 6. 1939, a č. 5619/1363/1939. V říjnu 1939 MZV žádalo urgenci odpovědi na nótu, avšak vyslanectví to nepovažovalo za vhodné s odůvodněním, že i Slovensko mezitím zavedlo vízovou povinnost.

11 Vydání pasu mohlo být podle § 7 odepřeno pouze nesvéprávným osobám, pokud se nevykázaly souhlasem zákonného zástupce (§ 7, písm. a), osobám, proti kterým bylo zahájeno vyšetřování pro trestný čin (§ 7 písm. b), kterým bylo soudem nebo politickým úřadem zakázáno cestovat (§ 7 písm. c), jejichž cesta do ciziny mohla ohrozit zájmy státní bezpečnosti nebo důležité hospodářské zájmy republiky nebo světoběžníkům ze zvyku (§ 7 písm. d) a osobám, které dlužily státu daně nebo jiné veřejné dávky, pokud nesložily finanční záruku (§ 7, písm. e).

12 Podrobněji k činnosti vládního delegáta a slovenského konzulátu v Praze viz RYCHLÍK, J.: Vznik a působení slovenského konzulátu v Praze v letech 1939-1945. In: Pražský sborník historický, 25, 1992, s. 70-75.

tu, vyžadovaly německé úřady od cizinců zvláštní povolení ke vstupu (*Durchlaßschein*) od německého konzulátu (na Slovensku bylo povolení v prvních dnech možné získat i u německého vojenského velitelství v Malackách), takže ve skutečnosti slovenští občané do protektorátu volně cestovat nemohli.[13] V prvních týdnech ještě nebylo nijak obtížné *Durchlaßschein* získat, avšak od 16. června 1939 německé úřady náhle vydávání propustek silně omezily jen na případy hodné zvláštního zřetele.[14] Po vypuknutí války zavedlo Slovensko 13. září 1939 všeobecnou vízovou povinnost pro všechny osoby, které na území Slovenské republiky vstupovaly, z něj vystupovaly anebo jím projížděly.[15] To se vztahovalo i na slovenské státní příslušníky, kteří potřebovali k výjezdu ze Slovenska místo víza zvláštní výjezdní povolení od okresního nebo státně-policejního úřadu.[16]

Pro protektorátní příslušníky platily od počátku německé pasové předpisy, konkrétně pasová vyhláška (*Paßbekantmachung*) ze 7. června 1932 platná od 1. července 1932.[17] Pasy vydávaly zemské správní úřady a z jejich pověření nižší správní úřady příslušné podle místa bydliště žadatele, tedy v protektorátu úřady vrchních zemských radů (tzv. oberlandraty). Osoby, které se staly protektorátními příslušníky a žily na Slovensku, musely požádat o vystavení německého pasu německý generální konzulát v Bratislavě. Podle § 11 odst. 1 této vyhlášky bylo možné odmítnout vydání pasu případně odebrat už vydaný pas osobě, jejíž cesta by ohrozila vnitřní nebo mezinárodní bezpečnost říše anebo členské země říše, anebo ohrozila její obzvlášť důležitý zájem. Podle § 11 odst. 2 bylo možné dále odmítnout vydání pasu nebo pas odebrat osobě, která byla trestně stíhána nebo už odsouzena, která měla nedoplatky na daních či clu, mající konat vojenskou povinnost, anebo hodlající vstoupit do cizí armády. Odmítnout vydat pas bylo možné i v případě, jestliže se osoba chtěla odchodem do ciziny vyhnout zákonem stanoveným povinnostem (§ 11 odst. 3). Nebylo ale možné odmítnout vydání pasu říšskému občanovi v zahraničí k návratu do vlasti (§ 11 odst. 4). Podle § 69 mohly být z pasové povinnosti povoleny úlevy pro malý pohraniční a výletní styk (*Kleiner Grenz-und Ausflugverkehr*).

---

13 SNA, f. MZV SR, i. č. 428, k. 580, č. 455/39, obežník prezídia Brajinského úradu Bratislava č. 26/39 prez. z 28. 4. 1939.

14 Slovenská politika, 17. 6. 1939, s. 4. Proti restrikcím MZV protestovalo v Berlíně, avšak bez úspěchu – viz SNA, f. MZV SR, i. č. 429, k. 571, č. 1345/39 a č. 4887/39.

15 Slovenský zákoník, č. 218/1939 Sl. z.

16 SNA, f. MV SR, k. 715, č. 1490/39.

17 Reichsgesetzblatt (RGBl.) 1932, I, s. 257. Zákonným podkladem pro vydání pasové vyhlášky byl pasový zákon (Gesetz über das Paßwesen, krátce Paßgesetz) někdejšího Severoněmeckého spolku z 12. října 1867 (Budesgesetzblatt des Norddeutschen Bundes, 1867, s. 33) ve znění říšského zákona z 5. listopadu 1923 (RGBl 1919, s. 1077). Zákon platil ve Spolkové republice Německo až do roku 1952, kdy byl nahrazen spolkovým pasovým zákonem ze dne 4. března 1952 (Bundesgesetzblatt, I, 1952, s. 290). V NDR byl nahrazen pasovým zákonem z 15. září 1954 (Gesetzblatt der DDR, 1954, I., s. 786).

Uvedená vyhláška byla celkem liberální a platila v Německu i po převzetí moci nacisty. § 11 dával ovšem úřadům dostatečné možnosti omezit cestování nežádoucích osob, čehož nacistické úřady v případě potřeby plně využívaly. Na druhé straně třeba říci, že v prvních letech nacistického režimu ještě německé úřady celkem nebránily říšským občanům v cestování do ciziny, samozřejmě pokud proti nim nebyly námitky politického nebo obecně kriminálního charakteru. 11. května 1937 vydala říšská vláda nařízení s platností zákona o pasové a cizinecké policii a povinnosti prokazovat se průkazem totožnosti.[18] Nařízení zmocňovalo říšského ministra vnitra, aby nově organizoval podle potřeby pasovou službu. V praxi nařízení mělo ten dopad, že vydávání cestovních pasů správní úřad vždy konzultoval s příslušnou úřadovnou státní policie (*Staatspolizeistelle*), tedy v praxi s gestapem. Uvedené nařízení po 16. březnu 1939 platilo samozřejmě i pro protektorát. Na základě nařízení říšského ministra vnitra (v zastoupení je podepsal Heydrich) z 30. března 1939[19] byly v protektorátu uznány někdejší československé cestovní pasy vydané před 16. březnem 1939 za dočasné (náhradní) pasy (*Paßersatz*) ve smyslu § 36 pasové vyhlášky ze 7. června 1932. Pro každé vycestování z protektorátu bylo ale nutné zvláštní povolení ve formě doložky (*sichtvermerk*) od příslušného německého úřadu, kterým byla nejprve německá vojenská správa a potom oberlandrat (v praxi byly i tyto doložky označované jako propustky, tj. Durchaßscheiny)[20] Stejnou doložku potřeboval i protektorátní příslušník žijící v zahraničí (a tedy i na Slovensku) pro návrat do protektorátu – v takovém případě mu ji vydal německý konzulát. Nařízení výslovně stanovovalo, že toto opatření platí i pro sudetoněmecké území, tedy ve skutečnosti i pro styk Protektorátu s vlastním Německem. Propustky vydávaly německé úřady podle vlastního uvážení, takže pro protektorátní příslušníky bez ohledu na znění německé pasové vyhlášky ze 7. června 1932 svoboda cestování neplatila. Jak už bylo řečeno výše, zvláštní propustku (*Durchlaßschein*) k cestě do protektorátu potřeboval i každý cizinec.

Vypuknutí války mělo za následek pochopitelně další zpřísnění pasových předpisů. Podle nařízení ministra vnitra o pasové a vízové povinnosti a povinností prokazovat se osobním průkazem z 10. září 1939[21] musela od 12. září každá osoba opouštějící říšské území anebo do něj vstupující mít platný pas a vízum (*sichtvermerk*), což se nyní na rozdíl od dřívější úpravy plně vztahovalo i na říšské příslušníky. Nařízení platilo samozřejmě i pro občany protektorátu, kterým ostatně začaly být právě v té době pro cesty do ciziny vydávány řádné německé cestovní pasy.[22] Malý pohraniční styk zůstal zachován, ovšem jen v rozsahu

[18] RGBl. 1937, I., s. 589.

[19] RGBl. 1939, I., s. 644.

[20] Verordnugsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren/Věstník Říšského protektora v Čechách a na Moravě (VRProt), 1939, No 5, s. 8.

[21] RGBl. 1939, I., s., 1739.

[22] VRProt 1939, No 20, S. 139.

stanoveným ministrem vnitra. Zajímavé je, že ačkoliv cestování do protektorátu bylo hned od počátku vázáno na vydání zvláštního povolení a to pro všechny osoby (včetně říšských státních příslušníků), formálně byla tato povinnost zavedena teprve nařízením říšského ministra vnitra z 20. července 1940.[23]

Provázanost moravského a slovenského pohraničí v praxi neumožňovala úplné uzavření hranice a po celou dobu války zde existoval malý pohraniční styk. V prvních týdnech byl styk ještě poměrně benevolentní, jak vyplývá z průzkumu, který provedl Krajinský úřad v Bratislavě koncem dubna. Na základě jeho oběžníku z 27. dubna 1939 měly všechny okresní úřady při hranici s protektorátem nahlásit, jak vypadá v jejich obvodu situace, pokud jde o malý pohraniční styk. Ukázalo se, že situace je různá. V okrese Myjava např. nebyly propustky vydávány, zatímco v okrese Skalica ji mohl získat v podstatě každý. Okresní náčelník ve Skalici Eugen Rakovský 15. května 1939 oznámil do Bratislavy, že propustky vydávají notářské úřady za poplatek 50 haléřů, chudým zdarma. Doba platnosti se pohybovala podle potřeby od jednoho dne do jednoho měsíce. Německá pohraniční policie původně žádala, aby byly propustky potvrzovány německým vojenským velitelstvím v Malackách nebo německý konzulát v Bratislavě. Proti německému požadavku ale protestovaly slovenské pohraniční obce, protože musel-li žadatel s propustkou nejprve cestovat do Malacek, nebo dokonce až do Bratislavy, ztrácely úlevy v pohraničním styku smysl. Německá strana proto nakonec souhlasila s tím, že propustky bude potvrzovat okresní úřad.[24] Krajinský úřad na základě provedeného průzkumu nařídil 31. května 1939, aby všechny okresní úřady připadající v úvahu uzavřely místně platnou dohodu se sousedním okresním úřadem na Moravě a s německou okupační správou. Propustky bylo možné vydávat i Čechům (protektorátním příslušníkům) žijícím v slovenském pohraničním pásmu.[25]

Na moravské straně bylo vydávání propustek pro malý pohraniční styk v prvních dnech okupace svěřeno německé vojenské správě a postupně tuto agendu převzaly přímo oberlandraty. Podle nařízení říšského ministra vnitra měly být od počátku všechny propustky pro malý pohraniční styk vydávány především z pracovních důvodů, jinak jen z důvodu hodného zřetele. Osobám bydlícím přímo na říšském území, což se na moravské hranici týkalo ale pouze města Břeclav, mohl vydat propustku příslušný úřad zemského rady (*Landrat*), nebo s jeho souhlasem podřízený městský či policejní úřad.[26] Od počátku obecně platilo, že bylo mnohem snadnější získat propustku na Slovensku než v protektorátu.

Na jaře 1940 začala německo-slovenská jednání o definitivní úpravě malého

---

[23] RGBl 1940, I., S. 1008. Zvláštní povolení bylo zapotřebí i k cestám do připojených východních území Horního Slezska (někdejší polské území), území Těšínska, území někdejšího svobodného města Gdaňska a okupovaných polských území, přičemž ministr vnitra měl právo povinnost opatřit si povolení rozšířit i na další území.

[24] Štátny archív (ŠA) Bratislava, pob. Skalica, f. NÚ Brodské, k. 3, i. č. 61, č. 70.

[25] RYCHLÍK, J.: Cestovní styk mezi Slovenskem a Moravou v letech 1939-1945, s. 6.

[26] SOkA Břeclav se sídlem v Mikulově, f. zemský rada (Landrat) Mikulov, i. č. 13, k. 22 oběžník LR Mikulov ze dne 21. 3. 1939, č. XI-241/50-39.

pohraničního styku. Ministerstvo vnitra v Bratislavě nařídilo 8. dubna 1940 všem okresním úřadům, aby oznámily seznam obcí ležících v pásmu 15 km při hranici s ostmarkou (obsazeným Rakouskem), protektorátem a generálním gouvernementem (okupovaným územím Polska) a zároveň uvedlo, odkud a kam vedou přeshraniční cesty na území příslušného okresu.[27] Na malý pohraniční styk mezi Slovenskem a Německem (protektorátem) aplikována stará dohoda mezi Československem a Rakouskem z roku 1923.[28] Osoby bydlící v pohraničním pásmu širokém 10 km (výjimečně 15 km) po obou stranách hranice mohly získat propustku pro malý pohraniční styk do protilehlého pohraničního pásma. Na Slovensku vydávaly propustky notářské úřady obcí a potvrzovaly je okresní úřady po podání dobrozdání příslušné četnické stanice, na Moravě propustky vydávaly oberlandraty, které se zpravidla dotazovaly protektorátních četnických stanic na zachovalost žadatele.[29] K žádosti o vydání propustky se zpravidla také vyjadřovala místně příslušná úřadovna německé státní policie (tj. v praxi gestapa), což se po nástupu Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora stalo obligatorním. V rámci Hendrichovy reformy zároveň přešlo vydávání propustek částečně zpět na okresní úřady vykonávající tzv. správu z příkazu říše, přičemž oberlandrat pouze vykonával kontrolu.[30] Malý pohraniční styk se udržel omezeně dokonce i po SNP.[31]

Propustky, oficiálně označované jako „osvědčení pro malý pohraniční styk" (*Bescheinigung für kleiner Grenzverkehr*), byly dvojího druhu: stálé a jednorázové. Stálé propustky se vydávaly vždy na šest měsíců, a to především k obdělávání půdy na druhé straně hranice anebo k jiným služebním či pracovním účelům. Propustky zpravidla umožňovaly pobyt v sousedním státě po dobu maximálně šesti dní. Jednorázovou propustku bylo možné získat na dobu tří dnů z důležitých osobních důvodů. Podmínkou pro vydání propustky bylo trvalé bydliště v pohraničním pásmu, přičemž propustku bylo zpravidla možné vydat až po určité době (většinou šest měsíců) prokázaného pobytu. To neplatilo u lékařů, veterinářů a porodních asistentek, kterým mohly slovenské okresní úřady a německé oberlandráty vydávat stálé propustky bez ohledu na délku jejich pobytu v pohraničním pásmu. Požadavek trvalého pobytu u obyčejných propustek ale na Slovensku nebyl zřejmě přísně dodržován, neboť se zde opakovaně objevují oběžníky ministerstva vnitra zakazující vydávání propustek osobám nebydlícím v příhraničních obcích. Často se také vyskytují upozornění okresních úřadů na zneužívání propustek, resp. na vydávání propustek za účelem pracovním osobám, které ve skutečnosti na Moravě nepracují.[32]

---

27 ŠA Bratislava, pob. Skalica, f. NÚ Holíč, k. 13, č. 3062/1940 adm.

28 Text této dohody viz pod č. 68/1929 Sb.

29 MZA Brno, f. ORL Zlín, k. 25, č. 325.

30 MZA Brno, f. ORL Zlín, k. 24, č. 320.

31 Podrobněji viz RYCHLÍK, J.: Obyvatelstvo Slovácka a Záhoří v letech 1939-1945. in: Slovácko, XXX, 1988, s. 48-49.

32 ŠA Bratislava, pob. Skalica, f. OÚ Skalica, i. č. 378, k. 484, č. D-9-1506/1943, i. č. 380, k. 491, č. 3-D-224/2-6/44.

Seznamy propustek vydaných oberlandraty na Moravě se nepodařilo dohledat. Dochované seznamy propustek vydaných na Slovensku (nacházejí se zpravidla ve fondech notářských úřadů) ukazují, že nejvíce jich bylo vydáno za účelem docházení do zaměstnání v protektorátu (na Záhorí především do Hodonína a do lignitových dolů Dubňanech a Ratíškovicích). Průmysl na Moravě potřeboval slovenskou pracovní sílu. Od roku 1942 bylo ovšem vydání takovéto pracovní propustky vázáno na podmínku, že zaměstnání v protektorátu bylo legálně zprostředkováno slovenským úřadem práce. V opačném případě měla být propustka odebrána. Tato směrnice ale zřejmě nebyla přísně dodržována, neboť ji znovu připomíná oběžník úřadu práce z roku 1944.[33] Další početnou skupinu tvořili rolníci, kteří měli na Moravě pozemky, což bylo poměrně časté. Regulací řeky Moravy ve třicátých letech totiž došlo k narovnání jejího koryta, takže hranice ve skutečnosti nešla všude středem toku; tím se např. stalo, že obec Brodské měla své louky v protektorátu.[34] Vydávání propustek k obhospodařování pozemků bylo velmi benevolentní. Podle německo-slovenské dohody o věcných úlevách v pohraničním styku podepsané v Bratislavě 3. května 1941 bylo vlastníkům pozemků navíc dovoleno překračovat hranici i mimo oficiální hraniční přechody a měli právo bez jakýchkoliv omezení či poplatků dovážet úrodu, kterou sklidili, jakož i nástroje, nářadí stroje a hnojiva.[35] Na Záhorí následují propustky vydané k návštěvě lékaře v Hodoníně. V roce 1940 byla otevřena nemocnice ve Skalici, avšak návštěvy u lékaře v Hodoníně pokračovaly, protože osoby zaměstnané na Moravě nemohly na Slovensku využívat svého zdravotního pojištění.[36] Čtvrtou skupinu tvoří propustky z osobních důvodů, především k návštěvě příbuzných. Bezprostředně po vzniku slovenského státu se objevují i propustky za účelem docházky do školy. Šlo hlavně o střední odborné a hospodářské školy.[37] Od roku 1940 se již podobné propustky nevyskytují, protože jak slovenské tak německé úřady považovaly podobné přeshraniční studium za nežádoucí.[38]

Poměry v pohraničí upravoval zákon o ochraně říšských hranic z 9. března 1937[39], jehož platnost byla 22. září 1939 rozšířena také na protektorát.[40] Zákon zmocňoval ministra vnitra k provedení opatření vhodných k ochraně říšských hranic. Na základě tohoto nařízení byl v moravském pohraničí z příkazu oberlandratu

[33] ŠA Bratislava, pob. Skalica, f. OÚ Skalica i. č. 380, k. 491 – oběžník úřadu práce Holíč č. 2172/44.

[34] ŠA Bratislava, pob. Skalica, f. NÚ Brodské, i. č. 61, k. 3, č. 3079/39 adm.

[35] Vláda tuto dohodu schválila 28. 6. 1941, prezident Tiso ji podepsal 2. 3. 1942. Ratifikační listiny byly vyměněny v Berlíně 12. 5. 1942 a dohoda vstoupila v platnost 12. 6. 1942. Text byl publikován pod č. 93/1942 Sl. z.

[36] ŠA Bratislava, pob. Skalica, f. NÚ Brodské, i. č. 62, k. 3, č. 3667/44 adm.

[37] ŠA Bratislava, pob. Skalica, f. OÚ Myjava, i. č. 230, k. 49, č. 198/40 prez.,

[38] ŠA Bratislava, pob. Skalica, f. NÚ Brodské, i. č. 61, k. 3, č. 3143/39 adm., též: i. č. 62, k. 3, č. 1299/40 adm.

[39] RGBl. 1937, I., s. 281.

[40] RGBl. 1939, I., s. 187.

ve Zlíně např. vydán Okresním úřadem v Uherském Hradišti zákaz noční honby dobytka, aby se zabránilo pašování.[41] Trestání nedovoleného překročení hranic bylo v protektorátu rovněž v kompetenci německých úřadů. Až do roku 1942 se opíralo o nařízení o přestupcích proti pasovým předpisům z 6. dubna 1923.[42] Za nedovolené překročení hranic bez platného cestovního dokladu, překročení hranic mimo stanovený hraniční přechod či zapůjčení cestovních dokladů jiné osobě hrozil peněžitý trest od 10 000 do 2 milionů marek[43], anebo vězení až na 1 rok. Slovenský generální konzulát v Praze v některých případech intervenoval na žádost příbuzných za slovenské občany, kteří byli odsouzeni německými soudy za nedovolené překročení hranice do protektorátu, a snažil se dosáhnout podmínečného propuštění těchto osob. Z částečně dochované dokumentace[44] vyplývá, že se trest vězení pohyboval podle okolností zpravidla v rozmezí od dvou do šesti měsíců a většina slovenských občanů chycených v okolí hranic německou pohraniční policií si jej odpykávala ve věznici v Uherském Hradišti.

V roce 1942 byly tresty za nedovolené překročení hranic neobyčejně zpřísněny na základě nově vydaného nařízení o trestech za porušování pasových předpisů (*Paßstrafverordnung*) z 27. května 1942[45]. Nedovolené překročení hranice bylo s platností od 1. června 1942 trestným činem, který se trestal buď peněžitým trestem anebo vězením, případně obojím, přičemž ale horní výměra pokuty ani trestu vězení nebyla vůbec stanovena. Z dochovaných dokumentů nicméně vyplývá, že zpravidla ukládaný trest byl šest měsíců vězení, tedy sazby se příliš nezměnily.[46] *Paßstrafverordnung* byl ovšem používán jen v případě, že se u zadržených osob neprokázala žádná nepřátelská činnost proti říši. Pokud tomu tak bylo, místo obvinění z porušení pasových předpisů ji čekalo obvinění z velezrady podle § 91 říšského trestního zákona.

Na Slovensku bylo nedovolené překročení hranice s protektorátem trestáno pouze jako přestupek podle § 12 zákona o cestovních pasech, a sice peněžitým trestem do 5 000 Ks anebo vězením do 14 dnů. Ovšem, zadrženým protektorátním příslušníkům hrozilo navíc vyhoštění do protektorátu a následně i případný další postih podle německých předpisů. Po vypuknutí SNP a obsazení Slovenska německou armádou stanovil německý státní ministr v Čechách a na Moravě K. H. Frank za nedovolené překročení státní hranice mezi Slovenskem a protektorátem nebo i za pouhý pokus byl s platností od 15. září 1944 stanoven trest smrti,

---

41 MZA, f. f. ORL Zlín, i. č. B 258, k. 24, č. 323.

42 RGBl. 1923, I. s. 249.

43 Je třeba si uvědomit, že nařízení bylo vydáno v době velké inflace v Německu. Nedá se předpokládat, že by v letech 1939-1945 byly udělovány tak vysoké pokuty, protože podobná suma by byla nedobytná.

44 Autor této studie měl možnost si tento materiál prostudovat v roce 1991 v SNA (tehdy ŠÚA SR) ve fondu MZV SR mezi spisy slovenského konzulátu v Praze. Tehdy tyto spisy nebyly utříděny.

45 RGBl. 1942, I., s. 348.

46 Intervence za zadržené slovenské občany se nacházejí v SNA, f. MZV SR 1939-1945, GK SR Praha – nezařazené spisy.

přičemž bylo lhostejné, zda šlo o překročení hranice z protektorátu na Slovensko či opačně.[47]

V roce 1939 byla hlavním dopravním prostředkem v českých zemích i na Slovensku železnice. Automobil mělo málo lidí, po vypuknutí války nebyl ostatně ani volně k dispozici benzín. Autobusová doprava byla chápána jako doplněk železniční dopravy, státní autobusové linky patřily přímo ČSD, pro soukromé linky byly udělovány koncese pouze tam, kde autobus nepředstavoval pro železnici konkurenci. V době existence Československa existovala jediná autobusová linka vedená z Moravy na Slovensko – státní trať ČSD Hodonín – Holíč – Radošovce – Senica.[48] Tato trať byla hned po vyhlášení samostatnosti Slovenska zrušena, resp. převzaly ji Slovenské železnice, které ji provozovaly jen v úseku Holíč – Radošovce – Senica.[49] Po vzniku slovenského státu byly ponechány otevřeny všechny železniční hraniční přechody mezi Slovenskem a protektorátem. Bylo jich celkem šest: Lanžhot – Brodské (na hlavní trati dvoukolejné Praha – Brno – Bratislava), přechod na místních dráhách Hodonín – Holíč a Sudoměřice – Skalica, přechod Javorník – Vrbovce – Myjava na tzv. slovenské transverzální hlavní dráze Veselí nad Moravou – Myjava – Nové Mesto nad Váhom, přechod Vlárský průsmyk – Horné Srnie – Nemšová na hlavní (tzv. vlárské) trati Brno – Trenčianská Teplá a přechod Horní Lideč – Lúky pod Makytou na krátce před válkou dokončené nové dvoukolejné trati Hranice – Horní Lideč – Púchov. V době platnosti letního jízdního řádu 1939 (platného od 15. května do 7. října 1939) zůstala ještě železniční doprava přes slovensko-protektorátní hranici intenzivní.[50] Frekvence přeshraničních vlaků byla postupně omezována. Na přechodu Břeclav (Lundenburg – město bylo po Mnichovu připojeno Německu) – Lanžhot – Kúty jezdilo v létě 1939 jedenáct párů vlaků, o rok později jen šest (včetně dvou rychlíků), v roce 1941 pět (včetně jednoho rychlíku), v letech 1942 a 1943 čtyři (z toho 1 rychlík) a od léta 1944 jen tři (z toho 1 rychlík).[51] Zatímco na přechodu Skalica – Sudoměřice se v zásadě nezměnila (6 párů vlaků denně)[52], mezi Hodonínem a Holíčem jezdilo v létě 1939 12 párů vlaku denně,[53] o rok později již jen sedm párů vlaků[54], a od roku 1941 již jen tři páry.[55] Mezi Javorníkem a Myjavou

47 BOUČEK, M. – KLIMEŠ, M. (eds.): Slovenské národní povstání a české země. Dokumenty. Praha 1974, dok. 80, s. 268.

48 Úřední jízdní řád republiky Československé, 1938, tab. 3001.

49 Slovenský cestovný poriadok platný od 15. 5. 1939, tab. 952.

50 Úřední jízdní řád Protektorátu Čechy a Morava (ÚJŘ), Praha 1939, tab. 101, 111, 133, 213, 214, 217.

51 Úřední jízdní řád Protektorátu Čechy a Morava, 1939, tab. 101, Úradný cestovný poriadok Slovenských železníc 1940, 1941, 1942, 1943, 1944 – tab. 1.

52 ÚJŘ, tab. 214, Úradný cestovný poriadok SŽ léto 1940, tab. 12, ÚCP 1941, 1942, 1943, 1944 tab. 12.

53 ÚJŘ, tab. 213 (s. 310-311).

54 Úradný cestovný poriadok Slovenských železníc (SŽ), platný od 19. 5. 1940, tab. 14, s. 89.

55 Úradný cestovný poriadok SŽ, platný od 5. 6. 1941, tab. 14, ÚCP SŽ platný od 4. 5. 1941, tab.

jezdily v létě 1939 čtyři páry vlaků, následující rok už jen tři a od léta roku 1941 jen dva.[56] Na Vlárské dráze (Vlárský průsmyk – Nemšová) jezdilo v létě 1939 jedenáct párů vlaků (včetně jednoho dálkového), v roce 1940 již jen sedm, v roce 1942 jen pět, v roce 1944 jen čtyři.[57] Přes přechod Horní Lideč – Lysá pod Makytou jezdilo v létě 1939 osm párů vlaků, z toho tři dálkové rychlíky. Dálková doprava byla zrušena s platností od zimního jízdního řádu 1939 (od 7. října). V létě 1940 zde jezdilo již jen pět párů místních vlaků Horní Lideč – Púchov, od léta 1943 jen třikrát denně.[58] Z uvedených čísel je zřejmé, že přeshraniční doprava byla neustále utlumována, přičemž tento útlum byl nepochybně důsledkem poklesu počtu cestujících. Na druhé straně je vhodné si povšimnout, že všechny železniční přechody zůstaly otevřeny pro osobní dopravu až do konce války, což dokazuje, že určitý přeshraniční pohyb osob i v této době existoval.

Německo-slovenská dohoda o ochranném poměru (*Schutzvertrag)* z 23. března 1939[59] obsahovala neveřejný dodatkový protokol o hospodářské spolupráci. Podle tohoto protokolu bylo zboží vyrobeného v protektorátu nebo v oblastech přičleněných k Německu na základě mnichovské dohody při dovozu na Slovensko osvobozeno od cla a totéž platilo o zboží vyrobeném na Slovensku a dováženém do těchto oblastí. Vznikla tak jakási atypická německo-slovenská zóna volného obchodu, která je v textu označena výrazem *Zollfreiheit*. Osvobození od cla ale neznamenalo, že by bylo možné z protektorátu na Slovensko či opačně volně dovážet či vyvážet jakékoliv předměty. Právě naopak: vývoz i dovoz byl vázán na vydání zvláštního povolení. V cestovním styku byl vývoz předmětů denní potřeby i spotřebního zboží vůbec zakázán. Podle slovenského zákona z 30. ledna 1940[60] byl jakýkoliv vývoz zboží vázán na povolení a cestující si mohl vzít jen potraviny potřebné na dobu cesty a osobní věci. Teoreticky to platilo v obou směrech, v praxi jen pro vývoz ze Slovenska, protože z protektorátu nebylo co vyvážet. Zákaz a všeobecný nedostatek předmětů denní potřeby otevíral samozřejmě velké možnosti pro pašování zboží v malém i ve velkém.[61] Ze Slovenska se pašovaly hlavně potraviny a tabák, resp. tabákové výrobky, které na Slovensku byly volně v prodeji.

Problémem v pohraničním styku byl transfer peněz. Slovenská ani protektorátní koruna nebyly volně směnitelné, vývoz a dovoz měny podléhal souhlasu příslušné národní banky, stejně jako platba ve prospěch devizového cizince anebo transfer peněz do zahraničí. Třeba říci, že ani v meziválečném Československu nebyl dovoz a vývoz deviz či domácí měny volný a Slovensko i protektorát zde

14, ÚCP SŽ platný od 17. 5.1943, tab. 14, ÚCP SŽ platný od 5. 6. 1944, tab. 14.

56 ÚJŘ, tab. 217, UCP SŽ 1940, tab. 16, UCP SŽ 1941, tab. 16.

57 ÚJŘ, tab. 133, ÚCP SŽ, 1940, 1941, 1942, 1944 – tab. 19.

58 ÚJŘ, tab. 111, ÚCP SŽ, 1940, tab. 27, ÚCP 1943, tab. 27.

59 Dohoda byla publikována pod č. 226/1940 Sl. z.

60 Zák. č. 22/1940 Sl. z.

61 ŠA Bratislava, pob. Skalica, f. OÚ Skalica, – i. č. 385, k. 521, výkazy colných priestupkov. Na Moravě viz MZA Brno, f. ORL Zlín, i. č. B 258, k. 24, č. 322 (výkazy jsou neúplné).

zpočátku pouze převzaly omezení zavedená už na počátku třicátých let Národní bankou československou. Bez ohledu na měnovou odluku, která byla provedena již v dubnu 1939, orazítkováním dosavadních československých bankovek obíhaly ještě po několik měsíců na Slovensku a v Protektorátu staré československé mince, což usnadňovalo v běžném denním životě přeshraniční platební styk.[62]

Pro vývoz a dovoz slovenských i českých korun nejprve platilo opatření Národní banky česko-slovenské z 29. října 1938, podle kterého bylo možné v cestovním styku vyvážet jen částku 300 Kč měsíčně a do jen v mincích nebo bankovkách 10 a 20 Kč. Pro malý pohraniční styk byla stanovena částka pouhých 30 Kč při každém překročení hranice, maximálně 300 Kč měsíčně.[63] Uvedené opatření NBČS převzalo jak Slovensko tak Protektorát a to i pro styk mezi sebou navzájem. Na uvedené opatření doplatili především čeští úředníci vyhánění v té době ze Slovenska, protože ani ti nesměli vyvést více než uvedenou částku. Podle § 9 vládního nařízení ze dne 17. května 1939 o doplnění devizových předpisů směl devizový tuzemec bez souhlasu Slovenské národní banky vyměnit a vyvézt ze Slovenska měsíčně maximálně valuty v hodnotě 100 Ks anebo 100 Ks v bankovkách o nominálu 10 a 20 Ks, v malém pohraničním styku (včetně styku s protektorátem) pak nanejvýše 30 Ks denně a celkem 300 Ks za měsíc.[64] Na základě Opatření Národní banky pro Čechy a Moravu ze 7. července 1939[65] snížilo vývoz částky v cestovním styku na pouhých 100 K (protektorátních korun) v bankovkách 10 a 20 K nebo v říšských mincích anebo ekvivalent v cizí měně (pro cestovní styk s říšským územím byla stanovena částka 300 RM a 100 K na osobu a měsíc). V pohraničním styku bylo dovoleno denně dovážet či vyvážet jen 30 K anebo 3 RM (sic!), nejvýše však 300 K na osobu a měsíc v bankovkách 10 a 20 K. Podle čl. 4. odst. 2 uvedeného opatření Národní banky pro Čechy a Moravu byly ale stanoveny úlevy pro dělníky bydlící v pohraničním pásmu sousedním státu a docházející denně přes hranice do protektorátu do práce. Takovíto dělníci mohli vyvézt jednou za sedm dní částku 250 K v mincích korunové měny nebo v bankovkách 10 a 20 K, anebo 25 RM, případně protihodnotu v měně příslušného sousedního státu. Podmínkou vývozu bylo předložení potvrzení zaměstnavatele, že peníze jsou jejich mzdou a že zaměstnavatel je vyplatil na základě povolení Národní banky, přičemž číslo povolení muselo být v potvrzení uvedeno. Od kontroly bylo možné upustit, jestliže byla příslušná osoba kontrolním orgánům známa, avšak přestup hranice se musel uskutečnit vždy na hraničním přechodu, který z hlediska své polohy přiměřeně odpovídal jak místu bydliště tak místu

[62] Obdobná situace nastala po zániku česko-slovenské měnové unie 8. února 1993, kdy sice došlo k okolkování československých bankovek, ale staré československé bankovky o nominální hodnotě 10 Kčs se nekolkovaly a spolu se starými československými mincemi zůstaly dočasně v oběhu v obou republikách.

[63] Vyhláška ministra financí č. 264/1938 Sb.

[64] Vl. nar. č. 102/1939 Sl. z.

[65] Vyhláška ministra financí č. 162/1939 Sb.

zaměstnání. Tyto úlevy se v praxi týkaly vlastně jen Slováků, protože pohraniční styk s Polskem byl hned po 16. březnu 1939 zcela zastaven a říšské území nebylo považováno za území „sousedního státu."

Otázka zaměstnávání slovenských dělníků na Moravě byla v prvních měsících po vzniku slovenského státu předmětem kontraverzí mezi slovenskými a českými úřady, což se obzvláště negativně projevilo právě v moravsko-slovenském pohraničí. Protektorátní občané na Slovensku stejně jako slovenští občané v protektorátu bylo jako cizince možné zaměstnávat jen na základě pracovního povolení, o které musel žádat zaměstnavatel pracovní úřad a které získal jen tehdy, pokud nebyl schopen místo obsadit domácím uchazečem. Na jaře 1939 byl přechodně pracovní trh v protektorátu přesycen z důvodu přílivu uprchlíků z odtrženého českého pohraničí. Německé úřady ovšem hned po vzniku protektorátu vydaly zákaz propouštět jakékoliv dělníky a omezovat výrobu, protože se obávaly sociálních nepokojů. Svaz průmyslníků v Hodoníně se proto obrátil na zemský úřad v Brně se žádostí, aby podnikl intervenci u německých úřadů a podniky mohly slovenské dělníky jako cizí státní příslušníky propustit. Zemský úřad v Brně věc konzultoval s německými orgány a s propuštěním souhlasil, čímž se rázem jen ve skalickém okrese počet nezaměstnaných zvýšil téměř na tisíc osob.[66] Okresní úřad ve Skalici byl bezradný. Krajinský úřad v Bratislavě nejprve uvažoval o reciprocním propuštění většího počtu Čechů zaměstnaných v soukromém sektoru, což měla být doprovodná akce k právě probíhajícímu propuštění českých veřejných a státních zaměstnanců. Nakonec ale bylo od opatření upuštěno.[67] Brzy se situace stabilizovala, protože po vypuknutí války se v průmyslových závodech naopak začal projevovat nedostatek pracovních sil a slovenští dělníci byli naopak vítáni.

Už od léta 1939 se na slovenské straně objevují požadavky, aby bylo zaměstnávání slovenských dělníků na Moravě regulováno. Slovenská pasová kontrola např. měla vyžadovat od dělníků souhlas slovenského úřadu práce.[68] Důvod byl ve snaze omezit příliv nehodnotných protektorátních korun dělníků pracujících v moravském pohraničním pásmu na Slovensko, protože ty musela Slovenská národní banka vyměňovat v oficiálním kursu. Požadavek zřejmě neměl úspěch, protože se objevuje opakovaně i v pozdějších letech a počet Slováků pracujících na Moravě a přenášejících svou mzdu se nesnížil. Tato situace trvala až do konce roku 1941. Od roku 1942 byl vývoz mzdy zakázán. Zaměstnavatel musel každý měsíc žádat Národní banku pro Čechy a Moravu prostřednictví Pražské zúčtovací banky o povolení vplatit mzdy slovenských dělníků docházejících do protektorátu na zvláštní účet Německé zúčtovací pokladny (*Deutsche Verrechnugskasse*)

---

66 SOkA Hodonín, f. OÚ Hodonín, č. 315/39 prez.

67 ŠA Bratislava, f. OÚ Skalica, i. č. 355, k. 75, č. 249/39 prez. K vyhošťování českých státních a veřejných zaměstnanců viz: RYCHLÍK, J.: K otázke postavenia českého obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1938-1945. In: Historický časopis, 37, 1989, č. 3, s. 407-410; BYSTRICKÝ, V.: Od autonómie k vzniku Slovenského štátu. Bratislava 2008, s. 194-197.

68 ŠA Bratislava, pob. Skalica, f. OÚ Skalica, i. č. 355, k. 76, č. 561/39 prez.

v Berlíně, kde byly převedeny v rámci německo-slovenského clearingu převáděny na účet vedený v říšských markách ve prospěch Slovenské národní banky (*Sonderkonto – Arbeiterlohnersparnisse* Nr 10113). Slovenská národní banka vyplácela pak na Slovensku peníze ve slovenských korunách. Šlo tedy o stejný způsob, který se od zavedení celní unie mezi Protektorátem a Německem (po 1. 10. 1940) používal pro převod mezd slovenských dělníků v protektorátu mimo pohraniční styk[69]. K povolení vplatit mzdy na účet musel zaměstnavatel předložit seznam osob včetně místa jejich pobytu na Slovensku. Část mzdy byla vyplácena přímo v protektorátu v českých korunách.[70]

Slovenská národní banka vyplácela mzdy na Slovensku ve slovenských korunách a mzda v protektorátních korunách, resp. říšských markách, byla připisována na zvláštní slovenský účet vedený německou bankou v Německu.[71] Tyto finanční prostředky měly být použity na hrazení německého dovozu na Slovensko, ale protože dovoz z Německa byl velmi omezený, stala se pohledávka prakticky nedobytnou. Slovensko samozřejmě nemělo zájem na tom, aby clearingová špička nadále narůstala. Slovenská snaha o omezení clearingového salda stála i za už zmíněným nařízením slovenského úřadu práce, aby se pracovní propustky pro malý pohraniční styk vydávaly jen osobám, kterým byla práce v protektorátu úřady práce zprostředkována, a nikoliv tedy těm, kteří si ji snad našli sami. Slovenský dělník, který si našel práci sám, stál totiž před problémem jak naložit s vydělanými protektorátními korunami. V protektorátu byl už na podzim 1939 zaveden přídělový systém, který byl postupně rozšiřován na stále širší okruh výrobků. Na Slovensku byl naproti tomu přídělový systém zaváděn teprve od roku 1941, přičemž řada předmětů denní potřeby se prodávala i nadále volně. Je proto celkem samozřejmé, že cestující ze Slovenska do protektorátu neměli problém na moravské straně prodat slovenské koruny na černém trhu. Problémem byla ale výměna protektorátních korun za slovenské, protože legální výměna byla možná jen přes clearing a černý kurs se pohyboval zhruba v rozmezí 2 – 3 K za 1 Ks, takže byl pro slovenské dělníky v protektorátu nevýhodný. Slovenští dělníci pracující na Moravě bez souhlasu slovenského pracovního úřadu si přesto zpravidla dokázali poradit a převáděli své mzdy částečně přes další osoby zaměstnané legálně.[72]

S ohledem na velký počet smíšených sňatků a migraci obyvatelstva byla v příhraničních oblastech velmi citlivou otázka státního občanství. Slovensko i Protektorát po svém vzniku nejprve převzaly československý zákon č. 236/1920 Sb.

---

69 Opatření NB pro Čechy a Moravu z 28. 9. 1940 publikované vyhláškou ministra financí č. 327/1940 Sb., opatrenie SNB publikované vyhláškou ministra financií pod č. 237/1940 Sl. z.

70 Vyhláška ministra financí č. 3/1942 Sb.

71 Až do zavedení celní unie mezi Německem a protektorátem 1. 10. 1940 existoval zvláštní clearingový styk mezi protektorátem a Slovenskem.

72 Tyto poznatky se opírají o výpovědi pamětníků, které autor této studie získal ještě v osmdesátých letech 20. stol.

o úpravě domovské příslušnosti a státního občanství. Uvedený zákon původně sloužil k tomu, aby určil kdo z někdejších rakouských a uherských občanů je československým občanem a současně zakotvil do československého právního řádu závazky uložené Československu malou saint-germainskou smlouvou. Základním kriteriem pro určení státního občanství bylo domovské právo (tj. přijetí do svazku obce, nikoliv jen trvalý pobyt) v některé obci Československé republiky od roku 1910. V nových podmínkách se slovenskými občany staly osoby, které byly 14. března 1939 československými občany a měly domovské právo na území Slovenské republiky. Analogicky platilo, že se protektorátními příslušníky stali někdejší československí občané s domovským právem na území protektorátu, pokud ovšem nebyli německé národnosti, protože ti se stávali automaticky říšskými občany. Slovenská republika ale považovala Čechy za nespolehlivé a neloajální živly a tak už na podzim byly předpisy týkající se státního občanství zpřísněny: podle ústavního zákona č. 255/1939 Sl. z. byli občany Slovenské republiky pouze ti bývalí českoslovenští občané, kteří měli domovské právo v některé obci SR nepřetržitě od 30. října 1918. Protože většina Čechů přišla na Slovensko v období první republiky, byli takto Češi vtěsnání do postavení cizinců, kteří museli o udělení slovenského občanství žádat. Je třeba si uvědomit, že podle starých rakouských uherských předpisů nabývala žena sňatkem automaticky domovskou příslušnost manžela, což znamenalo, že získávala i jeho státní příslušnost. V praxi to znamenalo, že Slovenska provdaná za Čecha se stávala protektorátní příslušnicí a to bez ohledu na to, kde žila, tedy i když zůstala na Slovensku. Statut cizince byl pro Čechy na Slovensku velmi omezující, především z hlediska možnosti hledání zaměstnání, resp. získání pracovního povolení.[73] Proto se Češi na Slovensku snažili získat slovenské občanství. V pohraničí byly žádosti poměrně časté. Proces udělování občanství byl usnadněn u těch osob, které byly už v meziválečném období přijaty do svazku některé slovenské obce (tedy získaly domovské právo), v praxi byli zvýhodněni i Češi, kteří měli slovenské manželky, protože jedině udělením slovenského občanství mužovi bylo možné vrátit slovenské občanství i jeho ženě. Občanství ale nebylo udělováno osobám, které se za prvním republiky angažovaly v levicových stranách a samozřejmě ani osobám, které neměly čistý trestní rejstřík. K žádostem se zpravidla vyjadřovala místní četnická stanice a také místní organizace HSĽS, která měla dát politické stanovisko. O žádosti rozhodovalo ministerstvo vnitra.[74] V roce 1941 byl zákon o státním občanství novelizován v tom smyslu, že osoby hlásící se k slovenské národnosti mohly získat občanství na základě pouhé žádosti i když neměly na území Slovenské republiky domovské právo. Podmínkou byla znalost slovenského jazyka, avšak pokud byla tato znalost neúplná, postačilo prohlášení

[73] Zák. č. 333/1939 Sl. z. Naproti tomu podnikatelé a živnostníci mohli od podzimu 1940 na základě dodatku k německo-slovenské obchodní dohodě z roku 1939 na Slovensku volně podnikat. Totéž platilo i o slovenských občanech v protektorátu.

[74] ŠA Bratislava, pob. Skalica, f. OÚ Skalica, k. 461, č. 599/41 adm.

o slovenské národnosti před okresním úřadem.[75] Smyslem zákona bylo hromadně udělit občanství slovenským uprchlíkům z území zabraného na podzim 1938 Maďarskem, avšak novela umožnila získat občanství i řadě Čechů pocházejícím ze Slovácka a Valašska. Ti byli považováni za „moravské Slováky" a dikci zákona tedy vyhovovali.

Státní občanství protektorátu bylo upraveno vládním nařízením č. 19/1940 Sb., podle kterého se stali protektorátními příslušníky někdejší českoslovenští občané mající v některé obci protektorátu domovské právo, pokud se nestali státními příslušníky německými, maďarskými nebo slovenskými. Zájem o protektorátní občanství byl ale mezi Slováky na Moravě minimální, protože v každodenním životě bylo slovenské občanství nepochybně výhodnější. Slovenský pas jim umožňoval cestovat na Slovensko, byli osvobozeni od pracovní povinnosti a jako občané spojeneckého státu byli do značné míry chráněni před zásahy německých úřadů. Postup udělování protektorátního občanství určoval výnos Zemského úřadu v Brně č. 35.004/1/7 z 31. července 1939. Slovenské ministerstvo zahraničí stálo na stanovisku, že nabytím protektorátního občanství slovenské občanství zaniká. Zároveň ale MZV žádalo, aby před přijetím cizího občanství slovenští občané požádali o vyvázání z dosavadního státně-občanského svazku. Nabývání protektorátního občanství Slováky se od roku 1940 stalo problematickým a vlastně nemožným, protože vládní nařízení č. 19/1940 Sb. neumožňovalo jeho udělení cizinci. Cizinec žijící v protektorátu, pokud si nechtěl ponechat dosavadní občanství, měl vlastně jen možnost požádat říšské úřady o udělení německé státní příslušnosti. To ale u mužů znamenalo vojenskou službu v německé armádě a proto zájem Slováků v moravském pohraničí o německé občanství poklesl na nulu.[76]

Na závěr je nutno říci, že období 1939-1945 bylo poměrně krátké a první rozdělení Československa nastalo ve válečných poměrech. Obecně je možné říci, že rozdělení regionu politickou hranicí sice zkomplikovalo život obyvatel, nedokázalo však zpřetrhat vzájemné osobní ani ekonomické vazby. Některé problémy, které se objevily v letech 1939-1945, se pak opakovaly za změněných poměrů i v letech 1993-2004 (do vstupu české a Slovenské republiky do EU).

Border regime between Slovakia and the Protectorate of Bohemia and Moravia, and the situation in the Moravian-Slovak borderland in 1939-1945

JAN RYCHLÍK

The period of 1939-1945 was relatively short; moreover, the first split of Czechoslovakia occurred during the war. Division of the region by a political fron-

[75] Úst. zák. č. 160/1941 Sl. z.

[76] SNA, f. MZV SR, i. č. 430, l. 586, č. 2805/40.

tier, while complicating the lives of the local inhabitants, did not cut their mutual personal or economic ties. Some of the problems that emerged in the years 1939-1945 then re-emerged under the changed circumstances in the years 1993-2004 (the entry of the Czech and Slovak Republic into the European Union).

PŘÍBĚHY Z MORAVSKO-SLOVENSKÉ HRANICE

JANA POSPÍŠILOVÁ

Ve svém příspěvku[1] se věnuji odrazu kulturní či státní hranice v kultuře všedního dne lidí žijících „na hranici“ v malé oblasti na území České republiky, která se nachází v jižní části etnografického regionu Valašsko. Nazývá se nedašovské Závrší a tvoří ji tři obce –Nedašov, Nedašova Lhota a Návojná. Jde o území střední Evropy, kde žijí po staletí v koexistenci dvě etnika – Slováci a Češi, respektive Moravané.[2] V rámci mikrosociálního prostoru zaměřuji pozornost na proměny tohoto sousedství na kulturní či státní hranici a na její recepci obyvateli. Sleduji jevy spadající do oblasti lokální identity a kolektivní paměti. Nedašovské Závrší je součástí jižního Valašska[3], je však od něho geograficky oddělené hřebeny Bílých Karpat. Vyznačuje se demografickou homogenitou a kulturní kontinuitou s výskytem některých projevů tradiční lidové kultury až v současnosti, pevnými příbuzenskými vazbami, endogamními sňatky a vysokou mírou religiozity. Nedašovský kostel zaujímá významné místo v místní kultuře a duchovním životě obyvatel všech tří obcí. Ekonomicky je oblast znevýhodněna periferní polohou a pevné vazby na sousední Slovensko byly po rozpadu společného státu zpřetrhány, což region citelně hospodářsky zasáhlo a prohloubilo jeho okrajový význam.[4] Obyvatelé Závrší jsou okolními obcemi vnímáni jako svébytná skupina s vlastním vědomím zvláštní regionální identity.

Ve svém textu se opírám především o výpovědi respondentů a o memoráty (povídky ze života nebo vyprávění ze života)[5], zaznamenané při rozhovorech, které se vyznačují na rozdíl od ostatních vypravěčských kategorií výraznou aktuální notou, jedinečností námětů, osobním tónem a subjektivním stylem.[6] Vyprávění dokreslují události tzv. velkých dějin a poskytují interpretaci minulosti

[1] Příspěvek vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 6837 8076.

[2] Českou republiku tvoří historická území Čech, Moravy a Slezska. Podle sčítání lidu v roce 2011 se k české národnosti hlásilo 6 711 624 obyvatel, k moravské národnosti 521 801, ke slezské národnosti 12 214. Dostupné na http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/04000-12-n_2012.

[3] JEŘÁBEK, R.: Morava a Slezsko – etnický a etnografický obraz. In: *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV. Národopisné oblasti, kulturní areály, etnické a etnografické skupiny*. Praha 2004, s. 38–76.

[4] KOSTKOVÁ, R.: *Nedašovské Závrší – geografická studie*. Masarykova univerzita Brno 2012, rkp. bakalářské práce. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/358169/prif_b/BP.pdf.

[5] ŠRÁMKOVÁ, M.: Povídka ze života. In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): *Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha 2007, s. 794–795; KLÍMOVÁ, D.: Memorát. In: Brouček, S.–Jeřábek, R. (eds.): Národopisná encyklopedie …, s. 549.

[6] SIROVÁTKA, O.: *Folkloristické studie*. Brno 2002, s. 101.

prostřednictvím přímých účastníků událostí podobně, jako je tomu u materiálů získaných metodou oral history.[7] Zobrazuje se v nich vědomí lidí, jejich postoje a hodnocení. Výzkum jsem provedla na české, respektive moravské straně. S různými přetržkami jezdím do tohoto terénu od poloviny sedmdesátých let 20. století, kdy jsem zde zaznamenávala folklorní prózu pro svoji diplomovou práci a v posledních desetiletích jsem zde prováděla etnologický výzkum zaměřený na život a kulturu dětí, každodenní kulturu zdejších obyvatel a etnokulturní tradice.[8] Metodou zúčastněného pozorování a polostrukturovaných rozhovorů jsem sledovala každodenní kulturu Závršanů, jež neztratila své vazby k tradici. Zdejší etnokulturní tradice (např. velikonoční obchůzky chlapců, dožínková slavnost, mikulášská obchůzka, tzv. létání čertů) tvoří univerzální společnou, ale především diferenciační část globálních tradic. Etnokulturní tradici jako součást kultury považuje etnologie za předmět svého výzkumu ve vztahu k etniku v jakýchkoliv podobách, i regionální či lokální.[9]

K tématu hranice přistupuji v pojetí Frederika Bartha zdůrazňujícím význam skupinových hranic a recepci hranic samotnými aktéry. O hranicích se mluví jako o subjektivní mentální konstrukci, navenek manifestované specifickým chováním a odlišnými kulturními a etnickými symboly.[10]

První příběh – krátký historický exkurz do dějin Čechů a Slováků

Střední Evropa je region, kde rozdílné etnické skupiny spolu žily po staletí a důsledkem etnické, jazykové, kulturní a konfesionální různorodosti bylo tolerantní i konfliktní soužití skupin, dvojitá identita jednotlivců, změna identity během života aj.[11] V raném středověku se ve středoevropském prostoru vytvořil státní útvar Velkomoravská říše rozkládající se na území střední a jižní Moravy, jihozápadním a středním Slovensku a přilehlých oblastech Rakouska a Maďarska. Po smrti knížete Svatopluka a rozpadu Velké Moravy, který byl dovršen nájezdy Uhrů (Maďarů), se historie Čech a Moravy vyvíjela odlišně od území

---

7 Tato metoda kvalitativního výzkumu se vytvořila až na přelomu 70. a 80. let 20. století. Viz např. NOSKOVÁ, J.: Narativní metody v současné etnologii. In: *Národopisná revue*, 10, 2000, s. 27–29.

8 TOMANCOVÁ, J.: *Současné lidové vyprávění na Valašskokloboucku. Na materiálu z obcí Nedašov, Nedašova Lhota a Návojná. UJEP Brno 1975, rkp. diplomové práce;* POSPÍŠILOVÁ, J.: Jak sme řepotali. In: *Národopisná revue*, 1999, s. 91–94; POSPÍŠILOVÁ, J.: Vypravěč Jan Lysák a jeho pohádky. In: Krekovičová, E. – Pospíšilová, J.: *Od folklórneho textu ku kontextu.* Bratislava – Brno 2006, s. 76–83.

9 PAVLICOVÁ, M. – UHLÍKOVÁ, L: Folklor, folklorismus a etnokulturní tradice. Příspěvek k terminologické diskusi. In: Blahůšek, Jan – Jančář, Josef (eds.): *Etnologie – současnost a terminologické otazníky*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2008, s. 52; TONCROVÁ, M.(ed.): *Vývojové proměny etnokulturní tradice*. Brno 2008.

10 BARTH, F.: *Ethnic Groups and Boundaries. The social organization of culture difference*. Bergen 1969.

11 KILIÁNOVÁ, G.: Etnicita, kultúra a hranice. In: *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 2, s. 45–56.

pozdějšího Slovenska. Památkou na dobu, kdy staří Uhři pronikli až na Moravu, jsou jména dnešních moravských měst Uherský Brod, Uherské Hradiště také Uherský Ostroh.[12] Od 10. století do současnosti se hranice mezi českými zeměmi a dnešním Slovenskem nijak podstatně neměnila, ale v novodobé historii vztahů mezi Čechy a Slováky došlo k několika zásadním okamžikům, předělům ve vývoji. V roce 1918 vznikla společná Československá republika, v době druhé světové války se od sebe oba národy oddělily, když byla vytvořena Slovenská republika a byl zřízen Protektorát Čechy a Morava. V roce 1945 byla obnovena Československá republika a od roku 1968 platilo česko-slovenské federativní uspořádání v rámci Československa. Na začátku roku 1993 byl společný stát rozdělen na Českou republiku a Slovenskou republiku, což přineslo obyvatelům žijícím na moravsko-slovenské hranici mnohá překvapení a neblahé důsledky.[13]

Druhý příběh – idea čechoslovakismu

V 19. století v době národního obrození konstruovali Češi svoji identitu ve vědomém protikladu vůči Němcům, se kterými sdíleli geografický, politický a ekonomický prostor uvnitř rakousko-uherské říše.[14] Ve vzdělaneckých kruzích vládlo na sklonku existence mocnářství vědomí české a slovenské vzájemnosti a jeho projevy kulminovaly na Národopisné výstavě československé v roce 1895, na níž se prezentovala slovenská lidová kultura společně s českou a moravskou. Češi považovali přizvání Slováků za vyjádření kulturních vztahů k etnicky nejbližšímu národu v Evropě.[15] Podobně také časopis Český lid založený v roce 1891 dával od počátku najevo zájem o slovenskou lidovou kulturu.[16] Podle titulního listu prvních ročníků byl věnován „studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku“. Jeho redaktor Čeněk Zíbrt dal v periodiku prostor neškoleným slovenským pracovníkům a publikoval zde mnohé příspěvky i folklorní materiál, včetně korespondence. I když příspěvky o folklóru ze Slovenska nebyly systematicky publikované podle ucelené koncepce, motivovaly k další činnosti neškolené slovenské pracovníky na poli národopisu a Zíbrtova spolu-

[12] BOTÍK, J.: *Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava 2007, s. 27.

[13] RYCHLÍKOVÁ, M.: Vliv politické hranice na rozdělení regionu na příkladu oblastí Slovácka a Záhoria. In: *Česko-slovenská historická ročenka 2011*, Brno-Bratislava-Praha 2012, s. 87–112.

[14] HOLÝ, L.: *Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha 2010, s. 13.

[15] BROUČEK, S. a kol.: *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*. Praha 1996, s. 11.

[16] JEŘÁBEK, R.: Český národopis a Slovensko (20. a 30. léta). In: *Konference o česko-slovenských vztazích v bádání o lidové kultuře. Luhačovice 21. – 23. října 1991*. Muzeum jihovýchodní Moravy. Zlín 1991, s. 1.

práce s nimi měla i symbolický význam.[17] Český učitel a spisovatel Karel Kálal působící i na Slovensku formuloval vědomí nerovnosti mezi „bratry“: „Čech je starší a Slovák mladší bratr…“[18]

Základem pro vytvoření československého státu byla myšlenka čechoslovakismu – koncepce, která vycházela z představy o existenci československého národa, který představují jeho dvě „větve“ – Češi mluvící českým jazykem a Slováci mluvící slovenským jazykem. Spolupráce mezi Čechy a Slováky v oboru národopis vedla na konci 19. století k založení spolku Československá jednoty a dokonce k úvaze o společném československém jazyku.[19] Po vzniku Československé republiky se stal čechoslovakismus státní doktrínou, která byla zakotvena v ústavě z roku 1920 a československý národ se tak stal většinovým národem ve státě, kde žilo několik různě silných minorit.

Třetí příběh – etnografie ve službách politiky

Češi a Slováci měli vyhraněné představy o těch druhých a v souvislosti s prvními vzájemnými kontakty si vytvořili koncepty, které byly součástí jejich národního uvědomění. Čechoslovakismus byl dokladem snah překonat kategorizace sousedního národa.[20] Prostor a vznik Československé republiky měla vědecky podporovat a legitimizovat také etnografie, jejímž úkolem bylo hledání etnografických argumentů pro potvrzení doktríny čechoslovakismu.[21] Podle etnologa Petra Lozoviuka se tak dělo v rámci tzv. politického národopisu, který lze považovat za český protějšek sudetoněmeckého národoveckého národopisu. Češi a Slováci tvořili dvě větve československého národa a čeští národopisci reflektovali slovenskou lidovou kulturu jako součást československé národní kultury.[22] Karel Chotek, profesor národopisu v Bratislavě (1920) a v Praze (1931), formuloval obor politický národopis v roce 1921 poté, co se vrátil ze zahraničních politických a kulturních misí vykonaných ve službách vlády Československé republiky v čase sbližování Československa a Království Srbů, Chorvatů a Slovin-

[17] HLÔŠKOVÁ, H.: Folklór zo Slovenska v Zíbrtovom Českom lide. *Národopisný věstník*, 61, 2002, s. 124-147.

[18] „…Mladší je zpravidla náchylen věřit, že starší radami svými směřuje k prospěchu vlastnímu. Mladší bratr odmítne tvou pomocnou ruku, kopne tě… A co ty, bratře starší? Tvá povinnost je, tím úzkostlivěji hledět za bratrem mladším, aby sám jsa nezbloudil, neutonul.“ KÁLAL, K.: *Slovensko a Slováci*. Praha 1905, s. 143.

[19] BROUČEK, Stanislav: K česko-slovenským stykům v národopise v první polovině devadesátých let 19. století. In: *Slovenský národopis*, 32, 1984, s. 614.

[20] KANDERT, J.: Kořeny českých a slovenských národních obrazů. In: Konference o česko-slovenských vztazích …, s. 6.

[21] Například to byla obrazová publikace *Umění československého lidu* (WIRTH, Z. – LÁBEK, L. – MATĚJČEK, A., Praha 1928) nebo HÚSEK, J.: *Hranice mezi zemí moravskoslezskou a Slovenskem. Studie ethnografická*. Praha 1932.

[22] LOZOVIUK, P.: Grenze und Grenzgesellschaft im Visier der ethnografischen Forschung. In: *Grenzgebiet als Forschungsfeld*. Leipzig 2009, s. 19.

ců.[23] Duchovním otcem politického národopisu byl ovšem antropolog, archeolog, etnograf a slavista Lubor Niederle. Jeho studie, zejména Slovanský svět (1909), se staly hlavním zdrojem vědomostí o Slovanech např. Woodrow Wilsona při jednání o uspořádání Evropy po 2. světové válce.[24]

Výzkum pohraničních oblastí Čech a Moravy reprezentuje po 2. světové válce etnografický výzkum prostoru, který byl nově osídlen po odsunu Němců a byl z velké části zaměřen na reemigranty českého původu. Výzkum se odehrával v nové politické situaci, výzkumné otázky byly většinou ovlivněné marxistickou ideologií a některá data podléhala cenzuře nebo autocenzuře.[25] Výzkumu novoosídleneckého pohraničí byla v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století věnována velká pozornost. Zdůrazňovány byly v této souvislosti především integrační procesy v pohraničí, jeho „národní" a socialistický charakter. Výzkumy v pohraničí měly ukázat úspěšnou socialistickou proměnu tohoto regionu.[26] Podle etnologa Antonína Robka mělo studium života a kultury českého pohraničí zahraniční dopad, ukazovalo „proti líčení revanšistů, že život v pohraničí již je zcela jiný, že zde nový domov našli příslušníci mnoha etnických skupin a národností…".[27] Oblast moravsko-slovenské hranice zkoumána nebyla, odsuny obyvatelstva a dosídlování se jí netýkalo.

Příběhy z moravsko-slovenské hranice

Za etnickou a kulturní hranici je považováno pomezí mezi vnímanými a zpravidla navenek manifestovanými rozdíly jednotlivých skupin (etnických, kulturních). Hlavním mechanismem formování hranic je meziskupinový (mezikulturní) kontakt.[28] Administrativní (nebo i státní) česko-slovenská hranice je na Závrší, ostatně stejně tak na celé Moravě, mentálně vnímána jako historická a jazyková hranice a je do značné míry považována za hranici kulturní.[29]

---

[23] Na Komenského univerzitě v Bratislavě měl přednáškový cyklus Hlavní otázky politického národopisu na Balkáně.

[24] MORAVCOVÁ, M.: Politický národopis v pojetí Lubora Niederla a Karla Chotka. In: Pospíšilová, J. –Nosková, J. (eds.): *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno 2006, s. 109.

[25] LOZOVIUK, P.: Grenze und Grenzgesellschaft…, s. 25.

[26] NOSKOVÁ, J.: „A Laboratorium" of Complex Social Processes Shaping a New Society and a New Way of Life". On the Ethnographical Research of the Newly-Settled Border Region of the Czech Lands in the 1970s and 1980s. In: Brunnbauer, U. – Kraft, C. – Schulze Wessel, M. (Hrsg.): *Sociology and Ethnography in East-Central and South-East Europe: Scientific Self-Description in State Socialist Countries*. München: Oldenbourg 2011 s. 213–233. (Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum, Bd. 31.)

[27] NAVRÁTILOVÁ, A. a kol.: *Etnické procesy v nově osídlených oblastech na Moravě. Na příkladě vybraných obcí v jihomoravském a severomoravském kraji*. Brno 1986, s. 6.

[28] DUBOVICKÝ, I.: Etnické a kulturní hranice. In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): Národopisná …, s. 188.

[29] VAŘEKA, J.: Kulturní hranice a národní identita. In: *Český lid*, 81, 1994, s. 181.

Podle P. Lozoviuka přinášejí změněné situace na hranicích ve střední Evropě či na Balkáně po roce 1989 nové možnosti a perspektivy etnologického výzkumu, když některé z hranic v uvedeném prostoru zmizely, některé se upevnily a jiné se nově konstituovaly.[30] To je případ česko-slovenské hranice, jež v posledním století prošla několika proměnami, které prozatím uzavřel rozpad Československa na Česko a Slovensko.

V sedmdesátých letech 20. století jsem u pamětníků Rakouska-Uherska, Československé republiky a Protektorátu Čechy a Morava zaznamenala příběhy, které se tematicky váží k několika okruhům života „na hranici". Je z nich patrné, že kontakty se Slováky patřily do každodenního života, přecházení hranice ležící na pastvinách i v lesích bylo běžné. Hranice mezi Rakouskem a Uhrami byla prostupná, bez kontrol, a pouze administrativní charakter měla hranice mezi Slovenskem a českými zeměmi také po vzniku Československé republiky.[31] Uvedená hranice byla v naracích explicitně tematizována pouze v období, kdy tvořila hranici mezi státními útvary v době druhé světové války za existence Slovenského státu a byla přísně střežena tzv. financi – německou pohraniční policií. Vzpomínky na setkání s „financi", pronásledování a represe vstoupily do vyprávěných příběhů jednotlivců a do kolektivní paměti. Svým charakterem tvoří protipól neutrálně laděných nebo humorných historek z období chození na sezónní práce na území dnešního Slovenska za Rakouska-Uherska.

Zlom v kontaktech i ve vědomí zdejších obyvatel nastal po 1. lednu 1993, kdy na střežené státní hranici postupně vyrostly nové, místy neúměrně velké celnice, v nichž se dnes prohání vítr a které jsou svědectvím tehdejšího ne dlouho trvajícího stavu frustrace obyvatel Česka i Slovenska při pasových a celních kontrolách.[32] Ve zkoumaném regionu to byl malý pohraniční přechod Nedašova Lhota – Červený Kameň.

K uvolnění došlo v roce 2004, kdy Slovensko a Česká republika vstoupily do Evropské unie, a na konci roku 2007, kdy se oba státy staly součástí schengenského prostoru, a obnovila se možnost každodenního přecházení a styku obyvatel na obou stranách hranice. Celá česko-slovenská, respektive moravsko-slovenská a slezsko-slovenská hranice byla zachována ve své původní podobě. Jedinými spornými výjimkami byly tři pohraniční osady, z nichž medializovaný vývoj situace osady U Sabotů v etnografickém subregionu Horňácko vyřešily vlády schválením příslušného zákona až v roce 1997. Tomuto případu se podrobně věnovaly slovenské etnoložky Katarína Popelková a Monika Vrzguľová.[33]

Narativy (memoráty, vyprávění ze života), zaznamenané na nedašovském Zá-

[30] LOZOVIUK, P.: Grenze und Grenzgesellschaft…, s. 25.
[31] RYCHLÍKOVÁ, M.: Vliv politické hranice…, s. 89.
[32] RYCHLÍKOVÁ, M.: Vliv politické hranice…, s. 94.
[33] POPELKOVÁ, K. – VRZGUĽOVÁ, M.: Vrbovce, osada Sabotovci – permanentný život na hranici (k problematike procesov tvorby etnickej identity). In: *Etnologické rozpravy*, 1998, č. 2, s. 66–105.

vrší, vypovídají o sociálních podmínkách a způsobu života Závršanů, lze v nich sledovat proměny vnímání hranice a situace odkazující na skupinovou či etnickou identitu aktérů. Svůj první výzkum v této oblasti jsem provedla v polovině sedmdesátých let 20. století v bývalé Československé socialistické republice, kdy byla administrativní moravsko-slovenská hranice mentálně vnímána jako hranice historická. Každodenní život obyvatel přinášel mnoho příležitostí, kdy se dostávali Moravané/Závršané se Slováky do styku a příbuzné jazyky při tom netvořily žádnou bariéru, neboť obyvatelstvo federativní republiky bylo (ať už pasivně, nebo aktivně) do značné míry bilingvní. Frekventovaným tématem bylo chození Závršanů na sezónní práci za Rakouska-Uherska a v období tzv. první republiky do úrodných nížinných oblastí Slovenska (sklizeň obilí, brambor a řepy), do lesů (zpracovávání dřeva) anebo i do měst (různá zaměstnání).

My sme dřív moseli jít z domu, chodili sme na Slovensko, k židovi, to bylo blízko od Komárna. Na jaře sme tam okopávali zemáky, potom sme sušili seno tam, jak sa tam žalo, na podzim sme zase ty zemáky kopali – celý rok sme moseli jít ven. Z toho majetečku – nás bylo ale sedum – tož málo se vyzískalo… (F. M. , nar. 1890).

Šak dysi, to było myslím v devátém roce. Tisíc devět set devět. Já sem był už teda [tehda] *na výžinku. Šél sem na druhý rok do výžinku. Tož teda* [tehda] *chodili od nás chłapi do výžinku, dostávali tam jako gořalku, deputát. Jako vypit si. Dycky ráno po štamprli, na svačinu, aj o połedni a večér si vypili…* (F. L., Nedašova Lhota, nar. 1889).

Tak vám povím, jak sme chodívali do žatvy do Trnavy. Nás tam chodiło pětaštyrycet párů. To było devadesát lidí, že, ná, tož dyž sme tam dojeli, tak sme v takém baráku bývali, na takých pryčnách sme spávali, všeci po kopě [...] *A dyž sme šli potem na to pole séct, chłapi jedni sékli, my sme dycky z Jožinem byli tře v partyji. Dvá sékli, jeden vázál a jeho odběračka dělała povříśla* [...] *Sem tam aj Slováci nás prohnali, dyž sme jim chodili za cérkami.* [...] *Byli štyře. Ná gazda vyšél ven a na ně! A jak jim tam jeden jednu vrazíl, hneť byli na zemi. Včíl jeden chytíl tú kosu, ten lepák, – ten Slovák – a začál sa s ním oháňat. Dvá sme vyletěli, zebrali sme tam takové polena, co měły do peci kuchařky, a tyma polenami po tych Słovákoch, ale v té přišél ten šafář, to był židák, on był mładý, a jak učúł ten rámus tam, tak přiletěł tam mezi ně a začál na ty Słováky: „A vašeho boha słovenského, čo tu robíte?“A už jich začál mastit. Ale oni, jak ho učuli, pryč!* [...] *a ti Słováci nám pravíli vždycky Horňáci. A už nás potkali tře a: „Vašeho boha horňačého, co tu chcete? A jak ťápli jednom po hubě, hneť był dole. V tej vodě.* [...] *A tož sme potom dom dojeli a na podzim zas do řep. Já sem ale był enem dvakrát. Ale v žatvě se był deset razů…* (V. N., nar. 1906).

Jedenkráť nás šło, abych ti pověďél, takových dvacet do Súče křesat. A v Súči sme si sedli a popili a včil sme sa zebrali a šli sme hore do obory. [...] *A to byla obora divočáků…* (V. F., Nedašova Lhota, nar. 1903).

…no, patnáct roků [jsem měl], *to sem šél do Ruska napřed, s tatú, tam sem był. A tož potom zas* [...] *sem kúsek jél, k Bratislavě, kúsek sem šél aj pěšky, a přišeł*

sem do Bratislavy. [...] *tož měl sem takové ščestí, tak před večerem sem sa ptál – tam už bylo tak tych pár továren – či by mňa tam negde nezebrali – no až v jednej koželužni sem sa tam ptál – že abych přišel ráno…* (V. N., Nedašov, nar. 1897).

Dalším tématem vyprávění bylo pašování dobytka, jídla a různého zboží, cigaret, tabáku za Protektorátu, ukrývání před „financi" a příhody týkající se nebezpečného přecházení hranice za 2. světové války, jehož aktéry byli partyzáni, ruští vojáci nebo členové místních rodin pronásledovaní německou policií:

Povím vám jeden takový kúsek. Tak za Německa co sa dělalo. Na vojnu nás nevzali a bývali sme tady při hranici slovenskéj, tož co. Slováci něco potřebovali, tož sme si to jako vyměňovali, ale to bylo pašovaní, že? Financi měli postavené v Nedašově celý řádek domků a strážili hranice a s tyma známýma sme vyměňovali. Ten potřeboval botky – u nich Baťa nebýl – a kolikráť přišel Šimon z Červeňkameňa: Nále, Jane, víš ty co? Potřebuju aspoň ze tři páry. Šak ti naši ogařiska po tych strhách…" Tož dyž není botků, bosky sa tam nedalo nejak. – „Tož mně nejaké obstaraj. Šak já ti dám nejaké cigarety, u vás cigaret není, u nás je dost." Tak sme si to tak hújali – ale to nebylo hújaní. To bylo pašovaní. Protože já dyž sem šél přes hranicu, tak sem neměl žádnú propustku, a tak sem negde před tým smrčkem seďél a díval sa, až ten financ zájde, tak sem tam bĺkł za tú slovenskú hranicu, ná, podál sem mu ty botky a on mně podál cigarety a z teho býł kšeft… (J. K., Nedašov, nar. 1923)

Tož ty partyzány sme v chalupě neměli, enem sme ogary schovávali, chlapce, co štyryadvacátý ročník měl jít do Německa. To jich dycky četníci hledávali a oni přišli navrch, tož ti bývali tam schovaní, dávali sme jim jesť. Jedenkráť Matúšoj baběnka donesla – „Já ti, cérko, nesu pro toho našeho chlapca chleba napečený a co všecko." – Já pravím: „Baběnko, enom si pěkně všecko vezněte a víckrát mně tu nechoďte, neukazujte cestu, de chlapci sú." No a konec konců přeca to dosi prozradíl, přišli Němci pro ně. Ale kluci byli skovaní, a tak velice aj prohlédali, hledali, nenašli a potom ten jeden, býł dosť dobrý, tak potáhł tatínka a zavédl ho navrch a pravíl: „Pane Fojtík, máte ich, já to vím." Łámal tú češtinu tak – „Buď si ich ohłaste, nebo ich pošlete pryč, bude zle. Já sem ich tu viďél kolikrát také, ale já vám to povím, je to udané." Tak chlapce sme vypravili s jídlem: „Chlapci, nedá sa nic dělat, mosíte hledat útulek jinde." Tak sme jich večér poslali pryč. No a potom sme převáďali tyto čestné lidi, ná už potom tatíček utékł k tym partyzánom, jak pro něho přišli, v tem štyriaštyrycátém […] *až do toho prvního mája sme sa trápili všelijak, tatínek byl na Slovensku, tak sem tam za ním chodívala a nosívala sem mu jesť, potom sem nosívala aj pro ty ostatní ty potřeby, co potřebovali, taky sem kupovala třeba hrabice, piły a takové věci a nosila sem to tam, tam zas to dávali oni různým liďom, aby ti jim donésli zas živobytí za to.* […] *Kolikráť ně aj Němci chytili, dysi až u saméj hranice, dysi sám velitel ně chytíl večér. Ale jednu výhodu sem měla, že my sme měli sałaš s ovečkami až na Hołém vrchu. Já sem tam na Holý vrch chodiła, takže oni byli tak pomýlení, tak nevěděli, že. Jídło sem dycky mohła nést.* […] *Na prvního máje sme měli zehnaté ovce a praví tatínek:*

„Hore napaste, ale nenechávajte jich na Hołém vrchu, dožeňte jich dom, protože fronta už se blíží, može sa bárco stat a Němci sú desi hen na stráňách zakopaní, už utékli z Nedašova.“ […] *Potem v noci vznikł požár v dědině, a to sem poznała, že hoří u Nováka, kerý velice udával Němcom. Potem už było ticho, tatínek eště nepřišli a pěkně zas psi řvali, tak já sem šła tam přes kolňu – tak sem byla odvážná cérka – sama sem šła, vzala si latérňu a gde ti psi řvali, tam sem šła. Tož zas sem měła zrovna samopal na prsoch! A to voják a: „Si Germán?“ – „Ne.“ – „A si Rus?“ – „Ne.“ – „A co si?“ – „No, já su Moravanka. Tady ste už na Moravě.“ A tož jak sem pravila, že Morava, tož pravíl „Aáááách!“ a chytił ňa, a tak objál a na prsa přitiskł, já sem – že ňa rozpučí*….(M. N., Nedašov, nar. 1921).

Uvedené příklady vzpomínkových vyprávění ukazují, že memoráty mohou být nejen vzrušujícími příběhy, ale i poetickou výpovědí a ukazují na primární funkce, které tento žánr určují, totiž funkci zpravodajskou a poznávací. Z velkého množství zaznamenaných narativů jsme se v uvedených příkladech zaměřili na děje týkající se hranice, regionu a skupinové nebo etnické identity. Vztah mezi „my“ a „ti druzí“, který je jádrem konceptu kolektivní identity, je reflektován v memorátech, kde Slováci vystupují jako „ti druzí“ obyvatelé blízkého prostoru. Jan Assmann, autor konceptu kulturní paměti, chápe kolektivní identitu jako obraz, který si o sobě vytváří určitá skupina a s nímž se identifikují její příslušníci, přičemž tato identita neexistuje sama o sobě, nýbrž vždy jen v té míře, v níž se k ní určití jedinci hlásí. Ve vědomí obyvatel Závrší je jejich identita silně zakotvena a opírá se o účast na společném vědomí a společné paměti.[34] Kolektivní paměť je vždy ukotvena v prostoru, v našem případě v prostorovém rámci katastru tří horských vesnic. Je-li skupina lidí – podle M. Halbwachse – zasazena do nějakého prostoru, mění jej ke svému obrazu, ale zároveň se podřizuje a přizpůsobuje hmotným věcem. Uzavře se do pevného rámce, který vytvořila. Podoba vnějšího prostředí a trvalé styky, jež s ním udržuje, se stávají hlavním rysem obrazu, který si vytváří sama o sobě. [35]

Období od rozdělení Československa do přijetí obou republik do Evropské unie, a zejména do schengenského prostoru, znamenalo omezení každodenních kontaktů a ochlazení vztahů mezi lidmi žijícími „na hranici“. Jednání zúčastněných politiků a dohody mezi oběma novými státy vedly k tomu, že se v polovině devadesátých let z bývalých blízkých sousedů stali rozčarovaní „cizinci“. Znovunabytá možnost volného překračování hranic přinesla lidem obavu před uprchlíky a nárůstem trestné činnosti, která se do jisté míry naplnila.[36] Po úplném otevření hranic v roce 2008 (resp. od 22. 12. 2007), se Závršané se sílící tendencí

[34] ASSMANN, J.: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha 2001, s. 117, 122.

[35] HALBWACHS, M.: *Kolektivní paměť*. Praha 2009, s. 187.

[36] Podle zprávy Obvodního oddělení policie ČR ve Valašských Kloboukách z roku 2009 došlo ve zdejším služebním obvodě v souvislosti s otevřením hranic mezi SR a ČR ke zvýšení nárůstu trestné činnosti v řádu několika desítek procent.

setkávají se svými slovenskými sousedy na dvou úrovních: privátní a institucionální. Privátní sféru představuje přejíždění hranice za nákupy – Slováci nakupují v ČR potraviny a na Slovensko se jezdí kvůli nákupům textilu anebo průmyslového zboží – a stálé kontakty tvoří návštěvy v rámci širší rodiny. Na Závrší nejsou výjimkou nová moravsko-slovenská smíšená manželství. V současné době se zvýšil počet smíšených párů nebo manželství díky pravidelným kontaktům členů různých spolků, především zápasům fotbalistů a nácvikům hasičských družstev. Institucionální podporu má setkávání v rámci družebních kontaktů obcí a spolků. Družbu mezi zkoumanými vesnicemi a blízkými slovenskými obcemi za hranicí představují tyto příklady: Pruské je partnerskou obcí Nedašova, Mikušovce mají vazbu na Návojnou, nedašovský hasičský sbor se druží s obcí Kvášov, senioři s obcí Tuchyně. Také religiózní příslušnost k římskokatolické církvi na obou stranách hranice představuje integrační element.[37] Při pravidelných setkáních u příležitosti bohoslužeb ve slovenském Vršatci a v obci Zápechová se např. na mariánský svátek 15. srpna sejde na tři sta účastníků z obou stran hranice. Formální rámec žádostí o podporu přeshraniční spolupráce z fondů EU naplňuje lidská aktivita na obou stranách hranice a v rámci schválených projektů mikroregionů se realizuje převážně kulturní a sportovní náplň volného času obyvatel.

Závršané vycházejí rádi s dětmi na pěší výlety na Slovensko do blízkého i vzdálenějšího okolí, časté jsou výšlapy na Vršatec. Slovenská příroda hned za hranicemi je považována za pěknější než na moravské straně, a pro některé obyvatele Závrší jsou jejich slovenští sousedé přátelštější, srdečnější a pohostinnější než místní lidé, zazněl také názor: „Jsou víc hrdí, ti Slováci.“ V současnosti zde převažuje pozitivní obraz Slováka.

Sebevymezování společenství uvnitř širšího regionu lze zaznamenat nejen vůči Slovensku, ale i vůči okolnímu Valašsku, obyvatelům ostatních vesnic Valašskokloboucka. Koná se zde fotbalový turnaj Závrší a fotbalový turnaj rodů,[38] oblast reprezentuje folklorní soubor Závršan, obyvatelé Závrší jsou v blízkém okolí známí pod přezdívkou Tarahúni.[39] Tyto jevy se týkají heteroobrazu Závršanů, který však představuje téma pro další výzkum.

---

[37] KILIÁNOVÁ, G.: Determinanty etnickej identity. Na príklade etnických spoločenstiev na hranici. In: *Etnologické rozpravy*, 1998, č. 2, s. 13.

[38] Například v Nedašově s 1385 obyvateli užívá nejrozšířenějšího příjmení Fojtík-Fojtíková 188 občanů, Novák-Nováková 184, Holba-Holbová 136, Kolínek-Kolínková 114 občanů. Údaj převzat z Nedašovského zpravodaje, květen, 2011.

[39] Její objasnění není jednoznačné (TOMANCOVÁ, J.: Současné lidové…, s. 5–6); také http://forum.ford-club.cz/viewtopic.php?p=75604&sid=9f2db5ceee6b738bc581bcfd7a1788fa). Otázka pravdivosti přezdívky není pro jejího tvůrce a uživatele nejdůležitějším faktem. Rozhodujícím činitelem je vědomé začlenění jednotlivce do skupiny, využití přezdívek jako charakterizačního soudu o celé skupině lidí, kolektivu (ŠRÁMEK, R.: Problematika studia přezdívek obcí (na materiálu z Moravy a Slezska). In: *Národopisné aktuality*, 14, č. 1, 1977, s. 28–54, zde 30.

Závěr

V narativech zaznamenaných ve sledované oblasti se promítá mj. existence a působení různých sociálních, kulturních a etnických skupin a projevuje se širší a užší regionální identita. Odraz blízké, dnes státní hranice, prošel v kolektivní paměti obyvatel Závrší proměnami, které souvisejí s politickými změnami a se změnami statusu hranice. Hranice je vnímána jako mentální předěl území, současně také jako jazykový, kulturní nebo etnický předěl. V obdobích, kdy na mentální hranici došlo k vytvoření hranice samostatného státu, byla respektována i vnímána jiným způsobem (coby bariéra), a také kontakty se sousedící etnickou skupinou byly omezeny.

Podle etnologa Josefa Vařeky shodné geografické podmínky na obou jejích stranách a valašská kolonizace, jejíž počátky spadají v západních Karpatech do posledních desetiletí 15. a do 16. století, do značné míry integrovaly tento prostor a zčásti jej kulturně odlišily od ostatního území českých zemí.[40]

V současnosti se lokální/regionální identita nedašovského Závrší posiluje dvojím způsobem – působením kontinuity uvnitř společenství, vazbou na místní tradice a organizace na jedné straně, na straně druhé působením globálních vlivů zvenčí, často s finanční podporou projektů Evropské unie. Kontinuální vědomí o kulturní a etnické příbuznosti obyvatel na obou stranách hranice a působení institucí vytváří nový prostor pro příhraniční kontakty Závršanů. Institut hranice využívají nikoliv jako bariéru, kterou je nutno překonávat, ale dokonce jako inspirující kulturní fenomén.

Stories from the Moravian-Slovak border

JANA POSPÍŠILOVÁ

Reflection of the nearby (now state) border has undergone transformations in the collective memory of the population of the sub-region of Závrší. These have resulted from the political changes and the changes in the border's status. In different stages of the functioning of the state border the latter acted as a barrier to the contacts with the neighbouring ethnic group. Currently, continuous awareness of cultural and ethnic affinity of the population on both sides of the border and the operation of the EU regional policy institutions create a new space for cross-border contacts. The border even serves as an inspiring cultural phenomenon.

[40] VAŘEKA, J.: Kulturní hranice…, s. 181.

VOLEBNÍ VÝSLEDKY NA MORAVSKÉ STRANĚ MORAVSKO-SLOVENSKÉHO POMEZÍ: VOLBY DO PARLAMENTU 1920–2010[1]

TOMÁŠ KOSTELECKÝ – MARKÉTA POLÁKOVÁ – RENATA MIKEŠOVÁ – MARTIN ŠIMON

Úvod

Poměry na moravsko-slovenském pomezí mohou být zkoumány z nejrůznějších hledisek. Tento příspěvek se zabývá politickými preferencemi obyvatel žijících na moravské straně hranice. Politické preference v tomto příspěvku zjišťujeme pomocí analýzy výsledků voleb do dolní komory parlamentu, a to jak v období první republiky (tehdy šlo o volby do Poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé), tak v období po pádu komunistického režimu a rozpadu Československa (v tomto případě šlo o volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky). Analýza volebních výsledků parlamentních voleb nám má pomoci odpovědět na tři otázky, které stojí v jádru našeho zájmu: Odlišuje se volební chování v různých částech moravsko-slovenského pohraničí? Existují dlouhodobé vzorce politické orientace voličů v moravsko-slovenském pohraničí? Existuje souvislost mezi výsledky voleb po roce 1989 a voleb před rokem 1948?

Důvodů, proč jsme se při analýzách zaměřili na výsledky voleb do příslušných dolních komor parlamentu, bylo několik. Především jsou tyto volby považovány za nejdůležitější volby (v politologické terminologii se hovoří o „volbách prvního řádu“[2]), které mají největší vliv na složení exekutivy. Druhým důvodem byla skutečnost, že u voleb do poslanecké sněmovny byl používán systém poměrného zastoupení, u kterého jsou výsledky jednotlivých voleb v menší míře ovlivněny popularitou jednotlivých kandidátů a ve větší míře odráží podporu různých politických ideologií, a jsou proto lepším nástrojem pro zjišťování politických preferencí voličů, než je tomu u výsledků voleb ve většinovém systému. Třetím důvodem pro výběr voleb do poslanecké sněmovny byla skutečnost, že byl systém poměrného zastoupení používán (ač s jistými modifikacemi) jak před druhou světovou válkou, tak v období po pádu komunismu, takže výsledky voleb v obou

[1] Tento text vznikl s podporou GAČR (grant GAP408/12/1442 Stabilita a změny prostorových vzorců volebních preferencí na území České republiky od zavedení všeobecného hlasovacího práva – příčiny a důsledky)

[2] ŠARADÍN, P.: Teorie voleb druhého řádu a možnosti jejich aplikace v České republice. Olomouc 2008, s. 77.

sledovaných obdobích byly v tomto ohledu srovnatelné. Konečně pro volby do poslanecké sněmovny hovoří relativně dobrá dostupnost informací o jejich výsledcích v archivech a databázích Českého statistického úřadu.

U prvorepublikových voleb bylo možno získat výsledky voleb agregované za tehdejší soudní okresy. U voleb v období po roce 1989 byla volební data k dispozici i za jednotlivé obce, což umožnilo výsledky agregovat za území, která odpovídají předválečným soudním okresům. Určitým problémem bylo, že u soudních okresů došlo i v průběhu meziválečného období k určitým změnám jejich počtu a vymezení. Provedli jsme proto v několika případech drobné úpravy, které spočívaly ve sloučení některých soudních okresů do jediného územního celku. Výsledkem bylo vymezení celkem 107 územních jednotek, srovnatelných za celé sledované období (viz obrázek 1).

Protože v parlamentních volbách kandiduje zpravidla příliš velký počet politických stran (většinou více než 20), nelze v jediné kapitole s omezeným rozsahem smysluplně sledovat volební výsledky všech zúčastněných stran. Zaměřili jsme se proto jen na vybrané strany, totiž strany s největší volební podporou, strany s historickou kontinuitou a strany se specifickými prostorovými vzorci volební podpory. Analyzovali jsme proto jen prostorové vzorce volební podpory ČSSD, KSČM, KDU-ČSL a stran, které byly jejich historickými předchůdkyněmi. Kromě toho jsme věnovali pozornost ODS jako největší české pravicové straně v období po roce 1989 a prvorepublikovým stranám, se kterými si byla ODS ideologicky nejbližší (Československá strana národně demokratická a Československá živnostensko-obchodní strana středostavovská). Zvláštní pozornost jsme také věnovali několika menším historickým stranám, jejichž volební výsledky na moravské straně moravsko-slovenské hranice byly v některých volbách nějakým způsobem zajímavé. Jednalo se o Koalici polských a židovských stran a Hlinkovu ľudovou stranu (obě v roce 1929) a Národní obec fašistickou a Sudetoněmeckou stranu (obě v roce 1935). U každé ze zmíněných stran jsme nejprve poskytli čtenářům základní faktografické informace o straně, jejím významu ve stranickém spektru i o jejím ideologickém a programovém zaměření. Následně prezentujeme výsledky voleb na Moravě a ve Slezsku v mapové podobě s komentářem zaměřujícím se na výsledky na moravské straně moravsko-slovenského pomezí. Z důvodu omezeného prostoru v této kapitole prezentujeme výsledky voleb jen ve čtyřech vybraných letech (1925, 1935, 1996, 2010), které dostatečně dobře ilustrují politické preference jak v meziválečném období, tak v období po roce 1989.

Je vhodné ještě připojit poznámku ke způsobu, jakým jsou volební výsledky zobrazovány. Ve všech případech jsme použili prezentaci výsledků voleb pomocí kartogramů. U stran s historickou kontinuitou jsme vytvořili škály tak, aby byly výsledky z roku 1925 přímo srovnatelné s rokem 1935, a výsledky z roku 1996 přímo srovnatelné s rokem 2010. Jak u historických voleb, tak u post-komunistických voleb jsme využili stejný princip tvorby škály, ve kterém jsme se snažili o zvýraznění rozdílů mezi sledovanými jednotkami při zachování možnosti ilustrovat podobnost (či případnou rozdílnost) prostorového vzorce.

Obr. 1: Přehled územních jednotek na bázi soudních okresů na území Moravy a Slezska, které byly použity pro analýzu

K mapám volebních výsledků výše zmíněných nejvýznamnějších stran post--komunistického období a jejich historických předchůdkyň jsme ještě přiřadili mapy zachycující volební výsledky čtyř historických politických seskupení, které se nám zdály z nějakého důvodu zajímavé. Konkrétně šlo o mapu zachycující

podporu kandidátům Československé strany křesťansko-sociální (kandidující na kandidátce Hlinkovy slovenské ľudové strany) a Koalice polských a židovských stran ve volbách v roce 1929 a volební zisky Sudetoněmecké strany a Národní obce fašistické ve volbách v roce 1935.

1. Česká strana sociálně demokratická (ČSSD) a její historická předchůdkyně Československá strana sociálně demokratická dělnická (ČSDSD)

Československá strana sociálně demokratická dělnická vznikla sloučením autonomistického a centristického křídla České strany sociálně demokratické a slovenských sociálních demokratů na slučovacím sjezdu v prosinci roku 1918. Tradice strany jsou však mnohem starší, její zrod a vývoj v českých zemích je spjat zejména s rostoucím podílem dělnické třídy, která do společnosti vnesla nové sociální, politické a kulturní problémy.[3] K založení sociálně demokratické strany v českých zemích došlo již v roce 1878, kdy měla vytvářet fungující a spolehlivou oporu celorakouského sociálně demokratického vedení mezi českými dělníky.[4] Jako samostatná strana (ne jako součást rakouské sociální demokracie) existovala od roku 1893. ČSDSD byla jednou z klíčových stran, které přispěly k vytvoření suverénního, nezávislého a demokratického Československa. Po roce 1918 pak byla představitelkou standardního levicového programu, která se hlásila k ideálům demokratického socialismu, představovala jednu z opor politické skupiny „Hradu".

V době vzniku Československa byla sociální demokracie nejsilnější politickou stranou, stala se vítězem prvních obecních voleb v roce 1919 a voleb do Poslanecké sněmovny v roce 1920. V následujícím období však došlo k výraznému poklesu jejích volebních preferencí. Strana byla poškozena především vnitrostranickým štěpením, ztrácela hlasy zejména mezi lidovými vrstvami, velké oslabení pro stranu znamenalo, když se od ní v roce 1921 odloučila levicová část, z níž vznikla Komunistická strana Československa. Předsedou československé demokracie byl až do roku 1924 Antonín Němec. V průběhu dvacátých let se sociální demokracie snažila nalézt ztracené pozice, čehož částečně dosáhla pod vedením Antonína Hampla (předsedou strany v letech 1924–1938), i když takových úspěchů jako na počátku republiky již nedosáhla.

I přesto sociální demokracie patřila k nejvýznamnějším a státotvorným stranám první republiky. Jako člen koalice byla součástí většiny vlád, ale např. v období 1926–1929 (vlády panské koalice) byla v opozici.[5] Zejména ve třicátých

[3] KLÁTIL, F.: *Republika nad stranami*. Praha 1992, s. 7.

[4] ŠOLLE, Z.: Sociálnědemokratická strana do roku 1918. In: Marek, P. a kol.: *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998.* Olomouc 2000, s. 83.

[5] CABADA, L. – ŠANC, D.: *Český stranický systém ve 20. století*. Praha 2005, s. 56–57.

letech pak sociální demokracie úzce spolupracovala s národními socialisty, se kterými reprezentovala levou část československé koalice.[6] Vedle toho také od poloviny dvacátých let spolupracovala se sociálně demokratickou stranou německé národnostní menšiny v ČSR. Ve svém programu hájila především sociální zájmy dělnictva a ostatního pracujícího lidu. Mezi její hlavní politická témata patřila zejména reforma sociálního pojištění, zasadila se o prosazení osmihodinové pracovní doby, vznik odborových organizací v závodních radách, zaměřovala se na ochranu zaměstnanců. Požadovala rovněž odluku církve od státu, podporovala bezplatné školství a zrovnoprávnění žen.[7] Ve 30. letech se snažila o překonání dopadů světové hospodářské krize a zmírnění nezaměstnanosti.

Česká strana sociálně demokratická (ČSSD) ideově i organizačně navazovala na prvorepublikovou sociální demokracii. V listopadu 1989 obnovila svoji činnost jako Československá demokracie, v prvních parlamentních volbách však i kvůli vnitřním sporům neuspěla. V roce 1993 došlo k přejmenování na Českou stranu sociálně demokratickou a do jejího čela se dostal Miloš Zeman, který postupně prosadil svoji vizi sociálnědemokratické politiky. Po jeho nástupu též začala strana pohlcovat méně významné levicové a centristické subjekty a získala výrazné osobnosti z menších subjektů. Strana se s novým vedením postupně proměnila z marginální formace v úspěšnou levicovou stranu, která hegemonizovala prostor prosystémové levice. V parlamentních volbách v roce 1996 se stala ČSSD druhou nejsilnější politickou stranou, v následujících dvou letech zůstala v opozici a tolerovala menšinovou koaliční vládu ODS, KDU-ČSL a ODA. V předčasných volbách v roce 1998 ČSSD zvítězila a sestavila menšinovou vládu, jejíž čtyřleté fungování umožnila tzv. opoziční smlouva uzavřená mezi ODS a ČSSD. O čtyři roky později ČSSD opětovně ve volbách zvítězila a sestavila vládu v koalici s KDU-ČSL a US-DEU. Tato koalice ovšem disponovala pouze velmi těsnou většinou 101 hlasů. Předsedou vlády se stal Vladimír Špidla, který v dubnu 2001 vystřídal Zemana v čele strany. Stranu provázela nejednota v koalici i v samotné straně. Po neúspěchu ve volbách do Evropského parlamentu odstoupil z čela strany a vlády Vladimír Špidla a novým premiérem se stal Stanislav Gross, který ve funkci setrval necelý rok. Dalším premiérem se stal Jiří Paroubek, který stranu sjednotil a zvýšil její podporu mezi voliči. Ve volbách v roce 2006 získala ČSSD i přes svůj historicky nejlepší výsledek skončila druhá za ODS. Na podzim roku 2008 ČSSD vyhrála krajské volby a získala všechny posty hejtmanů a slavila úspěch i v senátních volbách. V roce 2010 ČSSD vyhrála volby do Poslanecké sněmovny, i když její podpora mezi voliči významně klesla a počet získaných mandátů nestačil na vytvoření vlády. V roce 2011 převzal vedení strany Bohuslav Sobotka.

---

6 KUKLÍK, J.: Československá sociálně demokratická strana dělnická. In: *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, I. Období 1861–1938. Brno 2005, s. 704–705.

7 CABADA, L. – ŠANC, D.: *Český stranický systém ve 20. století*. Praha 2005, s. 38–39.

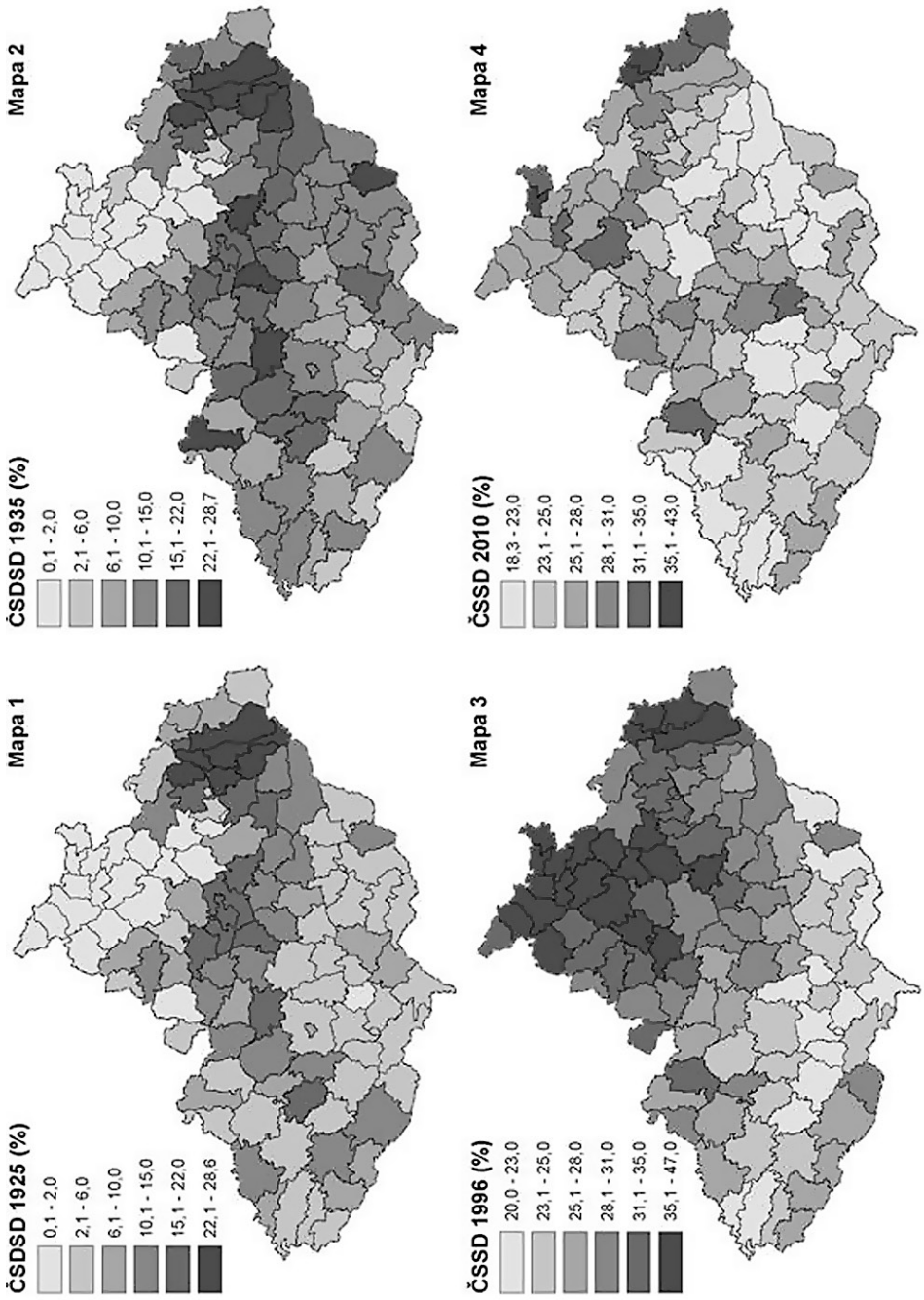

Obr. 2: Volební výsledky sociálně demokratických stran v historické perspektivě

ČSSD představuje moderní sociálnědemokratickou stranu, reprezentující levý střed politického spektra. Hlásí se k principu „svobody, demokracie, sociální spravedlnosti, solidarity a ekologické zodpovědnosti cestou parlamentní a přímé demokracie“. Ve svém programovém prohlášení prosazuje „moderní sociální stát, který má sloužit sociálně slabším a vytvářet solidární společenství a vzájemné uznání všech občanů“. Účelem sociálního státu však podle tohoto dokumentu nesmí být „udržování jedince v pasivní závislosti na sociální pomoci, ale investice do jeho schopností pomoci si sám, především investice do vzdělání“. Sociální demokracie prosazuje ochranu zaměstnanců a jejich spoluúčast při řízení podniků, odpovědnost státu za zdravotní péči, vzdělání a sociální služby. Strana kritizovala způsob ekonomické transformace a privatizaci a také se stavěla proti rozdělení Československa. V zahraniční politice podporovala vstup ČR do NATO a zejména do EU.

Z map, které zachycují popularitu sociálních demokratů na Moravě a ve Slezsku je patrné, že stabilita prostorových vzorců volební podpory sociální demokracie za první republiky byla poměrně velká. V obou námi zachycených letech 1925 a 1935 byli na moravsko-slovenském pomezí sociální demokraté relativně nejsilnější na Frýdeckomístecku, kde získávali i více než čtvrtinu všech odevzdaných hlasů (v roce 1925 dosáhli sociální demokraté maximum 27,9 % hlasů v soudním okrese Místek, v roce 1935 v 24,5 % v soudním okrese Frýdek). Podobně úspěšní byli i na Valašsku (např. v soudním okrese Valašské Meziříčí získali v roce 1925 18,4 % hlasů, v roce 1935 bylo v soudním okrese Frenštát pod Radhoštěm dosaženo dokonce maximum 28,7 %), zatímco v jižní části moravsko-slovenského pomezí, na Slovácku a v jižní části Valašska, měli jen velmi malou podporu (s minimálními zisky 3.6 % v soudním okrese Valašské Klobouky v roce 1925, respektive 7.7 % hlasů v soudním okrese Strážnice v roce 1935). Podobně slabí byli sociální demokraté také na Těšínsku (s minimem 4.0 % v soudním okrese Jablunkov v roce 1925, respektive 9.0 % tamtéž v roce 1935). Na první pohled je vidět, že prostorové vzorce sociálních demokratů se po roce 1989 oproti situaci před válkou znatelně změnily. Nejenom, že se lišily od prvorepublikových voleb, ale lišily se i v jednotlivých volbách. Obecně se volební podpora sociálním demokratům na Moravě a ve Slezsku oproti situaci za první republiky významně zvýšila, což platí pro obě zachycené postkomunistické volby, mapy zachycující výsledky v roce 1996 a v roce 2010 se však vzájemně příliš nepodobají. Geografické přesuny v oblibě ČSSD se však na moravsko-slovenském pomezí příliš neprojevily. V roce 1996 získali sociální demokraté nejsilnější podporu voličů na Těšínsku (na území bývalého soudního okresu Český Těšín dosáhli sociální demokraté zisku 38,2 % hlasů) a Frýdeckomístecku (bývalý soudní okres Frýdek 35,2 % hlasů) a relativně nejslabší byli na Slovácku a v jižní části Valašska (na území bývalého soudního okresu Valašské Klobouky získali 21.6 % hlasů). Obdobně byli v roce 2010 sociální demokraté opět nejpopulárnější na Těšínsku (s maximem 34,5 % na území bývalého soudního okresu Jablunkov) a relativně nejslabší na Slovácku a na Valašsku. Podporu přitom ztratili především v prů-

myslových částech Valašska, takže se mezi okresy s relativně nejnižšími zisky ČSSD v roce 2010 zařadilo nejen Vizovicko (18,3 % hlasů), ale i území bývalého soudního okresu Vsetín (s 19,9 % hlasů).

2. Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová (KDU-ČSL) a její historická předchůdkyně Československá strana lidová (ČSL)

Československá strana lidová byla v období první republiky jedinou významnou stranou českého politického katolicismu. I přes nepříznivou počáteční situaci, se kterou vstupovala do nově vzniklého státu, patřila mezi přední strany a mimo roky 1919–1920 byla součástí vládních koalic.[8] Vznik strany navazoval na předválečné české a moravské křesťanské politické hnutí, které však bylo značně roztříštěné. Sjezdy moravských a katolických politiků na počátku roku 1919 vedly ke vzniku dvou samostatných stran, které působily pod stejným názvem. Teprve na následujícím slučovacím sjezdu v témže roce došlo ke stanovení jednotné Československé strany lidové.

Ve svém programu se Československá lidová strana orientovala na voliče zejména podle náboženské orientace – katolíky, ačkoli se oficiálně prezentovala jako nekonfesní strana, která chce být otevřená pro všechny lidi uznávající křesťanství. Po vzniku Československé republiky ale narážela strana na silné protikatolické hnutí, které církvi vytýkalo dlouholetou podporu habsburské monarchie.[9] Proti církvi se obracely jak směry národního hnutí, tak i proudy usilující o sociální změny, v nichž byl zahrnut požadavek odluky církve od státu a kritika církve obecně.

Strana ve volbách v roce 1920 kandidovala společně se Slovenskou *ľudov*ou stranou, nicméně v roce 1921 se slovenští politici oddělili odchodem do opozice. V průběhu 20. let se uvnitř strany se zformovaly levicové křesťansko-sociální, křesťansko-demokratické a pravicové proudy.

Nejvlivnější bylo křesťansko-demokratické vedení Jana Šrámka (předsedou ČSL po celé období první republiky), které mělo podporu zejména na Moravě. Právě osobnost Jana Šrámka značným dílem přispěla k úspěchu lidové strany, pod jeho vedením se český a moravský katolicismus dokázal přizpůsobit republikánskému a demokratickému režimu, což byla jeho jediná šance na přežití. Šrámek se také výrazně zasadil o to, aby nedošlo k odluce církve od státu, což byl požadavek zejména socialistických stran, a postupně napomohl k začlenění římskokatolické církve do nové československé společnosti. Své příznivce nacházel zejména u venkovských obyvatel a podařilo se mu pro stranu získat rovněž hlasy voličů vlivné agrární strany.[10]

---

[8] TRAPL, M.: Československá strana lidová. In: *Politické strany* …, I., s. 670.

[9] Tamtéž, s. 655; též CABADA, L. – ŠANC, D.: *Český stranický systém ve 20. století*. Praha 2005, s. 27.

[10] CABADA, L. – ŠANC, D.: *Český* …, s. 27.

Členská základna strany byla ovlivněna religiozitou jednotlivých regionů. Nejsilnější pozice měla dlouhodobě na Moravě (Slovácko, Valašsko, jižní a střední Morava) a ve Slezsku (zejména Opavsko a Hlučínsko), v Čechách měla nejvíce příznivců na jihu a východě země.

Ve svém programu lidová strana vycházela zejména z principu křesťanského solidarismu, který kladl důraz na smír a spolupráci všech vrstev obyvatelstva, tříd i stavů; snažila se o zavedení křesťanské morálky do rodiny, společnosti i politické praxe. Zájmy římskokatolické církve hájila i v oblasti školství a kultury. Soustředila se na podporu náboženské výchovy ve škole, zřízení katolických škol, svobodu církve a jejích spolků a rovnoprávnost náboženských vyznání.[11]

Československá strana lidová přečkala jako jedna z organizací Národní fronty i dobu komunistického režimu, ačkoliv byla té době pod kontrolou komunistické strany. Pád komunismu v roce 1989 znamenal oživení její nezávislé politické činnosti. V roce 1990 utvořila spolu s Křesťanskodemokratickou stranou (KDS) volební koalici Křesťanská a demokratická unie, v níž kandidovala i řada jiných subjektů. Koalice KDU se v roce 1991 rozpadla a byla nahrazena hnutím KDU, které se na jaře 1992 sloučilo s Československou stranou lidovou, a vznikla tak Křesťanská demokratická unie – Československá strana lidová. V letech 1992-1998 stranu vedl Josef Lux a toto období patří ve vývoji strany po roce 1989 k nejúspěšnějším.[12] KDU-ČSL byla součástí několika vládních koalic s ODS i s ČSSD. Ve volbách do poslanecké sněmovny byla nejúspěšnější v roce 2002, kdy kandidovala v koalici společně s US-DEU. Od této doby podíl hlasů pro KDU-ČSL klesá, v parlamentních volbách v roce 2010 strana nepřekročila pětiprocentní práh nutný pro vstup do parlamentu. Ve vedení strany se vystřídalo od roku 1992 celkem sedm předsedů, přičemž Jan Kasal a Cyril Svoboda zastávali tuto funkci dvakrát. Předsedy strany byli Josef Lux, Jan Kasal, Cyril Svoboda, Miroslav Kalousek, Jiří Čunek a Michaela Šojdrová. Od roku 2010 KDU-ČSL vede Pavel Bělobrádek.

Ve svých programových dokumentech se KDU-ČSL hlásí ke konzervativní křesťanské politice a k politice ČSL z dob první republiky orientované na řadové vrstvy obyvatelstva. Strana zdůrazňuje křesťanské základy své politiky, odmítá však přímou vazbu na vyznání a církev. Politicky se vymezuje vůči liberalismu i sociální demokracii. Preferovaným modelem ekonomiky je sociálně tržní hospodářství, avšak postoje KDU-ČSL jsou v socioekonomických otázkách poměrně pružné. Prosazuje respekt k soukromému vlastnictví, volný trh, rovnost příležitostí a rovné podmínky pro hospodářskou soutěž, sociální partnerství mezi zaměstnavateli a zaměstnanci. KDU-ČSL byla rovněž pro decentralizaci a vznik vyšších územně samosprávných celků.[13] Mezi její tradiční témata patří podpo-

[11] TRAPL, M.: Československá strana lidová…, s. 657.

[12] HLOUŠEK, V.: Česko. In: Strmiska, M. – Hloušek, V. – Kopeček, L. – Chytilek, R.: *Politické strany moderní Evropy. Analýza stranicko-politických systémů*. Praha, 2005, s. 449.

[13] CABADA,L. – ŠANC, D.: Český …, s. 184.

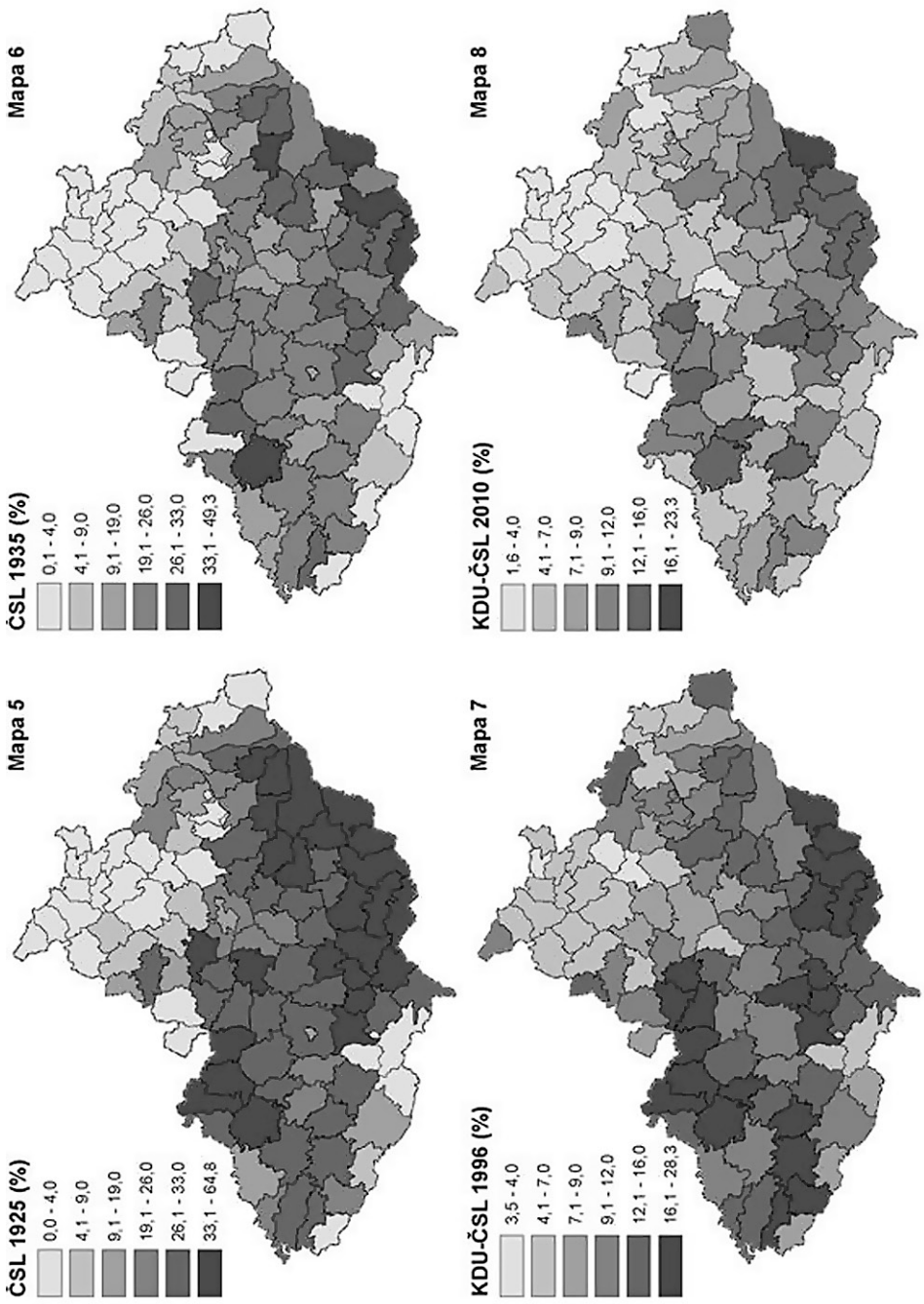

Obr. 3: Volební výsledky lidoveckých stran v historické perspektivě

ra rodiny, venkova a křesťanské morální hodnoty. Za dlouhodobé cíle považuje všestranný rozvoj lidské osobnosti zajišťovaný právem na vzdělání, podnikání a sociální zabezpečení a důraz na občanskou společnost. KDU-ČSL významně podporovala vstup ČR do NATO a EU.

Strana disponuje poměrně rozsáhlým majetkem a širokou členskou základnou, soustředěnou z větší části na Moravě. Největší skupina voličů se historicky rekrutovala mezi katolickým obyvatelstvem venkova a malých měst, v posledních deseti letech však došlo k výraznému posunu v orientaci strany. Stranu začali volit i lidé nekonfesně a nenáboženský orientovaní pro její podporu rodiny a politiky středního stavu. Právě její pozice ve středu politické scény i vnitřní názorová pluralita dávaly straně široký koaliční potenciál, na druhé straně to však vedlo i k častým vnitrostranickým sporům o směřování strany. Za baštu lidovců lze považovat střední a jižní Moravu, naproti tomu vyloženě marginální jsou její pozice v severních Čechách.

Jak je patrné i z map zachycujících volební podporu lidovců v parlamentních volbách 1925, 1935, 1996 a 2010, navzdory postupnému zmenšování popularity strany zůstával prostorový vzorec obliby lidovců mezi voliči na moravské straně moravsko-slovenského pohraničí po celé sledované období značně stabilní. Relativně nejúspěšnější tak byli lidovci po celou dobu sledování především na Slovácku a v menší míře i na Valašsku. Extrémně populární byli lidovci především v soudním okrese Valašské Klobouky, kde v roce 1925 získali 64,8 % hlasů (nadpoloviční většinu hlasů však v roce 1925 obdrželi i v soudních okresech Strážnice – 52,3 % a Uherský Brod – 50,6 %). V roce 1935 již lidovci nedosahovali v tomto regionu tak extrémně vysokých volebních zisků, přesto však v celém regionu byla jejich obliba výrazně nadprůměrná (v soudním okrese Valašské Klobouky si udrželi přízeň téměř poloviny hlasujících – 49,3 %). Ani období více než čtyřicet let bez svobodných voleb tento prostorový vzorec nijak nezměnilo, pouze se podstatně snížila celková úroveň volební podpory lidovců. Relativně nejvyšších volebních zisků však i po roce 1989 dosahovali lidovci na Slovácku a v jižní části Valašska (s maximem 28,3 % na území bývalého soudního okresu Valašské Klobouky v roce 1996 a stále ještě výrazně nadprůměrných 23,5 % v roce 2010).

K zajímavému vývoji došlo v nejsevernější části moravsko-slovenského pomezí, v okolí Jablunkova. Zatímco za první republiky byli v tomto regionu lidovci zcela marginální stranou (v samotném soudním okrese Jablunkov obdrželi v roce 1925 1,1 % hlasů, podíl hlasů stoupnul v roce 1935 jen nepatrně na 1,9 %), po roce 1989 se jejich pozice v tomto regionu posílila, a to nejen relativně ve srovnání s jinými pohraničními regiony, ale pokud sledujeme samotný podíl získaných hlasů (ten v roce 1996 vzrostl až na celorepublikově výrazně nadprůměrných 12,5 %, aby se v roce 2010 udržel i přes celkový propad počtu hlasů pro lidovce na stále výrazně nadprůměrných 9,6 %).

3. Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM) a její historická předchůdkyně Komunistická strana Československa (KSČ)

Komunistická strana Československa vznikla v říjnu 1921, kdy došlo pod tlakem Komunistické internacionály ke sloučení několika seskupení radikálních socialistů a komunistů, prvním předsedou byl zvolen Václav Šturc, místopředsedou a klíčovou osobností strany Bohumír Šmeral. Oproti jiným politickým stranám se konstituovala na internacionální bázi a její aktivity byly usměrňovány ze zahraničí, které sledovalo ideu šíření socialistické revoluce.[14] V politickém systému prvorepublikového Československa představovala v podstatě cizí těleso, jehož cílem bylo rozložit stávající politický a hospodářský systém, nastolit diktaturu proletariátu a vybudovat socialismus.

V prvních letech existence strany se na postu předsedy – generálního tajemníka vystřídalo několik osobností, v roce 1929 se do čela dostala radikální levice Klementa Gottwalda, který stranu vedl až do jejího zákazu v roce 1938. Z pohledu volebních výsledků patřili komunisté mezi významné politické subjekty. Již doplňovací volby do parlamentu, které se konaly v roce 1924 na Podkarpatské Rusi, ukázaly značnou podporu komunistické straně. Ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 1925 svou pozici potvrdila a umístila se druhá, hned za agrárníky. Ve volbách v roce 1929 a 1935 její podpora poklesla. V reálné politice však vzhledem k zásadám, jež zastávala, neměla velký koaliční potenciál. Komunistické skupiny vznikaly v tradičně anarchistických oblastech – v severozápadních a severovýchodních (ale i jižních) Čechách, na Ostravsku, Plzeňsku a v Praze. Největší seskupení se zformulovalo na Mostecku. Strana dosahovala úspěchů také v oblastech s národnostními problémy. Velký počet stoupenců zřejmě pocházel ze sociálně ohrožených a nezaměstnaných obyvatel.[15] Konkurentem jí byla zejména sociální demokracie, která si v Čechách a na Moravě zachovávala mezi dělnickým obyvatelstvem stále silný vliv, v německých oblastech pak ztrácela v souvislosti s růstem vlivu nacionalistických stran, podobně pak tomu bylo na Ostravsku u obyvatel polské národnosti.

Z hlediska socio-profesní základny měla strana v období kolem 2. sjezdu (1924) nejvíce zastoupené kovodělníky, ženy v domácnosti, textilní a stavební dělníky. Naopak slabou podporu měla u inteligence (zejména učitelů a profesorů), relativně málo členů měla mezi řemeslníky a rolníky. Tento profil si strana udržovala až do roku 1938, přičemž po sjezdu v roce 1929 se počet příznivců mezi inteligencí snížil na minimum.[16]

Program strany byl naprosto negativní k československému politickému systému, profilovala se jako protidemokratická a protiparlamentní strana, která

[14] MAREK, P.: KSČ v letech 1921–1938. In: Marek, P. a kol.: *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998*. Olomouc 2000, s. 137.

[15] MAREK, P.: Komunistická strana Československá. In: *Politické strany* …, I., s. 737.

[16] Tamtéž, s. 720.

pracovala s představou vytvoření nové spravedlivé společnosti v celosvětovém měřítku. K tomu měla napomoci socialistická revoluce po vzoru Sovětského svazu. Později často využívala populistické politiky, k čemuž ve třicátých letech nahrávala hospodářská krize, a těžila z nespokojenosti některých vrstev ve společnosti. V sociální problematice se zaměřovala na požadavek zvýšení mezd, příplatků za přesčasy, rodinné přídavky, snížení cen základních životních potřeb, zlepšení bytových podmínek či sociální pojištění.

Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM) vznikla 21. prosince 1989 jako územní organizace Komunistické strany Československa (KSČ) a je jejím přímým následovníkem. Ve středoevropském srovnání je KSČM poměrně ortodoxní komunistickou stranou, která přes některé pokusy na počátku devadesátých let odolává snahám o výraznější reformu. Její ideová proměna směrem k deklarovanému „demokratickému socialismu" je zpochybňována, a to především s ohledem na kladné hodnocení období let 1948-1989 a nezřeknutí se marxismu-leninismu.[17] Vedle České republiky jedině v Bělorusku a částečně na Ukrajině nedošlo k důsledné transformaci někdejší státostrany ve stranu socialistickou či sociálně demokratickou.[18] Kvůli neprůchodnosti zásadních reforem se reformní skupiny od KSČM postupně oddělily a vznikly např. Československé demokratické fórum, Demokratická strana práce, Strana demokratické levice nebo Levý blok, které však ve volbách příliš neuspěly. KSČM si dokázala udržet stabilní voličstvo, kvůli svému programu a přímé návaznosti na předlistopadovou KSČ měla však po dvě desetiletí od sametové revoluce minimální koaliční potenciál a byla považována za antisystémový prvek českého stranického systému.[19] V posledních letech však dochází ke změně, strana získala významné posty v Poslanecké sněmovně a na lokální a krajské úrovni se KSČM již podílí na výkonu vládnutí.

Ve volbách v roce 1992 KSČM kandidovala v rámci koalice Levý blok společně s Demokratickou levicí. Strana se tak vyhnula kandidatuře pod komunistickým názvem a působila jako obrozující se strana.[20] Společně se staly se druhým nejsilnějším politickým uskupením po ODS. V dalších volbách již KSČM kandidovala samostatně. Ve volbách do Poslanecké sněmovny v letech 1996 a 1998 podpora KSČM ze strany voličů mírně klesla. Ve volbách v roce 2002 však KSČM získala 18,5 % hlasů a stala se třetí nejsilnější stranou ve sněmovně. V letech 2005–2006 došlo k určitému vzájemnému sbližování opoziční KSČM s vládní ČSSD na parlamentní úrovni. Tato spolupráce však způsobila rozpory v KSČM a podle některých komentátorů přispěla i k volebnímu propadu ve sněmovních volbách v roce

---

17 FIALA, P. – MAREŠ,M. – PŠEJA,P.: Komunisté a jejich strany In: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004, II.: Období 1938-2004. Brno, 2005, s. 1413.

18 BALÍK, S.: KSČM a její vztah k vlastní minulosti. In: Středoevropské politické studie/Central European Political Studies Review, VI, jaro-léto 2004. http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=200

19 CABADA, L. – ŠANC, D.: Český …, s. 164.

20 Tamtéž, s. 166.

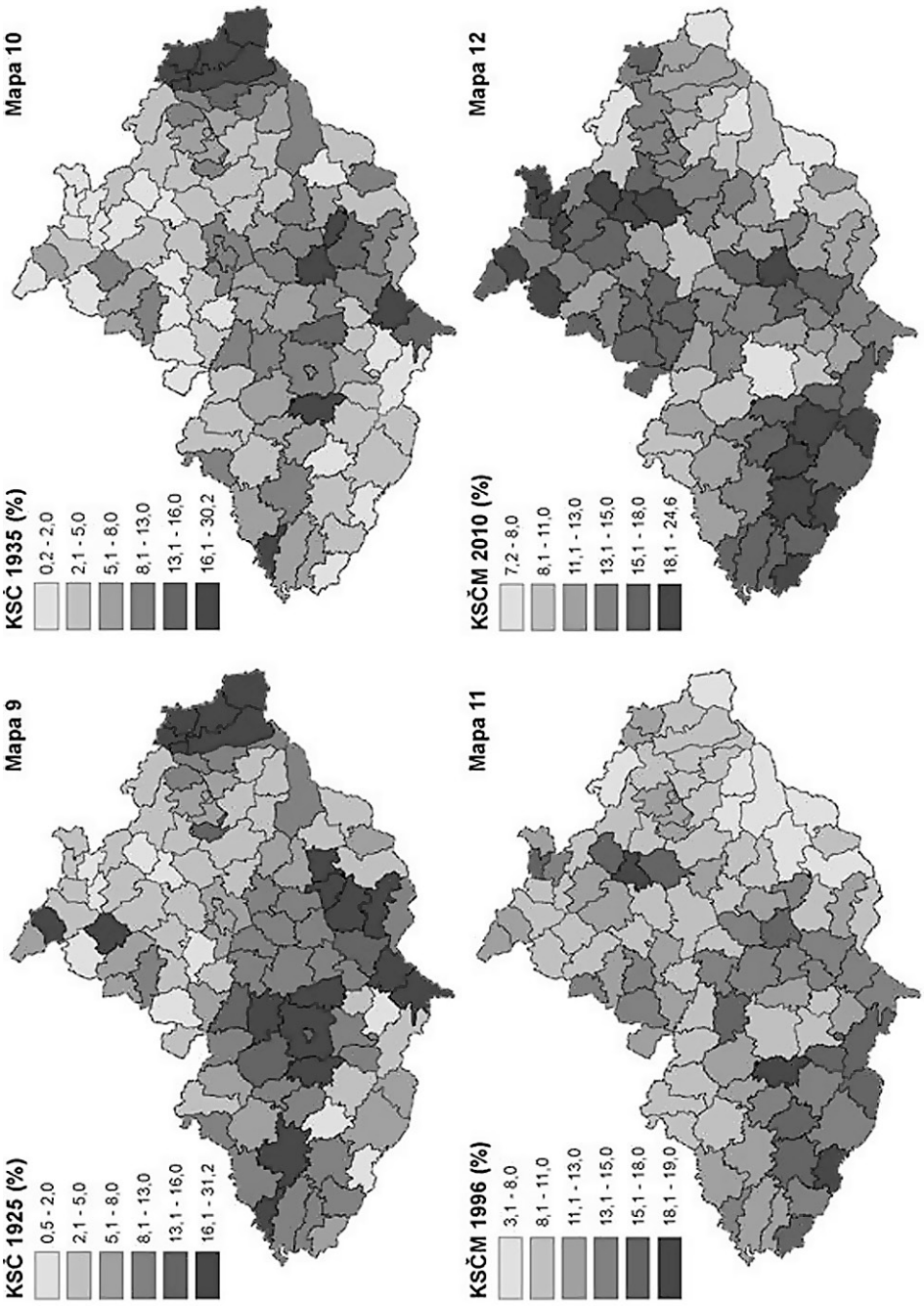

Obr. 4: Volební výsledky komunistických stran v historické perspektivě

2006, když značná část voličů KSČM pravděpodobně přešla k ČSSD. V posledních volbách do krajských zastupitelstev, na podzim 2012, komunisté významně uspěli a ve dvou krajích dokonce zvítězili (v Ústeckém a Karlovarském kraji). Hlavní příčinou přetrvávající obliby KSČM je podle některých politologů skutečnost, že KSČM zůstala mimo většinu mocenských struktur a vyhnula se jí tak řada afér, jež postihly ostatní strany, a strana tak často získává ve volbách tzv. protestní hlasy. Určitou roli hraje i sentiment vůči straně, která je pro některé voliče spojována s dřívějšími sociálními jistotami.

KSČM má podle Krejčího[21] velmi stabilní území regionální podpory, které je rozděleno do dvou hlavních center. Centrum v Čechách tvoří oblast Ústeckého a Plzeňského kraje a spojnice těchto krajů, kterou tvoří západní část Středočeského kraje (ORP Rakovník, Kladno, Slaný). Druhé centrum je na Moravě, kde tvoří tři menší oblasti (oblast Jeseníků, Drahanské vysočiny a oblast podél hranic s Rakouskem), které byly v roce 1990 zcela odděleny, ale ve volbách v roce 2002 již tvořily kromě oblastí velkých měst (Brno, Olomouc) jeden celek.

Základním programovým dokumentem strany je tzv. kladenský program, který byl přijat na sjezdu strany v roce 1992. KSČM v programu prosazuje fakticky komunistické ideje, deklaratorně se však hlásí k parlamentní demokracii a konstatuje zdiskreditování komunistických ideálů v éře tzv. reálného socialismu.[22] Hlavním programovým cílem KSČM je „vybudování moderní socialistické společnosti". Strana se hlásí se k parlamentní demokracii a společnost chápe jako demokratickou a samosprávnou, podporuje široké užívání referenda. KSČM deklaruje nutnost plurality vlastnických forem, avšak v duchu tradičních levicových přístupů prosazuje co největší míru přerozdělování a klade důraz na rozsáhlý státní sektor. Prosazuje zvýšení podílu přímých daní, zohledňujících výši příjmu občanů. Zdravotní péči má podle KSČM garantovat stát. Voliče se komunisté snaží získávat především sociálním populismem a využíváním egalitářských afektů a protestních nálad části společnosti.[23] Strana oslovuje především skupiny s nízkým a ohroženým sociálním statusem. V zahraniční politice KSČM odmítá členství ČR v NATO, staví se negativně i k Evropské unii a v poslední době využívá i antiglobalistické rétoriky.

Prvním předsedou KSČM byl zvolen v březnu 1990 Jiří Machalík, kterého v říjnu vystřídal filmový režisér Jiří Svoboda. Od roku 1993 až do října 2005 stranu vedl Miroslav Grebeníček. Od roku 2005 až do současnosti stojí v čele KSČM Vojtěch Filip.

Z map zachycujících prostorové vzorce volební podpory komunistů je zřejmé, že v období první republiky byly dosti stabilní. Pokud jde o samotné moravsko-slovenské pohraničí, byli komunisté v obou sledovaných volbách v roce 1925 a 1935 relativně nejsilnější zároveň v jeho nejsevernější i nejjižnější části.

---

21 KREJČÍ, O.: *Nová kniha o volbách*. Praha 2006, s. 333-352.

22 HLOUŠEK, V.: Česko …, s. 449.

23 FIALA, P. – MAREŠ,M. – PŠEJA,P.: Komunisté …, Brno, 2005, s. 1417.

V roce 1925 získali vůbec největší přízeň voličů v soudních okresech Břeclav (24,8 %), Hodonín (23,8 %) a Jablunkov (22,9 %). V roce 1935 byli relativně nejsilnější v soudních okresech Frýdek (20,5 %), Jablunkov (19,8 %) a Hodonín (17,8 %). Podobně byli v obou sledovaných předválečných volbách komunisté velmi slabí v části Slovácka a Valašska, s minimálními hodnotami v roce 1925 v soudním okrese Valašské Klobouky (4,2 %) a v roce 1935 v soudním okrese Uherský Brod (2,3 %). Zatímco v roce 1925 byli komunisté ještě dosti úspěšní na Břeclavsku, Hodonínsku a Uherskohradišťsku (s více než 16 % hlasů), v roce 1935 už v těchto oblastech komunisté znatelně podporu ztráceli. Obnovení svobodných voleb po čtyřech desetiletích trvání totalitního režimu ukázalo, že prostorové vzorce volební obliby komunistů se v oblasti moravsko-slovenského pohraničí výrazně proměnily. Především v oblasti Jablunkova a na Frýdeckomístecku, kde byla KSČ za první republiky na moravsko-slovenském pomezí relativně nejsilnější, došlo k významnému poklesu popularity strany mezi voliči. Procento získaných hlasů v této oblasti kleslo i na méně než poloviční hodnoty, čímž v něm KSČM ztratila svoji předválečnou politikou sílu (např. na území bývalého soudního okresu Frýdek získala v roce 1996 KSČM jenom 10,0 % voličů, na Jablunkovsku dokonce pouhých 4,7 % voličů). Relativně nejsilnější tak po roce 1989 zůstala KSČM v jižní části pohraničí, kde získávala 13-15% hlasů (s maximem 14,1 % na Hodonínsku v roce 1996 a 15,8 % hlasů na Kyjovsku v roce 2010). Obdobně jako před 2. světovou válkou zůstali po roce 1989 komunisté neoblíbení na Slovácku a na Valašsku (s minimem 5,3 % % hlasů v roce 1996, resp. 7,5 % v roce 2010 na území bývalého soudního okresu Valašské Klobouky).

4. Hledání kořenů dnešní ODS v prvorepublikových stranách

Na rozdíl od předcházejících tří historických stran, nenavazuje Občanská demokratická strana, která se stala nejvýznamnější politickou stranou na pravici po roce 1989, přímo na žádnou z prvorepublikových politických stran. Sami představitelé ODS se na žádnou konkrétní historickou stranu při prezentaci strany neodvolávají. Při pátrání po možných souvislostech mezi volební podporou dnešní ODS a volební podporou v prvorepublikových pravicových stranách jsme proto nejprve srovnali volební a politické programy ODS a prvorepublikových stran a porovnali i sociální strukturu elektorátu, na který se strany obracely, a u nichž získávaly největší volební podporu. Nakonec jsme u vybraných prvorepublikových stran, které se svoji politickou ideologií a strukturou voličstva ODS relativně nejvíce blížily, detailněji analyzovali prostorové vzorce jejich volební podpory a porovnali jsme je s prostorovými vzorci podpory pro ODS. Výsledkem našeho snažení bylo zjištění, že žádná z prvorepublikových pravicových stran se nedá jednoduše označit za ideovou předchůdkyni ODS. To je způsobeno především skutečností, že nejsilnější prvorepubliková pravicová strana, Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu (označována také jako Agrárníci), byla

sice stranou pravicovou, ale založenou na stavovském principu, programově reprezentujíc zájmy zemědělců. Radikální změny ve struktuře populace a především významný pokles zaměstnanosti v zemědělství, ke kterému došlo po druhé světové válce, znemožňovaly jakékoliv politické straně s ambicemi na oslovení širšího spektra voličů přímo politicky navázat na předválečné agrárníky, ideologie největší pravicové politické strany po roce 1989 tak musela být nutně jiná. Přesto se podařilo objevit jisté podobnosti mezi volebními mapami zachycujícími podporu ODS po roce 1989 a volebními mapami některých menších pravicových stran. Relativně největší blízkost bylo možno identifikovat u dvou prvorepublikových stran – Československé strany národně demokratické a Československé živnostensko-obchodní strany středostavovské.

Československá strana národně demokratická (ČSND) má kořeny v České státoprávní demokracii, která se zformovala v roce 1918 spojením některých stran působících za Rakousko-Uherska (např. realisté, mladočeši, staročeši aj.), po vzniku Československé republiky přijala v březnu 1919 název Československá národní demokracie. Do nových poměrů vstupovala jako strana všenárodní, demokratická a pokroková.

V politickém systému první republiky prezentovala konzervativní, nacionalistickou a pravicovou stranu, nicméně postupem let se v ní projevoval posun k radikálnímu nacionalismu a na její půdě se formovalo rodící se fašistické hnutí. Od počátku republiky neměla příliš silnou voličskou základnu (nejsilnější pozice měla v prvních letech ČSR), ale po jistou dobu měla vlivné postavení v hospodářském i společenském životě.[24]

Strana se až do třicátých let konzervativně držela programu, ve kterém zdůrazňovala ideu národního státu, stavěla se proti dílčím zájmům tříd a vrstev. Primárně se zaměřovala na hájení zájmů české městské inteligence především ze středních a vyšších vrstev. Dále kladla důraz na demokracii, smír v sociální sféře, kde by proti v sobě nestály v protikladu kapitál a práce. Ve svém postoji k náboženské otázce požadovala odluku církve od státu, v zahraniční politice zdůrazňovala tzv. všeslovanskou linii, kterou propagoval zejména Karel Kramář (předseda strany 1919–1934).

Již po volbách v roce 1920 se uvnitř strany objevovaly rozepře, které vedly k vytvoření opozičního moravského a částečně úřednického křídla, které se pod vedením Jaroslava Stránského v roce 1925 zformovalo v Národní stranu práce (NSP). Ta se deklarovala jako strana prohradní, s cílem reprezentovat moderní a jednotný střed v československé politice. Měla být alternativou pro tvůrčí inteligenci a úřednictvo, jejichž zástupci se sdružovali v národní demokracii a nesouhlasili s orientací Kramářova vedení. Ztrátu voličů ve prospěch Národní strany práce zaznamenali národní demokraté zejména na Moravě, v některých soudních okresech zde NSP dokonce národní demokraty předstihla. Nicméně v celkových

[24] SLÁDEK, Z.: Československá národní demokracie. In: *Politické strany* …, I, s. 613.

výsledcích ve volbách v roce 1925 Národní strana práce propadla a většina jejích členů následně přešla k národním socialistům.

Skupina kolem Jaroslava Stránského nebyla jedinou opoziční frakcí, která se v národně demokratické straně utvořila. Nejvýrazněji proti sobě vystupovalo pragmatické „průmyslové" křídlo, jehož představitelé prosazovali zájmy průmyslu a bankovnictví, a skupina, která působila na emoce a kladla důraz na nacionalismus, antibolševismus a maloměstský radikalismus.[25] Před parlamentními volbami v roce 1935 vešla strana do koalice společně s krajně pravicovou Národní ligou a Národní frontou pod názvem Národní sjednocení.

Československá živnostensko-obchodní strana středostavovská (ČSŽOSS) se jako středopravicová a konzervativní strana se zformovala v roce 1919 ze dvou křídel; jedním byla Česká strana živnostenská (založená 1909), druhým Politická strana českého živnostnictva na Moravě (založená1908). Předsedou strany se stal Rudolf Mlčoch, kterého v roce 1930 vystřídal Josef Václav Najman. Jak již vyplývá z názvu strany, zaměřovala se zejména na živnostníky a obchodníky a zdůrazňovala ideu středostavovství, která podle jejího názoru byla v souladu s přirozenou snahou po nezávislosti. Jejím stěžejním mottem byla ochrana drobných podnikatelů před velkovýrobou. Podle jejího přesvědčení měl co největší počet jedinců dosáhnout ekonomické samostatnosti, zejména skrze snížení daní, zrušení lichevních soudů, úspory ve státní správě, decentralizaci.[26] Programem se hlásila k demokracii, posílení svobodného podnikání, vystupovala proti socialismu a komunismu, i velkokapitálu.[27] Její ambicí bylo sjednotit všechny střední vrstvy společnosti do jedné strany – samostatných živnostníků, obchodníků, jejich žen a dětí, živnostenských dělníků, zřízenců a dalších zájmově stejnorodých vrstev. Mimo živnostníky a obchodníky tedy svou pozornost zaměřovala i na majitele domů, pomocný živnostenský personál (dělníky), vojáky (než došlo v roce 1927 k prosazení zákazu jejich volebního práva), úředníky, ale i válečné poškozence, invalidy atd. Největší předvolební zápas vedla s národními demokraty a lidovci,[28] kteří také usilovali o přízeň nelevicových voličů.

Živnostenská strana měla více voličů v Čechách, než na Moravě a Slovensku, nejvíce hlasů pak získávala v obcích od 2 000 do 5 000 obyvatel. Nejednalo se tedy o typickou městskou stranu, kterou byla např. národní demokracie, či venkovskou stranu, jakou byli agrárníci. Podle Pavla Marka se svým rázem podobala lidové straně a rozložení voličů měla obdobné jako sociální demokracie a národní socialisté, od čehož pak pramenily i vzájemné diference a útoky.[29]

---

[25] ČECHUROVÁ, J.: *Česká politická pravice*. Praha 1999, s. 34.

[26] BALÍK, S. a kol.: *Politický systém v českých zemích 1848–1989*. Brno 2003, s. 75.

[27] BARTOŠ, J. – TRAPL, T.: *Československo 1918–1938*. Olomouc 2001, s. 110.

[28] MAREK, P..: Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská. In: *Politické strany* …, I, s. 795, 807.

[29] MAREK, P.: Živnostenská strana. In: Marek, P. a kol.: *Přehled politického* …, s. 191.

Živnostenskou stranu lze označit za stranu tzv. „druhého sledu“, která neměla v politice první republiky zpočátku významnější vliv a mezi koaliční subjekty se zařadila až po roce 1925 (součástí vládních koalic byla mezi lety 1925-1932 a pak v letech 1935-1938). Jedním z důvodů může být, že strana vznikala až v době, kdy už měly konkurenční strany vytvořené vlastní živnostenské frakce, takže voliči měli na výběr i z jiných stran, které je svým programem oslovovaly. K prosazení svých zájmů tedy byla živnostenská strana nucena spolupracovat s jinými politickými subjekty, nejblíže měla k agrárníkům, se kterými reprezentovala typ stavovské strany.[30]

Občanská demokratická strana (ODS) byla založena v roce 1991 jako jedna z nástupnických stran Občanského fóra (OF). Konstituovala se z proudu seskupeného kolem předsedy OF Václava Klause prosazujícího přeměnu širokého hnutí na klasickou politickou stranu pravicové orientace. ODS se od počátku snažila integrovat menší strany české pravice. V roce 1992 utvořila volební koalici s Křesťanskodemokratickou stranou (KDS) a v roce 1996 se s ní sloučila pod hlavičkou ODS. Z ODS se postupně stala nejsilnější pravicová politická strana, která bývá ztotožňována s ekonomickou transformací v devadesátých letech. V letech 1997-1998 se strana potýkala s vnitřní krizí vyvolanou nejasným financováním strany. Rozkol ve straně vyústil odchodem části představitelů, kteří později založili Unii svobody (US). Z hlediska ODS byla krize vyřešena v prosinci 1998 na kongresu v Poděbradech, kde Klaus svou pozici předsedy strany obhájil.[31] V listopadu 2002 nahradil Klause ve vedení strany Mirek Topolánek, od roku 2010 vede stranu Petr Nečas.

Program ODS kombinuje konzervativní a liberální prvky. Ve svém programovém prohlášení ODS klade důraz na individuální zodpovědnost člověka ve všech oblastech, včetně sociální, a jednoznačné preferování tržního hospodářství. ODS chce být „stranou schopných, podnikavých a sebevědomých občanů, kteří dokážou převzít odpovědnost sami za sebe, za svou rodinu, za svoji obec a za stát“. Ve svém zatím posledním programovém dokumentu ODS prosazuje rovnou daň z příjmu fyzických osob a celkové snižování daňového zatížení. Cílem je též snaha o zdravé veřejné finance a snižování schodku veřejných rozpočtů. Strana usiluje o „levný a efektivní stát bez zbytečných zásahů veřejné moci“ a prosazuje vyšší finanční autonomii obcí. Ve vztahu k evropské integraci zastává rezervovaný postoj. ODS ve svém programu odmítá federalizaci EU, odebírání dalších národních kompetencí a naopak klade velký důraz na národní stát. Silně podporuje atlantické vazby a zejména členství v NATO. Přestože je program ODS ideologicky poměrně jasně definován, v praktické politice strany zejména v Klausově éře panoval silný pragmatismus.[32]

ODS ve volbách do České národní rady v roce 1992 utvořila vládní koali-

[30] KÁRNÍK, Z.: *Malé dějiny československé*. Praha 2007, s. 164.
[31] HLOUŠEK, V. Česko …, s.450.
[32] Tamtéž.

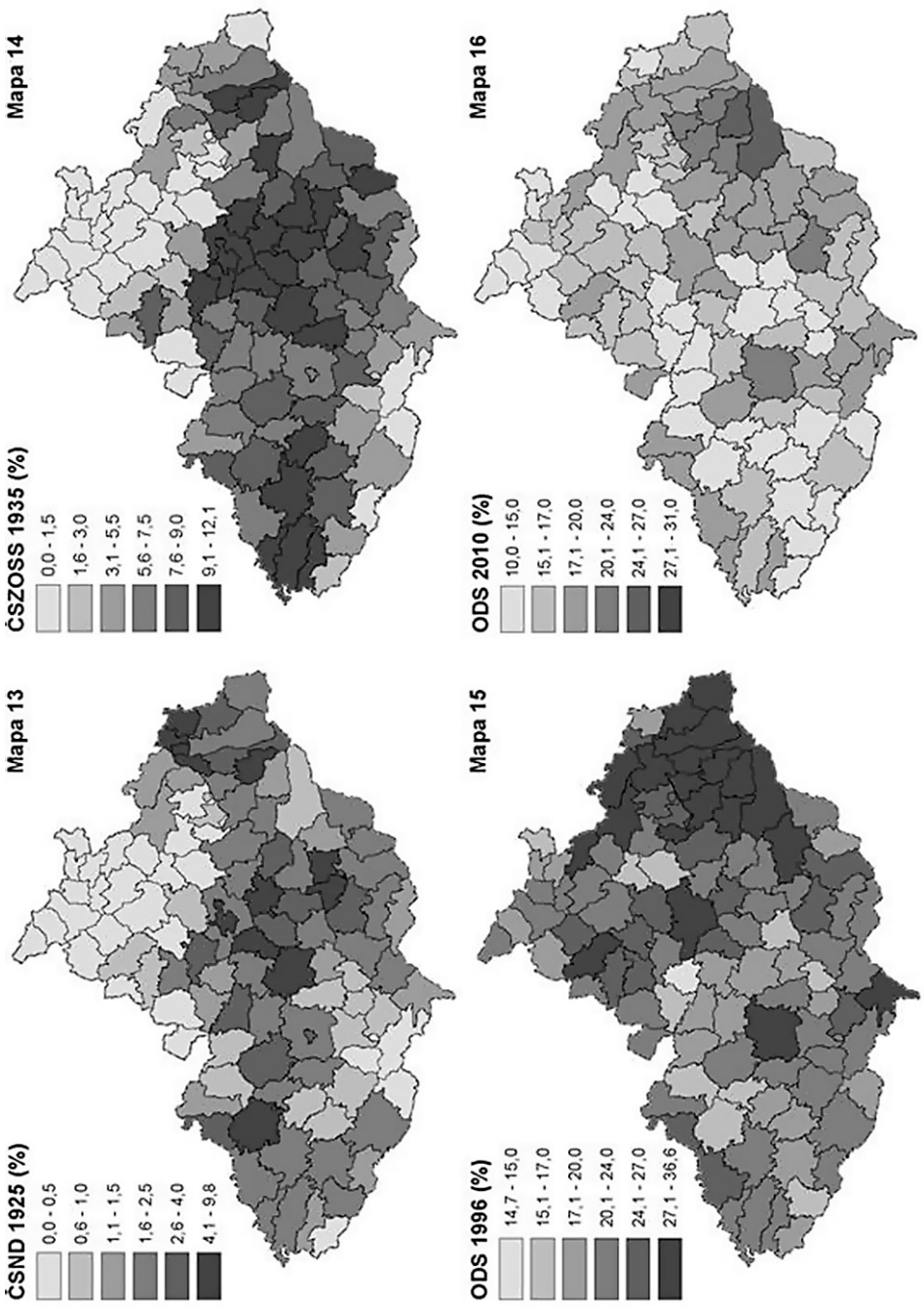

Obr. 5: Volební výsledky pravicových stran v historické perspektivě

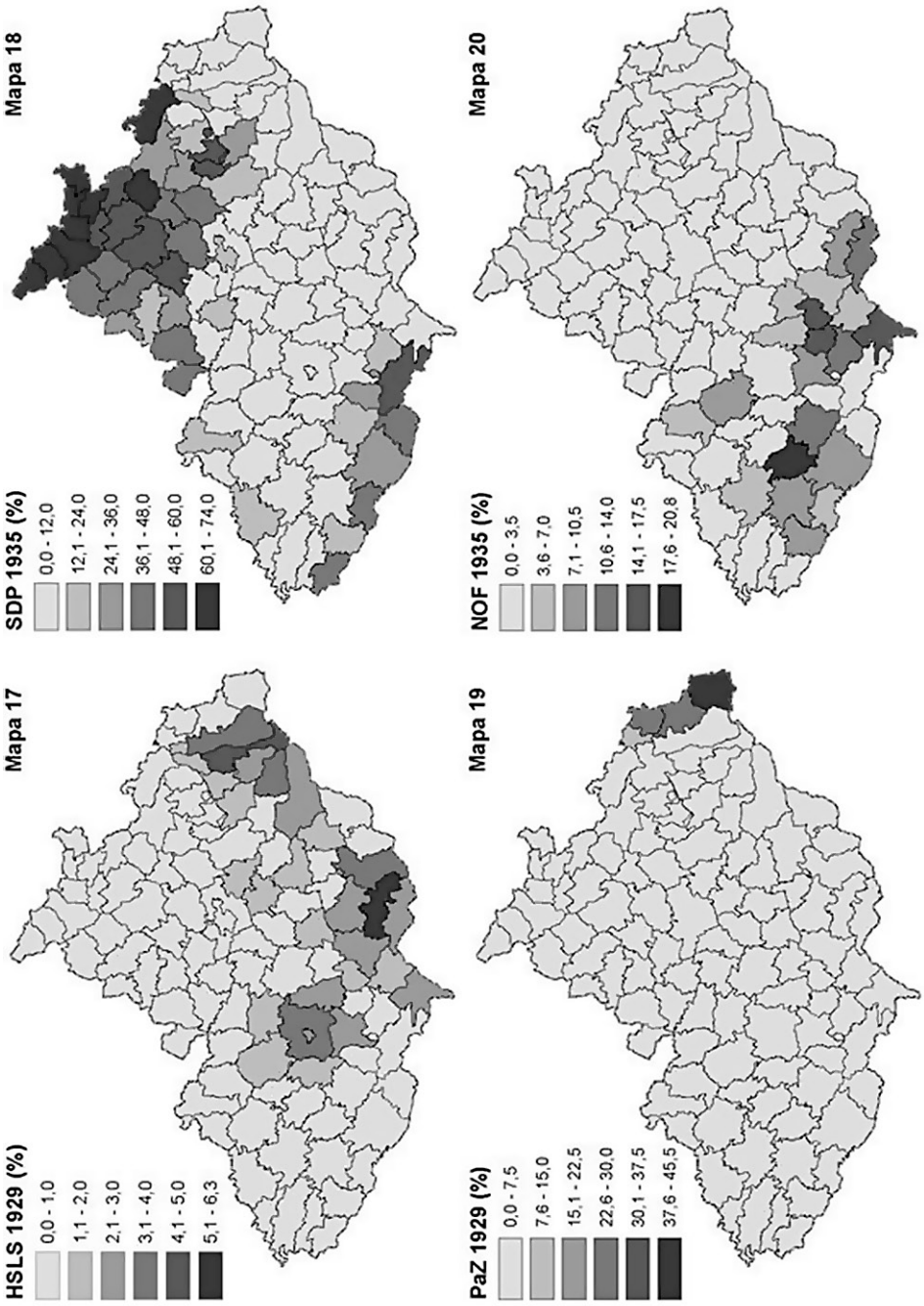

Obr. 6: Volební výsledky vybraných politických stran z období První republiky

ci s KDU-ČSL, KDS a ODA. V dalších volbách již do samostatné Poslanecké sněmovny v roce 1996 si víceméně podržela stejnou podporu a vytvořila koalici s ODA a KDU-ČSL. V roce 1997 se i v důsledku zhoršující ekonomické situace vyostřily spory uvnitř menšinové vlády, KDU-ČSL a ODA následně vystoupily z koalice a vláda podala demisi. Po předčasných volbách v roce 1998 uzavřela s ČSSD tzv. opoziční smlouvu. Po volbách v roce 2002 byla v opozici, zatím největší volební úspěch zaznamenala ODS ve volbách do sněmovny v roce 2006. Následně pak strana vytvořila koaliční vládu s KDU-ČSL a Stranou zelených. V posledních parlamentních volbách v roce 2010 podpora ODS výrazně klesla a v celkových výsledcích se umístila na druhém místě, nicméně sestavila koaliční vládu s TOP 09 a se stranou Věci veřejné.

Obdobně jako Československá strana národně demokratická či Československá živnostensko-obchodní strana středostavovská v době první republiky získává ODS hlavní politickou podporu spíše v Čechách než na Moravě. Z mapek srovnávajících procento hlasů získaných ODS ve volbách v roce 1996 a 2010 s procentem hlasů, které získali národní demokraté v roce 1925 a živnostensko-obchodní strana v roce 1935, je patrné, že na moravsko-slovenském pomezí žádnou velkou kontinuitu v podpoře zmíněným stranám nelze vysledovat. Národní demokraté kupříkladu v roce 1925 získali na moravské straně hranice relativně největší podporu v soudním okrese Frenštát pod Radhoštěm (5,2 %), zatímco relativně nejméně oblíbení byli v soudním okrese Vsetín (pouhé 1,0 %). Živnostensko-obchodnická strana zase v roce 1925 získala relativně největší podíl hlasů v soudním okrese Místek (12,1 %), zatímco relativně nejméně v soudním okrese Jablunkov (1,3 %). Právě na území bývalého soudního okresu Jablunkov však ODS získala v roce 1996 vůbec nejvyšší procento hlasů na celém moravsko-slovenském pomezí (36,6 %), relativně nejméně přitom obdržela od voličů žijících na území bývalého soudního okresu Bojkovice (20,0 %). Ve volbách v roce 2010 byla situace zase o něco jiná – v pohraničí měla ODS největší oblibu na Valašsku (bývalé soudní okresy Vsetín – 26,1 % a Rožnov pod Radhoštěm – 26,0 %), zatímco nejmenší popularitu na Slovácku (bývalé soudní okresy Strážnice – 16,1 %, Hodonín a Uherský Ostroh – oba shodně 16,8 % hlasů).

5. Zajímavé volební výsledky na moravské straně moravsko-slovenského pomezí – vybrané politické strany a koalice

Československá strana křesťansko-sociální vznikla z levicového křesťansko-sociálního křídla Československé strany lidové. To bylo spjaté s politikem a generálním tajemníkem Odborového sdružení křesťansko-sociálního Antonínem Čuříkem. V roce 1929 se toto křídlo od ČSL odštěpilo a založilo samostatnou stranu, kterou podpořilo vedení Hlinkovy slovenské *ľudové* strany. Právě na kandidátce Hlinkovy slovenské *ľudové* strany *křesťanští sociálové kandidovali v parlamentních volbách* v roce 1929. Strana představovala alternativu pro levicověji orientované katolické voliče, kteří nebyli spokojení s účastí ČSL v pravicové

vládě. Strana výraznějších úspěchů nedosáhla, získala pouhý jeden poslanecký mandát pro svého předsedu. Je ovšem zajímavé, že kromě okolí Brna získala strana většinu hlasů právě na moravské straně moravsko-slovenského pomezí, konkrétně na Slovácku, na Frýdeckomístecku a v severní části Valašska. Vůbec nejvyšší procento získaných hlasů bylo zaznamenáno v soudním okrese Uherský Ostroh (6,3 %), nezanedbatelný byl i zisk 4,4 % Hlasů v soudním okrese Místek. Naopak v tradiční lidovecké baště, soudním okrese Valašské Klobouky získala strana pouhých 0,7 % hlasů, jen 0,5 % dosáhla v sousedním soudním okrese Bojkovice. Z pohraničních oblastí byla strana nejméně úspěšná v soudním okrese Jablunkov, kde získala podporu pouhých 0.4 % voličů.

Dalším politickým seskupením, které je z hlediska sledování politických preferencí obyvatelstva na moravsko-slovenském pomezí zajímavé, jsou polské politické strany, které pochopitelně získávaly volební podporu zejména v oblasti československého Těšínska, kde žilo nejvíce příslušníků polské menšiny. Z oblasti ležících v blízkosti pro moravsko-slovenské hranice šlo zejména o území soudních okresů Jablunkov a Český Těšín. V období první republiky existovalo polských stran poměrně mnoho, docházelo k různým fúzím, vytvářely se odštěpenecké skupiny s rozmanitými politickými a organizačními osudy.[33] Spolupráce mezi českými a polskými politickými stranami vrcholila v období mezi lety 1925-1933. Polský svaz lidových a dělnických stran (PZLR), který kandidoval ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 1925, byl tvořen blokem tří stran – polští socialisté, agrárníci a katolíci.

Koalice polských a židovských stran (PaŽ) kandidující v roce 1929 byla spojením židovské strany s menšinovými stranami polskými. Právě výsledky této strany v parlamentních volbách v roce 1929 jsou zachyceny v mapě. Na té je dobře vidět, že v koalici ve skutečnosti jasně dominovaly polské strany – koalice získala převážnou část hlasů v oblasti českého Těšínska, kde žilo nejvíce Poláků. V soudním okrese Jablunkov koalice dokonce získala 45,5 % hlasů, v sousedním soudním okrese Český Těšín pak 28,0 % hlasů. Mimo Těšínsko už byla koalice poměrně marginálním hráčem, jen v soudních okresech Hodonín a Břeclav získala shodně za zmínku stojící 2,4 % hlasů (v tomto případě spíše od židovských než polských voličů). Z pohraničních soudních okresů byla koalice relativně nejméně populární mezi voliči v lidovecké baště, soudním okrese Valašské Klobouky (0,2 % hlasů) a v sousedním soudním okrese Bojkovice (0,1 % hlasů).

Další dvě mapky ukazují volební zisky dvou stran, které se účastnily parlamentních voleb v roce 1935. První z těchto stran je Sudetoněmecká strana (SdP). Předchůdcem této strany byla Sudetoněmecká vlastenecká fronta založená v říjnu 1933, ve které se měly koncentrovat všechny sudetoněmecké politické organizace. Měsíc před volbami v roce 1935 se hnutí transformovalo na klasickou politickou stranu a přijalo název Sudetoněmecká strana.

---

[33] GAWRECKI, D.: Polské politické strany v Habsburské monarchii a v Československé republice. In: Marek, P. a kol.: *Přehled politického* …, s. 191.

Volby přinesly straně nečekaný úspěch a to z několika důvodů. Jedním z nich byla sociální situace německé menšiny, jež byla značně zasažena hospodářskou krizí, dále bezesporu hrála roli finanční pomoc poskytnutá z Německa a také málo flexibilní politika Prahy. Zároveň zapůsobila i předvolební kampaň strany, ve které používala širokou škálu agitačních metod zahrnujících demagogii, zastrašování, sliby, podplácení i teror. [34] Členská základna strany vycházela ze všech sociálních vrstev, jádro ale tvořily zejména střední stavy – obchodníci, zaměstnanci, malopodnikatelé; významné zastoupení měli i dělníci a studenti.

Ve svém programu zpočátku vystupovala k československému státu poměrně loajálně a měla tendenci spolupracovat s agrární stranou, v průběhu roku 1936 však svůj postoj začala měnit a vystupovat s požadavky na teritoriální autonomii, uznání německé menšiny jako druhého národa v Československé republice a právo hlásit se k německému národu. Požadavky této strany se neustále stupňovaly, cílem bylo vyvolat konflikt, který měl ospravedlnit případné německé vojenské akce.

Jako etnicky orientovaná strana získávala pochopitelně příznivce především mezi sudetskými Němci, kterých na moravské straně moravsko-slovenského pomezí žilo relativně velmi málo. Není proto překvapivé, že ačkoliv SdP získala v celorepublikovém součtu největší podíl hlasů ze všech kandidujících stran, při hranicích se Slovenskem byla strana velmi slabá. Úplně nejnižší podíl hlasů pro SdP byl zaznamenán v soudních okresech Kyjov a Uherský Ostroh (shodně 0,02 %, což v absolutních hodnotách vyjadřuje voliče v řádu jednotlivců), relativně nejsilnější byla strana naopak na Těšínsku, kde získala 10,8 % hlasů v soudním okrese Český Těšín, 2,4 % v soudním okrese Jablunkov a 2,3 % hlasů v soudním okrese Místek.

Druhou ze stran, jejichž mapku volební podpory z parlamentních voleb 1935 stojí za to ukázat, je Národní obec fašistická (NOF). Národní obec fašistická vznikla v roce 1926 na základě splynutí stávajících fašistických organizací v Československé republice (zejména Červenobílí, Národní hnutí, Moravští fašisté), od roku 1927 stál v jejím čele generál Radola Gajda. Ve volbách v roce 1929 NOF kandidovala společně s několika dalšími subjekty pod Ligou proti vázaným kandidátkám, do voleb v roce 1935 šla samostatně. Mezi příznivci Národní obce fašistické neměly převládající vliv některé společenské vrstvy, základnou byly frustrované vrstvy drobného městského i venkovského obyvatelstva, stejně tak i inteligence, která byla součástí militantního nacionálně-šovinistického křídla národní demokracie. Hlásili se k ní jak střední tak nižší úředníci, živnostníci, řemeslníci, rovněž bývalí legionáři, studenti, dělníci, podporovali je i někteří podnikatelé a statkáři.[35] Na Moravě na rozdíl od Čech se NOF mohla opřít také

[34] Srv. MAREK, P. – SCHALLNER, D.: Sudetoněmecká strana. In: Marek, P. a kol.: *Přehled politického* …, s. 284; též MAREK, P.: Sudetoněmecká strana. In: *Politické strany* …, I., s. 906.

[35] PAVLÍČEK, J.: Český fašismus. In: *Politické strany* …, I., s. 631.

o větší množství bohatších a společensky lépe postavených lidí.[36] Tyto různorodé skupiny především spojovala nenávist k demokratickému systému, který se v jejich očích nedokázal rázně vypořádat s nepřáteli národa, což byli zejména Němci, Židé, ziskuchtiví úředníci či komunisté, fascinoval je vůdcovský styl po vzoru Mussoliniho.[37]

Ve svém negativistickém programu strana především kritizovala politiku první republiky, jak jednotlivců, tak celého systému, nicméně sama mimo populistická hesla nenabídla žádné konstruktivní řešení. Požadovala vytvoření národního státu se silnou armádou a zdůrazňovala vlastenectví. Jak je patrné z mapy, volební podpora Národní obci fašistické se na moravsko-slovenském pomezí velmi lišila region od regionu. Relativně nejpopulárnější byla strana na Slovácku. V soudním okrese Břeclav získala strana dokonce 14,9 % hlasů a v soudním okrese Strážnice jen nepatrně méně – 14,8 % hlasů. V řadě dalších soudních okresů na Slovácku se podpora fašistů pohybovala mezi 3 a 6 %. Velmi slabou podporu měli fašisté naopak na Těšínsku a především na Valašsku, zvláště v jeho nejvíce lidovecké jižní části. V soudním okrese Valašské Klobouky získali zanedbatelných 0,1 % hlasů, ve většině dalších soudních okresů v regionu nezískali ani jedno procento hlasů.

Závěr

V úvodní části této kapitoly jsme si položili tři otázky, na které nám analýza volebních výsledku na moravské straně moravsko-slovenského pomezí poskytnula odpovědi. Z analýzy volebních výsledků je především jasné, že v různých částech pohraničí opravdu lze identifikovat odlišné vzorce volebního chování. Tak je tomu v každých jednotlivých volbách do Poslanecké sněmovny, které jsme zkoumali. Jako jednotku sledování jsme používali upravené prvorepublikové soudní okresy, tedy územní jednotky poměrně malé, které umožňovaly poměrně detailní pohled na územní rozdíly. Jednotlivé mapy volebních výsledků však prakticky nikdy nevypadaly jako mozaiky, ve kterých se na malé ploše střádají kontrastní barvy. Naopak, na jednotlivých volebních mapách bylo možno pozorovat, že voliči žijící v prostorově blízkých soudních okresech měli tendenci hlasovat podobným způsobem. Jinak řečeno: na mapkách bylo zpravidla možno identifikovat jisté prostorové blízké shluky soudních okresů, které si byly blízké i politickou orientací svých obyvatel. Tyto shluky se často, i když ne ve všech případech, překrývaly s kulturně-geograficky definovanými regiony. Nejčastěji bylo možno identifikovat regiony jako Slovácko či Valašsko, specifické volební chování bylo možno také často pozorovat ve slezské části Těšínska či na Frýdeckomístecku. Tyto regionální rozdíly odlišující vzájemně různé části moravsko-slovenského pomezí bylo možno identifikovat jak v období první republiky, tak v době po pádu komunismu.

[36] CABADA, L. – ŠANC, D.: *Český* …, s. 82.

[37] SLÁDEK, Z.: Československá národní demokracie …, s. 631.

Na druhou otázku, zda existují dlouhodobé vzorce politické orientace voličů v moravsko-slovenském pohraničí, lze odpovědět obtížněji než na otázku první. Některé rysy volebního chování obyvatel zkoumaného území se ukazují jako relativně stabilní, jiné mají naopak tendenci se proměňovat. Méně průmyslové a více rurální části Slovácka a Valašska se dlouhodobě projevují jako sociálně konzervativní. Lidé žijící v urbánnější a průmyslovější části Valašska byli po celou sledovanou dobu více pravicově orientovaní než lidé žijící v ostatních regionech. Naopak obyvatelé Břeclavska na straně jedné a Těšínska na straně druhé měli před druhou světovou válkou častěji než jiní obyvatelé moravsko-slovenského pohraničí tendenci volit extrémističtější či etnicky specifické strany, zatímco po roce 1989 byli více než jiní nakloněni podpořit politickou levici. V tomto smyslu lze dokonce hovořit i o jisté míře návaznosti mezi výsledky voleb před rokem 1939 a po roce po roce 1989. V případě některých politických stran (částečně komunisté, mnohem více lidovci) můžeme hovořit i o zachovávání politických preferencí stranám představujícím specifické politické směry a reprezentujícím zároveň i určitou institucionální a organizační kontinuitu v celém sledovaném období. To kupodivu neplatí pro sociální demokracii, která sice v období po pádu komunismu oficiálně v mnoha ohledech navazovala na prvorepublikovou stranu, ale získávala voliče v jiných regionech před válkou a v jiných regionech po pádu komunismu. U ODS, jako největší strany reprezentující po roce 1989 politickou pravici lze jen obtížně hovořit o návaznost na prvorepublikové pravicové strany.

Election results on the Moravian side of the Moravian-Slovak borderland: elections to Parliament 1920-2010

TOMÁŠ KOSTELECKÝ et al.

The analysis shows clusters of judicial districts, which were also affiliated by the political orientation of their inhabitants. These districts frequently overlapped with culturally and geographically defined regions. Regional differences distinguishing different parts of the Moravian-Slovak border were identifiable both during the first Czechoslovak Republic and at the time following the fall of communism. The differences coincide with the election speeches, from conservatism to political extremes.

OD MALACIEK PO ČADCU. VÝSLEDKY VOLIEB 1920 – 2012[1]

VLADIMÍR KRIVÝ

Ak by česko-slovenské zbližovanie na moravsko-slovenskom pomedzí naozaj bolo výsledkom pôsobenia „mocnej hŕstky“ (prof. Kvaček), sotva by sme pre to našli štatistickú evidenciu. Predpokladáme však, že „mocná hŕstka“ bola ponorená do ako-tak prajného občianskeho a spolkového podhubia vzájomnosti. A tam, kde takéto podhubie chýbalo, pravdepodobne žiadna „mocná hŕstka“ nevznikla. Tak vzniká šanca pre štatistický pohľad do minulosti. Pozrieme sa na dlhodobejšie volebné výsledky v desiatich slovenských okresoch, ktoré ležia v bezprostrednom dotyku s Moravou.

Moravsko-slovenské pomedzie je názov, ktorý má azda pomôcť vyhnúť sa slovu „hranica“. Pomedzie odvodené z medze oddeľovalo i spájalo. Vždy kultúrne, okrem toho však predstavovalo aj dotykové územia rakúskej a uhorskej časti rakúsko-uhorskej monarchie („A já ti uletím na uherskú stranu“ – Lenka Dusilová, Proměny). V slobodných ani v neslobodných rokoch spoločného, československého štátu nebolo miestom stráženej hranice, ale voľného prechádzania. Najostrejšie zábrany tu boli zodvihnuté vo vojnových rokoch, kde na jednej strane bolo okupované územie Protektorátu a na druhej strane územie slovenskej vojnovej republiky – nemeckého spojenca.

V tomto príspevku chceme preskúmať volebné výsledky na slovenskej strane pomedzia, teda v okresoch, ktoré boli v dotyku s moravskou krajinou. Skúmať volebné výsledky je zmysluplné iba vtedy, ak ide o voľby slobodné a úplne, alebo aspoň do značnej miery súťaživé. Hlavnou otázkou samotného príspevku je, či – idúc na slovenskej strane pozdĺž celého pomedzia – sa významnejšie menili, alebo nemenili volebné výsledky relevantných politických strán. Chceme teda preskúmať *regionálne rozdiely politických inklinácií* v tomto páse na slovenskej strane pomedzia. Taktiež sa pokúsime medzi odlišnými výsledkami nájsť tie, ktoré mohli byť prejavmi česko-moravsko-slovenskej náklonnosti či vzájomnosti. Keďže sa podarilo na seminár v Skalici zabezpečiť aj príspevok rozoberajúci situáciu na moravskej strane (dr. Tomáš Kostelecký), oba príspevky by porovnaním mali spolu ukázať tiež vzájomné podobnosti a rozdiely politických profilov a volebných vzorcov na oboch stranách pomedzia.

Obdobie, ktoré chceme preskúmať, začína československými parlamentnými

[1] Tento príspevok bol napísaný v rámci projektu *Slovenská spoločnosť v časových a medzinárodných porovnaniach* (vedecká grantová agentúra VEGA, 2/0115/11) a výskumného projektu Centra excelentnosti SAV *Slovenské dejiny v dejinách Európy*.

voľbami 1920 (do Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia) a končí slovenskými parlamentnými voľbami 2012 (do Národnej rady SR). Keďže bokom nechávame voľby neslobodné, celé obdobie rozdeľujeme na dve časti: na obdobie 1920 – 1946 (voľby 1920, 1925, 1929, 1935 a 1946) a potom na obdobie 1990 – 2012. Elektronická databáza volebných výsledkov 1929 – 2012 vo všetkých obciach na Slovensku umožnila vyrátať volebné výsledky počas tohto obdobia na úrovni okresov v podobe z roka 1929[2]. Zo slovenskej strany išlo o desať okresov, ktoré nájdeme, keď postupujeme slovenskou časťou pomedzia od juhozápadu k severovýchodu: Malacky[3], Skalica, Senica, Myjava, Nové Mesto nad Váhom, Trenčín, Púchov, Považská Bystrica, (Veľká) Bytča a Čadca.

Mapka slovenských okresov v priamom dotyku s moravskou krajinou nasleduje.

Kultúrne odlišnosti slovenských regiónov pomedzia

Našou hypotézou je, že slovenská časť pomedzia nebola (a nie je) kultúrne homogénna. Niektoré kultúrne odlišnosti vieme doložiť štatisticky, iné nie. Medzi tie prvé patrili (a v menšej miere stále patria) najmä konfesionálne rozdiely. Malacky a Skalica na juhozápade a ešte väčšmi Čadca, Bytča a Považská Bystrica v severnej časti boli výrazne rímskokatolícke. V strednej časti pomedzia nebola

[2] Z publikácie Štatistického úradu SR (Voľby 2008) sme navyše vyrátali výsledky volieb 1920 a 1925 v okresoch s týmito názvami. Administratívna podoba týchto okresov (zaradenie obcí) nebola v rokoch 1920 a 1925 identická s ich neskoršou podobou, nepredpokladáme ale väčšie odchýlky.

[3] Okres Malacky bol v dotyku s Moravou iba veľmi okrajovo, a to v chotári obce Sekule.

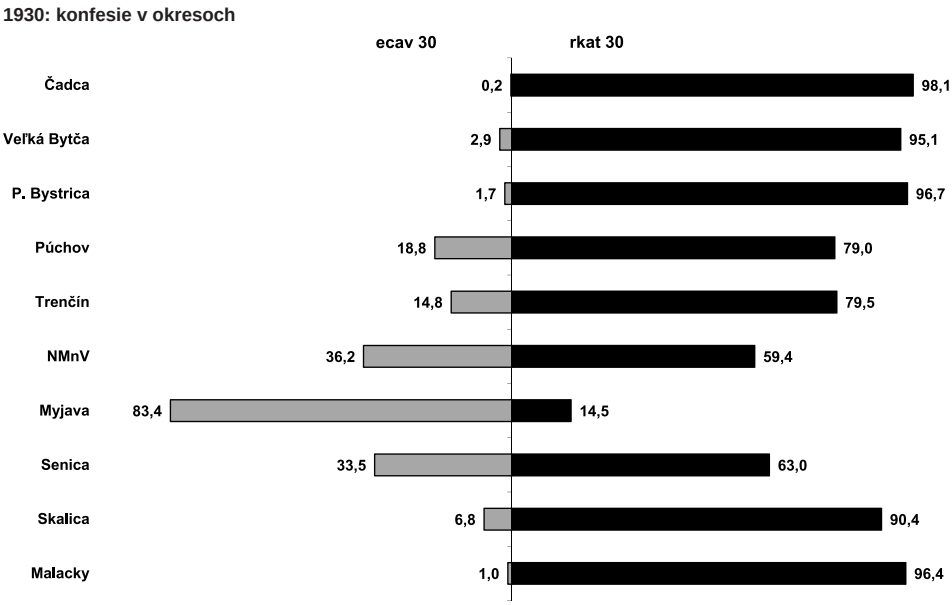

prevaha rímskych katolíkov taká silná a Myjava bola okresom dokonca s veľkou prevahou evanjelikov a.v. Tieto vnútroslovenské rozdiely nezostávali bez vplyvu na slovenské postoje v moravsko-slovenskom dotyku, ani na politické inklinácie a volebné výsledky.

Chceme ešte upozorniť na iný rozdiel medzi slovenskými okresmi v dotyku s Moravou.Išlo o mieru *negramotnosti.* Pokiaľ bola vyššia, indikovala nižšiu všeobecnejšiu mieru vzdelanosti, kultúrnej otvorenosti, slabšiu modernitu, problematickejšie podhubie pre spolkovú činnosť a horší priestor pre otvorené pôsobenie lokálnych a regionálnych (či dokonca transregionálnych) kultúnych elít. Účinok však iste nebol „automatický" a fatálny – aj v zaostalejších regiónoch mohli žiť a pôsobiť obdivuhodné kultúrne elity.

V súlade s názorom M. Roupu budeme brať regionálne zvýšenú negramotnosť z vtedajších čias ako proxy pre zachytenie civilizačného zaostávania regiónu. Také zaostávanie sa nepochybne prejavovalo širšie, my však máme k dispozícii len uvedené proxy. „V tomto ohľade je negramotnosť obzvlášť dôležitý indikátor." (Roupa 2012: 283) K dispozícii je štatistický historický záznam o miere negramotnosti v okresoch Slovenska z roku 1930. Počet negramotných bol vtedy zisťovaný v populácii s vekom nad 10 rokov. Zisťovaný bol aj počet pologramotných, s tým však na tomto mieste pracovať nebudeme. Miera negramotnosti bola najvyššia v severovýchodných okresoch Slovenska, nás tu ale zaujímajú slovenské okresy iba na moravsko-slovenskom pomedzí. Miera variancie negramotnosti bola síce v tomto rámci menšia, nebola ale malá.

Ak usporiadame okresy od juhozápadu až po severnú časť pomedzia, vidieť, že „za Trenčínom" začínala negramotnosť zreteľne narastať a výrazne najsilnej-

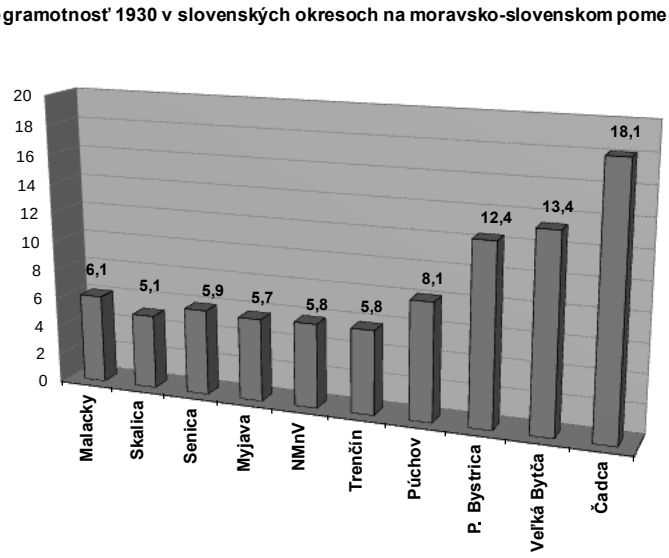

šia bola na Kysuciach, v okrese Čadca. Zatiaľ čo od Malaciek po Trenčín negramotnosť sa pohybovala v úzkom intervale 5,1 – 6,1 %, od Považskej Bystrice severným smerom to bolo nad 12 %, s vyvrcholením v okrese Čadca: 18,1 %.

Štatisticky nevieme vyjadriť regionálne diferencovanú mieru spolkovej činnosti a mieru „transregionálnych" kultúrnych kontaktov, predpokladáme však, že tieto boli rozsiahlejšie a intenzívnejšie v juhozápadnej a „strednej" časti pomedzia, zatiaľ čo v severnej časti boli celkove zriedkavejšie a slabšie.

Analytický prístup: jednotlivé okresy a zhluky okresov

Ponúkajú sa nám dva možné základné analytické prístupy.

Pri *prvom prístupe* vyberáme dôležité volebné výsledky (napríklad HZDS 1998 a SDK 1998) alebo dôležité socioštruktúrne parametre (napríklad podiely rímskych katolíkov a evanjelikov a.v., podiely negramotných) a ukazujeme aké hodnoty nadobudli *v jednotlivých okresoch*. Môžeme to prezentovať tabuľkami alebo grafmi, je to ale rozsiahle, a preto nie veľmi prehľadné. Nie je jednoduché vytvoriť si z toho celistvý názor na jednotlivé okresy. V nemalej miere však tento prístup využijeme. Podľa volebných výsledkov budeme vnímať niektoré okresy ako navzájom podobné a iné ako odlišné.

V *druhom prístupe* využijeme metódu *zhlukovej analýzy*, presnejšie jej verziu *„K-means"*. Podľa výsledkov volieb, ktoré za každý okres do analýzy vložíme, budeme hľadať *vzájomne blízke okresy, teda zhluky okresov*. Neurobíme to samostatne pre jednotlivé voľby, ale pre viaceré voľby zároveň. Či už pre všetky slobodné voľby v celom skúmanom období, alebo rozdelene na obdobie (1) 1920 – 1946 a (2) 1990 – 2012. Hľadáme syntetickejšie posúdenie desiatich okresov podľa volebných výsledkov a ich usporiadanie do menšieho počtu zhlu-

kov okresov. Vyhneme sa tým dvom krajnostiam. Nebudeme vnímať pomedzie (presnejšie slovenskú časť pomedzia) ako čosi politicky a kultúrne homogénne, nečlenené. Na strane druhej, nepodáme ani detailný a ťažko prehľadný obraz na úrovni jednotlivých (tu desiatich) okresov. Namiesto toho vytvoríme istý menší počet zhlukov okresov. *Aký počet zhlukov*, to vopred nie je jasné. Výsledný počet zhlukov „natvrdo" prikazuje samotný výskumník. Otvorenou otázkou však je, kedy ktorý počet zhlukov je „najvhodnejší". Možno odporučiť začať príkazom vytvoriť dva zhluky okresov a postupne počet zväčšovať. Uvidíme tak najprv najsilnejšiu deliacu líniu, ktorá rozdeľuje sadu skúmaných okresov do dvoch skupín – zhlukov. Ďalšími príkazmi (tri zhluky, štyri zhluky atď.) potom pokračujeme v rozdeľovaní okresov a sledujeme ako sa pôvodné dve skupiny okresov ďalej členia. Zastavíme sa a o krok cúvneme vtedy, keď dáta o zhlukoch sú už neprehľadné a interpretujú sa ťažšie než predchádzajúci obraz – vtedy je už daný počet zhlukov „priveľký".

Všetky okresy, ktoré do analýzy vstupujú, tu majú jednotnú váhu 1,0. Platí to bez ohľadu na fakt, že v zhlukoch sú v skutočnosti okresy s menším i s väčším počtom voličov. Čosi obdobné platí pre voľby a tam prameniace premenné. Hoci vieme – najmä dodatočne – že niektoré z volieb boli mimoriadne dôležité a iné menej, pri identifikovaní zhlukov to metóda nezohľadňuje. Pravda, mohli by sme to prekonať tým, že by sme urobili zhlukovú analýzu okresov zvlášť pre dôležitejšie voľby (neurobíme to), prípadne môžeme rozdielnu dôležitosť jedných a iných volieb doceniť tým, že vyzdvihneme výsledky mimoriadne dôležitých volieb podľa jednotlivých zhlukov okresov (to urobíme).

Do ktorého zhluku sa ten – ktorý okres dostane, uvidíme priamo a jednoducho. Chceme však vidieť aj druhú vec: aký charakter má, čím sa vyznačuje ten-ktorý zhluk okresov. Pri riešení tejto druhej úlohy sa pozrieme na tzv. *finálne stredy*, ktoré zhluková analýza ukáže. Vyráta ich a vypíše pre všetky zhluky okresov a zároveň pre všetky premenné (ako napríklad HSĽS 1929, DS 1946 atď.). Jednotlivé okresy sú pritom spravidla viac či menej vzdialené od týchto finálnych stredov. Môžu byť vzdialené od finálnych stredov konkrétneho zhluku aj dosť značne, ale vždy len toľko, čo dovolí pravidlo: o zaradení každého okresu do toho-ktorého zhluku rozhoduje jeho *najmenšia vzdialenosť od finálnych stredov zhlukov*.

Desať okresov, jeden vedľa druhého: najpopulárnejšie strany

Pozrieme sa najprv na výsledky všetkých súťaživých parlamentných volieb v obdobiach 1920 – 1946 a 1990 – 2012[4], a to *na úrovni desiatich okresov* (v podobe z roka 1929[5]), kde dochádzalo k dotyku s územím Moravy. Pre každé voľby uvedieme najúspešnejšie strany v každom okrese až kým súčet neprekročí hranicu 50 % hlasov.

[4] V prípadoch volieb 1990 a 1992 pracujeme s voľbami do SNR.

[5] Platí pre voľby od roku 1929.

Tabuľka 1. Voľby 1920 – 1946 v okresoch: najúspešnejšie strany (v riadkoch, do prekročenia 50 % hlasov)

Voľby a okres	Najúspešnejšie strany					
	č. 1		č. 2		č. 3	
1920						
Malacky	ČSDSD	43,5	ČSL	39,4		
Skalica-mesto	ČSL	42,7	ČSDSD	31,6		
Senica	SNRS	38,5	ČSL	31,8		
Myjava	SNRS	51,4				
NMnV	ČSL	40,5	ČSDSD	32,2		
Trenčín	ČSL	49,0	SNRS	26,1		
Púchov	ČSL	38,9	SNRS	33,0		
Považská Bystrica	SNRS	54,6				
Veľká Bytča	ČSDSD	41,7	SNRS	40,0		
Čadca	ČSDSD	71,8				
1925						
Malacky	HSĽS	53,6				
Skalica	HSĽS	61,8				
Senica	HSĽS	39,9	RSZML	36,7		
Myjava	RSZML	58,3				
NMnV	HSĽS	41,2	RSZML	22,2		
Trenčín	HSĽS	52,1				
Púchov	HSĽS	54,4				
Považská Bystrica	HSĽS	64,0				
Bytča	HSĽS	50,0	ČSL	19,7		
Čadca	HSĽS	70,7				
1929						
Malacky	HSĽS	37,1	ČSDSD	26,0		
Skalica	HSĽS	49,9	ČSDSD	14,6		
Senica	RSZML	34,9	HSĽS	34,1		
Myjava	RSZML	52,7				
NMnV	HSĽS	39,3	RSZML	21,1		
Trenčín	HSĽS	47,6	RSZML	15,3		
Púchov	HSĽS	50,4				
Považská Bystrica	HSĽS	51,3				
Bytča	HSĽS	35,4	ČSL	31,3		
Čadca	HSĽS	55,7				
1935						
Malacky	AB (HSĽS)*	38,1	ČSDSD	18,6		

Skalica	AB (HSĽS)	46,2	RSZML	14,6		
Senica	AB (HSĽS)	34,6	RSZML	29,6		
Myjava	RSZML	44,2	KSČ	19,8		
NMnV	AB (HSĽS)	38,7	RSZML	20,7		
Trenčín	AB (HSĽS)	46,9	RSZML	16,4		
Púchov	AB (HSĽS)	50,3				
Považská Bystrica	AB (HSĽS)	51,1				
Bytča	AB (HSĽS)	41,3	ČSL	30,3		
Čadca	AB (HSĽS)	52,3				
1946						
Malacky	DS	58,0				
Skalica	DS	54,6				
Senica	DS	64,1				
Myjava	DS	48,4	KSS	45,5		
NMnV	DS	45,1	KSS	34,1		
Trenčín	DS	57,5				
Púchov	DS	65,4				
Považská Bystrica	DS	51,1				
Bytča	DS	57,9				
Čadca	DS	69,9				

Zdroj: Štatistický úrad SR a Elektronická databáza volebných výsledkov 1929 – 2012 za obce na Slovensku (vlastné prepočty autora)

Poznámka: Pre voľby 1929 – 2012 pracujeme s podobou okresov z roku 1929. Pre voľby 1920 a 1925 sme vybrali okresy vo vtedajšej podobe a s obdobnými názvami. Za rovnakými názvami (ako boli okresy 1929) sa však v týchto skorších voľbách nenachádza sýtenie rovnakými obcami. ČSL bola v roku 1920 v koalícii so SĽS.

* HSĽS bola v roku 1935 najsilnejšou súčasťou volebnej koalície Autonomistický blok.

V zakladateľských voľbách, aké sa uskutočnili v roku 1920, mávajú voliči iba nejasnú predstavu o politických stranách a ich kandidátoch. Keď v skúmaných okresoch pozeráme na prvé miesta, nachádzame tri volebné subjekty: ČSL, ČSDSD a SNRS. ČSL sa podarilo voličsky vyhrať až v štyroch okresoch pomedzia – akiste aj preto, že išlo o koalíciu, ktorej súčasťou bola SĽS. ČSDSD bola takto úspešná na juhozápade i na severe pomedzia; SNRS na Myjave, ale tiež v katolíckej Považskej Bystrici. Geografická blízkosť niektorých okresov neznamenala vo voľbách 1920 podobný volebný vzorec. Veci totiž ešte len kryštalizovali. Poďme však ďalej! V dvoch okresoch získala niektorá zo strán až majoritu voličských hlasov: na Myjave sa to podarilo SNRS a v Čadci ČSDSD. V prípade Čadce upútava podiel presahujúci dokonca vyše 70 % hlasov v prospech ČSDSD. Volebný úspech sociálnej demokracie sa v tejto neskoršej bašte HSĽS, HZDS a SNS zopakuje až v rokoch 2006–2012 (Smer – SD, ktorý ale viaceré znaky sociálno-demokratickej orientácie postráda). Zato 70-percentné zisky hlasov sa zopaku-

jú v Čadci skôr: už vo voľbách 1925 pre HSĽS, potom v roku 1946 (pre DS) a „takmer" i v roku 2012 (pre Smer – SD). Jasnú majoritu voličských hlasov tam získala taktiež HSĽS 1929, AB 1935, HZDS vo voľbách 1992, 1994 a 1998, ako aj Smer – SD v roku 2010.

Vo voľbách 1925–1935 boli už voličské inklinácie pevnejšie. Ľudáci celkove v okresoch dominovali a len na Myjave (a raz aj v Senici) sa na čelo dostali Agrárnici. Zatiaľ čo vo voľbách 1925 až v siedmich okresoch získala HSĽS majoritu hlasov a územné rozdiely podľa skúmaných okresov boli neveľké, vo voľbách 1929 i 1935 sa presadila najväčšmi v severných okresoch pomedzia (v Bytči síce menej, ale tam zasa nezaškodí pamätať na 31 %, resp. 30 % hlasov pre ČSL).

Vo voľbách 1946 až v ôsmich okresoch získala DS majoritu voličských hlasov, ale i v dvoch ostatných okresoch sa voličsky umiestnila na prvom mieste. Paradoxne, najmenší predstih DS pred KSS bol na evanjelickej Myjave. Katolícke oblasti a v nich mnoho bývalých voličov HSĽS (táto strana sa volieb zúčastniť nesmela) po Aprílovej dohode podporili DS v rozhodujúcej miere.

Tabuľka 2. Voľby 1990 – 2012 v okresoch: najúspešnejšie strany (do prekročenia 50 % hlasov)

Voľby a okres	Najúspešnejšie strany					
	č. 1		č. 2		č. 3	
1990						
Malacky	VPN	30,9	KDH	24,4		
Skalica	VPN	33,6	KDH	27,1		
Senica	VPN	28,2	KDH	20,4		
Myjava	VPN	39,6	DS	14,4		
NMnV	VPN	36,2	KDH	18,5		
Trenčín	KDH	27,2	VPN	25,3		
Púchov	KDH	31,1	VPN	26,8		
Považská Bystrica	SNS	38,9	KDH	24,3		
Bytča	SNS	32,6	KDH	29,7		
Čadca	KDH	31,7	SNS	28,1		
1992						
Malacky	HZDS	45,6	SDĽ	11,4		
Skalica	hzds	27,6	KDH	16,1	SDĽ	13,3
Senica	HZDS	36,6	SDĽ	17,8		
Myjava	HZDS	49,8	SDĽ	16,0		
NMnV	HZDS	45,0	SDĽ	16,2		
Trenčín	HZDS	41,5	SDĽ	13,7		
Púchov	HZDS	58,7				
Považská Bystrica	HZDS	53,1				
Bytča	HZDS	62,4				

Čadca	HZDS	58,7				
1994						
Malacky	HZDS	39,5	SV	11,5		
Skalica	HZDS	22,3	KDH	19,6	SV	14,8
Senica	HZDS	35,0	SV	18,7		
Myjava	HZDS	44,6	SV	13,5		
NMnV	HZDS	45,1	SV	10,7		
Trenčín	HZDS	45,1	KDH	11,8		
Púchov	HZDS	54,9				
Považská Bystrica	HZDS	52,4				
Bytča	HZDS	58,8				
Čadca	HZDS	54,1				
1998						
Malacky	SDK	36,1	HZDS	26,2		
Skalica	SDK	48,1	HZDS	19,9		
Senica	SDK	32,4	HZDS	30,3		
Myjava	HZDS	36,5	SDĽ	20,0		
NMnV	HZDS	38,7	SDK	23,0		
Trenčín	HZDS	38,0	SDK	25,9		
Púchov	HZDS	46,0	SDK	18,8		
Považská Bystrica	HZDS	46,1	SNS	17,2		
Bytča	HZDS	49,6	SNS	19,8		
Čadca	HZDS	52,0				
2002						
Malacky	SDKÚ	22,1	HZDS	19,8	SMER	17,5
Skalica	SDKÚ	23,2	SMER	17,3	HZDS	14,4
Senica	HZDS	22,7	SMER	18,4	SDKÚ	17,1
Myjava	HZDS	29,8	SMER	17,4	SDKÚ	13,9
NMnV	HZDS	28,1	SMER	14,9	SDKÚ	13,5
Trenčín	HZDS	29,5	SDKÚ	16,2	SMER	15,5
Púchov	HZDS	38,0	SMER	15,4		
Považská Bystrica	HZDS	37,4	SMER	13,8		
Bytča	HZDS	38,9	PSNS	16,1		
Čadca	HZDS	39,5	SMER	16,4		
2006						
Malacky	SMER – SD	30,9	SDKÚ	27,5		
Skalica	SDKÚ	30,1	SMER	27,4		
Senica	SMER – SD	34,3	SDKÚ	21,5		
Myjava	SMER – SD	31,7	SDKÚ	17,8	SNS	12,8

NMnV	SMER – SD	32,0	SDKÚ	18,2		
Trenčín	SMER – SD	30,2	SDKÚ	19,9		
Púchov	SMER – SD	35,6	HZDS	17,2		
Považská Bystrica	SMER – SD	30,4	SNS	23,7		
Bytča	SMER – SD	31,3	SNS	28,3		
Čadca	SMER – SD	41,2	SNS	18,9		
2010						
Malacky	SMER – SD	36,3	SDKÚ	20,8		
Skalica	SMER – SD	29,8	SDKÚ	24,3		
Senica	SMER – SD	39,0	SDKÚ	17,2		
Myjava	SMER – SD	43,5	SDKÚ	16,3		
NMnV	SMER – SD	42,6	SDKÚ	15,7		
Trenčín	SMER – SD	37,2	SDKÚ	16,4		
Púchov	SMER – SD	47,4	SDKÚ	11,4		
Považská Bystrica	SMER – SD	46,0	SAS	12,0		
Bytča	SMER – SD	48,3	SNS	15,5		
Čadca	SMER – SD	54,4				
2012						
Malacky	SMER – SD	47,7	OĽaNO	13,4		
Skalica	SMER – SD	40,7	OĽaNO	14,8		
Senica	SMER – SD	51,3				
Myjava	SMER – SD	53,1				
NMnV	SMER – SD	52,8				
Trenčín	SMER – SD	47,9	OĽaNO	10,8		
Púchov	SMER – SD	57,6				
Považská Bystrica	SMER – SD	56,0				
Bytča	SMER – SD	60,1				
Čadca	SMER – SD	66,5				

Zdroj: Štatistický úrad SR a Elektronická databáza volebných výsledkov 1929 – 2012 za obce na Slovensku (vlastné prepočty autora)
Poznámka: Pre voľby 1929 – 2012 pracujeme s okresmi v podobe z roku 1929.

Druhé zakladateľské voľby sa uskutočnili *v roku 1990*. Pracujeme tu (ako aj vo voľbách 1992) s dátami o voľbách do vtedajšej SNR. VPN ako revolučná „matka strán" a celoslovensky najúspešnejší volebný subjekt sa umiestnila na prvom mieste v piatich juhozápadných okresoch pomedzia, pričom v nich nikde nedosiahla ani hranicu 40 % hlasov. Medzi voličsky úspešnými stranami prevláda v okresoch kombinácia VPN a za tým KDH. V ďalších dvoch geograficky nasledujúcich okresoch Trenčín a Púchov mala popularita posunutý profil a vymenilo sa poradie: KDH najúspešnejšie a až za ním VPN. Konečne, v troch

najsevernejších okresoch dominovala SNS v kombinácii s KDH: dvakrát bola najpopulárnejšou SNS a až za ňou KDH, raz sa toto poradie obrátilo.

Výsledky *volieb 1992* pôsobia "monotónne". HZDS, ktoré v predvolebnej kampani hovorilo o piatich spôsoboch štátoprávneho usporiadania, bolo totiž voličsky veľmi úspešné a v každom z desiatich okresov skončilo na prvom mieste. Regionálne rozdiely sa ale prejavili vo *veľkosti* tejto podpory. Od juhozápadu až po Trenčín HZDS nikde nezískalo majoritu hlasov a na druhom mieste (s odstupom za HZDS) skončila zväčša SDĽ. Pomerne najmenej hlasov získalo HZDS v Skalici (27,6 %). Jasne sa ale oproti tomu vyprofilovali všetky štyri severné okresy: voliči tam podporili HZDS majoritne.

Uvedený vzorec volebných výsledkov 1992 v okresoch pomedzia platí aj pre volebné výsledky *v roku 1994*.

Vyhrotený politický konflikt – spor o povahu politického režimu – sa *v roku 1998* prejavil najmä volebným súperením medzi HZDS a SDK. Niekoľkoročná dominancia HZDS v okresoch pomedzia bola narušená: v troch najjužnejších okresoch sa na prvé miesto dostala SDK, v ostatných siedmich okresoch HZDS. Tento „hrubý" náčrt treba dokresliť. V troch juhozápadných okresoch skončila SDK pred HZDS, v ďalších troch HZDS pred SDK (raz pred SDĽ), v dvoch severných okresoch HZDS pred SNS a v najsevernejšom okrese získalo HZDS regionálnu majoritu hlasov (takže len na okraj poznamenávame, že i v tom okrese nasledovala za majoritným HZDS práve SNS).

Voľby *v roku 2002* skončili bez voličsky dominantnej strany. HZDS už značne strácalo na popularite, Smer ešte len volebne nakročil a SDKÚ sa voličskou podporou nemohlo vyrovnať niekdajšej SDK. Aj hlavný politický konflikt v krajine sa zmenil. V dvoch najväčšmi juhozápadných okresoch pomedzia sa najlepšie presadila SDKÚ pred oboma ďalšími stranami (HZDS, Smer). Nasledujú štyri územne susediace okresy, v ktorých HZDS síce obsadilo prvé miesto, ale získalo v nich iba toľko hlasov, že do nášho kritéria 50 % bolo treba prirátať aj výsledky strán na druhom a treťom mieste: zväčša v poradí Smer a SDKÚ. Zostávajú štyri najsevernejšie okresy a v nich HZDS získalo vždy takmer 40 % hlasov, viac než inde. Na splnenie kritéria 50 % pre tieto severné okresy potom stačilo pridať hlasy pre Smer (v jednom okrese pre PSNS) ako „strany č. 2".

Smer sa masívne presadil až pri svojom druhom volebnom vystúpení, teda *v roku 2006*. Voličsky najúspešnejšou stranou bol v každom okrese s výnimkou Skalice. Juhozápadno – severná os neukazovala tentokrát väčšie rozdiely čo do podpory Smeru – SD Transformácia okresov s prioritnou podporou HZDS na okresy s prioritnou podporou Smeru totiž ešte nebola v roku 2006 dokončená. Istú výnimku predstavuje najsevernejší okres Čadca, kde voličská podpora Smeru – SD už prekročila hranicu 40 %. Najsignifikantnejší regionálny *rozdiel* zachytíme v obsadení „druhých huslí". Od Malaciek až po Trenčín druhé husle hrala SDKÚ (nezabudnime na spomenutú Skalicu), ale v štyroch severných okresoch to bolo inak: druhé husle tam patrili raz HZDS a trikrát SNS.

Kryštalizácia v podobe posilňovania volebnej pozície jednej strany, ako aj

v podobe posilňovania vzorca regionálnych rozdielov volebných výsledkov na teritóriu slovenskej časti pomedzia pokračovala vo *voľbách 2010*. Všade sa vtedy na prvú pozíciu dostal Smer – SD. Sedem okresov „od Malaciek po Púchov" sa od troch severnejších odlišuje obzvlášť tým, že druhú priečku obsadila SDKÚ – DS. V troch najsevernejších okresoch získal Smer až 46,0 % – 54,4 % hlasov a druhé miesto v nich dosiahla SaS a SNS, Čadca bola dokonca jediným okresom, kde Smer – SD získal majoritu hlasov.

Nakoniec máme pred sebou výsledky z parlamentných *volieb 2012*. Čo do voličskej podpory prvé miesto všade obsadil Smer – SD, pritom až v siedmich okresoch dokonca s majoritou hlasov. Od Púchova ďalej na sever to v žiadnom zo štyroch okresov nebolo menej než 56,0 %, v najsevernejších okresoch Bytča a Čadca to prekročilo hranicu 60 %. V troch okresoch, kde Smer – SD nezískal majoritu voličských hlasov (v juhozápadných okresoch Malacky a Skalica, ako aj v Trenčíne) sa k druhým husliam dostala nová strana OĽaNO.

Celkovejší pohľad ukázal, že najmä mimo zakladateľských volieb sú rozdiely medzi regionálnymi vzorcami volebného správania značné. Osobitné politické inklinácie na slovenskej strane pomedzia majú obzvlášť severné okresy. Odlišujú sa najobľúbenejšími stranami, alebo silou podpory tých strán, ktoré sú populárne všade. Posledné vedie k tomu, že ak je niektorá strana najpopulárnejšia celoslovensky, v týchto severných okresoch pomedzia získava suverénne majoritné podiely hlasov. Tamojší voliči v rôznych dobách silne preferovali HSĽS, HZDS, SNS a Smer-SD[6]. Išlo o strany s výrazným vodcom, širokospektrálne a zreteľne narábajúce s nacionálnou kartou v zmysle rozširovania pocitu ohrozenia Slovákov zo strany tých či oných neprajníkov. Mimoriadne a opakovane vysoké podiely hlasov pre najobľúbenejšiu stranu signalizujú menej diferencovanú politickú kultúru i slabšie prejavy „ne-väčšinového" politického myslenia vo verejnom priestore.

V iných okresoch pomedzia bola prvorepubliková orientácia voličov prioritne na HSĽS a menej na Agrárnu stranu celkove slabšia, pozície Agrárnikov tam teda boli v porovnaní s inými okresmi o čosi silnejšie. Zriedkavejšie sa našla strana, ktorá by získala silnú majoritu hlasov, politické inklinácie sú teda diferencovanejšie. Pravdepodobne diferencovanejší a tým aj otvorenejší je tiež verejný priestor. V zakladateľských voľbách 1990 získala v týchto okresoch nemalú podporu VPN, neskôr ľavicové volebné subjekty ako SDĽ či SV, protimečiarovské SDK a SDKÚ (z viacerých ďalších volieb).

Zvlášť sa pozrieme na prvorepublikové volebné výsledky československých strán v okresoch pomedzia.

ČSDSD dosiahla vo všetkých voľbách 1920 – 1935 výsledok prekonávajúci celoslovenský priemer v troch okresoch: v Malackách, Bytči a Čadci. Aj vo všet-

[6] Osobitým príkladom bola DS vo voľbách 1946. Jej regionálne výsledky treba chápať v kontexte nedovolenej volebnej účasti HSĽS, Aprílovej dohody z roku 1946 a masívnych rozhodnutí početných katolíckych voličov v prospech podpory vtedajšej DS.

kých iných okresoch však táto strana skončila s nadpriemerným úspechom aspoň v jedných zo štyroch uvedených volieb.

ČSNS nebola na Slovensku voličsky veľmi úspešná. Okresné odchýlky od celoslovenského priemeru boli zväčša malé. V okresoch Malacky, Myjava, Púchov, Považská Bystrica a Bytča boli vo všetkých štyroch voľbách zisky ČSNS pod celoslovenským priemerom.

Hlasy pre ČSL zahŕňali v roku 1920 aj hlasy pre SĽS (neskoršiu HSĽS). V evanjelickom okrese Myjava nedosiahla ČSL volebný výsledok nad úrovňou slovenského priemeru nikdy, naopak v Púchove a Považskej Bystrici vždy (1920, 1925, 1929, 1935). V troch najsevernejších okresoch boli výsledky ČSL 1925 – 1935 veľmi vysoké a zreteľne prekonávali výsledky strany v ostatných okresoch. Dokumentujú to údaje v tabuľke 3.

Tabuľka 3. Výsledky ČSL v okresoch pomedzia vo voľbách 1920 – 1935

okres	ČSL 1920	ČSL 1925	ČSL 1929	ČSL 1935
Malacky	**39,4**	0,4	1,2	1,6
Skalica*	**42,7**	0,3	0,7	1,8
Senica	**31,8**	0,4	0,4	0,2
Myjava	3,8	0,1	0,2	0,2
NMnV	**40,5**	0,6	1,2	1,5
Trenčín	**49,0**	1,3	**5,6**	**5,1**
Púchov	**38,9**	**1,8**	**7,0**	**3,6**
Považská Bystrica	**20,4**	**10,1**	**25,6**	**11,4**
Bytča	13,8	**19,7**	**31,3**	**30,3**
Čadca	10,6	**8,2**	**15,8**	**15,6**
SR	*17,6*	*1,3*	*2,6*	*2,3*

Zdroj: Štatistický úrad SR
Poznámka: Hrubým písmom sú vyznačené tie okresné výsledky, ktoré prekračujú príslušný celoslovenský priemer.
* Vo voľbách 1920 to bola Skalica – mesto

Pre *obdobie 1992 – 1994* vyberieme ešte niekoľko strán s menším počtom voličov. Boli to strany, ktoré hľadeli priaznivo na československú federáciu alebo podporovali dobré spolužitie Čechov a Slovákov.

Tabuľka 4. Pro-československy orientované politické strany vo voľbách 1992 a 1994: výsledky (v %) v okresoch

Okres (v podobe z roku 1929)	ODÚ 1992	DS-ODS 1992	SDSS 1992	HZPČS 1994
Malacky	3,4	2,6	**6,5**	**1,6**
Skalica	**9,8**	**4,2**	**8,8**	**5,3**

Senica	4,0	**4,6**	**10,1**	**2,2**
Myjava	2,3	**8,6**	**7,3**	**1,6**
NMnV	3,2	**3,6**	**4,9**	**1,4**
Trenčín	3,4	**4,0**	**4,2**	**1,1**
Púchov	3,2	1,8	1,9	0,8
Považská Bystrica	2,6	2,0	2,2	0,7
Bytča	1,6	1,1	2,2	0,6
Čadca	2,9	1,8	2,7	**1,4**
SR	*4,0*	*3,3*	*4,0*	*1,1*

Zdroj: Elektronická databáza volebných výsledkov 1929 – 2012 za obce na Slovensku (vlastné prepočty autora)
Poznámka: Hrubým písmom sú vyznačené tie okresné výsledky, ktoré prekračujú príslušný celoslovenský priemer.

Nadpriemerné podiely hlasov dostali tieto strany od Malaciek po Trenčín, z toho najviac v Skalici.

Vo voľbách 1992 (do SNR) kandidovalo popri SNS (jej výsledky sme rozoberali na inom mieste) aj niekoľko ďalších strán, ktoré v programe mali rozdelenie Československa a štátnu samostatnosť Slovenska. Ich voličské zisky boli natoľko malé, že je vhodnejšie uvádzať ich na dve desatinné miesta.

Tabuľka 5. Politické strany požadujúce štátnu samostatnosť Slovenska: výsledky (v %) vo voľbách 1992 v okresoch

Okres (v podobe z roku 1929)	**HZOS 1992**	**SKDH 1992**	**SĽS 1992**
Malacky	0,22	**3,66**	**0,50**
Skalica	0,12	**3,47**	**0,59**
Senica	0,15	1,81	**0,35**
Myjava	**0,42**	0,44	0,11
NMnV	**0,31**	2,56	**0,75**
Trenčín	**0,43**	**3,73**	**0,56**
Púchov	**0,41**	**3,96**	**0,31**
Považská Bystrica	**0,86**	**3,99**	**1,54**
Bytča	**0,36**	**3,86**	**0,37**
Čadca	**0,34**	**3,89**	**0,36**
SR	*0,23*	*3,05*	*0,29*

Zdroj: Elektronická databáza volebných výsledkov 1929 – 2012 za obce na Slovensku (vlastné prepočty autora)
Poznámka: Hrubým písmom sú vyznačené tie okresné výsledky, ktoré prekračujú príslušný celoslovenský priemer.

Pre našu hypotézu je dôležité, že vo všetkých okresoch od Trenčína na sever získali tieto slovenské nacionálne strany nadpriemernú voličskú podporu. Juhozápadnejšie, v okresoch Malacky až Nové Mesto nad Váhom takéto prekročenia príslušného celoslovenského priemeru síce nechýbajú tiež, ale boli zriedkavejšie.

Juhozápad – stred – sever?

Zhlukovou analýzou chceme teraz zistiť ako vyzerá *základné (hlavné) rozdelenie skúmaných okresov*, a to alternatívne: v období 1925 – 1946, potom v rokoch 1990 – 2012 a nakoniec ak sa pozrieme na výsledky celostne: za roky 1925 – 2012. Úmyselne sme do zhlukovej analýzy nezaradili výsledky „zakladateľských" volieb 1920 kvôli slabšie vykryštalizovaným a málo stabilným výsledkom. Skúšobné zaradenie aj týchto volieb zmenilo dosť výrazne usporiadanie skúmaných okresov a viedlo k celkove menej presvedčivému obrazu.

V prvom období (1925–1946) bol výsledkami volieb výrazne osobitý okres Myjava. Myjava sa vyčlenila z desiatich okresov ako zhluk s jediným okresom a všetkých ostatných deväť okresov tvorilo druhý zhluk. Ako sa okresy „skupiny deväť" líšia medzi sebou, sa dozvieme až v neskoršom kroku – keď budeme posudzovať tri, prípadne štyri zhluky okresov. *V druhom období* (1990 – 2012) malo základné rozdelenie okresov odlišnú podobu: ako najosobitejšia skupina sa vyčlenila trojica juhozápadných okresov: Malacky, Skalica a Senica. Zmena medzi prvým a druhým obdobím je vysvetliteľná tým, že v prvom období sa evanjelické prostredie Myjavy prejavovalo – v porovnaní s inými okresmi – výrazne odlišnou voličskou inklináciou (najsilnejšie to platilo vo vzťahu k RSZML a HSĽS), neskôr to ale platilo menej: silnou podporou HZDS sa Myjava priblížila vkusu katolíckych okresov. Pohľad na celé obdobie (1925 – 2012) však

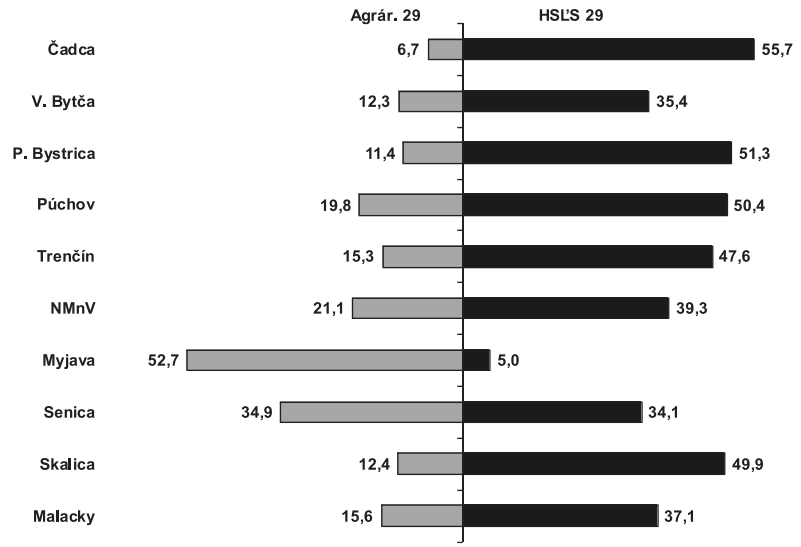

ukazuje celkovú platnosť prvého vzorca: Myjava vz. všetkých ostatných deväť okresov.

Myjavskú osobitosť môžeme v tomto momente doložiť aspoň frapantnými odlišnosťami volebných výsledkov Agrárnej strany (RSZML) a HSĽS na Myjave a v ostatných okresoch. Vybrali sme voľby v roku 1929.

Zhlukovou analýzou sme desať okresov zo slovenskej časti pomedzia rozdelili za celé obdobie do štyroch skupín (zhlukov), a to v nasledovnej "zostave".

Tabuľka 6. Zhluky okresov podľa volebných výsledkov 1925 – 2012

Okres	Zhluk č.
Čadca	A
Bytča	A
Považská Bystrica	A
Púchov	A
Trenčín	B
Nové Mesto nad Váhom	B
Senica	B
Myjava	C
Skalica	D
Malacky	D

Zdroj: Štatistický úrad SR a Elektronická databáza volebných výsledkov 1929 – 2012 za obce na Slovensku (vlastné prepočty autora)

Naše okresy sú si vovnútri zhlukov blízke aj územne. Pracovne môžeme preto zhluky okresov pomenovať Sever (sever pomedzia), Stred a Juhozápad. A popri nich jestvovala, samozrejme, osobitá Myjava, pričom jej osobitosť v neskorších rokoch bola menej výrazná.[7]

Kvôli osobitosti Myjavy budeme postupovať tak, že najprv uvedieme, čím sa Myjava najväčšmi odlišuje od ostatných troch zhlukov (porovnávame to finálnymi stredmi). Až potom a oddelene popíšeme príznačné odlišnosti okresov v rámci zostávajúcich troch zhlukov okresov.

[7] Skúšobné zaradenie aj volieb 1920 do analýzy viedlo k vytvoreniu iných štyroch zhlukov okresov: (1) zhluku juhozápad a Stred (Malacky, Skalica a Senica, Nové Mesto n.V. a Trenčín), (2) samotnej Myjavy, (3) zhluku Sever (Púchov, Považská Bystrica, Bytča) a (4) samotnej Čadce.

Tabuľka 7. Obdobie 1925 – 2012: Myjavský vzorec volebného správania – odlišnosti v porovnaní s ostatnými tromi zhlukmi okresov na pomedzí. Porovnávame podľa tzv. finálnych stredov (v %).

Obdobie, strana a rok	Myjava	Výsledky v ostatných troch zhlukoch okresov (Sever, Stred, Juhozápad) – finálne stredy v nich sú v intervale od – do …	
Obdobie 1925 – 1946			
RSZMĽ 1925	**58,3**	13,2	24,6
RSZMĽ 1929	**52,7**	12,6	23,7
RSZMĽ 1935	**44,2**	12,1	22,2
SNS 1925	**11,9**	0,4	3,5
KSČ 1935	**19,8**	5,1	9,1
KSS 1946	**45,5**	31,6	35,7
ČSDSD 1925	**11,2**	5,4	7,4
HSĽS 1925	*5,5*	44,4	59,8
HSĽS 1929	*5,0*	40,3	48,2
AB 1935	*12,6*	40,1	48,8
DS 1946	*48,4*	55,6	61,1
ČSDSD 1935	*9,3*	12,5	14,8
Obdobie 1990 – 2012			
VPN 1990	**39,6**	22,5	32,3
DS-ODS 1992	**8,6**	1,7	4,1
ZRS 1994	**12,6**	5,6	7,1
SDĽ 1998	**20,0**	8,8	15,8
KDH 1990	*3,6*	22,0	29,2
KDH 1992	*2,6*	9,8	12,7
KDH 1994	*3,1*	9,5	15,5
KDH 2002	*2,6*	8,8	10,7
KDH 2006	*2,9*	8,7	10,1
KDH 2010	*3,2*	8,2	9,2
KDH 2012	*3,8*	7,6	9,8

Zdroj: Štatistický úrad SR a Elektronická databáza volebných výsledkov 1929 – 2012 za obce na Slovensku (vlastné prepočty autora)

Poznámka: hrubým písmom sú vyznačené komparatívne vyššie a kurzívou komparatívne nižšie výsledky v okrese Myjava (v porovnaní s ďalšími zhlukmi okresov)

V období 1925–1946 sa Myjava ďaleko najväčšmi odlišovala od ostatných okresov z pomedzia vysokou úspešnosťou Agrárnikov a nízkou úspešnosťou Hlinkových ľudákov. Platilo to pre voľby 1925, 1929, ako aj 1935. Zvýšenú úspešnosť – hoci s menej výraznými odlišnosťami – tu dosiahla SNS 1925 a KSČ 1935, v menšej miere tiež KSS 1946 a ČSDSD 1925. Naopak, o čosi slab-

šie výsledky na Myjave – v porovnaní s ostatnými okresmi – dosiahla DS 1946 a ČSDSD 1935. V roku 1935 voliči na Myjave medzi ľavicovými stranami nadpriemerne podporili KSČ, ale naopak, iba podpriemerne sociálnych demokratov. ČSDSD, ktorá vo voľbách 1925 na Myjave uspela viac než inde na slovenskej strane pomedzia, o desať rokov neskôr (1935) tam dosiahla, naopak, iba podpriemerné výsledky. Volebnú "kariéru" urobila KSČ: v roku 1925 získala na Myjave menší podiel hlasov, než v ostatných okresoch, vo voľbách 1929 nevýrazne viac a konečne vo voľbách 1935 tam získala až 20 % hlasov, čo bolo výrazne viac ako v ostatných okresoch pomedzia. Inde sa ukázalo sa, že aj v katolíckom prostredí mohla ľavicová strana (ČSDSD) získať nemalú voličskú podporu. Paradoxom bola nižšia úspešnosť Demokratickej strany vo voľbách 1946 práve v evanjelickom prostredí. Tento paradox možno vysvetliť Aprílovou dohodou 1946. Demokratická strana bola Dohodou urobená akceptovateľnou aj pre bývalých voličov najpopulárnejšej strany HSĽS, ktorá sa volieb zúčastniť nesmela.

V období 1990–2012 bolo myjavských odlišností menej než v prvom období a boli menšie. Väčšmi než inde (v rámci slovenskej časti pomedzia) sa tu darilo VPN 1990, profederálnej koalícii DS-ODS 1992, ako aj ľavicovým stranám ZRS 1994 a SDĽ 1998. Neprekvapuje, že iba málo hlasov tu v každých voľbách získavalo KDH (odlišnosti boli najväčšie vo voľbách 1990 – 1994, kedy voličská podpora pre KDH v ostatných okresoch bola väčšia, než vo voľbách 2002 a neskôr).

Po charakterizovaní špecifík Myjavy, toho najosobitejšieho okresu, nám zostávajú tri zhluky okresov spolu s deviatimi okresmi pomedzia.To, v čom sa tieto zhluky okresov medzi sebou zreteľne odlišovali / odlišujú, vstupuje do ich definície. V čom si boli tieto skupiny okresov navzájom podobné, nás na tomto mieste zaujíma menej a regionálne nediferencované volebné výsledky príslušných politických strán tu ani neuvádzame.

Tabuľka 8. Obdobie 1925 – 2012: odlišnosti volebných výsledkov medzi tromi zhlukmi okresov (Myjavu tu už neuvádzame). Zhluky porovnávame podľa finálnych stredov (v %).

Zhluky okresov: Sever, Stred a Juhozápad	**Sever (CA, BY, PB, PU)**	**Stred (TN, NM, SE)**	**Juhozápad (MA, SI)**
Sever, obdobie 1			
ČSL 1925	**10,0**	0,8	0,4
ČSL 1929	**19,9**	2,4	1,0
ČSL 1935	**15,2**	2,2	1,7
HSĽS 1929	**48,2**	40,3	43,5
AB 1935	**48,8**	40,1	42,2
DS 1946	**61,1**	55,6	56,3
KSČ 1925	*4,4*	9,8	11,2
ČSNS 1929	*0,9*	3,2	3,2

Sever, obdobie 2			
SNS 1990	**30,9**	13,6	10,1
SNS 1994	**8,3**	5,2	4,5
SNS 1998	**17,1**	8,4	6,9
PSNS 2002	**7,9**	2,2	1,9
SNS 2006	**21,6**	11,5	8,9
SNS 2010	**10,8**	5,3	3,9
SNS 2012	**9,6**	4,9	3,7
HZDS 1992	**58,2**	41,0	36,6
HZDS 1994	**55,1**	41,7	30,9
HZDS 1998	**48,4**	35,7	23,0
HZDS 2002	**38,4**	26,8	17,1
HZDS 2006	**15,1**	13,2	8,9
HZDS 2010	5,8	6,1	4,0
Smer-SD 2006	**34,6**	32,2	29,1
Smer-SD 2010	**49,0**	39,6	33,1
Smer-SD 2012	**60,1**	50,7	44,2
KDH 1990	**29,2**	22,0	25,8
VPN 1990	*22,5*	29,9	32,3
SDSS 1992	*2,2*	6,4	7,7
SV 1994	*5,8*	13,3	13,2
SaS 2010	*9,4*	14,1	17,0
SaS 2012	*3,9*	6,5	7,0
Stred, obdobie 1			
RSZML' 1925	13,2	**24,6**	14,0
RSZML' 1929	12,6	**23,7**	14,0
RSZML' 1935	12,1	**22,2**	12,4
KSČ 1929	2,5	**7,6**	5,9
KSČ 1935	5,1	**9,1**	6,3
Stred, obdobie 2			
KSČ 1990	7,9	**14,5**	11,3
SDĽ 1992	7,9	**15,9**	12,3
DS-ODS 1992	1,7	**4,1**	3,4
SDĽ 1998	8,8	**15,8**	13,6
HSĽS 1925	59,8	*44,4*	57,7
Juhozápad, obdobie 1			
ČSDSD 1929	11,5	10,9	**20,3**
NOF 1935	0,7	6,3	**14,1**
ČSNS 1935	1,8	1,6	**3,1**

Juhozápad, obdobie 2			
KDH 1994	9,5	11,5	**15,5**
DU 1994	6,2	8,5	**11,1**
SDK 1998	15,8	27,1	**42,1**
ODÚ 1992	2,6	3,5	**6,6**
Smer 2002	14,1	16,3	**17,4**
SDKÚ-DS 2002	7,7	15,6	**22,6**
SDKÚ-DS 2006	10,3	19,9	**28,8**
SDKÚ-DS 2010	9,4	16,5	**22,5**
SDKÚ-DS 2012	3,2	6,2	**8,9**
OĽaNO 2012	6,1	9,8	**14,1**

Zdroj: Štatistický úrad SR a Elektronická databáza volebných výsledkov 1929 – 2012 za obce na Slovensku (vlastné prepočty autora)
Poznámka: hrubým písmom sú zvýraznené komparatívne vysoké hodnoty, kurzívou zasa komparatívne nízke hodnoty (vždy v rámci riadka).

Zhluk okresov Sever (štyri okresy) je spomedzi troch zhlukov podľa volebných výsledkov najosobitejší. Od ostatných sa v prvom období (1925 – 1946) odlišuje výrazne lepšími výsledkami ČSL, a to až do volieb 1935. O niečo slabšie to platí aj pre HSĽS 1925 – 1935[8], vtedy tam v troch voľbách strana získala 48,2 % až 59,8 % hlasov. Tieto dve prepojené odlišnosti vyjadrujú mimoriadne silnú voličskú podporu ľudákom a ľudovcom v zhluku okresov Sever. Vo voľbách 1925 i 1929 tu KSČ získala menšiu podporu, než v ostatných zhlukoch okresov. Demokratická strana vo voľbách 1946 nezískala v žiadnom inom zhluku tak veľký podiel hlasov ako v zhluku Sever.

V druhom období (od volieb 1990) sa tu v porovnaní s inými zhlukmi okresov zvýšene darilo obzvlášť HZDS (ale iba do volieb 2006), SNS (najväčšmi vo voľbách 1990, teda ešte pred vznikom HZDS) a PSNS, ako aj Smer – SD (ale až od volieb 2010). Pre KDH to platilo v zakladateľských voľbách 1990. Naopak, komparatívne menej sa v zhluku Sever darilo VPN, ľavicovým SDSS 1992 a SV 1994, ako aj liberálnej SaS 2010 a 2012.

Zhluk okresov Stred (tri okresy) mal menej odlišností od iných a tieto boli tiež menej výrazné. Na prvom mieste to bola výrazná voličská podpora pre RSZML (22 % až 25 % v troch voľbách) spojená s menšou podporou pre HSĽS. V rámci okresov pomedzia nadpriemernou bola tiež podpora pre KSČ, a to nie iba v období prvej československej republiky, ale aj vo voľbách 1990. Takto sa to prejavovalo aj v prípade SDĽ v 90. rokoch.

Pre *zhluk okresov Juhozápad* (dva okresy) bola v prvom období príznačná (v zmysle odlišnosti od ostatných dvoch zhlukov) komparatívne vysoká voličská

[8] Vo voľbách 1935 kandidovala HSĽS ako najsilnejšia strana koalície AB.

podpora pre ČSDSD 1929 a NOF, v slabšej miere tiež ČSNS 1935. V období od roku 1990 sa komparatívne vysoká podpora týkala najmä SDK a SDKÚ-DS (dala sa zistiť vo všetkých voľbách, s vrcholom v roku 2006). V roku 1992 to platilo vo vzťahu k ODÚ a v roku 1994 k DU, čo boli strany dosť spojené s neskoršou SDKÚ-DS. Vo voľbách 1994 bolo treba k tomu prirátať KDH a v roku 2012 OĽaNO. V dôležitých voľbách 1998 spočítané hlasy voličov v prospech HZDS a SNS v ôsmich okresoch pomedzia (výrazne) prevyšovali hlasy pre SDK a iba v okresoch zhluku Juhozápad platil opak.

Obzvlášť zaujímavý je prípad Smeru pri jeho prvej volebnej účasti v roku 2002. Jedine v tých voľbách, v tom nevykryštalizovanom začiatku Smeru sa stalo, že strana získala najsilnejšiu podporu (v rámci pomedzia) v zhluku okresov Juhozápad – neskôr potom vždy najviac voličov našiel Smer – SD na Severe.

Záver

Náš predpoklad heterogénnosti politických inklinácií slovenských okresov pomedzia sa potvrdil. Najosobitejším okresom sa ukázala byť evanjelická Myjava a potom zhluk štyroch severných okresov. Severné okresy boli v medzivojnovom období poznačené nie iba vyššou mierou negramotnosti, ale aj dominantnou voličskou orientáciou na HSĽS a ČSL. Neskôr na HZDS, SNS a od volieb 2006 tiež na Smer – SD. Práve tento severný priestor sa javí z niektorých hľadísk ako komparatívne kultúrne uzavretejší. Politické inklinácie v severných okresoch vyjavili tiež menšiu diferencovanosť politického vedomia. Takto tam išlo väčšmi o „hlasovanie v húfe“. Politické inklinácie „Severu“ – ako sa prejavili vo voľbách – boli pravdepodobne aj dôsledkom slabšieho občianskeho, spolkového podhubia vzájomnosti, ktoré v juhozápadných okresoch bolo silnejšie. Rímsko-katolícka Skalica s pomerne rozšírenými a silnými pocitmi česko-moravsko-slovenskej vzájomnosti a s volebnými výsledkami tomu nasvedčujúcimi ukazuje, že aj v skupine silne katolíckych okresov jestvovali a dosiaľ existujú značné postojové rozdiely. Jednými z vysvetlení takýchto rozdielov by mohla byť odlišná kultúrna otvorenosť jednotlivých regiónov alebo ich zhlukov, ako aj odlišná podoba „národnej identity“.

Literatúra a zdroje údajov

Etnografický atlas Slovenska. Bratislava 1990.

KRIVÝ, V.: *Výsledky volieb 1929–2012 za obce na Slovensku. Elektronická databáza volebných výsledkov*. http://sasd.sav.sk/sk/data_katalog.php

KRIVÝ, V.: Výsledky volieb ’12 : čo sa zmenilo, čo zostáva. In: Krivý, V. (ed.): *Slovenské voľby ’12. Čo im predchádzalo, postoje a výsledky*. Bratislava 2013. s. 47–136.

LIPTÁK, Ľ. a kol.: *Politické strany na Slovensku 1860–1989*. Bratislava 1992.

ROUPA, M.: Demographic behaviour and the modernization process: a cross-sectional study fertility determinants in Slovakia 1930. In: *Slovak Sociological Review*, 44, 2012, No 3, s. 255–290.

Voľby do zákonodarných orgánov na území Slovenska 1920–2006. Bratislava 2008.

From Malacky to Čadca. Election results in the period of 1920-2012

VLADIMÍR KRIVÝ

The most distinctive regions were Protestant Myjava and a cluster of four northern districts. The latter were culturally closed, with less differentiation of political awareness. The civic seedbed of mutuality in the south-western districts was more pronounced. The group of strongly Catholic districts shows significant attitudinal differences. One explanation might be diverse cultural openness of individual regions alongside different formulation of „national identity". The most open to its western neighbours is the town of Skalica.

Príloha 1

Zoznam značiek a názvov politických strán

Značka	Politická strana
AB	Autonomistický blok
ČSDSD	Československá sociálnodemokratícka strana robotnícka
ČSL	Československá strana ľudová
ČSNS	Československá strana socialistická, Československá strana národnosocialistická
DS	Demokratická strana
DS-ODS	Demokratická strana – Občianska demokratická strana
DU	Demokratická únia Slovenska
HSĽS	Hlinkova Slovenská ľudová strana
HZDS, ĽS HZDS	Hnutie za demokratické Slovensko
HZOS	Hnutie za oslobodenie Slovenska
HZPČS	Hnutie za prosperujúce Česko + Slovensko
KDH	Kresťanskodemokratické hnutie
KSČ	Komunistická strana Československa
KSS	Komunistická strana Slovenska
NOF	Národná obec fašistická
ODÚ	Občianska demokratická únia
OĽaNO	Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti
PSNS	Pravá slovenská národná strana
RSZML	Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu
SaS	Sloboda a solidarita
SDK	Slovenská demokratická koalícia
SDKÚ, SDKÚ-DS	Slovenská demokratická a kresťanská únia, SDKÚ – Demokratická strana
SDĽ	Strana demokratickej ľavice

SDSS	Sociálnodemokratická strana na Slovensku
SKDH	Slovenské kresťanskodemokratické hnutie
SĽS	Slovenská ľudová strana
Smer, Smer-SD	Smer, Smer-SD
SNRS	Slovenská národná a roľnícka strana
SNS	Slovenská národná strana
SV	Spoločná voľba
VPN	Verejnosť proti násliliu
ZRS	Združenie robotníkov Slovenska

Grafická príloha

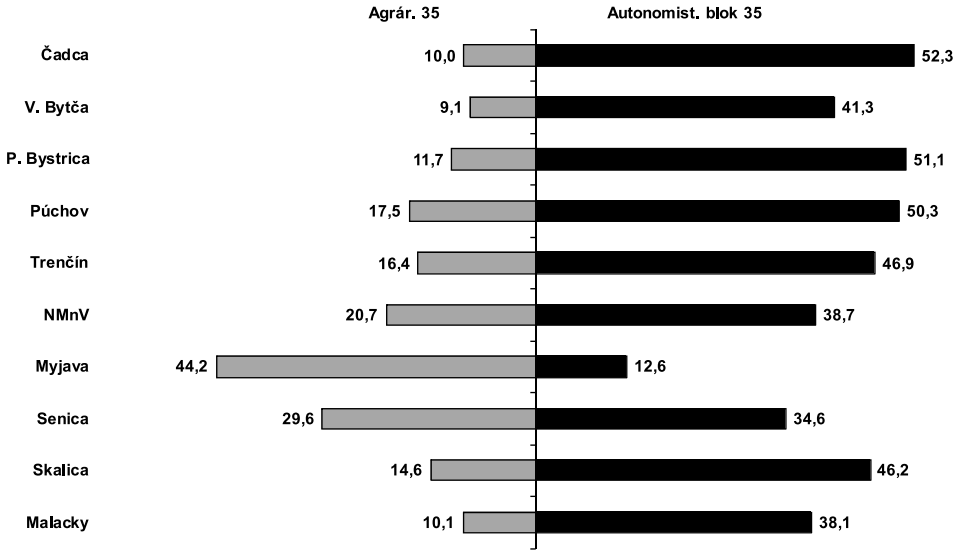

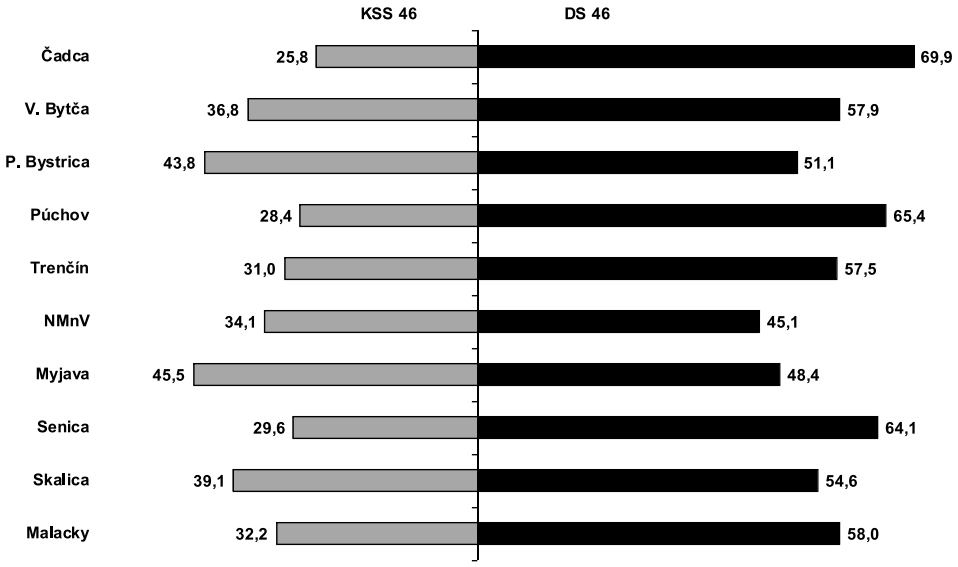
KSS 46
DS 46
Čadca
25,8
69,9
V. Bytča
36,8
57,9
P. Bystrica
43,8
51,1
Púchov
28,4
65,4
Trenčín
31,0
57,5
NMnV
34,1
45,1
Myjava
45,5
48,4
Senica
29,6
64,1
Skalica
39,1
54,6
Malacky
32,2
58,0

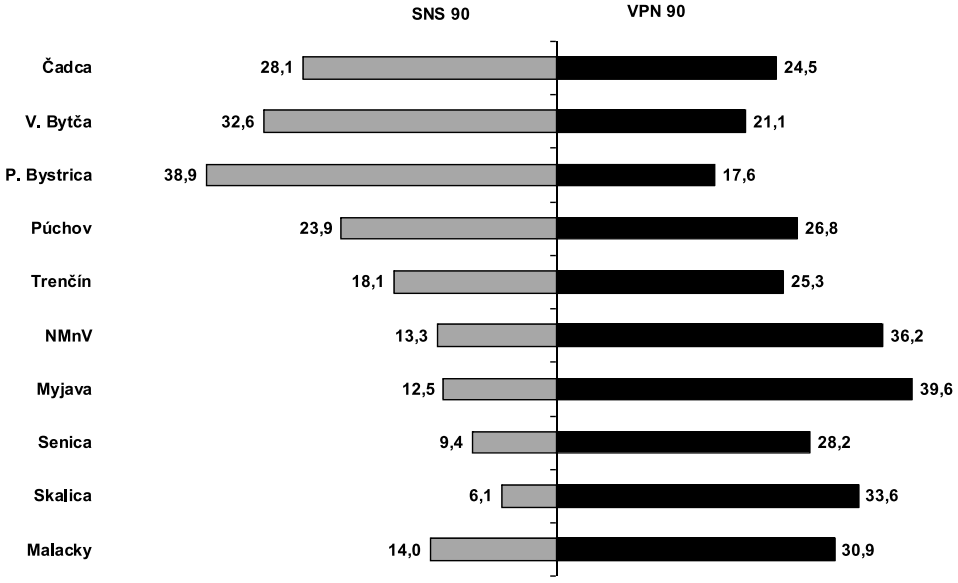
SNS 90
VPN 90
Čadca
28,1
24,5
V. Bytča
32,6
21,1
P. Bystrica
38,9
17,6
Púchov
23,9
26,8
Trenčín
18,1
25,3
NMnV
13,3
36,2
Myjava
12,5
39,6
Senica
9,4
28,2
Skalica
6,1
33,6
Malacky
14,0
30,9

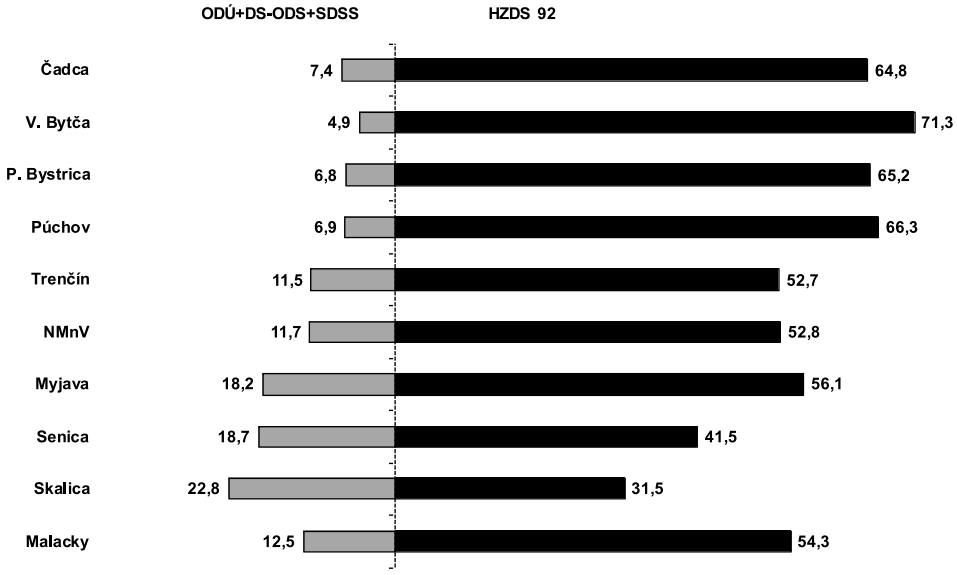
ODÚ+DS-ODS+SDSS
HZDS 92
Čadca
7,4
64,8
V. Bytča
4,9
71,3
P. Bystrica
6,8
65,2
Púchov
6,9
66,3
Trenčín
11,5
52,7
NMnV
11,7
52,8
Myjava
18,2
56,1
Senica
18,7
41,5
Skalica
22,8
31,5
Malacky
12,5
54,3

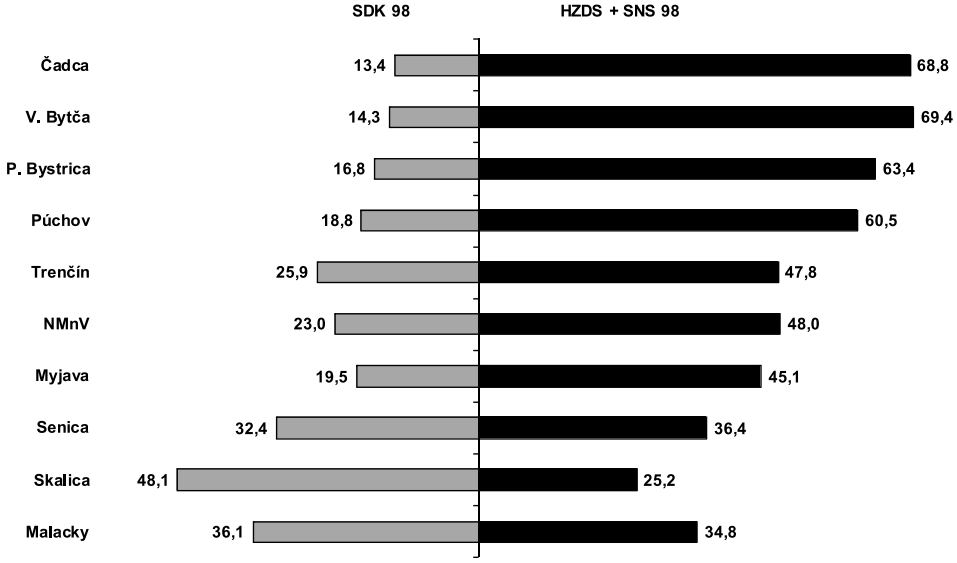
SDK 98
HZDS + SNS 98
Čadca
13,4
68,8
V. Bytča
14,3
69,4
P. Bystrica
16,8
63,4
Púchov
18,8
60,5
Trenčín
25,9
47,8
NMnV
23,0
48,0
Myjava
19,5
45,1
Senica
32,4
36,4
Skalica
48,1
25,2
Malacky
36,1
34,8

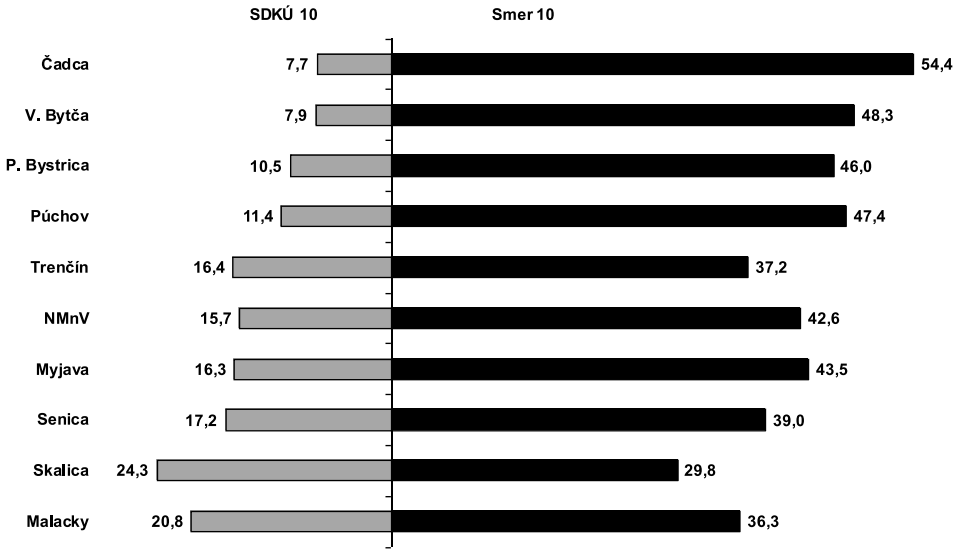
SDKÚ 10
Smer 10
Čadca
7,7
54,4
V. Bytča
7,9
48,3
P. Bystrica
10,5
46,0
Púchov
11,4
47,4
Trenčín
16,4
37,2
NMnV
15,7
42,6
Myjava
16,3
43,5
Senica
17,2
39,0
Skalica
24,3
29,8
Malacky
20,8
36,3

ZABUDNITE NA SABOTOV! : ĽUDIA NA NOVEJ ŠTÁTNEJ HRANICI – KAŽDODENNÝ ŽIVOT A POLITIKA

KATARÍNA POPELKOVÁ – MONIKA VRZGULOVÁ

Hranica ako každodenná skúsenosť

Otázka dejín a sociokultúrneho významu politického vedenia hraníc zostáva pre historické a humanitné disciplíny i v podmienkach pokračujúcej európskej integrácie aktuálnym vedeckým problémom. Ani po rozpade ideologicky definovaných a oddelených blokov krajín, ktorý v Európe prebehol v 90. rokoch 20. storočia, ani v následnom viac či menej dramatickom procese delenia postsocialistických krajín na menšie, spravidla etnicky definované štáty totiž nestratil fenomén hranice svoj význam. Či už vnímaná ako deliaca línia alebo ako kontaktná zóna vstupuje hranica do života Európanov dodnes.

Pre etnológiu, v pozornosti ktorej tradične stojí hranica kultúrna, predstavuje štátnopolitická hranica objekt sledovania historickej i súčasnej perspektívy každodennej podoby života. Stereotypné národopisné skúmanie hranice ako rozhraničenia jazykového, kultúrneho či politického ustúpilo do úzadia. Etnológia ju dnes vníma nielen z politického pohľadu, ako istú konvenciu v priestore (ako priestorový fakt), ale tiež ako inštrumentálny konštrukt (sociálny fakt) symbolizujúci i kognitívne ohraničenie. V prípade kvalitatívne realizovaných výskumov sa poznávacím cieľom humanitných disciplín preto stále častejšie stáva uchopenie toho aspektu hranice, ktorým je rozhraničenie systémov kultúrnej orientácie.[1] Bádatelia pritom vychádzajú z potreby zvýšiť citlivosť výskumníckeho pohľadu na problematiku a aplikovaním etnografického prístupu vniesť do diskurzu hranice, ako ho poznáme z politického obrazu reality, predovšetkým obsahy každodennej skúsenosti obyvateľov pohraničia.

Pojem hranice sa podľa názoru Petra Lozoviuka[2] v dnešnej európskej etnológii rozlúčil s teritoriálnym fixovaním. Odkazujúc sa na Georga Simmela, ktorý pre sociálne vedy vymedzil hranicu nie ako priestorový ale ako sociologický fakt už v roku 1908, tématizuje imaginatívne, metaforické významové dimenzie

---

1 Bližšie pozri prehľadnú úvodnú stať v kolektívnej publikácii: Grenzgebiet als Forschungsfeld. Aspekte der ethnografischen und kulturhistorischen Erforschung des Grenzlandes. LOZOVIUK, P. (Hg.). Schriften zur Sächsischen Geschichte und Volkskunde. Band 29. Leipziger Universitätsverlag GmbH, 2009. 286 s.

2 LOZOVIUK, P.: Grenze und Grenzgesellschaft im Visier der ethnografischen Forschung. In: LOZOVIUK, P. (Hg.): *Grenzgebiet als Forschungsfeld. Aspekte der ethnografischen und kulturhistorischen Erforschung des Grenzlandes*. Leipzig 2009, s. 15.

rozličných rozhraničení. Etnografický pohľad cez hranicu sa snaží urobiť kultúrnu cudzosť pochopiteľnou a s týmto cieľom preskúmať najrozličnejšie účinky hranice zvlášť v oblasti každodenného života a každodenného prežitia. Moderne postavená etnografická otázka podľa Lozoviuka stavia do popredia názor, že materiálna resp. symbolická hranica nevyznačuje obrysy výlučne teritoriálne vymedzeného priestoru. Vymedzuje tiež príslušnosti, ktoré sa stále nanovo definujú v komplikovanej menlivej hre medzi právnym systémom, hospodárskymi vzťahmi, sociálnymi praktikami a kultúrnou produkciou. Hranica a hraničný priestor stoja teda v relácii nielen s fyzickou priestorovosťou, ale aj s historickými skúsenosťami, identitami, preferenciami, hodnotami a komunikačnými kanálmi obyvateľov, ktorí ju obývajú.[3]

Skúmaný problém

Náš príspevok vychádza z etnografických terénnych výskumov, ktoré sme v tandeme uskutočňovali v rokoch 1997–1998 na hranici Českej a Slovenskej republiky.[4] Boli venované otázke, aké faktory ovplyvňujú život ľudí obývajúcich územie ležiace na štátnej hranici a ako sa identifikujú so štátnym celkom, ktorého sú formálne príslušníkmi.

Predmetom bádania k takto postavenej otázke bola situácia po rozdelení Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, ku ktorému došlo 1. januára 1993 v dôsledku rozhodnutia vlád dvoch krajín, dovtedy súčastí spoločného federatívneho štátu.

Deliaca čiara nových krajín – Českej republiky a Slovenskej republiky – bola počas viacerých desaťročí pred rokom 1993 voľne priechodnou vnútornou hranicou federácie. Hoci bola de jure známa, existovala ako administratívne ohraničenie, nebola fyzicky vytýčená. Sledovala katastrálne hranice susediacich českých a slovenských územno-správnych celkov alebo ako zelená hranica kopírovala prírodné prekážky (rieky a hrebene pohorí). Bola z oboch strán priestupná vďaka hustej sieti cestných komunikácií, železničných tratí, v pohoriach aj sieťou lesných ciest a chodníkov. Po rozdelení federácie sa ukázalo, že na niekoľkých miestach pôvodná administratívna hranica prechádza medzičasom už osídlenými a zastavanými územiami, že lesné cesty hranicu viackrát pretínajú, a tiež, že jej fyzické vytýčenie a vybavenie hraničnými prechodmi niekde znemožňuje voľný

---

[3] LOZOVIUK, P.: Grenze und Grenzgesellschaft…, s. 16.

[4] Výsledky výskumu realizovaného v rokoch 1997 a 1998 v rámci riešenia vedeckých úloh Ústavu etnológie SAV v Bratislave boli už publikované na Slovensku i v zahraničí: POPELKOVÁ, K. – VRZGULOVÁ, M.: Vrbovce, osada Sabotovci – permanentný život na hranici (K problematike procesov tvorby etnickej identity). In: *Etnologické rozpravy*, 1998, č. 2, s. 66-105; POPELKOVÁ, K.: Das Spiel um die Grenze. Die Rolle von Stereotypen in den politischen Repräsentationen der Realität. In: HAHN. H. H. – MANNOVÁ, E. (Hgs.): *Nationale Wahrnehmungen und ihre Stereotypisierung. Beiträge zur Historischen Stereotypenforschung*. Frankfurt am Main 2007, s. 373-400.

pohyb obyvateľov na mieste ich bydliska. Takto sa po roku 1993 objavilo na česko-slovenskej hranici niekoľko sporných bodov, z ktorých jedným bol aj v tejto štúdii sledovaný prípad.

Skúmaným územím je Osada U Sabotů, nachádzajúca sa v pohorí Biele Karpaty asi v strede dnešnej, približne 200 km dlhej, spoločnej hraničnej línie medzi Českou a Slovenskou republikou. Osada sa po 1. januári 1993 ocitla v Českej republike, následná žiadosť jej slovenských obyvateľov vyjadrená petíciou za pripojenie k Slovensku však nastolené pomery zneistila. Bola začiatkom dlhého procesu rokovaní, návrhov a odkladov riešenia, ktoré malo mať ďalekosiahle občiansko-politické i ekonomické dôsledky pre oba štáty rovnako ako pre asi stovku obyvateľov osady. Záujmy českej obce Javorník, ktorá získala obyvateľov gravitujúcich na druhú stranu hranice, a záujmy slovenských Vrboviec, ktoré nedokázali naďalej plniť správne, zásobovacie, dopravné a iné funkcie voči svojim občanom, sa stali protichodnými. V procese riešenia medializujúcich sa problémov záležitosť vytvorila priestor na artikulovanie a hyperbolizáciu najrozličnejších jej aspektov. Situácia sa až do vyriešenia – ratifikáciou zákona obsahujúceho korekciu hranice a pripojenie osady k Slovenskej republike v roku 1997 – rozlične politicky interpretovala nielen na oboch stranách hranice, ale tiež v rôznych (vládnych i opozičných) politických táboroch republík a nakoniec aj v samotnej obci. Štátna príslušnosť i národné vedomie a národná hrdosť vstupovali do argumentácie ako všetkým zrozumiteľné konštanty, vo všetkých dejstvách „hry o hranicu“ sa na oboch stranách nimi bežne operovalo. Išlo o problém rýdzo praktický, národnostná či etnická príslušnosť ľudí na hranici neboli reálnym problémom a nehrali v kauze podstatnú rolu. Ich individuálna i kolektívna identita sa však stali politikom par excelence.

Existencia, zriadenie alebo odstránenie štátnopolitickej hranice vykazuje vždy enormné účinky na každodenný život dotknutého pohraničného obyvateľstva a tým má konkrétne dôsledky na jeho konanie a predstavy.[5] Ľudia v osade U Sabotů boli po rozpade spoločného česko-slovenského štátu súčasťou sporu o to, do ktorého štátu pripadnú napokon oni sami, ich obydlia a pôda. Citlivo sa ich dotkla nielen delimitácia hranice a problémy z toho vyplývajúce, ale aj jej následná rektifikácia. Spočiatku nevedeli, či sa existujúca administratívna hranica bude meniť, ďalších niekoľko rokov nevedeli, ako a kedy sa definitívne vyriešia dôsledky vedenia novej hraničnej línie a kedy sa pomery na dovtedy neviditeľnej hranici ustália.

Nielen v procese vytyčovania hranice, ale i po politickom rozhodnutí hranicu korigovať, a čakaní na ratifikáciu jej zmien, sa pre ľudí, ktorí na nej žili, významným faktorom vyhliadok do budúcnosti, ale i praktického „prežitia“ v legislatívne nedôsledne pripravených podmienkach rozdelenia štátu stalo štátne občianstvo. Tento fakt, dovtedy pre väčšinu občanov federácie nepodstatný a ofi-

[5] LOZOVIUK, P.: Grenze und Grenzgesellschaft …, s. 16.

ciálne v osobných dokladoch neuvádzaný (od roku 1968 do roku 1992 existovalo v ČSFR dvojité občianstvo), bolo potrebné dať si kvôli prekračovaniu hranice do druhej republiky vyznačiť v občianskom preukaze už v polovici roka 1993. V dvoch nových štátoch boli pre udelenie resp. získanie občianstva stanovené zásadne odlišné podmienky.[6] Hranica sa preto „zviditeľnila" i priamo v rodinách, ktorých členovia mali rozličné miesta narodenia alebo miesta trvalého pobytu, čo bolo v sledovanej oblasti úplne bežné. Okolnosti a právne dôsledky získania českého či slovenského štátneho občianstva ako novej formálnej príslušnosti zároveň determinovali ľudí v ďalšom rozhodovaní. Zvažovali, či si majú zachovať pracovné miesto v jednom alebo druhom štáte, resp. prísť o zamestnanie a hľadať si nové, skomplikovať si systém sociálneho a zdravotného zabezpečenia, zostať či vysťahovať sa do susedného štátu, prijať finančné kompenzácie od jednej či druhej vlády a i. Čakaním na riešenie a definitívne rozhodnutie o vedení hranice pribúdali ľuďom každodenné ťažkosti s cestovaním, pohybom za prácou, školou, záujmami, spravovaním majetku či obrábaním pôdy.

Okrem každodenných, často životne dôležitých problémov spôsobených novou situáciou a pretrvávajúcich na česko-slovenskej hranici niekoľko rokov,[7] boli ľudia, ktorí ju obývali, už od rozhodnutia politických špičiek o rozdelení štátu v roku 1992 vystavení vplyvu neustále sa meniacich informácií o príčinách a dôsledkoch politických krokov tak, ako ich šírili informačné médiá oboch krajín. Politické rokovania na štátnej resp. medzištátnej česko-slovenskej úrovni a reflektovanie situácie masmédiami možno z hľadiska problémov „na mieste" označiť za faktory prichádzajúce do skúmanej situácie života na hranici takpovediac „zvonka". Či boli tieto vonkajšie vplyvy iba kontextom alebo súčasťou procesov sociálnej identifikácie obyvateľov hranice s jedným z dotknutých štátov, ich vnímania hranice, ako aj to, akú mieru ich prípadný vplyv dosahoval, bolo potrebné podrobiť empirickému štúdiu.

Teoretické východiská

Predmetom politiky je premenlivá, vysoko komplexná realita. Ako objekt znázornenia nie je momentálne fixovateľná a v celom svojom výraze ani primerane definovateľná. Špecifickým druhom zobrazovania reality je jej politická reprezentácia. Politika z neprehľadného komplexu spoločenských súvislostí kladie niektoré prvky do popredia, iné odsúva na okraj alebo necháva nepovšimnuté. Je schopná svojmu meniacemu sa predmetu nielen prepožičiavať pravdepodobné obrysy, ale ho vlastne i formovať. Cieľom reprezentácie takéhoto druhu nie je čo

[6] Detailnú analýzu východiskovej legislatívnej situácie a praktických opatrení oboch štátov vo veci štátneho občianstva po roku 1993 podáva práca: RYCHLÍKOVÁ, M.: Vliv politické hranice na rozdělení regionu na příkladu oblasti Slovácka a Záhoria. In: *Česko-slovenská historická ročenka 2011*, Brno-Bratislava-Praha 2012, s. 96.

[7] RYCHLÍKOVÁ, M.: Vliv politické hranice …, s. 90 a n.

najpresnejšie obkresliť podstatu nejakého predmetu. Jej kvalita sa meria tým, či presvedčí, či dosiahne spoločenský účinok a prinesie spoločenské uznanie svojim producentom.[8] Do procesu tvorby politických reprezentácií vstupujú ako stavebné kamene stereotypy – zjednodušujúce obrazy a iracionálne presvedčenia.[9] Narábanie s nimi ako s nástrojmi politického boja je politikmi i médiami hojne využívané. Vo vypätých momentoch stereotypy podľa princípu posilňujúcej sa špirály akcelerujú dynamiku politického procesu, ten však práve preto nie vždy prispieva k faktickému riešeniu problémov občanov.

Rámce etnologickej analýzy sledovaného prípadu tvorili otázky, či a do akej miery vstupujú mediálne a politické reprezentácie reality do procesu konštruovania a dynamiky (kolísania resp. stability) celkovej sociálnej identity jednotlivca, do toho, ako vníma a vytvára svoje príslušnosti lokálne, etnické, štátne, a či sú politické reprezentácie reality relevantným faktorom v tvorbe a reprodukovaní zaužívaných pravidiel spôsobu života na hranici.

Prípad osady U Sabotů nastolil otázku, čo bude s ľuďmi obývajúcimi územie, o ktoré vedú spor dva nové, národne definované štáty. Územie charakterizované nielen geografickou, ale aj príbuzenskou, kultúrnou a jazykovou previazanosťou a vedomím historickej obapolnej blízkosti.[10]

Pretože v tomto prípade etnická identifikácia nehrala v prežití nejasnej situácie na politickej hranici ťažiskovú úlohu, stal sa ako teoretický nástroj pre nás relevantným názor nemeckého etnológa Georga Elwerta.[11] V rámci rozpracovávania teoretických východísk na uchopenie problému vytvárania a udržiavania skupinovej, resp. MY-identity Elwert relativizoval etnické teórie tvorby identity. Analýzou etnografických empirických poznatkov ukázal, že etnicita nie je jediným alebo univerzálnym princípom sociálnej organizácie ľudských spoločenstiev. Etniká fungovali a fungujú ako jeden z možných organizačných princípov popri sobášnych triedach, socioprofesných skupinách, náboženských skupinách, vekových a generačných triedach, princípe susedstva alebo spoločného územia. Pri etnickej organizácii môžu, podľa Elwerta, byť u relevantnej časti ľudstva prerušené viaceré prirodzené skupinové identity. Zdôrazňuje však, že pre ľudské dejiny je príznačné, že tento fakt nebýva politickým procesom (napr. pri tvorbe hraníc) rešpektovaný.[12]

Ambíciou tohto príspevku je pomocou uvedených východísk odhaliť funkčné mechanizmy života na hranici v situácii (dočasného) zneistenia sociálnej identity

---

8 SCHWARZ, V.: Politické reprezentácie a národná otázka. In: *Slovenský národopis*, 42, 1994, s. 164.

9 HAHN, H. H.: Stereotypen in der Geschichte und Geschichte im Stereotyp. In: HAHN, H. H. (Hg.): *Historische Stereotypenforschung. Methodische Überlegungen und empirische Befunde*. Oldenburg 1995, s. 194.

10 RYCHLÍKOVÁ, M.: Vliv politické hranice…, s. 90.

11 ELWERT, G.: Nationalismus und Etnizität. Über die Bildung von Wir-Gruppen. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 41, 1989, H. 3, s. 440-464.

12 ELWERT, G.: Nationalismus und Etnizität…, s. 446.

ľudí, ktorí na nej žijú. Či už je v procese identifikácie výraznejšie zastúpený jej lokálny, etnický či štátno-politický aspekt, vychádzame z toho, že identita jednotlivca, ktorá mu s pocitom kolektívnej príslušnosti môže poskytnúť istý pocit istoty, vzniká vždy vyvažovaním jeho biografických a širších sociálnych dát.[13] Súčasne sa pokúša prispieť k objasneniu otázok kontextu vytvárania stereotypov, rozsahu ich účinnosti a pretrvávania, ako aj úlohy, ktorú zohrávajú obrazy reality vytvárané politikou v riešení problémov obyvateľov hranice. Vnímame to ako jeden z možných príspevkov etnológie k pochopeniu procesov vznikania nových štátov v strednej Európe v 90. rokoch 20. storočia.

Výskumné otázky, opierajúce sa o naznačené koncepty smerujú jednak k ľuďom na hranici, jednak k politikom, ktorí o týchto ľuďoch rozhodujú.

Pýtame sa, (a) ktoré faktory ovplyvňujú spôsob, akým ľudia na hranici prežívajú zneistenie svojej sociálnej príslušnosti, svojej identifikácie sa s národom či štátom. Sú to faktory dlhodobo pôsobiace, príp. vrodené alebo momentálne, situatívne? Alebo inak: sú v situácii zneistenia sociálnej príslušnosti pre ľudí dôležitejšie subjektívne, individuálne, vnútorné motivácie – či už pragmatické (peniaze, práca) alebo emotívne (pocit domova, pôvod)? Alebo sa pri rozhodovaní opierajú o vonkajšie, objektívne fakty a podnety, akými sú politické rozhodnutia či informácie poskytované médiami?

Súčasne nás zaujíma, (b) ktoré faktory ovplyvňujú argumentáciu a rozhodnutia volených predstaviteľov štátu a samospráv pri riešení problémov ľudí žijúcich na osídlenej časti novovytýčenej štátnej hranice. Sú to faktory praktické alebo iracionálne? Sledujú volení predstavitelia konkrétne, reálne ciele, zlepšenie každodenného života ľudí, eliminovanie byrokratických prekážok a spokojnosť občanov v rámci platných zákonov? Alebo sledujú ciele stranícke resp. štátnické, ktoré im sľubujú úspech u voličov a porážku politických súperov?

Pracovná metóda

Ako predpoklad etnologickej analýzy sme na podrobné zmapovanie situácie a rekonštrukciu celej kauzy použili porovnanie výsledkov štúdia dvoch rozličných druhov materiálu: z výskumu v teréne a z analýzy tlače a elektronických médií.

Pre terénnu sondu sme zvolili obec Vrbovce (okres Myjava, SR), berúc do úvahy pozíciu spádového centra voči okolitým rozptýleným sídlam i voči osade U Sabotů. Spoznávanie situácie na mieste i interview sme realizovali s vedomím

[13] Pri chápaní obsahu pojmov identifikácia, identita, etnická identita sa táto štúdia odkazuje na ich konštruktivistické definovanie ako situatívnych a dynamických fenoménov. Pozri napr. práce: BAČOVÁ, V.: Etnická identita osobnosti – sociálnopsychologický prístup. In: *Slovenský národopis*, 38, 1990, s. 508-514; BAČOVÁ, V.: Národ a etnicita – nahliadnutie do niektorých koncepcií. In: *Sociológia*, 24, 1992, č. 1-2, s. 17-24; BAČOVÁ, V: *Etnická identita a historické zmeny*. Bratislava 1996, s. 9-63.

obecného úradu počas jedného týždňa v októbri 1997, krátko potom, čo bol spor o osadu definitívne ukončený a podoba česko-slovenskej štátnej hranice ratifikovaná parlamentmi. Opakovane sme sa do terénu vrátili v roku 1998 a strávili tam ďalší týždeň. Zamerali sme sa na pozorovanie a rozhovory technikou oral history medzi obyvateľmi spádovej dediny, dotknutej osady i susedných prihraničných kopaníc. Našim cieľom bolo postihnutie spôsobu každodenného života, pravidiel a mechanizmov rodinných, ekonomických a sociálnych kontaktov. Orientovali sme sa na individuálne vnímanie a hodnotenie historicko-politických udalostí 20. storočia tunajšími obyvateľmi.[14]

V paralelnej časti výskumu sme obsahovej analýze podrobili 90 textov správ a publicistických materiálov dotýkajúcich sa kauzy novej štátnej hranice po 1. januári 1993. Celkom 60 z nich tvoria prepisy najdôležitejších spravodajských relácií českých a slovenských televízií a rozhlasových staníc (ČT 1, ČT 2 TV NOVA, ČR Radiožurnál, SR, STV 1) v období 1996-1997; ostatné pochádzajú z rešerše článkov v slovenskej a českej tlači (Národná obroda, Pravda, Mladá fronta dnes, Mosty, Lidové Noviny, SME) v rokoch 1994-1998.

Výsledky pozorovaní a rozhovorov s ľuďmi žijúcimi na mieste, o ktoré viedli spor dva štáty, kvalifikujeme pri analýze ako individuálnu rovinu, ako rovinu subjektívnych vysvetlení. Parametre, ktoré spor o hraničnú osadu nadobudol v politickom boji a masmédiách, sledujeme ako politickú reprezentáciu reality.[15]

Osada na pomedzí – historický exkurz

Územím, kde osada U Sabotů leží, prechádzala už v 11. storočí hranica medzi historickými štátnymi útvarmi označovanými ako České a Uhorské kráľovstvo, neskôr hranica medzi rakúskou a uhorskou časťou habsburskej monarchie. Od 19. storočia v rámci rozvíjania nacionálnych hnutí to bolo aj územie priateľských symbolických stretávaní sa zástupcov Čechov a Slovákov ako národnostne a politicky sa emancipujúcich spoločenstiev sledujúcich vytvorenie samostatných

[14] Empirické zistenia pochádzajúce z našej analýzy sú, pochopiteľne, vzhľadom na fakt, že sme etnografický výskum robili na slovenskej strane hranice a u slovenských respondentov, jednostranné. Na túto skutočnosť upozorňujeme kvôli objektívnosti, zdôrazňujeme však, že nebolo cieľom vyhotoviť faktograficky vyčerpávajúci, komplexný a objektívny popis všetkých stránok a kontextov pozorovaného javu, ani sledované dianie a zachytené konanie ktoréhokoľvek sociálneho aktéra podrobiť hodnoteniam. K poznatkom o fungovaní života na hranici smerujeme štúdiom konkrétneho prípadu na mikroúrovni, snahou o pochopenie konania ľudí v celkom konkrétnych okolnostiach ich každodenného života v tej miere, akú umožňuje etnografický výskum.

[15] Fakty a informácie, s ktorými pracujeme v analytickej časti tejto štúdie, pochádzajú z našich empirických zistení zachytených vo výskumných denníkoch, z korpusu materiálu z rešerše médií alebo materiálu vo výskumných správach. Presné bibliografické údaje k nim obsahujú štúdie citované v pozn. č. 4. V prípade, že používame zistenia alebo poznatky iných autorov, zdroj vždy dôsledne citujeme.

vlastných, resp. spoločného štátu. Deliaca línia sa v roku 1918 po rozpade Rakúska-Uhorska a vzniku Československej republiky stala z hranice skôr pomyselnou dotykovou líniou medzi jej slovenskou a českou časťou. Širšie okolie hranice sa vzhľadom na vzájomnú kultúrnu i jazykovú blízkosť obyvateľstva, miešané manželstvá i historicky podmienené každodenné hospodárske a sociálne interakcie javilo v česko-slovenských kultúrno-historických reláciách ako pomedzie medzi Slovenskom a Moravou (región sa na českej strane línie nazýva Morava). V čase rozdelenia federácie bola vnímaná ako hranica medzi Slovákmi a Čechmi v zmysle občianskom, resp. štátnopolitickom a medzi Slovákmi a Čechmi, resp. Moravákmi v zmysle etnickom.

V sledovanej oblasti bolo okolie zelenej hranice od 18. storočia osídľované v procese postupného získavania pôdy na poľnohospodárske využitie odlesňovaním a zakladaním kopaničiarskych osád (samôt, kopaníc). Obyvatelia väčších dedín alebo mestečiek v údoliach sa v tomto procese stávali osadníkmi kopaníc na úpätiach či hrebeňoch vyklčovaných horských chrbtov Bielych Karpát, a to spravidla v rámci parciel vlastnej obce. Takto vzniknuté osady, nesúce meno podľa prvého osadníka, prislúchali k východiskovej obci administratívne a spádovali k nej aj prirodzenými hospodárskymi, rodinnými a kultúrnymi zväzkami.

Proces, akým postupovalo osídlenie, vylúčil na opísanom pomedzí vznik etnicky zmiešaných sídel. Iba vo výnimočných prípadoch sa totiž odkúpili pozemky od obce na druhej strane pohoria a stavali sa tu domy. Kontakty obyvateľov kopaníc boli vždy vzhľadom na rezidenčnú izolovanosť od veľkých dedín a odkázanosť na pomoc v núdzi tesné, prirodzené boli aj kontakty s obyvateľmi kopaníc za hranicou. Po vzniku Československa v roku 1918 a predovšetkým po 2. svetovej vojne sa s postupom socialistického vyvlastňovania roľníkov a sprie-myselňovania začala v prihraničnej zóne (aj v oblasti kopaníc) intenzívna zamestnanecká kyvadlová migrácia medzi českou a slovenskou stranou. Kontakty a príbuzenské zväzky sa stali tesnejšími.

Porušením zvyklosti vysídľovať sa do extravilánu vlastnej obce vznikla v 2. polovici 19. storočia slovenská osada U Sabotů na pozemkoch zakúpených od obyvateľa dediny ležiacej na opačnej – českej – strane horského hrebeňa. Osadníci a ich potomkovia, ktorých východiskovou obcou je slovenská obec, žili fakticky na území českej obce. Obidve dediny ležia na opačných stranách údolia a sú vzdialené iba niekoľko kilometrov od spomínanej osady nachádzajúcej sa priamo na horskom hrebeni, ktorý bol dovtedy zelenou hranicou. Týmto spôsobom bola jednoznačnosť hranice rozostrená, štátna a etnická príslušnosť osadníkov v istom zmysle spochybnená, to však ako formálny fakt v každodennom živote ľudí nezohrávalo rolu. Štandardný hraničný režim bol nastolený iba v rokoch 1939–1945 medzi novovzniknutými útvarmi – vojnovým slovenským štátom a Protektorátom Čechy a Morava počas 2. svetovej vojny. Po roku 1945 sa spoločný česko-slovenský štát obnovil a význam hranice poklesol. Problémy sa prihlásili až v momente, keď po rozpade spolužitia v roku 1993 mali byť staré katastrálne hranice obcí presne vytýčené, vyznačené a chránené ako hranice dvoch samostatných štátov.

Sledovaná osada na česko-slovenskom pomedzí bola osídľovaná od polovice 19. storočia ako jedna z mnohých kopaníc 4 km vzdialenej slovenskej obce Vrbovce na východnej strane Bielych Karpát. Vznikla a rozvíjala sa však na postupne odkupovaných pozemkoch katastra moravskej resp. českej obce Javorník, nachádzajúcej sa na opačnom úpätí horského hrebeňa, 6 km od osady. Počet domov v osade na konci 20. storočia neprekračoval štyri desiatky, obyvateľov bolo okolo stovky. Po oddelení častí federácie sa stala súčasťou územia Českej republiky (ČR), hoci domy a poľnosti k nim patriace vo viacerých prípadoch zostali v Slovenskej republike (SR), teda oddelené hranicou. Tri cesty vedúce do osady (tvoriace križovatku smerov Senica-Vrbovce-Myjava (SR) a Senica-Vrbovce--Velká nad Veličkou (ČR)) boli opatrené colnicami a hraničnou závorou. Pozícia obyvateľov – vplyvom prirodzeného postupného nárastu miešaných slovensko--moravských manželstiev už nie iba slovenskej národnosti a štátnej príslušnosti – sa vzhľadom na prerušenie množstva každodenných väzieb a komplikovanie pracovných i občianskych vzťahov sproblematizovala.

Rozpad federácie a vytýčenie spoločnej hranice nových štátov – udalosti a kontexty

Moment, kedy sa z federatívneho československého štátu na prelome rokov 1992-1993 stali dva samostatné štáty, bol výsledkom prehodnocovania dovtedajšieho štátneho usporiadania a spolužitia trvajúceho, okrem rokov 2. svetovej vojny, od roku 1918. Prehodnocovanie vyplynulo zo sociálno-politických zmien po roku 1989. Slobodná výmena názorov, rozdrobovanie politického spektra a problémy transformácie umožnili už relatívne skoro po prvých slobodných voľbách otvoriť viaceré latentné otázky (o. i. dotýkajúce sa podoby a spravovania štátu) i artikulovanie názorov na spolužitie. Predstavy o riešení týchto otázok a názory na štátne usporiadanie sa rozlične pretavovali do ideológie politických zoskupení v Českej a Slovenskej republike i vo federálnom parlamente. Pred nasledujúcimi voľbami boli už integrálnou súčasťou politického boja.

Vlastné rozhodnutie o rozpade štátu bolo prijaté na úrovni špičiek politických subjektov, ktoré vyšli víťazne z parlamentných volieb v republikách federácie v júni 1992. V rokovaniach nenašli konsenzuálny, perspektívny a obojstranne vyhovujúci model štátoprávneho usporiadania. Akt rozdelenia spoločného štátu, jestvujúceho s výnimkou vojnových rokov od rozpadu Rakúsko-Uhorska v roku 1918, o pár riadkov to už konštatuješ prebehol bez aktívnej spoluúčasti verejnosti. Nedošlo k masovej mobilizácii, ľudovému hlasovaniu v republikách ani k vonkajším dramatickým prejavom. Vzájomná hranica republík federácie sa 1. januára 1993 stala hranicou európskych krajín.

Pokojný priebeh rozchodu po odznení verdiktu súvisel s faktom, že medzi Českou a Slovenskou republikou ako súčasťami federácie neeexistovali problémy týkajúce sa minorít alebo hraníc. Spory a konfliktné otázky boli opakovane formulované predovšetkým v hospodársko-ekonomickej rovine. Ich jadrom

bola miera centralizácie riadenia, samostatného rozhodovania na úrovni republík a transparentnosť tvorby a deľby štátneho rozpočtu.

V rovine každodenného vzájomného vnímania sa Čechov a Slovákov nachádzali odraz kultúrne a sociálne odlišnosti i viaceré problémy, ktorých zárodky jestvovali už pri vzniku štátu. Súviseli s historickými osudmi a „skúsenosťami" oboch národov. Počas viacerých politicky vypätých momentov 20. storočia ich stereotypizované varianty nezmizli z propagandy a úvodných stránok novín. Do politického diskurzu spolužitia po roku 1989, kedy bolo potrebné v priebehu hĺbkovej spoločenskej transformácie komunistickej spoločnosti na spoločnosť občiansku riešiť i množstvo ekonomických problémov, vstupovali staršie všeobecne známe a vžité auto- a heterostereotypy a zjednodušujúce emocionálne podfarbené hodnotenia aktuálneho spolužitia. V podtextoch politických hodnotení sa často využívali zjednodušene budované a udržované konštrukcie.

Vzťahy Čechov a Slovákov boli obojstranne vnímané ako asymetrické. České vzťahy ku Slovákom zaťažoval pocit zrady a nevďačnosti zo strany Slovákov (autonomistické hnutie na Slovensku v období prvej československej republiky v rokoch 1918–1938, vznik Slovenského štátu v roku 1939, vznik federácie v roku 1968, politika Komunistickej strany Slovenska po roku 1968). Zo strany Čechov vstupovali do úvahy aj pocity, stereotypy a predsudky, že Česi pracujúci na chudobnejších Slovákov sú vystavení nevďačnosti svojho „mladšieho brata", ktorého neústupčivosť a večná nespokojnosť môže spomaliť ekonomický pokrok, vstup do európskych štruktúr a pod . Slovenské vzťahy k Čechom komplikovali pocity, že sú „dirigovaní" z Prahy, že Česi Slovákov podceňujú, poučujú a nedovoľujú im „dozrieť", že emancipačné snahy Slovákov „staršieho českého brata" zraňujú a sú vnímané ako protičeské postoje. Vzájomné vzťahy sa preto nediskutovali v pojmoch záujmov ale v pojmoch morálky.[16] Stále živé ostávali tiež osvedčené opozície ateistickí/zbožní; leniví/pracovití; prefíkaní/hlúpi; lakomí/pohostinní a pod. V parlamentnej politickej rétorike sa ako pozadie prezentácie federatívnych sporov objavovali na jednej strane odvolávky na nenaplnenú túžbu Slovákov po vlastnej štátnosti, na strane druhej spochybnenie legitímnosti týchto snáh ako „vyrábanie problémov", náznaky nerovnosti historických zásluh na československej štátnosti, rozlične upravované fakty o príčinách nezamestnanosti a pod.[17] Tieto konštatovania vystupovali ako politikum predovšetkým vo vypätých momentoch, používali ich proti sebe predstavitelia republík i jednotlivé politické tábory v republikách, na verejnosť prenikali a utvrdzovali sa vo vedomí prostredníctvom publicistiky. Stali sa pôdou v začarovanom kruhu, v ktorom sa mala riešiť otázka podoby ďalšieho spolužitia v jednom štátnom

[16] PLICHTOVÁ, J.: Československo ako viackultúrny štát v kontexte histórie regiónu od 1918-1992. In:, *Menšiny v strednej a východnej Európe*. Bratislava 1995, s. 9.

[17] RUPNIK, J.: Bilancia československého rozchodu (1). Prechod k demokracii a vytvorenie národných štátov. In: *OS : Fórum občianskej spoločnosti*, 3, 1999, s. 18-23.

útvare. Napriek svojej všeobecnosti získavali váhu argumentov, čísel a faktov. V takom svetle sa na oboch stranách rozdelenie štátu viac či menej otvorene označovalo ako vykúpenie, ako riešenie problémov pre obe strany. Politici operovali „záujmami" svojich voličov tak majstrovsky a situáciu vykresľovali tak jednoznačne, že pôvodne jasná požiadavka usporiadania referenda o budúcnosti spoločného štátu bola celkom zatlačená do úzadia. Do akej miery sa tomuto narábaniu so stereotypmi podarilo prevážiť skúsenosť z dlhodobého spolužitia, vzájomnú kultúrnu blízkosť a prospešnosť, konkrétne osobné skúsenosti, príbuzenské zväzky a osobné poznanie sa mnohých obyvateľov, ukázalo sa na výsledku volieb v oboch častiach štátu v lete 1992 i v rýchlosti prijatia verdiktu o deľbe federácie.

Lídri víťazných strán, ktorých republikové vlády zrealizovali rozluku, sľúbili občanom, že rozdelenie na vlastnej koži nepocítia. Séria povolebných česko-slovenských rokovaní v 2. polroku 1992 a mediálna prezentácia výsledkov budili dojem, že politici na nič nezabúdajú. Po prežití prelomového dátumu mal čakať obyvateľov oboch štátov nerušený život v dvoch samostatných ale spolupracujúcich demokratických krajinách. Vlády sľubovali, že sa postarajú o spravodlivú deľbu majetku, budú napomáhať rozvíjaniu vzájomných príbuzenských, kultúrnych, komunikačných a obchodných väzieb tak, aby sa obyvatelia jednej krajiny necítili v tej druhej ako cudzinci.

Dôsledkom prípravy rozdelenia však nebola jednorazová zmena, ale dlhý vleklý sled premien a každodenných vážnych problémov v nasledujúcich rokoch. Z dohôd vládnych strán uzavretých ešte v októbri 1992, ktoré mali zmäkčiť dopady rozdelenia, mnohé nesplnili očakávania alebo sa prejavili ako nedomyslené. Niektoré vôbec nenadobudli platnosť, zákonné opatrenia realizované na oboch stranách mali často protirečivý charakter. Popri problémoch súvisiacich so štátnym občianstvom, zdravotným a sociálnym zabezpečením, školstvom, vysporiadaním majetku federácie, menou či dopravou, vystúpil do popredia aj problém delimitácie spoločných hraníc.

Republikami spoločne zriadená rozhraničovacia komisia mala v praxi porovnať katastrálne mapy, urobiť merania a pripraviť kladenie hraničných kameňov. Ňou pripravenú novú zmluvu o hranici mali po podpise vládami ratifikovať parlamenty. Proces mal byť ukončený do konca roku 1995. Konečné stanovenie hraníc – ukončené ratifikáciou ústavných zákonov o spoločnej hranici v parlamentoch oboch štátov – a prijatie zásad režimu prihraničného styku však nastalo až v lete 1997, teda takmer päť rokov od rozdelenia štátu.

Rektifikácia administratívnej hranice – politické riešenie

Vlády republík v rámci príprav rozdelenia podpísali spoločne zmluvu o vymedzení spoločných hraníc. Podľa nej boli hranice k 1. januáru1993 totožné s hranicou piatich najvýchodnejších okresov Českej republiky v línii, ktorá dovtedy formálne oddeľovala obidve časti federácie. Táto hranica teda vstúpila do

platnosti a osídlené územie preťaté hranicou sa na dlhý čas stalo územím plným nových bariér.[18]

Pri rozdelení štátu sa priamo na hraničnej línii ocitli dve kopaničiarske osady, z ktorých jedna (Sidónie v okrese Trenčín v SR v oblasti priesmyku rieky Vlára) gravitovala na Moravu, druhá (U Sabotů pri ceste zo slovenskej Senice do Veselí nad Moravou v ČR) na Slovensko. Línia hranice ich však paradoxne pričlenila na opačnú stranu. Kvôli zmiešanému vlastníctvu pozemkov pretla osady a poľnosti k nim patriace na viacerých miestach. Na cestách spájajúcich obyvateľov s ich poliami, ostatnými osadami, dedinami a mestami v údolí sa objavili pohraničné strážne búdky. Obyvatelia osád sa začiatkom roka 1993 petíciou obrátili na rozhraničovaciu komisiu a žiadali zmenu. Ministri vnútra sa v januári 1994 dohodli hranicu korigovať (spolu s dovedna 18 korekciami celej hraničnej línie a výmenami území) a odporučiť vládam osadu Sidonie pričleniť k ČR a osadu U Sabotů k Slovensku. V poslednom prípade by Slovensko ako kompenzáciu za územie, ktoré pripadlo ČR po regulácii rieky Morava, získalo 37 domov, železničnú stanicu Českých dráh a územie s rozlohou 128 ha. Občania dotknutých osád mali byť finančne odškodnení za prípadné škody. Tým, čo o to požiadajú, malo byť so štátnym príspevkom umožnené presťahovanie do susedného štátu.

Kladenie hraničných kameňov skončilo v júni 1995, zmluvu o novej hranici schválili česká a hneď aj slovenská vláda koncom roka 1995. K podpisu Zmluvy o slovensko-českých štátnych hraniciach ministrami vnútra došlo v januári 1996. Ním sa vlády oboch republík zaviazali občanom území, ktoré sa stali predmetom výmeny a ktorí prejavia záujem presťahovať sa do ČR resp. SR, finančne zabezpečiť primerané bývanie. Bezprostredne následným krokom mala byť ratifikácia zmluvy v parlamentoch republík ako podmienka na rokovania o úprave hraničného režimu – zavedenie malého pohraničného styku i podpis readmisnej dohody – a začatie procesu kompenzácie obyvateľov dotknutých oblastí.

Na Slovensku sa hranicu podarilo opatriť ústavným zákonom vo februári 1996. V Čechách sa ratifikácia zdržala, pretože v období pred parlamentnými voľbami sa politická vôľa na dohodu o otázke odstúpenia osady U Sabotů Slovensku nenašla. Hoci zmluvu o hranici sa tu podarilo schváliť v apríli 1996, prerokovanie ústavného zákona, ktorý by ju uviedol do platnosti, bolo neúspešné. Tým sa zastavil proces ďalších rokovaní so slovenskou stranou o režime na novej hranici a nebolo možné ani začať s vyplácaním kompenzácií.

Hranica sa stala predmetom otvoreného politického boja. Opozícia v českom parlamente opakovane spochybňovala spôsob delimitácie hranice i odškodnení, nastoľovala potrebu pýtať sa na súhlas občanov osady, kritizovala vládu za nepripravenosť kompenzácií postihnutým českým občanom osady. Argumentovalo

[18] RYCHLÍKOVÁ, M.: Vliv politické hranice „„ , s. 87-112. Pozri tiež staršiu prácu tejto autorky: RYCHLÍKOVÁ, M.: Důsledky rozdělení Československa na život obyvatelstva moravsko-slovenského pomezí. In: *Lidé města. Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace*, 1, 1999, s. 29-66.

Obr. 1. Podoba hranice na mape podľa zmluvy z 1996.
(Zdroj: SME, roč. 5, 26.7.1997, s. 2.)

sa kupovaním či ukradnutím vlasti, porušovaním zákona o obciach i Listiny ľudských práv, ale aj nesprávnym postupom a vyhovením slovenskej požiadavke. Petičný výbor z českej obce Javorník, do katastra ktorej osada patrila, navštívil v snahe zmeniť znenie zmluvy a zabrániť jej ratifikácii parlamentom opakovane prezidenta republiky a obrátil sa so sťažnosťou na Ústavný súd Českej republiky.

Po parlamentných voľbách a sformovaní nového českého zákonodarného zboru bola začiatkom roka 1997 zmluva v ČR ratifikovaná a v júli 1997 nadobudla platnosť. Osada U Sabotů, teraz už nazvaná U Sabotov, sa stala definitívne súčasťou SR. Jej vláda rozhodla o finančnej kompenzácii majetkovej ujmy občanom SR, o riešení infraštruktúry a komunálnej vybavenosti v súvislosti so zmenami štátnej hranice.[19] Úprava hraničného režimu na malý pohraničný styk umožňujúci obyvateľom pohraničia, hlavne vlastníkom pozemkov a rekreačných zariadení ležiacich na území druhej strany, prekračovať hranicu aj mimo colníc, nastala v auguste 1997.

Empirické zistenia I. – fakty a okolnosti zmeny hranice v osade U Sabotů

Osada U Sabotů vznikla v roku 1873 za čias Rakúsko-Uhorska na hrebeni Bielych Karpát v katastri moravskej dediny Javorník vzdialenej 6 km. Miestu sa dovtedy hovorilo Na Tomčalce, pamätníci hovoria aj o starom názve Šance, podľa stôp po opevnení z obdobia tureckých vojen. Podľa ústneho podania nášho najstaršieho respondenta z osady, narodeného v roku 1915, prvý dom osady

[19] Finančné kompenzácie sa týkali osôb, ktoré mali v osadách Sidonie a U Sabotů trvalý pobyt v čase 1.1.1993–4.1.1996 a súviseli so zabezpečením primeraného bývania v SR. Občania, ktorým vznikol nárok v zmysle tohto uznesenia vlády, dostali z okresného úradu na svoje účty sumu vo výške 200 000 Sk (dieťa 100 000). Pozri lokálny zdroj: *Kopaničiar expres*, 1, č. 43, 21.10.1997.

postavil na odkúpenom pozemku kopaničiar Prívratský. Pochádzal z kopanice Sabotova jama, patriacej k Vrbovciam, slovenskej dedine ležiacej v opačnom smere cesty v druhej doline kopca. Do 1. svetovej vojny kopanicu nazvanú podľa Sabotu, jedného zo zaťov prvého osadníka, tvorilo 5 domov stojacich v rade na hrebeni popri ceste na Myjavu. Obyvatelia sa venovali obrábaniu polí, ktorých časť bola na slovenskej, časť na moravskej strane. Vedelo sa všeobecne, že časť územia patrí moravskému Javorníku. Známe bolo aj to, že ľudia v osade sú pôvodom z Vrboviec alebo ich kopaníc.

Po 2. svetovej vojne začalo domov pribúdať, pretože ľudia z Vrboviec a okolitých kopaníc začali v období po socialistickej kolektivizácii poľnohospodárstva roľnícku prácu opúšťať a hľadať si zamestnanie vo fabrikách v neďalekých mestečkách aj na druhej strane hranice. Zárobky im postupne umožnili kúpiť pozemok a stavať aj tu, blízko výhodných komunikácií. Postupne sa osada rozrástla na asi 40 domov, jej obyvateľstvo sa začalo vďaka novým slovensko-moravským manželstvám národnostne premiešavať. Do práce sa bežne jazdilo aj do ČR. Využívala sa cesta vedúca z Vrboviec do Javorníka, na ktorú sa na hrebeni napája cesta na slovenskú Myjavu, alebo osadou prechádzajúca dráha železnice (trať Nové Mesto nad Váhom – Veselí nad Moravou) so zastávkou nazvanou Vrbovce, nachádzajúcou sa neďaleko domov. Svojho lekára, základnú školu, evanjelický i katolícky kostol či cintorín mali obyvatelia osady vo Vrbovciach. V situácii jedného štátu a s hranicou existujúcou iba na mape takémuto spôsobu života nič nebránilo.

Moment, keď sa osada 1. januára 1993 ocitla v ČR, priniesol množstvo nevídaných zvratov: na cestách vedúcich cez kopanicu vyrástli colnice a závory a už v lete 1993 obyvatelia potrebovali na prekročenie hranice občiansky preukaz s novovpísaným potvrdením o štátnom občianstve. Po oddelení meny a po zavedení nových cestovných poriadkov vo vlakoch a autobusoch museli obyvatelia na ceste do práce pri prestupovaní platiť raz českými a raz slovenskými korunami; zárobky dostávali členovia rodín v rôznych menách; v blízkej myjavskej pôrodnici sa matke z osady narodil prvý český občan, keďže bola štátnou občiankou ČR; školopovinné deti pri ceste do školy museli ukázať colníkom novovystavené vlastné pasy alebo sa smeli pohybovať cez hranicu iba s rodičmi, u ktorých boli vpísané v občianskom preukaze; v hostinci bolo treba platiť českou korunou; pre vybavenie sociálneho a zdravotného poistenia či príspevku v nezamestnanosti bolo potrebné mať udelené občianstvo tej „správnej“ krajiny atď.

Po návrhu rozhraničovacej komisie hranicu v tomto mieste rektifikovať a osadu pripojiť na Slovensko, česká vláda prisľúbila tým českým občanom, ktorí zostanú bývať v osade, finančné kompenzácie a prípadne aj príspevok na presťahovanie do ČR, ak budú chcieť odísť. Rovnako prisľúbila kompenzácie občanom slovenská vláda, pripravila tiež dotáciu pre dedinu Vrbovce, aby mohla vybudovať plynofikáciu, doplniť telefónne linky, opraviť cesty a pod. Podmienkou tohto všetkého, ale aj podmienkou vyjasnenia problémov s vlastníctvom majetku v osade, s občianstvom i dôchodkovým zabezpečením jej obyvateľov, ako aj podmienkou ukončenia prísneho režimu na hranici bolo schválenie a nadobud-

nutie platnosti zákona o hranici v oboch republikách. Na tento moment sa čakalo do augusta 1997. Život obyvateľov medzitým plynul v prakticky veľmi ťažkých podmienkach.

Mimo rámca osady sa však už skoro po návrhu na zmenu administratívnej hranice rozpútal oveľa dramatickejší dej. V osade nežijúci českí majitelia pozemkov spochybnili možnosť naďalej uplatňovať svoje vlastnícke práva a starosta Javorníka podmienil akékoľvek výdavky na údržbu a prevádzku jej vybavenosti tým, že bude vrátená ČR. Sabotovská realita sa vtedy začala skloňovať v rozličných pádoch a objavovať v masmédiách a politických súbojoch. Službu politikom poskytla predovšetkým v obdobiach pred českými parlamentnými voľbami. Rozličné protichodné vyhlásenia a argumentácie sa v českých i slovenských médiách objavovali počas celého priebehu riešenia problému s hranicou.

Problém osady U Sabotů po roku 1993 bol problémom praktickým a odhalil všetky nedôslednosti, ku ktorým došlo pri rozdeľovaní Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky na dva samostatné štáty. V záujme ľudí žijúcich na ich hranici bolo potrebné urýchlene uviesť do života politikmi dodatočne vyjednané a dohodnuté riešenie komplikácie, ktorá v dôsledku deľby nastala na území, kde žili, a vypäté pomery znormalizovať. Problém však nadobudol charakter sporu politického. Praktické problémy neriešil, často sa však v ňom objavovali termíny ako národná hrdosť, vlastenectvo či ukradnutie vlasti. Opozícia hovorila v parlamente o neúcte vlády k vlastným občanom a varovala pred odtrhnutím osady z tela krajiny, pred násilným nútením ľudí opustiť svoju vlasť. Vláda svoju nepripravenosť bránila narážkami na hrozbu skomplikovania vzťahov so Slovenskom. Radikáli v Čechách žiadali revíziu hranice, radikáli na Slovensku sa pozastavovali nad neskoro prebudeným českým patriotizmom.

Parlamentná a mediálna „hra o hranicu“ ovplyvnila i situáciu U Sabotů, v Javorníku i vo Vrbovciach. Občania v osade, pre ktorých mal problém prirodzene pragmatickú i emotívnu stránku, podpisovali v situácii neistoty petície, problematizovali svoje štátne občianstvo či miesto trvalého pobytu, medzi sebou si vyčítali ziskuchtivosť a to, že kvôli českým/slovenským peniazom zapredávajú svoj národ.

V masmédiách sa objavovali dramatické komentáre situácie na hranici, emotívne opisy krásnej prírody v častiach krajiny, o ktorú sa vedie spor, postrehy z diania na mieste narábajúce povrchnými komentármi. Správnosť politického rozhodnutia sa v nich rámcovala potrebou rýchlo stabilizovať medzištátnu hranicu, uvedomením si možnej hrozby nedemokratického vývoja na Slovensku, ohrozujúceho proces európskej integrácie atď. Akcelerácia stereotypnej argumentácie spôsobila neschválenie zákona v českom parlamente, čo malo byť zas dôkazom neschopnosti vlády.

Po ratifikácii zákona v českom parlamente obidve vlády dotknutým občanom vyplatili kompenzácie, z osady sa do Čiech odsťahovali asi dve desiatky prevažne mladých rodín a Vrbovce sa postarali o rýchle doplnenie vybavenosti

Obr. 2. Slávnostné pripojenie osady U Sabotov k Slovenskej republike dňa 25.7.1997 za prítomnosti (zľava doprava) vtedajšieho ministra vnútra SR G. Krajčiho, predsedu Národnej rady SR I. Gašparoviča a starostu obce Vrbovce J. Hromádku.
(Zdroj: SME, roč. 5, 26.7.1997, s. 1.)

svojej osady, ktorá dostala slovenský názov U Sabotov. Ako podmienka ucelenia infraštruktúry sa začala výstavba nového obchodu a hasičskej zbrojnice. V lete 1998, rok po konečnom schválení zmeny hranice odhalila obec Vrbovce v osade pamätník na revolúciu v roku 1848.[20]

Obr. 3. Na novej hranici dal vtedajší minister kultúry SR M. Hudec postaviť pamätník prvej slovenskej dobrovoľníckej výpravy z roku 1848 a v septembri 1998 ho slávnostne odhalil. Text na pomníku znie: *Na týchto miestach sa 18. septembra 1848 zhromaždili slovenskí dobrovoľníci , aby pod vedením Slovenskej národnej rady pred rozvinutými bojovými zástavami prisahali vernosť slovenskému národu a začali ozbrojený zápas za jeho slobodu.* V pozadí novopostavený objekt hasičskej zbrojnice.
(Foto: K. Popelková, október 1998.)

Informačné tabule so starým názvom osady boli zhodené a slávnostne vymenené za nové – osada bola rozhodnutím obecného zastupiteľstva opäť premenovaná. Od septembra roku 1998 sa bývalá osada U Sabotov nazýva Vrbovce, miestna časť Šance.

[20] Po potlačení maďarskej buržoáznej revolúcie v habsburskej monarchii sa na týchto miestach, na krajinskej hranici bývalého Rakúska a Uhorska, sústredila výprava ozbrojených slovenských dobrovoľníkov podporovaných Viedňou.

Obr. č. 4. 18. 9. 1998 bola rozhodnutím Obecného zastupiteľstva Vrboviec osada premenovaná podľa miestneho chotárneho názvu na Šance.
(Foto: M. Vrzgulová, október 1998.)

Empirické zistenia II : život na hranici a úloha stereotypov

Biografické rozhovory pri terénnom výskume sme tématicky orientovali na rodinný život, susedské vzťahy a zamestnanie, ako aj na spomienky a hodnotenia udalostí a sociálnych zmien spájaných s obdobiami okolo politických medzníkov 20. storočia – 1918, 1939, 1945, 1989. Našim cieľom bolo spoznať mechanizmy zabezpečovania kontinuity medziľudských vzťahov, odhaliť, ako vznik hranice zasiahol do sociálnych vzťahov na pozorovanom území a porozumieť procesom konštrukcie sociálnej identity jednotlivca v súčasnosti.

Život obyvateľov obce Vrbovce a jej kopaníc, resp. osady U Sabotů/U Sabotov sa počas celého v pamäti súčasníkov zachyteného obdobia vždy odohrával na štátnopolitickej hranici. Tá však reálne a funkčne zasahovala do ich životov ako bariéra iba v rokoch 1939–1945 a po 1. januári 1993. Väzby na Moravu mali ľudia z tohto územia celkom prirodzené i keď nie pravidelné. Dominantný rámec diania predstavovalo totiž lokálne spoločenstvo tvorené obyvateľmi Vrboviec a ich kopaníc. Spádovosť na slovenskú stranu bola pre kopanice primárna v úradnom styku, v živote náboženských spoločenstiev i generačných skupín. Podporovali ju silné rodinné zväzky a celoživotné kontakty osadníkov s rodičmi, súrodencami a inými príbuznými v slovenských dedinách či susedných kopaniciach. Do neďalekých lokalít na druhej strane administratívnej hranice pred 2. svetovou vojnou ľudia chodievali na trhy a jarmoky, za sezónnym zamestnaním, resp. službou do tamojších roľníckych hospodárstiev, mládež i na tanečné zábavy. Bežný a okolnosťami vyplývajúcimi z rozptýleného charakteru osídlenia prirodzene podmienený bol kontakt osadníkov samôt na oboch stranách hranice pri vzájomnej výpomoci pri roľníctve či chove dobytka, stavbe domov, pri výnimočných udalostiach, napr. požiaroch, a tiež vďaka príležitostnému stretávaniu sa počas sviatkov. Najsilnejšie vnímanou prekážkou výraznejšieho premiešavania obyvateľstva z oboch strán nebola národnosť, ale odlišná konfesionálna príslušnosť. Cez 2. svetovú vojnu, keď hranica vstúpila do reálnej platnosti a bola strážená, tieto kontakty neprestali, tunajší ľudia sa podmienkam prispôsobili. Vďaka povolenkám a malému pohraničnému styku ju mohli prekračovať, majitelia poľnohospodárskych pozemkov aj s mechanizmami a vozmi. Hoci hranicu

strážili a ľudí kontrolovali colníci a aj vojaci, domáci využívali svoje povolenky a ich neznalosť miestnych pomerov aj pri zakázanom prevoze tovaru, predovšetkým potravín. Dobrú orientáciu v teréne, znalosti ciest a zelených prechodov hranice, predovšetkým však rokmi zaužívané priateľské kontakty s obyvateľmi samôt na oboch stranách línie, uplatňovali ako spojky pri nelegálnom prevádzaní prenasledovaných osôb alebo celých skupín z Protektorátu Čechy a Morava do Slovenskej republiky a naopak.

Po roku 1945, keď sa obnovil spoločný štát a hranica sa opäť stala formálnou, frekvencia česko-slovenských vzťahov sa zvýšila predovšetkým vďaka dynamickej pracovnej kyvadlovej migrácii. Smerovala do priemyslených podnikov na českej strane a prejavila sa na slovenskej strane hranice pribúdaním etnicky zmiešaných manželstiev. Výpovede našich slovenských respondentov signalizujú však, že silný pocit spolupatričnosti obyvateľov obce i jej kopaníc, a zároveň národnostnej odlišnosti od obyvateľov Moravy pretrvával. Konštatovanie, že hoci lokálna príslušnosť u týchto ľudí tak v historickej perspektíve ako i v súčasnosti dominuje identifikácii s národom a štátom a že súčasne ani tieto nie sú pre jedinca bezvýznamné, považujeme za jedno z našich najvýznamnejších empirických zistení.

Podľa postrehov z terénu boli v každodennosti mikrosveta osady na hranici etnické sterotypy ako jednoznačne hodnotiace, zjednodušujúce posudzovania najbližších susedov inej národnosti alebo inej štátnej príslušnosti zastúpené nevýrazne a artikulované ojedinele. Vystupovali v aktívnej podobe spravidla ako komentáre situácie a ľudskej povahy pri osobných či susedských napätiach vyplývajúcich z času na čas z okolností bežnej existencie jedinca a jeho rodiny. Každodenný kontakt malého počtu ľudí nepodporoval vyhranenosť vzťahov a neumožňoval, aby stereotypy tvorili trvalú platformu spolužitia. Z pozície obyvateľov osady bola však po roku 1993 tak pragmatická ako aj emocionálna úroveň problémov týkajúcich sa narušenia etnických a občianskych aspektov ich identity okrem početných problémov ovplyvňovaná aj medializáciou kauzy v médiách oboch novovzniknutých štátov. Každodennú neistotu rámcovala z ich pohľadu celkom nepodstatnými súvislosťami a odpovede na životne dôležité otázky neprinášala. Čo sa týka dopadu vykresľovania udalostí prichádzajúceho „zvonka“ na ľudí, sme v teréne pozorovali rozdiely medzi dedinčanmi z Vrboviec a kopaničiarmi. Ľudia v osade boli najviac dotknutí každodennými problémami so životom na novej hranici a počas takmer piatich rokov priamo konfrontovaní s neistotou i tlakom médií. V intenzite dramatickosti prežívania a radikalizmu v hodnoteniach situácie boli však, na rozdiel od svojich spoluobčanov bývajúcich vo Vrbovciach, oveľa umiernenejší v hodnoteniach i čierno-bielom vykresľovaní celej kauzy.

Záver

Problém, ku ktorému štátnemu celku má patriť osada U Sabotů, ktorý bol horúcim v období 1993–1995, teda medzi vznikom nových štátov a rozhodnu-

tím ich vlád korigovať administratívnu hranicu, mal pre jej obyvateľov emotívnu i pragmatickú stránku. Hoci lokalita vznikla na území Moravy, osídlená bola ľuďmi slovenského pôvodu, čo dodnes rezonuje vo vedomí v osade i jej okolí (emotívna rovina). V čase rozdelenia ČSFR v osade bývali už aj obyvatelia českej národnosti, ktorí mali logicky silné väzby na Moravu, resp. na Čechy (emotívna rovina). Rovnako smerom na Moravu sa orientovali tí (bez rozdielu etnickej príslušnosti), ktorí mali na moravskom území zamestnanie (pragmatická rovina).

Prekrývanie sa kvalitatívne odlišných faktorov – príslušnosti k národu (etnický aspekt identity), resp. príslušnosti k lokalite (teritoriálny aspekt identity) s príslušnosťou k štátu (občiansky aspekt identity) – vystúpilo ako komplikácia prinajmenšom v období 1996–1997. Teda v čase, keď sa definitívna ratifikácia zmluvy o hraniciach odkladala, každodenné praktické problémy obyvateľov hranice sa hromadili a neriešili a pomery na mieste nebolo možné normalizovať.

Ľudia na hranici toto obdobie napriek množstvu vyčerpávajúcich praktických problémov prežívali pokojne. Naopak, v zrkadle politických stanovísk a mediálnych komentárov situácia práve vtedy nadobudla na dramatickosti. Správy žurnalistov vykresľovali pozadie problému zväčša zjednodušene a bez znalosti miestnych súvislostí, avšak emotívne a s odkazmi na dávnu či nedávnu minulosť. Protirečivé, z kontextu vytrhnuté výpovede obyvateľov publikované v médiách súťažili o pozornosť verejnosti oboch štátov. Čísla, udalosti a historické exkurzy, ktoré na mieste samom nemali praktický význam, naberali mobilizačnú silu v manipulovaných politických kontextoch. Účinnosť pôsobenia takéhoto obrazu skutočnosti narastala aj preto, že sa doň ako rámce úvah, naznačované predpoklady či hodnotiace postoje zapájali všeobecne známe stereotypy alebo ich parafrázy. Riešenie praktického problému sa prezentovalo ako zápas, boj, historická úloha, splnenie odvekej túžby. Samotní politici, podporovaní médiami, sa v parlamentných diskusiách i prednášaní svojich stanovísk k jednotlivým legislatívnym krokom správali ako bojovníci za práva národa. Obyvateľom „sporného“ bodu územia, ktorí reálne pre svoj každodenný život (či už napokon v jednom alebo druhom štáte) potrebovali nastolenie definitívneho právneho stavu, žiaden z nich s riešením skutočných problémov nepomáhal.

Po ratifikácii zmien hranice a nadobudnutí právoplatnosti zmluvy v oboch štátoch v júli 1997 mohli občania reálne očakávať, že sa zrealizujú vládne sľuby, ktoré im postupne prinesú úľavu. Vyplácanie kompenzácií, príspevkov na presťahovanie sa, ako aj budovanie infraštruktúry sa rozbiehali, aj keď spočiatku len pomaly. Politická aktivita však neutíchla. Žezlo symbolických, národnou hrdosťou podfarbovaných politických gest vtedy prevzala slovenská strana: osadu U Sabotů, ktorá bola k nej definitívne pričlenená, slávnostne premenovala na osadu U Sabotov; prezident republiky sa stretol s predstaviteľmi obce Vrbovce a zdôraznil, že obec historicky patriaca na územie Slovenska, je teraz vyznačená aj na jeho mape; odhalenie nových informačných tabúľ Slovenskej republiky na hranici bolo tématizované ako dar k piatemu výročiu Deklarácie o zvrchovanosti SR. Nezostalo však iba pri tom. Administratívne pripojené územie bolo po uply-

nutí roka podrobené zo strany slovenských politikov aj symbolickému osvojeniu hodnému porovnania s konaním mýtického víťaza na dobytom území. Postavením mramorového pomníka vyhláseného za významné miesto pamäti slovenského národa a definitívnou zmenou názvu kopanice bol vyslaný symbolický signál: na fakt, že tu existovala osada U Sabotů a že patrila susednému štátu, treba definitívne zabudnúť.

Z hľadiska štúdia účinnosti stereotypov využívaných v politike naša sonda potvrdzuje, že cieľom politických reprezentácií reality nie je čo najpresnejšie vykresliť podstatu jej predmetu. Ich kvalita sa meria iba ne/docielením spoločenského účinku a tým aj ne/zabezpečením spoločenského uznania producentom reprezentácie. Mikroanalýza dopadov aktivity volených predstaviteľov štátu a samospráv pri riešení problémov na osídlenej časti novovytyčovanej štátnej hranice na život tamojších ľudí svedčí o tom, že politici pred skutočným riešením problémov, upokojením situácie a snahou o spokojnosť občanov vystavených neistote, ktorú sami nespôsobili, preferujú zaujatie pozornosti voličov a iracionálne stranícke resp. štátnické záujmy.

Situácia na hranici bola voči dramatickej parlamentnej a mediálnej „hre“ zvláštnym spôsobom intaktná. Ľudia, hoci tlak vonkajších interpretácií kauzy vnímali cez médiá, nemohli z jej obsahu takmer nič použiť na riešenie svojich starostí. Operatívne a pragmaticky volili na prekonanie množstva úradných bariér stratégie spočívajúce v potvrdení alebo zmene niektorej zo svojich formálnych sociálnych príslušností. Rozhodli sa pre požiadanie o štátne občianstvo, zmenili miesto zamestnania alebo si prehlásili trvalé bydlisko. Sledovali predovšetkým praktické potreby seba a svojej rodiny, odstránenie úradnej neistoty, ekonomické zabezpečenie a čo najrýchlejšie vyjasnenie svojich perspektív. V skupine identít tunajších ľudí sa ako najstabilnejšia ukázala identifikácia etnická. Na tomto území nebola síce prvoradá, patrila však k stabilným a medzi spoluobčanmi všeobecne známym parametrom každého jednotlivca odvodzovaným od jeho pôvodu. Hoci zaťažovaná latentnými a v médiách opakovane pripomínanými stereotypmi, apelovaním na národnú hrdosť či vlastnenectvo, nebola na skúmanom mieste spochybňovaná a nestala sa predmetom individuálneho kalkulovania ani v najvyhranennejších momentoch. Situácia, v ktorej boli obyvatelia hranice nútení svoju individuálnu príslušnosť a príslušnosť k štátu spochybniť, revidovať príp. manifestačne deklarovať, sa podľa našich zistení neukazuje ako trvalá alternatíva každodenného života. Jej vyhrotenosť pomáhajú prekonať zaužívané mechanizmy lokálnych sociálnych vzťahov, podieľajúce sa zásadným spôsobom na identifikačnom procese jednotlivca.

Forget the Sabot settlement! : People at the New State Border – Everyday Life and Politics

KATARÍNA POPELKOVÁ – MONIKA VRZGULOVÁ

The authors of the study focus on the situation of people living at the Czech-Slovak border following the split of the common state in 1993. Through an analysis of empirical data obtained by qualitative field research (individual level) and analysis of printed and electronic media (level of political representations), they have sought functional mechanisms of life in the borderland at the time of temporary uncertainty concerning the social identity of those living in the region. The authors have also tracked the argumentation of politicians who make decisions on the fate of the borderland population.

ŠTÚDIE K ČESKO-SLOVENSKÝM VZŤAHOM A ČESKÝM A SLOVENSKÝM DEJINÁM

Ed.: Vladimír Goněc

PÁLFFYOVCI V SLUŽBÁCH HABSBURGOVCOV V 18. STOROČÍ

DANIEL HUPKO

Uhorské kráľovstvo bolo od roku 1526 do roku 1683 takmer nepretržite ohrozené osmanskými vpádmi a krajina vynakladala obrovské úsilie na odvrátenie expanzie Osmanskej ríše. Po moháčskej bitke zostalo Uhorsko ochromené v cirkevnej, hospodárskej i politickej sfére a uvoľnila sa cesta zápasu o moc a trón medzi Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským. Práve v tomto období sa do popredia dostáva nová generácia uhorskej šľachty, ktorá si postavenie vybudovala na svojej oddanosti habsburskému rodu. K nej patrili okrem Pálffyovcov i Nádasdyovci, Révayovci, Illésházyovci, Esterházyovci a ďalší,[1] ktorí postupne utvorili veľmi úzku skupinu magnátov zloženú asi zo 155 rodov patriacich k vysokej šľachte. V ich držbe bolo 40 % uhorskej pôdy.[2] V priebehu 17. storočia získala väčšina z nich grófsky titul a zaradila sa k popredným rodom podunajskej monarchie.[3]

Svoju pevnú pozíciu medzi uhorskou šľachtou, ktorú začal v druhej polovici 16. storočia systematicky budovať Mikuláš Pálffy (1552–1600), známy bojovník proti Osmanom, a na upevňovaní ktorej v službách Habsburgovcov pracovali i jeho potomkovia, si rod Pálffyovcov udržal až do začiatku 18. storočia.[4] V jeho priebehu význam rodu kulminoval – Pálffyovci sa definitívne zaradili

---

1 Spôsob vytvárania novej spoločenskej elity prevzali Habsburgovci od svojich predchodcov na tróne – Jagellovcov. Tento nástroj dokázali účinne využívať vo svoj prospech a budovali tak skupinu sebe zaviazaných magnátov, o ktorú opierali svoju vládu v Uhorsku. Podrobnejšie v: PÁLFFY, G.: Baróni a magnáti v Uhorskom kráľovstve v 16. storočí. In: *Forum historiae*, 4, 2010, č. 2 *[online]*. *Dostupné na internete:* <http://www.forumhistoriae.sk/main/texty_2_2010/palffy.pdf>. K tejto problematike pozri aj: BŮŽEK, V. – PÁLFFY, G.: Integrace šlechty z českých a uherských zemí ke dvoru Ferdinanda I. In: *Český časopis historický*, 101, 2003, s. 542-581.

2 ČAPLOVIČOVÁ, K.: Uhorská šľachta v 18. storočí. In *Historický časopis*, 51, 2003, s. 300.

3 WINDISCH-GRAETZ, V.: Der ungarische Adel (in der Zeit 1815–1914). In: *Études Danubiennes*, 7, 1991, s. 116.

4 Dejiny pálffyovského rodu nie sú zatiaľ monograficky komplexne spracované, v poslednom období však ich výskum naberá na intenzite. I napriek tomu je ale poznanie dejín tohto rodu stále fragmentárne a nie všetkým obdobiam je venovaná rovnaká miera pozornosti. Prierez tém, ktorú sú v centre pozornosti bádateľov, poskytujú najmä tri publikácie: MALEČKOVÁ, K. (ed.): *Pálfiovský rod – dejiny, osobnosti, stavebné aktivity, mecenášstvo a zbierky*. Bojnice 2000, 69 s.; FUNDÁRKOVÁ, A. – PÁLFFY, G. (eds.): *Pálfiovci v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu*. Bratislava 2003, 151 s.; HUPKO, D. – JANÁČKOVÁ, Ivana – TIHÁNYI, J.: *Koniec starých čias. Poslední Pálfiovci na hrade Červený Kameň 1848 – 1948*. Komárno 203 s.

medzi najvýznamnejšie a najvplyvnejšie aristokratické rodiny. Jednotliví členovia rodu získali obrovský osobný vplyv, ktorý dokázali uplatniť vo svoj prospech i v prospech panovníckej rodiny, na strane ktorej vždy neoblomne stáli. Napriek tomu doteraz slovenská historiografia tejto otázke nevenovala systematickú pozornosť. V historickej literatúre týkajúcej sa obdobia 18. storočia sa jednotliví členovia rodu, ktorí v tomto období zastávali významné dvorské, krajinské či vojenské funkcie, spomínajú kontextovo. Vystupujú však zväčša pod označením gróf Pálffy alebo i s uvedením krstného mena – Mikuláš, Ján alebo Leopold. Ide však o krstné mená, ktorá patria v pálffyovskom rode k tradičným a najčastejšie sa vyskytujúcim – v každej z generácií jednotlivých vetiev a línií sa tieto mená vyskytli aspoň raz. Napriek tomu, že sú jednotliví členovia rodu prítomní na stránkach špecializovaných štúdií, monografických či syntetických diel, vzhľadom na vysokú periodicitu týchto krstných mien, zostávajú ich nositelia v určitej anonymite alebo jednoducho všetci nositelia toho istého krstného mena, ktorí žili v tom istom čase, splývajú do jednej osoby.[5]

Naším cieľom je preto podať charakteristiku rodu Pálffyovcov v rokoch 1711–1792 s dôrazom na nimi zastávané posty na dvore, v armáde či v krajinskej správe. Chceme ich systematizovať, usúvzťažniť a zatriediť do rodových vetiev či línií, ktorých boli súčasťou. Nazdávame sa, že práve takto sa nám podarí vyviesť jednotlivých členov rodu Pálffyovcov, ktorí v nami sledovanom období pôsobili v službách Habsburgovcov, z anonymity a poukázať na ich doterajšie neoprávnené, i keď isto neúmyselné opomínanie a skrývanie pod všeobecným označením gróf Pálffy.[6]

Búrlivé 17. storočie

V období reformácie a stavovských povstaní bola uhorská aristokracia rozdelená na dva konfesionálne tábory – katolíkov a protestantov – pričom na strane vládnucej dynastie stáli najmä katolícke rody. Preto bolo v záujme Habsburgovcov, aby na stranu katolicizmu prešlo čo najviac rodín. Šľachta však politicky lavírovala a často menila svoj postoj voči dynastii podľa svojich aktuálnych záujmov.[7] Svoj podiel na rezervovanom postoji Habsburgovcov k uhorskej šľachte mali i protihabsburské stavovské povstania, v ktorých sa otvorene angažovali predstavitelia niektorých významných a zámožných uhorských rodov. Prirodze-

---

[5] Preto sme sa v záujme ich jednoznačnej rozlíšiteľnosti a pre lepšiu orientáciu v množstve osôb s rovnakým prvým krstným menom rozhodli v texte v prípade Pálffyovcov používať druhé krstné meno. Zároveň v záujme jednoduchej orientácie v príbuzenských vzťahoch jednotlivých členov rodu prikladáme i grafické znázornenie príbuzenských vzťahov medzi staršou a mladšou vetvou a troma líniami staršej vetvy rodu. Za vypracovanie grafického znázornenia ďakujeme Mgr. Ivane Janáčkovej.

[6] Za cenné pripomienky k obsahu a štruktúre textu ďakujem PhDr. Eve Kowalskej, DrSc. a Mgr. Gabriele Dudekovej, PhD.

[7] ČAPLOVIČOVÁ, K.: Uhorská ..., s. 297.

ným dôsledkom bola nedôvera panovníckej dynastie k uhorskej šľachte ako celku. Celá druhá polovica 17. storočia sa prakticky kryje s vládou Leopolda I. (1640–1705). Jeho panovanie bolo v Uhorsku poznačená neustálymi vojnami s Osmanmi, protihabsburskými povstaniami a rekatolizačnými snahami, ktoré mali protestantskú šľachtu priviesť do lona katolíckej cirkvi. Leopoldovo panovanie možno nazvať obdobím konsolidácie: i za cenu mnohých ústupkov a kompromisných riešení sa mu darilo udržať rebelujúce uhorské stavy na uzde a viac-menej na svojej strane. Súčasne viedol vojny proti Osmanskej ríši – na tomto poli bola jeho snaha korunovaná v roku 1683 veľkolepým víťazstvom pri Viedni, ktorým zlomil moc Osmanov v strednej Európe.[8]

V roku 1687 uhorské stavy na bratislavskom sneme uznali Habsburgovcov v mužskej línii za dedičných kráľov Uhorska a zrušili 31. článok Zlatej buly Ondreja II. z roku 1222, ktorý zakotvoval právo odporu šľachty voči panovníkovi v prípade obmedzovania alebo nerešpektovania šľachtických slobôd a výsad zo strany uhorského kráľa.[9] Tento právny akt ako ústretový krok uhorskej šľachty, ktorým uznala po desaťročiach odporu katolíckych Habsburgovcov za dedičných panovníkov v Uhorskom kráľovstve, možno považovať za prvý krok vedúci k zmene vzťahu panovníckeho rodu k Uhorsku.

Od začiatku osemdesiatych rokov 17. storočia prichádzalo k postupnej generačnej výmene elít. Leopoldovými radcami, ktorí mali významný vplyv i na smerovanie Uhorska, boli šľachtici z českej a rakúskej časti monarchie. Jedinými zástupcami uhorskej časti ríše pohybujúcimi sa v tesnej blízkosti cisára boli dvaja Uhri. Jedným bol magnát Pavol Esterházy (1635–1713), predstaviteľ lojálnej uhorskej šľachtickej rodiny, ktorý od roku 1681 zastával post uhorského palatína. Druhý z nich, kaločský a neskôr ostrihomský arcibiskup a kardinál Leopold Kollonich (1631–1707)[10] bol na začiatku deväťdesiatych rokov na vrchole svojej moci: ako štátny minister Leopolda I. presadzoval cisársky absolutizmus a líniu tvrdej centralizácie.[11] Jeho snaha prinášala ovocie. Na prelome 17. a 18. storočia nastala kvalitatívna zmena v spôsobe života i orientácii uhorských privilegovaných vrstiev: do popredia sa dostáva silná vrstva magnátov, ktorí získavajú významné funkcie v uhorskom politickom živote a vďaka svojmu prohabsburskému presvedčeniu i na viedenskom dvore. V prvej dekáde 18. storočia príklon uhorských šľachticov na stranu Habsburgovcov potvrdilo i úspešné ukončenie posledného stavovského povstania, na čele ktorého stál František II. Rákoczi.[12]

---

8 WHEATCROFT, A.: *Nepriateľ pred bránami. Habsburgovci, Osmanská ríša a bitka o* Európu. Bratislava s. 166-187.

9 KOHÚTOVÁ, M.: Politicko-hospodárska situácia v Uhorsku pred Onódskym snemom. In: KOVAČKA, M. – AUGUSTÍNOVÁ, E. (eds.): *Memorialis – historický spis slovenských stolíc*. Martin 2008, s. 21.

10 EVANS, R.: *Vznik habsburské monarchie 1550–1700*. Praha 2003, s. 165-166.

11 KOHÚTOVÁ, M.: Politicko-hospodárska ..., s. 22.

12 K problematike posledného stavovského povstania a k osobnosti jeho vodcu vyšlo mnoho štúdií a prác slovenských autorov, za všetky napr.: MRVA, I.: Povstanie Františka II. Rákociho

Ešte predtým však bol 13. júna 1707 na sneme v Onóde prijatý zákon o detronizácii Habsburgovcov, ktorý zrušil ustanovenie z r. 1687 o dedičnosti uhorskej koruny v habsburskom rode, zbavil kráľa Jozefa I. (1678–1711) trónu, vyhlásil interregnum a nezávislosť krajiny.[13] Reakciou prohabsbursky orientovaných stavov bolo v novembri 1707 rokovanie v Bratislave, ktoré podnietil ostrihomský arcibiskup Kristián August Saský (1666–1725).[14] Jozef I. následne zvolal do Bratislavy na 29. februára 1708 rokovanie uhorského snemu, na ktorý sa dostavili prívrženci kráľa. Títo potvrdili dedičnosť kráľovského titulu po meči v rode Habsburgovcov, žiadali však i rešpektovanie ústavných slobôd. Spomedzi magnátskych rodov sa na sneme zúčastnili príslušníci rodov Pálffy, Illésházy, Batthyány, Nádasdy, Erdődy, Koháry, Széchényi či Zichy – teda členovia rodov, ktoré boli už od moháčskej bitky tradične orientované na Viedeň.[15] Práve zástupcov týchto rodov, ktoré v krízovom období preukázali vernosť Habsburgovcom, nachádzame počas celého 18. storočia vo významných dvorských, vojenských i krajinských funkciách. Symbolickým vyjadrením nového pomeru panovníckej dynastie k uhorskej šľachte bola po ukončení Rákocziho povstania v roku 1711 i skutočnosť, že kuruci skladali prísahu vernosti do rúk nového uhorského kráľa, ktorým sa po smrti svojho staršieho brata stal Karol III. (1685–1740).[16] Kvalitatívne nové obdobie vzájomných vzťahov medzi Uhorskom a Viedňou tak bolo spečatené i nástupom nového panovníka na uhorský trón. Cisár a kráľ Jozef I., starší brat Karola III., totiž zomrel 17. apríla 1711 na kiahne a satmársky mier, ktorým bolo povstanie definitívne ukončené, bol podpísaný až 30. apríla 1711.[17]

v rokoch 1703 – 1711 na Slovensku. In: *290. výročie bitky pri Trenčianskej Turnej*. Trenčianska Turná 2000, s. 24-52; NOVÁKOVÁ, V: Povstanie Františka II. Rákociho na Matúšovej zemi. In: *Archivum Sala*, 1, 2004, s. 121-126; DUCHOŇ, J.: *František II. Rákoczi a jeho Košice*. Košice 2005; MRVA, I.: Povstanie Františka II. Rákociho. In SEGEŠ, V. – ŠEĎOVÁ, B. (eds.): *Neďaleko od Trenčína... Pamätnica k 300. výročiu bitky pri Trenčianskej Turnej*. Trenčianska Turná – Bratislava 2008, s. 63-85.

13 KÓNYA, P.: Onódsky snem v kontexte udalostí povstania Františka II. Rákocziho. In: KOVAČKA, M. – AUGUSTÍNOVÁ, E. (eds.): *Memorialis – historický spis slovenských stolíc*. Martin 2008, s. 38.

14 Uhorský prímas pochádzal z dynastie Wettinovcov: bol bratancom saského kurfirsta a poľského kráľa Augusta II. Silného (1666–1725). Obaja konvertovali z protestantizmu na katolícku vieru, čím dynastia Wettinovcov opäť získala dôveru európskych katolíckych štátov. Viac pozri v: EVANS, R.: *Vznik* ..., s. 326-327.

15 PACH, Zs.: Význam odboja Františka Rákocizho II. v zápase za nezávislosť Uhorska. In: MÉSÁROŠ, Július (ed.): *Kapitoly z uhorských dejín*. Bratislava 1952, s. 147.

16 Poradové číslovky za krstným menom uhorského kráľa Karola III., ktoré sa viažu k jeho ďalším panovníckym titulom, môžu byť mätúce: ako španielsky kráľ vládol pod menom Karol III., ako český kráľ Karol II. a Karol VI. ako rímsko-nemecký cisár.

17 Kurucké pluky prisahali vernosť hneď v deň podpísania satmárskeho mieru vtedy už dva týždne mŕtvemu Jozefovi I. Po ratifikácii mieru museli kuruci zložiť prísahu opätovne – do rúk Jozefovho nástupcu Karola III. Podrobnejšie pozri: DANGL, V. – KOPČAN, V.: *Vojenské dejiny Slovenska, II., 1526 – 1711*. Bratislava 1995, s. 208.

Uhorská aristokracia na vzostupe

Po podpise satmárskeho mieru stála uhorská šľachta na prahu obdobia, ktoré jej otváralo možnosti nového spoločenského vzostupu. Na počiatku 18. storočia možno uhorských magnátov prirovnať k britskej aristokracii, ktorá sa neskôr stala neúnavne napodobňovaným vzorom vysokej šľachty celej habsburskej ríše. Styčné body uhorskej a anglickej vysokej šľachty možno nájsť napr. v prísnom vymedzení hraníc medzi jednotlivými stupňami šľachtictva, hoci pred zákonom si boli všetci uhorskí šľachtici rovní, či išlo o kniežа alebo prostého zemana.[18] Všetkých uhorských šľachticov spájali rovnaké privilégiá, už v 18. storočí môžeme ale hovoriť o aristokracii (magnátoch), ktorá je hlbokou priepasťou oddelená od ostatných členov šľachtickej spoločnosti. Táto deliaca línia sa zakladala na rozsahu pozemkového vlastníctva, ktoré oddeľovalo tzv. dobrú šľachtu (aristokraciu) od šľachty chudobnej (zemanov a bezzemkov).[19] Krajinské a dvorské úrady zastávali predovšetkým príslušníci aristokracie, zemanom boli vyhradené najmä nižšie posty v stoličnej správe. Počtom boli však nemajetní šľachtici v prevahe. V poslednej tretine 18. storočia možno tento pomer v Uhorsku vyjadriť nasledovne: šľachtu tvorilo 100 rodín tvoriacich aristokraciu, zemianskych rodín bolo 700 až 800.[20]

Na počiatku 18. storočia boli v Uhorsku najvýznamnejším magnátskym rodom Esterházyovci, ktorých konkurentmi v rozsahu pozemkového vlastníctva boli Batthyányovci, Pálffyovci a Nádasdyovci.[21] Esterházyovskú dominanciu nielen rozsahom majetku, ale i počtom členov, ktorí zastávali od 16. do 19. storočia úrady hlavných županov v Uhorsku, potvrdzuje ich prvenstvo v tejto oblasti: Zoltán Fallenbüchl uvádza, na tomto poste pôsobilo 31 Esterházyovcov.[22] Úspešný batthyányovský príbeh začal uzatvorením vhodného sobáša: chorvátsky bán Adam Batthyány (1662 – 1703) sa oženil s Eleonórou Strattmannovou, dcérou rakúskeho kancelára.[23] Cesta Pálffyovcov a Nádasdyovcov na výslnie moci bola sprvu spoločná: rábsky hrdina Mikuláš Pálffy (1552 – 1600) a čierny beg František Nádasdy (1555 – 1604) boli v období tzv. pätnásťročnej vojny významnými

---

18 LIEVEN, D.: *The Aristocracy in Europe, 1815–1914*. Basingstoke 1992, s. XIV.

19 VAJDA, M. F.: Sepětí s půdou a identita uherské šlechty v 18. století. In: *Opera historica*, 13, 2009, s. 77.

20 BALÁZS, É.: *Hungary and the Habsburgs 1765–1800. An Experiment in Enlightened Absolutism.* Budapest 1997, s. 111.

21 EVANS, R.: *Vznik* ..., s. 282.

22 K tomuto počtu treba prirátať ešte troch prelátov. Viac pozri: FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főispánjai. Die Obergespane Ungarns. 1526–1848*. Budapest 1994, s. 35.

23 Richard Evans ho označuje za: „jeden z najokázalejších zväzkov pôvodu a intelektu v habsburských dejinách." Toto označenie je skutočne priliehavé a výstižné: ich starší syn Ľudovít sa v roku 1751 stane uhorským palatínom, mladší Karol bude pôsobiť ako vychovávateľ korunného princa Jozefa, neskoršieho cisára Jozefa II. a získa kniežací titul. Vnuk Jozef v roku 1776 dosiahne na stolec ostrihomského arcibiskupa. EVANS, R.: *Vznik* ..., s. 282.

vojenskými veliteľmi a obaja svoje pozície posilnili sobášmi s bohatými dedičkami – Pálffy s Máriou Fuggerovou a Nádasdy s Alžbetou Báthoryovou. Ich synovia potvrdili vzájomné priateľstvo otcov sobášom svojho potomstva.[24] Čoskoro sa ale ich cesty dramaticky rozchádzajú. Zatiaľ, čo ďalšia generácia Pálffyovcov zastávala významné dvorské úrady, jediný syn Pavla Nádasdyho, krajinský sudca František Nádasdy, bol ako jeden z organizátorov Wesselényiho sprisahania proti Leopoldovi I. v roku 1671 vo Viedenskom Novom Meste spolu s ďalšími dvoma sprisahancami odsúdený na konfiškáciu majetku a popravený.[25] Hoci maslo na hlave Nádasdyovci dlho nenosili a ich vierolomnosť bola odčinená prekvapivo rýchlo,[26] už sa nikdy netešili takej priazni panovníka ako ultralojálni Pálffyovci.[27]

Po porážke povstania Františka II. Rákocziho v roku 1711 odchádzajú z dejinného javiska dovtedy významné magnátske rody. Wesselényiovci, Zrínyiovci (Zrínski) či Rákocziovci sa stiahli do ústrania a prišlo opäť, podobne ako po bitke pri Moháči v roku 1526, k výmene spoločenskej elity. Habsburgovci uprednostňovali novoetablované šľachtické rodiny a cielene budovali internacionálnu aristokratickú spoločnosť oddanú panovníckej dynastii. Nové rody, ktoré sa dostali do popredia, napr. Grassalkovichovci alebo Károlyiovci, nenadviazali na protihabsburskú opozičnú tradíciu a dovtedajší spôsob myslenia uhorských magnátov im bol úplne cudzí.[28] Dvere na panovnícky dvor vo Viedni však zostali otvorené i pre dávnejšie etablované rody: ak ale chceli naďalej pôsobiť v službách panovníka, museli sa prispôsobiť zmeneným podmienkam. Karol III. bol totiž pri obsadzovaní úradov v Uhorsku obozretný a v prípade, že kandidát nebol na funkciu „vhodný," nechal funkciu radšej neobsadenú.[29]

Napriek urputnej snahe Habsburgovcov o absolútne ovládnutie uhorského územia a jeho začlenenie do centralizovanej monarchie spravovanej z Viedne ako

---

[24] Starší syn palatína Pavla Pálffyho Ján Anton (1642 – 1694) sa v roku 1668 oženil s vnučkou Pavla Nádasdyho Annou (? –1683) . Podrobnejšie k okolnostiam tohto sobášu v: HUPKO, D.: K otázke vzájomného vzťahu Pálfiovcov a Malaciek. In: VRABLEC, P. (ed.): *Malacky a okolie, 3. História*. Malacky 2010, s. 94.

[25] K okolnostiam sprisahania a popravy jeho aktérov pozri napr.: DANGL, V.: *Bitky a bojiská v našich dejinách*. Bratislava 2005, s. 159-160.

[26] Už vnuci popraveného Františka Nádasdyho zastávali významné úrady: Leopold sa stal v roku 1746 kancelárom a jeho mladší brat František v roku 1756 chorvátskym bánom. Citované podľa: FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai*. Budapest 1988, s. 76, 99; NAGY, I.: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. N – Ö*. Pest 1861, s. 19-20.

[27] EVANS, R.: *Vznik* ..., s. 283. Pálffyovcov skutočne nenachádzame na strane odporcov proti Habsburgovcom v žiadnom z protihabsburských povstaní či opozičných hnutí.

[28] ČAPLOVIČOVÁ, K.: Uhorská ..., s. 305.

[29] Ako príklad takéhoto prístupu Z. Fallenbüchl uvádza, že úrad hlavného župana v Báčsko-bodrockej stolici zostal po smrti Mareka Cobora (Czobor) v rokoch 1728–1746 neobsadený. Uchádzačov na posty hlavných županov posudzovala nielen uhorská dvorská kancelária, ale od roku 1730 o nich rokovala aj ministerská konferencia pod predsedníctvom princa Eugena Savojského, hoci inak nemala do uhorských záležitostí právo vôbec zasahovať. FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főispánjai* ..., s. 39.

zo sídelného mesta vládnucej dynastie a hlavného mesta celého súštátia, sa im tento cieľ nepodarilo do začiatku 18. storočia naplniť. Aj neskôr, napriek tomu, že sa Uhorsko stalo stabilnou súčasťou ríše pod vládou rakúskych Habsburgovcov, si táto časť monarchie zachovávala väčšiu či menšiu mieru autonómie a uhorská šľachta neoblomne trvala na rešpektovaní svojej pozície ako jedinej reprezentantky Uhorského kráľovstva a hájila svoj podiel na zákonodarnej moci v Uhorsku. Na začiatku vlády Karola III. bola jeho moc ako uhorského kráľa pomerne stabilizovaná, čo bolo výsledkom porážky posledného stavovského povstania. Aj Karol nasledoval príklad svojich predchodcov a chcel prostredníctvom uhorskej šľachty vo väčšej miere integrovať Uhorské kráľovstvo do hospodárskeho a politického rámca krajín pod svojou vládou. Vedel však, že centralizačné snahy musí presadzovať obozretne a pomaly.[30] Detailnejší pohľad na panovnícku moc v Uhorsku ale ukazuje, že vláda Habsburgovcov spočívala v skrytom kompromise, ktorý bol prienikom záujmov dynastie, katolíckej cirkvi a magnátov (aristokracie). Moc v Uhorsku sa koncentrovala v rukách magnátov, ktorých moc stála na ich dominantnom spoločensko-ekonomickom postavení. Týchto odhadom 30 – 40 magnátskych rodov ovládalo najvyššie úrovne krajinskej a stoličnej správy a drvivá väčšina z nich bola úspešným pôsobením rekatolizácie katolícka. Práve oni boli garantmi politického režimu v Uhorsku, ktorý sa ich pôsobením nezvrhol ani na feudálnu anarchiu, ani na centralizovaný absolutizmus, o ktorý sa Habsburgovci usilovali. R. Evans zdôrazňuje, že Habsburgovci získali presne toľko dôvery uhorských aristokratických rodov, koľko potrebovali na to, aby svoju vládu v Uhorsku stabilizovali.[31] Zdalo by sa, že po vyhnaní Osmanov z Uhorska a potlačení Rákocziho povstania v roku 1711 nič nebránilo tomu, aby Karol III. pozíciu svojho rodu v Uhorsku postupne upevňoval a v čase mieru položil stabilné základy centralizmu. Karol na trón nastúpil v dobe vojny, vojnové časy boli kulisou celej jeho vlády a podnetom na vypuknutie novej vojny bola nakoniec aj jeho smrť.[32] Jeho vláda bola nakoniec radom politických kompromisov. V záujme uchovania vlády v rukách svojich potomkov bol nútený pristúpiť na väčšie či menšie ústupky a vykonať viaceré politické gestá, ktorými na svoju stranu získaval podporu pre svoju staršiu dcéru, ktorá mala v prípade nenarodenia mužského potomka prevziať nedeliteľnú vládu nad krajinami rakúskych Habsburgovcov.

---

30 SEGEŠ, V. et al.: *Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov*. Bratislava 2003, s. 247.

31 EVANS, R.: *Vzni*k ..., s. 281 a 305. Tu vidíme rozpor: Evans spomína 30 – 40 magnátskych rodín, ktoré v prvej polovici 18. storočia ovládali dôležité krajinské a stoličné posty. É. Balázs hovorí na druhej strane o stovke rodín, ktoré tvorili v poslednej tretine 18. storočia uhorskú šľachtickú elitu (pozri pozn. č. 20). Podľa nášho názoru je tento významný rozdiel spôsobený pasivitou niektorých rodov, ktoré sa významnejšie v dvorských či stoličných funkciách neangažovali. Práve Evansom spomínané magnátske rody vytvorili jadro uhorskej aristokracie, zatiaľ čo Balázs v tomto chápaní problému hovorí o celej vyššej šľachte.

32 VÁCHA, Š. et al.: *Karel VI. a Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723*. Praha-Litomyšl 2009, s. 17.

Pálffyovci na počiatku 18. storočia

Aká bola pozícia Pálffyovcov na začiatku druhého desaťročia 18. storočia? Už začiatok vlády Karola III. bol pre dvoch členov rodu neočakávane dramatický a mohol mať pre celý rod fatálne následky. Po neočakávanom skone Jozefa I. sa regentkou ríše na jeho prianie stala jeho matka, cisárovná Eleonóra Falcko-neuburská (1655–1720), tretia manželka Leopolda I. Vládkyňou krajín pod vládou Habsburgovcov sa tak na prechodnú dobu stala 56-ročná cisárovná-matka, ktorá bola už šesť rokov vdovou.[33] Jej energia, akou sa chopila vlády v čase, keď sa jej mladší syn Karol nachádzal na ceste zo Španielska do Viedne, mnohých prekvapila. Eleonóra vedela, že jej vláda nebude dlhá – nebola totiž žiadnym politickým nováčikom. Jedinými osobami, ktoré nepriazeň cisárovnej-matky počas jej niekoľkomesačnej vlády zasiahla skutočne citeľne, bola kontesa Mária Anna (Marianna) Pálffyová (? –1756) a jej otec Ján Bernard Pálffy (1663–1751), hlavný veliteľ vojsk v Uhorsku.[34] Mŕtvy cisár Jozef I. nebol vzorným manželom – jeho manželka Amália Brunšvicko-lüneburská (1673–1742) musela trpieť jeho milostné dobrodružstvá. Cisár vystriedal niekoľko favoritiek, ktoré v čase, keď sa tešili z jeho náklonnosti, žili na viedenskom dvore. Pomerne dlho sa jeho priazni tešila práve dcéra cisárskeho generála Jána Bernarda Pálffyho.[35] Nevedno, aký bol postoj grófa Pálffyho k pomeru svojej najstaršej dcéry s cisárom. Je možné, že ho považoval za prostriedok posilnenia svojej pozície na cisárskom dvore. Určite ho ale prekvapil rázny zásah regentky, ktorá sa netajila nenávisťou k poslednej milenke svojho staršieho syna. Generál Ján Bernard Pálffy sa tak práve vo chvíli najvyššieho triumfu, ktorým rokovania o satmárskom mieri preňho boli, ocitol v nemilosti najvyšších kruhov a objektom dvorských intríg.[36] Umierajúci Jozef I. na smrteľnej posteli manželke Amálii sľuboval, že ak prežije, vykáže z dvora kontesu Pálffyovú a spolu s ňou i svoje ostatné metresy. Márii Anne dokonca vrátil jej milostné listy.[37] Po Jozefovej smrti ju prinútila matka zosnulého cisára vrátiť nielen všetky šperky a dary, ktoré od cisára dostala, ale i osobnú bielizeň. Zároveň ju navždy vykázala z Viedne.[38] Nepriazeň cisárovnej matky neminula ani Jána Bernarda Pálffyho – jeho vynútenej rezignácii na všetky zastávané funkcie zabránil iba včasný zásah nového panovníka.[39] V záujme upokojenia situácie

---

33 KLUBERT, T.: Siegbert Heister a Ján Pálfi – víťazi trenčianskej bitky. In: SEGEŠ, V. – ŠEĎOVÁ, B. (eds.): *Neďaleko*..., s. 140.

34 VLNAS, V.: *Princ Evžen Svojský. Život a sláva barokního válečníka*. Praha-Litomyšl 2001, s. 429.

35 SEGEŠ, V. et al.: Kniha ..., s. 240.

36 KLUBERT, T.: Siegbert Heister..., s. 140.

37 VLNAS, V.: *Princ* ..., s. 410.

38 Viac pozri v: BÁNKÚTI, I.: Pálffy János (1663–1751). In RÁCZ, Á. (ed.): *Nagy képes millenniumi arcképcsarnok. 100 portré a magyar történelemből*. Budapest 2002, s. 131; VLNAS,V.: *Princ Princ* ..., s. 429.

39 KLUBERT, T.: Siegbert Heister..., , s. 140.

ešte v roku 1711 gróf Pálffy svoju najstaršiu dcéru vydal. Jej manželom sa stal šľachtic hodný jej postavenia nielen ako grófky a dcéry cisárskeho vojenského veliteľa, ale i bývalej milenky rímsko-nemeckého cisára a uhorského a českého kráľa. Stal sa ním 66-ročný vdovec a najvyšší sudca Českého kráľovstva, gróf František Přehorovský (1645–1723).[40]

Pálffyovci vstúpili do 18. storočia s čistým štítom – ak teda nerátame škandál s vykázaním Márie Anny Pálffyovej z panovníckeho dvora – počas stavovských povstaní stáli vždy na strane panovníka z rodu Habsburgovcov a hájili jeho záujmy. Počas vlády Karola III. svoje lojálne stanovisko potvrdili a upevnili svoje pozície vo viedenskej dvorskej spoločnosti.

Začiatok mocenského vzostupu Pálffyovcov počas vlády Karola III.

Svoj záujem o získanie Uhorska na svoju stranu vyjadril Karol III. i tým, že po svojom návrate do Viedne prijal ako druhú uhorskú kráľovskú korunu.[41] S veľkou úľavou uhorská šľachta prijala i skutočnosť, že 15. apríla 1712 bola do Bratislavy po deviatich rokoch privezená svätoštefanská koruna, ktorá bola počas povstania Františka II. Rákocziho uložená vo Viedni.[42] Po privezení bola koruna ihneď bezpečne uložená v Korunnej veži Bratislavského hradu. Prvým strážcom uhorskej koruny bol vtedy gróf Mikuláš Jozef Pálffy st. (1657–1732), starší brat Jána Bernarda Pálffyho, ktorého dcérine ľúbostné dobrodružstvá takmer stáli kariéru.[43]

Pre celú vládu Karola III. je charakteristická snaha o zabezpečenie nástupníctva na trónoch pod vládou Habsburgovcov: rakúskom, uhorskom a českom. S rímsko-nemeckou cisárskou korunou veľmi počítať nemohol, lebo na tento trón nemohla zasadnúť žena. Karol III. si ako posledný mužský člen svojho rodu uvedomoval dôsledky, ktoré by spôsobila jeho smrť bez potomka, ktorý by mohol po ňom právoplatne prevziať vládu. Mal v čerstvej pamäti nedávne udalosti, ktoré

---

40 Porovnaj: VLNAS, V.: *Princ* ..., s. 429, NAGY, I.: *Magyarország ... P – R*. Pest 1862, s. 61; URFUS, V.: Nejvyšší zemský sudí František Karel Přehořovský, barokní velmož, právník a ekonom v Čechách na počátku 18. století. In: *Právněhistorické studie*, 31, 1990, s. 201.

41 Do Viedne, v ktorej Karol trvale sídlil od roku 1712, sa vrátil už ako rímsko-nemecký cisár – korunovaný bol počas svojho návratu z Madridu do Viedne. Svätováclavskú korunu prijal až v roku 1723. Porovnaj: SEGEŠ, V.et al.: *Kniha* ..., s. 247; VÁCHA, Š. et al.: *Karel VI.* ..., s. 188-204.

42 ŠPIESZ, A.: *Bratislava v 18. storočí.* Bratislava 1987, s. 64.

43 Mikuláš Jozef Pálffy st. funkciu prvého strážcu koruny zastával v rokoch 1701–1714. Štefan Holčík ho chybne uvádza ako Michaela Pálffyho. Pozri: HOLČÍK, Š.: *Korunovačné slávnosti. Bratislava 1563 –1830*. Bratislava 2005, s. 43; por.: FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai* ..., s. 94. Nebol prvým členom rodu, ktorý na pôsobil tomto poste. V rokoch 1625 –1645 túto funkciu zastával Ján Pálffy (1587–1646), strýko jeho otca. Vo funkcii druhého strážcu uhorskej kráľovskej koruny pôsobil zase v rokoch 1661–1679 jeho otec Mikuláš (1619–1679), v rokoch 1608–1625 starý otec Štefan (1587–1646) a v rokoch 1704–1706 i vzdialený bratanec Mikuláš (1671–1706), vnuk palatína Pavla Pálffyho (1589–1653). Pozri: FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai* ..., s. 94-95.

vyvolal skon posledného španielskeho Habsburga, španielskeho kráľa Karola II. (1661–1700), ktorý napriek svojim dvom manželstvám nezanechal potomka. Na španielsky, neapolský a sicílsky trón vzniesli nárok francúzsky kráľ Ľudovít XIV. (1638–1715) i rímsko-nemecký cisár, český a uhorský kráľ Leopold I.[44] Výsledkom bola vojna o španielske dedičstvo, ktorá skončila neúspechom rakúskych Habsburgovcov. Napriek tomu, že Karol III. bol už od roku 1708 ženatý s Alžbetou Brunšvicko-Wolfenbüttelskou (1691–1750), prvého potomka sa dočkal až v roku 1716 po ôsmich rokoch manželstva – jediný syn Leopold ale ešte v tom istom roku zomrel.[45]

Túto znepokojivú situáciu sa Karol III. rozhodol vyriešiť dva roky po svojom nástupe na trón. Ak by zomrel bez mužského potomka, nemal by po ňom kto, podľa dovtedy platných nástupníckych pravidiel, zaujať uprázdnené tróny. Ak by po sebe zanechal iba dcéry, situácia by sa opakovala. Preto bolo nanajvýš aktuálne v záujme udržania rakúskeho, uhorského i českého trónu v rukách Habsburgovcov zmeniť nástupnícky poriadok. Preto na 19. apríla 1713 zvolal do Viedne popredných dvorských a krajinských hodnostárov z celej monarchie. Výnimočnosť zhromaždenia podčiarkovala prítomnosť všetkých kancelárov habsburského súštátia, vrátane zástupcu Uhorského kráľovstva. Na zhromaždení bol prítomný ako najvyšší krajinský sudca aj už spomínaný gróf Mikuláš Jozef Pálffy st., ktorý sa v tom čase nachádzal iba krok od funkcie palatína.[46] Samotný akt vyhlásenia Pragmatickej sankcie poňal Karol III. ako veľký zákonodarca – vyhlásil ju ústne a verejne na zhromaždení najvýznamnejších hodnostárov ríše. Tento dokument bol v súlade s hlavnou zásadou pohľadu Habsburgovcov na vládu v krajinách, ktorých koruny nosili: na základe princípu nedeliteľnosti krajín pod vládou jediného člena rodu bola následnícka postupnosť postavená na pravidle primogenitúry. Vládu mal teda dediť v prvom rade najstarší syn Karola III. V prípade, že by v čase jeho smrti mužský potomok rodu nežil, vládu prevezmú na princípe primogenitúry jeho dcéry, potom dcéry jeho staršieho brata Jozefa I., otca Leopolda I. atď.[47]

Pragmatickú sankciu však nestačilo iba štátnicky vyhlásiť, bolo bezpodmienečne nutné dosiahnuť jej uznanie nielen u zahraničných panovníkov, ktorí by v prípade nástupu ženy na rakúsky, uhorský a český trón nepochybne vyvinuli veľké úsilie na rozdelenie rakúskeho dedičstva. Zvláštnu obavu vyvolávala najmä nutnosť odobriť nový nástupnícky poriadok uhorským snemom. Z toho dôvodu bolo viac ako dôležité vybrať krajinských hodnostárov spomedzi pro-

44 PACH, Zs.: Význam odboja ..., s. 140.

45 SEGEŠ, V. et al.: *Kniha* .... 30, s. 248.

46 URFUS, V.: *19. 4. 1713. Pragmatická sankce. Rodný list podunajské monarchie*. Praha 2002, s. 35-38. Päť dní po vyhlásení Pragmatickej sankcie sa uvoľnil úrad uhorského palatína: knieža Pavol Esterházy (1635–1713), ktorý tento úrad zastával od roku 1681, zomrel 24. apríla 1713 a v októbri toho istého roku ho na tomto poste vystriedal práve Mikuláš Jozef Pálffy st. Citované podľa: FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai* ..., s. 71.

47 URFUS, V.: *19. 4.* 1713 ..., s. 44.

habsbursky orientovaných uhorských aristokratických rodov. Na čele uhorskej dvorskej kancelárie stál od roku 1706 gróf Mikuláš Illésházy (1653–1753).[48] Ako verný stúpenec Habsburgovcov musel počas posledného stavovského povstania strpieť drancovanie svojich majetkov v Uhorsku i na Morave a Trenčiansky hrad bol v centre pozornosti kurucov až do bitky pri Trenčíne v roku 1708.[49] Uhorským palatínom sa 14. októbra 1714 stal Mikuláš Jozef Pálffy st., ktorý sa rok a pol predtým zúčastnil slávnostného vyhlásenia Pragmatickej sankcie vo Viedni ešte ako krajinský sudca.[50] Napriek všeobecným očakávaniam, že sa predloženie Pragmatickej sankcie na schválenie uhorskému snemu neobíde bez komplikácii, siahodlhých debát a kladenia rôznych podmienok zo strany uhorských stavov, Karol III. sa mohol oprieť o kancelára i palatína ako verných aristokratov, ktorí mali v Uhorsku významné slovo.[51] Uhorský akceptačný snem zasadol 20. júna 1722. O skutočnosti, že išlo naozaj o výnimočnú udalosť, na ktorej panovníkovi skutočne záležalo, svedčilo i to, že snem otvoril sám kráľ, čo dovtedy zatiaľ ani raz neurobil. Neskôr sa síce nechal zastúpiť, ale výnimočnú atmosféru snemového rokovania to nenarušilo. Už 30. júna začali snemové zhromaždenie prerokovávať dôvody vedúce k vyhláseniu nového nástupníckeho poriadku. K textu sankcie nemali zhromaždené stavy žiadne pripomienky a schválili ju formou zákona.[52] Po jej prijatí zložili stavy osobne prísahu vernosti kráľovi a jeho mužským či ženským dedičom podľa poriadku, ktorý zakotvovala Pragmatická sankcia.[53]

Ústretový postoj, ktorý Uhorsko zaujalo, mnohých prekvapil, keďže Pragmatická sankcia bola schválená už na prvom zasadaní snemu. Na prelome druhého a tretieho decénia 18. storočia bol Karol III. na vrchole svojej moci. Vojenské úspechy, ktoré v tomto období dosiahol, sa týkali najmä uhorskej časti ríše. Karol III. sa síce vzdal španielskej koruny, ale v roku 1720 dosiahla ríša pod jeho vládou maximálny územný rozmach.[54] Zanedbateľná nebola ani skutočnosť, že definitívnou porážkou Osmanov a ich vytlačením z Uhorska stratili aj posledné zvyšky odbojne zmýšľajúcej uhorskej šľachty akékoľvek nádeje na podporu odstredivých tendencií zo strany Osmanskej ríše.[55]

---

48 FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai* ..., s. 99.

49 HÁBL, V.: Vojaci a diplomati. In: BABIČOVÁ, K. – HÁBL, V. – UČNÍKOVÁ, D.: *Ilešháziovci. Rodová zbierka obrazov*. Trenčín 1998, s. 21.

50 NAGY, I.: *Magyarország ... P – R*. Pest 1862, s. 55.

51 Časť šľachty mala spočiatku k prijatiu Pragmatickej sankcie výhrady, opozičné snahy sa však podarilo eliminovať pôsobením dvoru oddaných magnátov. Pozri: ŠPIESZ, , A.: *Bratislava v 18. storočí* ..., s. 72;a JANUSOVÁ, J. – KÁŇA, O.: *Její Veličenstvo Marie Terezie*. Praha 1987, s. 39.

52 Porovnaj: URFUS, V.: *19. 4.* 1713 ..., s. 59 a ŠPIESZ, , A.: *Bratislava v 18. storočí* ..., s. 72.

53 VÁCHA, Š. et al.: *Karel VI.* ..., s. 62.

54 DANGL, V. – SEGEŠ, V.: *Vojenské dejiny Slovenska. III, 1711 – 1914*. Bratislava 1996, s. 42.

55 URFUS, V.: *19. 4.* 1713 ..., s. 60.

Starší brat palatínom

O prijatie Pragmatickej sankcie v Uhorsku sa osobne zaslúžil palatín Mikuláš Jozef Pálffy st. Pochádzal z rodiny, ktorá svoju vernosť habsburskej dynastii už niekoľkokrát dokázala a zoznam jeho predkov, ktorí sa angažovali v službách Habsburgovcov, nebol krátky. Nebolo preto prekvapujúce, že k predloženému novému nástupníckemu poriadku v krajinách pod habsburskou vládou zaujal kladný postoj.[56]

Mikuláš Pálffy bol synom Mikuláša Pálffyho (1619 – 1679), vplyvného dvorského hodnostára[57] a Eleonóry, rod. Harrachovej, ktorej rodinný pôvod i konexie boli prísľubom sľubnej kariéry.[58] O jej silných väzbách na panovnícky dvor svedčí skutočnosť, že sa po smrti manžela stala vychovávateľkou dcér cisára Leopolda I.[59] Osobná angažovanosť Eleonóry Pálffyovej na viedenskom dvore v tesnej blízkosti cisárskej rodiny určite nebola bezvýznamná a bratia Mikuláš Jozef st. a Ján Bernard mali v osobe svojej matky na panovníckom dvore významnú zástankyňu.[60]

Od roku 1693 zastával Mikuláš Jozef Pálffy st. funkciu hlavného komorníka.[61]

---

56 JEDLICSKA, P.: *Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai.* Budapest 1910, s. 510.

57 Mikuláš Pálffy bol hlavným dverníkom, druhým strážcom uhorskej kráľovskej koruny a hlavným komorníkom. Bližšie pozri: NAGY, I.: *Magyarország ... P – R*. Pest 1862, s. 52; *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). IV., M – Q*. Martin 1990, s. 378.

58 Eleonóra Harrachová bola ako dcéra grófa Karola Harracha a Františky, rod. kňažnej Eggenbergovej veľmi zámožnou nevestou. Podrobnejšie pozri: MEDVECKÝ, J.: K počiatkom činnosti Carpofora Tencalu. Ranobarokové fresky na hrade Červený Kameň a ich ikonografia. In: *Ars*, 27, 1994, č. 3, s. 240-241.

59 ŠPIESZ, A.: *Bratislava* ..., s. 69.

60 Jedným z predpokladov úspešnej byrokratickej či vojenskej kariéry bolo od polovice 18. storočia systematické vzdelanie. O tom, že sa ho Pálffyovcom dostávalo i predtým, niet pochýb. Zámerne však analýzu typu a hĺbky vzdelania jednotlivých členov rodu pôsobiacich v habsburských službách obchádzame. K problematike vzdelávania uhorskej aristokracie vyšlo v poslednom období niekoľko zásadných prác, niektoré i s konkrétnym zameraním na rod Pálffyovcov. Pozri napr.: KHAVANOVA, O.: Official Policies and Parental Strategies of Educating Hungarian Noblemen in the Age of Maria Theresa. In: CERMAN, I. – VELEK, L. (eds.): *Adelige Ausbildung. Die Herausforderung der Aufklärung und die Folgen*. München 2006, s. 95-115; KHAVANOVA, O.: Born or Brought Up a Hungarian Aristocrat? Count Antal Károlyi Educates his Son József. In: HAUG-MORITZ, G. – HYE, H.-P. – RAFFLER, M. (eds.): *Adel im „langen" 18. Jahrhundert*. Wien 2009, s. 73-88; PÁLFFY, G.: Pozsony megyébol a Magyar Királyság élére. Karrierlehetoségek a magyar arisztokráciában a 16-17. század fordulóján. Az Eszterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése. In: *Századok*, 143, 2009, s. 853-882; FUNDÁRKOVÁ, A.: Význam vzdelania a študijných ciest v rode Pálffyovcov v 16. – 17. storočí. In: *Historický časopis*, 58, 2010, s. 393-413; FUNDÁRKOVÁ, A.: Zápas o prvenstvo? Rodinná politika a stratégia Pálffyovcov v prvej polovici 17. storočia. In: *Forum historiae*, 4, 2010, č. 2 *[online]. Dostupné na internete:* <http://www.forumhistoriae.sk/main/texty_2_2010/fundarkova.pdf>.

61 Hlavným komorníkom bol v rokoch 1693–1705. FALLENBÜCHL, ref. 23, s. 135.

V roku 1700 sa stal skutočným vnútorným tajným radcom, o rok neskôr prvým strážcom svätoštefanskej koruny.[62] V roku 1701 bol menovaný do hodnosti poľného zbormajstra a v roku 1707 sa stal poľným maršalom.[63] Zbierku dvorských funkcií doplnil v roku 1711, keď bol menovaný do funkcie hlavného koniarnika cisárovnej-vdovy Eleonóry Falcko-Neuburskej.[64] Svoje výnimočné postavenie medzi uhorskými aristokratmi potvrdil 30. marca 1712. Vtedy z rúk panovníka prevzal Rad zlatého rúna. V rokoch 1713–1714 zastával post najvyššieho krajinského sudcu[65] a vrchol svojej kariéry dosiahol 14. októbra 1714, keď bol zvolený za uhorského palatína.[66] Hneď na začiatku svojho pôsobenia v palatínskom úrade ho čakala významná reprezentatívna udalosť celouhorského významu – 18. októbra 1714 asistoval ostrihomskému arcibiskupovi kardinálovi Kristiánovi Augustovi Saskému pri korunovácii Alžbety Brunšvicko-Wolfenbüttelskej za uhorskú kráľovnú, ktorá sa dovtedy zdržiavala v Barcelone ako miestodržiteľka.[67]

Počas pôsobenia Mikuláša Jozefa st. na poste palatína prebehla v roku 1723 administratívna reforma, na základe ktorej Karol III. v roku 1724 zriadil Miestodržiteľskú radu a Pálffy sa ako palatín stal jej prezidentom.[68] Pôsobenie Mikuláša Jozefa Pálffyho st. bolo spojené s veľkým vplyvom nielen v záležitostiach Uhorska, ale významnú pozíciu si vybudoval i na viedenskom dvore. Ako sme už spomínali vyššie, v pozadí jeho úspechu sčasti stála jeho matka Eleonóra Pálffyová, rod. Harrachová, ktorá mala tesné kontakty priamo na najbližšie okolie panovníckeho páru. Túto pozíciu dokázal Mikuláš Jozef Pálffy st. využiť a ako palatín na ňu úspešne nadviazal.

Zdá sa, že za pevným postavením palatína Mikuláša Jozefa st. na viedenskom dvore stála ešte jedna žena – jeho manželka barónka Katarína, rod. Weichsová (1660–1724), s ktorou prežil šťastné manželstvo.[69] Bola dvornou dámou na dvo-

---

62 Prehľad zastávaných funkcií a životopisné údaje grófa Mikuláša Pálffyho pozri napr. v: ŠPIESZ, A.: *Bratislava* ..., s. 69-70; *Slovenský biografický slovník*, s. 379; NAGY, I.: *Magyarország ... P – R*. Pest 1862, s. 55.

63 SCHMIDT-BRETANO, A.: *Kaiserliche und k. k. Generale (1618 – 1815)*. [online]. Dostupné na internete: <http://oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=18890>.

64 REISZIG, E.: A Pálffyak. In BOROVSZKY, S. (ed.): *Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye*. Budapest 1910, s. 712.

65 Mikulášov mladší brat Ján tento úrad vykonával v rokoch 1731–1741. Pre oboch sa stal odrazovým mostíkom na post uhorského palatína. Zdá sa, že úrad krajinského sudcu bol naozaj dobrou kvalifikáciou na vykonávanie úradu palatína: po pôsobení na tomto poste sa palatínmi stali aj Žigmund Forgáč (Forgách), Mikuláš Esterházy či Pavol Pálffy. FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai* ..., s. 72.

66 NAGY, , I.: *Magyarország ... P – R*. Pest 1862, s. 55.

67 Dovtedy bolo počas korunovácií kráľovských manželiek zvykom, že palatín podržal počas obradu svätoštefanskú korunu nad pravým plecom kráľovnej. Mikuláš Pálffy ju však podal ostrihomskému arcibiskupovi a ten tak urobil sám. Bol to nečakaný ústupok svetského hodnostára cirkvi. Podrobnejšie pozri: HOLČÍK, , Š.: *Korunovačné* ..., s. 46.

68 FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai* ..., s. 53.

69 REISZIG, E.: A Pálffyak, s. 714.

re cisárovnej Eleonóry Falcko-Neuburskej, manželky Leopolda I. Zároveň ako jej komorná[70] mala ku kráľovnej a cisárovnej veľmi blízko. Historické výskumy naznačujú, že napriek tomu, že Eleonóra pôsobila dojmom nenápadnej drobnej dámy, jej slovo malo podstatnú váhu a stála za mnohými rozhodnutiami svojho manžela Leopolda I.[71]

Odrazom neotrasiteľnej pozície palatína Pálffyho na dvore Karola III. bola skutočnosť, že sám kráľ palatína nazýval familiárne „mein Nikerl."[72] V listoch Karol III. palatína Pálffyho dokonca dôverne oslovoval ako „môj milý starý a krivý Pálffy."[73] Toto oslovenie bezpochyby odkazuje na ťažké zranenie z boja, ktoré Mikuláš Pálffy utŕžil pri obrane Belehradu 30. apríla 1690 a do konca života preto kríval.[74]

Z hľadiska dejín rodu Pálffyovcov je veľmi významným momentom skutočnosť, že Mikuláš Jozef Pálffy st. dokázal svoje tesné väzby na Karola III. pretaviť do zisku troch významných panstiev, ktoré rod užíval už od 17. storočia. V roku 1707 pri druhom veľkom delení pálffyovských majetkov vytvorili bratia Mikuláš Jozef st.a Ján Bernard dve vetvy – Mikuláš sa ako starší brat stal zakladateľom pálffyovskej primogenitúry a Ján ako mladší z bratov založil sekundogenitúru rodu.[75] Ján Pálffy vtedy do vlastníctva získal Bojnické panstvo a do spoločného vlastníctva oboch bratov sa vtedy dostali panstvá Pezinok a Svätý Jur.[76]

Podľa donačnej listiny kráľa Ferdinanda III. (1637–1657) z roku 1645 mal panovník právo po vymretí potomstva palatína Pavla Pálffyho (1592–1653) Bojnické panstvo vykúpiť.[77] Toto ustanovenie donačnej listiny sa stalo výsostne

---

70 NAGY, I.: *Magyarország* ... P – R. Pest 1862, s. 56.

71 VLNAS, V.: *Princ* ..., s. 429.

72 ŠPIESZ, A.: *Bratislava* ..., s. 69.

73 Reiszig vo svojej stati o dejinách rodu Pálffyovcov uvádza časť listu Karola III. zo 4. júla 1722 adresovaného palatínovi Mikulášovi Pálffymu, napísaný bol teda krátko po schválení Pragmatickej sankcie uhorským snemom: „Mein lieber alt und krumber Palatin! ... Weiss auch, dass ich das Meiste meinem Nikerl und den Seinigen schuldig bin..." (V preklade: Môj milý starý a krivý palatín! ... Viem tiež, že som najviac vďačný môjmu Mikulášovi a jeho príbuzným..."). O tom, že dôverné oslovenie Nikerl treba považovať za familiárnu podobu krstného mena Mikuláš, svedčí maďarský preklad, ktorý Reiszig vzápätí uvádza: „Kedves, öreg, sánta palatinusom! Tudom, hogy legtöbbet köszönhetek Miklósomnak és hozzátartozóinak." Pozri: REISZIG, E.: A Pálffyak, s. 713. Celý text listu publikuje v maďarčine Jedlicska v: JEDLICSKA, P.: *Eredeti részletek* ..., s. 510-511.

74 Zranený bol strelou z kanóna, plný zásah ale dostal vojak stojaci vedľa neho a Pálffymu guľa zranila nohu. Viac pozri: NAGY, I.: *Magyarország* ... *P – R*. Pest 1862, s. 56; a ŠPIESZ, A.: *Bratislava* ..., s. 69.

75 HUPKO, D.: Rodinné vzťahy medzi červenokamenskou a smolenickou čiastkou červenokamenskej línie Pálffyovcov. In *Historický zborník*, 21, 2011, č. 1, s. 178.

76 SEDLÁK, F. – ŽUDEL, J. – PALKO, F.: *Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch I (oddelenie feudalizmu)*. Bratislava 1964, s. 92.

77 Tamtiež, s. 145. Panstvo Pálffyovci získali za 172 000 zlatých. Podrobnejšie pozri: MELNÍKOVÁ, M.: Prví Pálfiovci na Bojnickom panstve. In MALEČKOVÁ, K. (ed.): *Pálfiovský rod – dejiny, osobnosti, stavebné aktivity, mecenášstvo a zbierky.* Bojnice 2000, s. 16.

aktuálnym v roku 1706, keď zomrel posledný mužský potomok Pavla Pálffyho.[78] Hrozba vykúpenia výnosného majetku panovníkom prinútila Jána Bernarda Pálffyho vyvinúť aktivitu na získanie tohto panstva do trvalého vlastníctva. Jeho starší brat palatín Mikuláš Jozef Pálffy st. využil svoj vplyv a osobne sa do bratovej veci zaangažoval. Výsledkom bolo, že Ján Bernard Pálffy získal Bojnické panstvo od kráľa Karola III. do trvalej držby v roku 1726.[79] Iná bola situácia v prípade Svätojurského a Pezinského panstva. Tieto panstvá vlastnili spoločne bratia Mikuláš Jozef st. a Ján Bernard formou záložného práva. Kráľ sa tieto majetky snažil získať späť už od roku 1615. V kráľovskej pokladnici sa však nikdy nenašlo dostatok finančných prostriedkov na vyplatenie dlžnej sumy a Pálffyovci panstvá ako záloh užívali ďalej. Preto sa bratia snažili od roku 1718 o trvalé získanie týchto majetkov a najmä palatín Mikuláš Jozef Pálffy st. vyvíjal tlak na kráľa, aby im tieto majetky priznal do trvalého vlastníctva. Mikuláš sa ale definitívneho získania Pezinského a Svätojurského panstva nedožil. Karol III. majetky udelil po dlhých a komplikovaných rokovaniach Pálffyovcom až v roku 1734.[80] Palatín Mikuláš Jozef Pálffy st. zomrel dva roky predtým: v roku 1732. Na palatínskom poste ho nahradil princ František Štefan Lotrinský (1698–1765), budúci zať Karola III.[81]

---

78 HUPKO, D.: Rodinné ..., s. 178.

79 REISZIG, E.: A Pálffyak ..., s. 713.

80 Vlastníkmi Pezinského a Svätojurského panstva sa stal v roku 1734 Ján Bernard Pálffy a ako dedičia palatína Mikuláša Jozefa Pálffyho st. jeho synovia Leopold Jozef (1681–1720) a František Vavrinec (1686 – 1735). Keďže ale starší Leopold Jozef zomrel ešte v roku 1720, spoluvlastníkom panstva sa stali jeho traja žijúci synovia a vnuci palatína Mikuláša Jozefa Pálffyho st.: Mikuláš Jozef najml. (1710–1773), Leopold Štefan (1716–1773) a Rudolf (1719–1768). Už v roku 1735 ale pri treťom delení pálffyovských majetkov po smrti slobodného a bezdetného Františka Vavrinca Pálffyho, Leopoldovho mladšieho brata, prešli časti panstiev Pezinok a Svätý Jur, ktoré držali vnuci palatína Mikuláša Jozefa st. ako jeho jediní mužskí potomkovia, do vlastníctva zakladateľa červenokamenskej línie Rudolfa Pálffyho. V roku 1752 sa Rudolfove časti Pezinského a Svätojurského panstva dostali na desať rokov do zálohu Karolovi Pavlovi Pálffymu (1697–1764) z mladšej vetvy rodu (Karol Pavol bol bratancom Rudolfovho otca Leopolda Jozefa Pálffyho a synom Jána Bernarda Pálffyho). Keďže ale Rudolf Pálffy nenašiel v roku 1762 dostatok finančných prostriedkov, aby svoje záväzky Karolovi Pavlovi Pálffymu vyplatil, je tento rok považovaný za rok scelenia panstiev, ktoré odvtedy celé užívala pálffyovská sekundogenitúra, teda potomstvo Jána Bernarda Pálffyho. Vlastnícke pomery na Pezinskom a Svätojurskom panstve dokonale ilustrujú komplikovanosť majetkového vlastníctva pálffyovského rodu. Majetkové transakcie medzi jednotlivými vetvami, líniami či jednotlivými členmi rodu boli komplikované a odrážali spoločenské postavenie Pálffyovcov ako jednej z najbohatších uhorských aristokratických rodín. Pozri: SEDLÁK, F. – ŽUDEL, J. – PALKO, F.: *Štátny slovenský* ..., s. 160-161.

81 ZEDINGER, R. *Franz Stephan von Lothringen (1708–1765). Monarch – Manager – Mäzen*. Wien 2008, s. 77.

Vynikajúca kariéra mladšieho brata

Napriek tomu, že pre Jána Bernarda Pálffyho, mladšieho brata Mikuláša Jozefa Pálffyho st., bola krátka prechodná etapa medzi smrťou Jozefa I. a nástupom jeho mladšieho brata Karola III. na trón v roku 1711 obdobím neistoty, návratom Karola III. do Uhorska sa jeho postavenie v habsburskej ríši stabilizovalo. V roku 1711 bol Ján Bernard Pálffy na prvom vrchole svojej kariéry. Za diplomatickým triumfom, ktorým bolo uzatvorenie satmárskeho mieru, stáli Jánove diplomatické schopnosti, cit pre odhad situácie a danosť predvídať najbližší vývoj v tábore nepriateľa, ktorým boli kuruci Františka II. Rákocziho.[82] Uzatvorenie dlho očakávaného mieru, ktorý navyše ukončil posledné z protihabsburských povstaní uhorskej šľachty, si mladý Karol III. cenil viac ako milostné pletky Pálffyho dcéry s vtedy už mŕtvym Jozefom I.

Ján Bernard Pálffy začal svoju kariéru ako vojak, rovnako ako jeho starší brat. Ako dvadsaťročný sa v roku 1683 zúčastnil bojov o Osmanmi obliehanú Viedeň,[83] v roku 1686 po dobytí Budína to bol práve mladý Ján Bernard Pálffy, ktorý mal tú česť položiť k nohám Leopolda I. 28 zástav a štandárd, ktoré víťazné vojská ukoristili v boji.[84] Rovnako ako starší Mikuláš Jozef, i Ján Bernard postupne získal najvyššiu vojenskú hodnosť – keď sa stal v roku 1709 poľným maršalom,[85] mal za sebou oslnivú vojenskú kariéru.[86]

Ján Bernard Pálffy však zastával i rad krajinských funkcií. V rokoch 1704–1731 pôsobil ako chorvátsky bán.[87] Práve jemu vďačil Karol III. za bezproblémové schválenie Pragmatickej sankcie chorvátskymi stavmi v roku 1721.[88] Ani počas pôsobenia na tomto poste Ján Bernard nerezignoval na vojenskú kariéru. S jeho menom sa spájajú víťazné bitky pri Petrovaradíne, Temešvári a Belehrade, v ktorých bojoval pod velením princa Eugena Savojského.[89] Najmä pri obliehaní Belehradu v roku 1717 sa prítomnosť maršala Jána Bernarda Pálffyho osvedčila. Jeho zved prezradil pozície Osmanov, čo umožnilo Eugenovi Savojskému preskupiť vojská a posilniť delostrelectvo.[90] Ján Bernard Pálffy pri Belehrade velil uhorskej pechote.[91] Belehradská bitka skončila víťazne pre vojská bojujúce na strane Habsburgovcov. Zahynulo v nej 1 857 vojakov vrátane troch generálov, zranených bolo 4 258 vojakov, medzi nimi 14 generálov

---

82 SKALA, H.: *Slávne časy cisárskej jazdy v 17. – 18. storočí*. Prešov 2005, s. 316.
83 NAGY, I.: *Magyarország ... P – R*. Pest 1862, s. 57.
84 WHEATCROFT, A.: *Nepriateľ*..., s. 216.
85 SCHMIDT-BRETANO, A.: *Kaiserliche*....
86 Podrobnejšie k Jánovým životopisným údajom a priebehu jeho vojenskej kariéry pozri: NAGY, ref. 40, s. 56-58, MAŤOVČÍK, ref. 57, s. 375-376 alebo KLUBERT, ref. 33, s. 139-141.
87 FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai* .., s. 75.
88 URFUS, V.: *19. 4. 1713. Pragmatická* ..., s. 60.
89 BÁNKÚTI, I.: Pálffy János ..., s. 131.
90 DANGL, V. – SEGEŠ, V.: *Vojenské dejiny Slovenska. III*, s. 40.
91 DANGL, V.: *Bitky a bojiská v našich dejinách 2*. Bratislava 2007, s. 22.

a 225 členov dôstojníckeho zboru.[92] Medzi 14 zranenými generálmi sa ocitol i maršal Pálffy.[93]

Vojenskú kariéru Ján Bernard Pálffy zanechal v roku 1718.[94] Na sklonku života i palatinátu svojho staršieho brata sa v roku 1731 stal najvyšším krajinským sudcom.[95] V tejto funkcii zotrval počas celého pôsobenia Františka Štefana Lotrinského na poste uhorského miestodržiteľa. Po smrti svojho brata Mikuláša Jozefa st. sa v roku 1732 stal hlavným županom Bratislavskej stolice a kapitánom Bratislavského hradu a ako najstarší člen rodu i piatym seniorom s právom používať titul bratislavského grófa.[96] Vo februári 1740 mu Karol III. udelil prestížny Rad zlatého rúna.[97]

Na oltár vlasti

Vojenské úspechy vo vojne proti Osmanom na Balkánskom poloostrove zatienila osobná tragédia bratov Pálffyovcov. Obaja sa na vlastnej koži presvedčili, že vernosť panovníckej dynastii neprináša iba kariérny postup, nové majetky a výnosné úrady. V bitke pri Petrovaradíne zahynul 5. augusta 1716 druhorodený syn palatína Mikuláša Jozefa Pálffyho st., gróf Ján Jozef Pálffy (1685–1716), 16. augusta 1717 padol v bitke pri Belehrade Ján Anton Pálffy (? –1717), najstarší syn bána Jána Bernarda Pálffyho.[98] V bitke pri Belehrade bol v boji proti Osmanom zranený i štvrtorodený syn palatína Mikuláša Jozefa Pálffyho st., Karol Jozef Pálffy st.(1687–1720). Z ťažkého zranenia, ktoré utŕžil 16. augusta 1717, sa nikdy nevyliečil, prejavovalo sa po celý zvyšok jeho života a nakoniec bolo i príčinou jeho predčasného skonu.[99]

Neboli to však jediné obete, ktoré musel rod Pálffyovcov položiť na pomyselný oltár vojen v bojoch za záujmy Karola III. V roku 1704 po porážke francúzsko-bavorskej aliancie v druhej bitke pri Höchstädte, ktorá bola jednou z najdôležitejších bitiek vojen o španielske dedičstvo, protifrancúzska koalícia triumfovala.[100] Tejto bitky, ktorá je v anglofónnom svete známa ako bitka pri

---

92 DANGL, V. – SEGEŠ, V.: *Vojenské dejiny Slovenska. III*, s. 41.

93 REISZIG, E.: A Pálffyak ..., s. 733.

94 BÁNKÚTI, I.: Pálffy János ..., s. 131.

95 FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai* ..., s. 72.

96 REISZIG, E.: A Pálffyak ..., s. 733 a 738.

97 NAGY, I.: *Magyarország ... P – R*. Pest 1862, s. 57.

98 Porovnaj: BÁNKÚTI, I.: Pálffy János ..., s. 131 a JEDLICSKA, P.: *Eredeti részletek* ..., s. 602 a 604. Deň skonu Jána Antona Pálffyho v bitke pri Belehrade je rozkolísaný: Jedlicska uvádza, že zahynul 17. augusta 1717, Nagy v zhode s Reiszigom ako dátum smrti uvádza 16. august 1717. Porovnaj: JEDLICSKA, P.: *Eredeti részletek* ..., s. 604 s NAGY, I.: *Magyarország ... P – R*. Pest 1862, s. 61 a REISZIG, E.: A Pálffyak ..., s. 734.

99 Karol Jozef Pálffy st. zomrel 13. júna 1720 v Pešti. NAGY, I.: *Magyarország ... P – R*. Pest 1862, s. 60.

100 VLNAS, V.: *Princ* ..., s. 186-190.

Blenheime, bojoval i najstarší syn Mikuláša Jozefa Pálffyho st., vtedy iba dvadsaťtriročný Leopold Jozef Pálffy (1681–1720). Jedlicska uvádza, že bol počas bitky zranený a strhnutý z koňa. Následkami ťažkých zranení trpel až do konca života a zapríčinili aj jeho smrť v roku 1720.[101]

Ďalšou vojnou, ktorá zasiahla do osudov iných dvoch členov rodu, bola vojna o poľskú korunu, ktorá vypukla v roku 1733. O poľský trón zápasil Stanislav Leszczyńszki podporovaný svojim zaťom Ľudovítom XV. (1710–1774) a saský kurfirst Fridrich August II. (1696–1763), ktorého ako poľského panovníka uznali anglický kráľ i ruský cár. V záujme akceptovania Pragmatickej sankcie zo strany Saska nároky manžela svojej netere uznal i Karol III. Vojny sa zúčastnili i uhorské jednotky: nasadené boli dva pešie a osem husárskych plukov.[102] Bitka pri Parme, ktorá sa odohrala 29. júna 1734 ako súčasť tejto vojny, mala fatálne následky pre dvoch členov pálffyovského rodu, ktorých stála život: Františka Vavrinca Pálffyho (1686–1735), treťorodeného syna vtedy už zosnulého palatína Mikuláša Jozefa Pálffyho st., a Mikuláša Jozefa ml. (1699–1734), treťorodeného syna chorvátskeho bána Jána Bernarda Pálffyho.[103] Spolu s nimi v bitke bojoval i Karol Pavol Pálffy (1697–1764), druhorodený syn Jána Bernarda Pálffyho a starší brat Mikuláša Jozefa ml., ten sa ale zraneniu v boji vyhol.[104]

V konečnom vyjadrení teda bratia Mikuláš Jozef st. a Ján Bernard Pálffyovci stratili ako dôsledok vojnových zranení, ktoré ich synovia utŕžili v bojoch pod habsburskou zástavou, šesť potomkov: Mikuláš Jozef st. stratil všetkých štyroch synov, ktorí sa dožili dospelosti, mladší Ján Bernard prišiel o dvoch synov a pokračovateľom rodu sa stal jeho druhorodený syn, ktorý ako jediný zo zúčastnených Pálffyovcov bitku pri Parme prežil. Podobné straty synov neboli v aristokratických rodinách ničím výnimočným, možno ich považovať za daň služby vo vojsku. Obdobný osud ako bratov Pálffyovcov postihol napr. i maršala Siegberta Heistera (1646–1718), súčasníka Jána Pálffyho a jeho spolubojovníka z kuruckých vojen, ktorý taktiež v bitke pri Belehrade v roku 1717 stratil syna.[105]

Palatín Ján Bernard Pálffy

Po smrti Karola III. mala na uprázdnené tróny pod vládou Habsburgovcov

[101] Leopold Jozef Pálffy zomrel vo Viedni 27. marca 1720. JEDLICSKA, P.: *Eredeti részletek ...*, s. 601-602.

[102] Porovnaj: DANGL, V.: *Bitky a bojiská ...*, s. 25; DANGL, V. – SEGEŠ, V.: *Vojenské dejiny Slovenska. III*, s. 42.

[103] SKALA, H.: *Slávne časy ...*, s. 334-343. František Vavrinec Pálffy bol krátko predtým, 13. februára 1734, povýšený do hodnosti generála-poľného strážmajstra. Po zranení v bitke pri Parme bol prevezený s ťažkými zraneniami do Stupavy, kde zomrel až 24. marca 1735.Pozri: SCHMIDT-BRETANO, A.: *Kaiserliche und k. k. Generale ...*; NAGY, I.: *Magyarország ... P – R*. Pest 1862, s. 60.

[104] JEDLICSKA, P.: *Eredeti részletek* „„, s. 602.

[105] KLUBERT, T.: Siegbert Heister ..., s. 139.

zasadnúť jeho staršia dcéra Mária Terézia. Napriek tomu, že sa Karolovi III. podarilo dosiahnuť uznanie Pragmatickej sankcie vo všetkých krajinách svojej ríše i v zahraničí, situácia po jeho smrti nebola jednoznačná. V Uhorsku, ktoré Habsburgovci považovali za tradičnú baštu odporu, nová kráľovná zvolala do Bratislavy na 14. mája 1741 uhorský snem, ktorého hlavnou náplňou rokovania mala byť jej korunovácia za uhorskú kráľovnú.[106] Mária Terézia bola v záujme udržania dedičstva svojho otca pod svojou vládou schopná kompromisov. Jedným z ústretových krokov voči uhorským stavom bola voľba palatína. Tento post zastával od smrti Mikuláša Jozefa Pálffyho st. František Štefan Lotrinský. Mária Terézia odvolala svojho manžela z funkcie uhorského miestodržiteľa a zhromaždené stavy za palatína zvolili 22. júna 1741 grófa Jána Bernarda Pálffyho, mladšieho brata Mikuláša Jozefa Pálffyho st.[107] Palatínska funkcia bola skutočným vrcholom Jánovej kariéry a je ďalšou paralelou podobnosti osudov oboch bratov. Tri dni po svojej voľbe čakala Jána Bernarda Pálffyho kráľovská korunovácia, počas ktorej Márii Terézii spolu s prímasom Imrichom Esterházym (1663–1745) položil na hlavu svätoštefanskú korunu.[108]

Už ako palatín sa Ján Bernard Pálffy 28. augusta 1741 druhýkrát oženil. Za manželku si po takmer dvadsaťročnom vdovstve vo veku 78 rokov vzal Julianu Stubenbergovú (? –1756), vdovu po Karolovi Zichym (? –1741).[109]

Pálffyho desaťročné pôsobenie vo funkcii uhorského palatína bola obdobím stability, keďže na najvyššom krajinskom poste pôsobil oddaný prívrženec habsburskej dynastie a zástanca princípu legitimity vychádzajúceho z Pragmatickej sankcie. Ján Bernard Pálffy sa stal vyhľadávaným radcom kráľovnej vo všetkých vážnych záležitostiach týkajúcich sa Uhorska[110] a povahu vzťahu Márie

---

106 ŠPIESZ, , A.: *Bratislava* ..., s. 80.

107 BÁNKÚTI, I.: Pálffy János ..., s. 131. Bližšie pozri: FUNDÁREK, J.: Bratislava – hlavné a korunovačné mesto starého Uhorska. In: *Bratislava. Spisy Mestského múzea v Bratislave*, 7, 1971, s. 168.

108 HOLČÍK, Š.: *Korunovačné slávnosti* ..., s. 49.

109 Prvou manželkou Jána Bernarda Pálffyho bola grófka Terézia, rod. Czoborová (1669–1733), ktorá mu porodila troch synov a päť dcér. NAGY, I.: *Magyarország ... P – R*. Pest 1862, s. 58-61. Zaujímavosťou je, že Juliana Zichyová, rod. Stubenbergová sa druhýkrát vydávala len necelé dva mesiace potom, čo ovdovela. Jej prvý manžel Karol Zichy zomrel 14. júna 1741 v Bratislave. S Jánom Bernardom Pálffym sa s najväčšou pravdepodobnosťou Karol dobre poznal – bojovali totiž spolu v bitke pri Belehrade pod velením Eugena Savojského, od roku 1732 až do svojej smrti Karol zastával post hlavného komorníka a v rokoch 1735 – 1741 i funkciu prvého strážcu svätoštefanskej koruny – do kontaktu teda spolu prichádzali i na viedenskom dvore. Pozri: NAGY, I.: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. V – Zs*. Pest 1865, s. 384; FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai* ..., s. 83 a 94. S druhou manželkou už aj vzhľadom na svoj pokročilý vek Ján Bernard deti nemal. Zomrel 24. marca 1751 na 18. storočie vo vysokom veku 87 rokov a pochovaný bol v rodinnej krypte pod Dómom sv. Martina, kde odpočíva po boku svojich oboch manželiek. Juliana Stubenbergová prežila svojho druhého manžela o päť rokov.

110 Túto skutočnosť neopomínajú ani životopisci Márie Terézie, pozri napr. JANUSOVÁ, J. – KÁŇA, O.: *Její Veličenstvo* ..., s. 39-43 alebo BLED, J.-P.: *Mária Terézia*. Bratislava s. 59.

Terézie k palatínovi najlepšie vyjadrujú oslovenia v listoch – Mária Terézia totiž v ich vzájomnej korešpondencii používala dôverné oslovenie *„mein Vater.“*[111]

Uhorská aristokracia v službách Márie Terézie

Uhorská šľachta sa na viedenskom dvore definitívne etablovala počas vlády kráľovnej Márie Terézie. Upevnenie pozícií uhorských aristokratov vo Viedni bolo výsledkom snahy panovníčky pripútať najužšiu šľachtickú elitu k svojmu dvoru a vyradiť ju tak ako svoju potenciálnu opozíciu.[112] Postupne dochádzalo aj k zmene postoja reprezentantov uhorskej šľachty voči Habsburgovcom.[113]

Počas vlády Márie Terézie sa v najvyšších uhorských úradoch vystriedali tri generácie hodnostárov, pričom každá z nich mala k uhorským záležitostiam iný postoj. Prvú generáciu tvoril palatín Ján Bernard Pálffy, prímas Imrich Esterházy a krajinský sudca Jozef Esterházy (1682–1748),[114] ktorí záujmy panovníčky a uhorských stavov kládli na jednu úroveň. Druhú generáciu tvoril uhorský kancelár Mikuláš Jozef Pálffy najml. (1710–1773), vnuk palatína Mikuláša Jozefa Pálffyho st. a zakladateľ malackej línie pálffyovskej primogenitúry, palatín Ľudovít Batthyány (1696–1765) a prezident uhorskej komory Anton Grassalkovich (1694–1771).[115] Títo hodnostári boli pod výrazným vplyvom viedenského dvora a podliehali celoríšskym záujmom, stavovské výsady však pre nich zostávali stále nedotknuteľné. Poslednú generáciu uhorských hodnostárov tereziánskeho obdobia reprezentoval uhorský miestodržiteľ Albert Sasko-Tešínsky (1738–1822).[116] Ako člen panovníckej rodiny presadzoval výlučne záujmy kráľovnej a monarchie ako celku, potreby uhorskej časti ríše boli preňho druhoradé.[117]

---

111 REISZIG, E.: A Pálffyak ..., s. 734.

112 ČAPLOVIČOVÁ, K.: Uhorská šľachta ..., s. 306.

113 RAPANT, D.: *K počiatkom maďarizácie. I, Vývoj rečovej otázky v Uhorsku v r. 1740–1790*. Bratislava 1927, s. 99-100.

114 Ján Bernard Pálffy bol palatínom v rokoch 1741–1751, Jozef Esterházy nahradil Jána Bernarda na poste krajinského sudcu potom, čo sa Pálffy stal uhorským palatínom a tento post zastával od roku 1741 až do svojej smrti. Citované podľa: FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai* ..., s. 71-73. Imrich Esterházy bol ostrihomským arcibiskupom v rokoch 1725 – 1745. NOVÁK, J.: *Chronológia*. Bratislava 2004, s. 85.

115 Mikuláš Jozef Pálffy najml. pôsobil ako uhorský kancelár v rokoch 1758–1762, Ľudovít Batthyány nahradil v palatínskej funkcii Jána Bernarda Pálffyho a vykonával ju od roku 1751 do svojej smrti v roku 1765. Anton Grassalkovich bol predsedom Uhorskej komory v rokoch 1748–1771. Citované podľa: FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai* ..., s. 71, 99 a 111.

116 Po smrti palatína Batthyánya Mária Terézia tento post neobsadila. Znovu vytvorila funkciu uhorského miestodržiteľa a na tento post vymenovala svojho budúceho zaťa Alberta Sasko-tešínskeho, ktorý tento post zastával v rokoch 1765 – 1780. Citované podľa: FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai* ..., s. 71.

117 RAPANT, D.: *K počiatkom maďarizácie. I,*113, s. 101. Jeho lojálny postoj ako zaťa Márie Terézie bol pochopiteľný. Uvedomujeme si, že Alberta Sasko-Tešínskeho nemožno považovať z hľadiska jeho pôvodu i spôsobu nastolenia za autochtónneho uhorského hodnostára. Jeho me-

Tento postupný prechod a pripútanie uhorskej aristokracie k viedenskému dvoru bol výsledkom „domestifikačnej" politiky Márie Terézie, ktorej cieľom bolo získať ju na svoju stranu a ktorá bola charakteristická pre všetky absolutistické panovnícke dvory 18. storočia.[118] Štátna služba v druhej polovici 18. storočia mala byť službou štátu, nie dvoru, nemala byť predajnou ani dedičnou.[119] Zjednodušene povedané pôsobením v dvorských alebo byrokratických pozíciách stráca šľachta priamy vplyv na domácu politiku a dostáva sa do silnej závislosti od panovníka a je v jeho službách ako reprezentanta štátu, nie vládcu konkrétnej korunnej krajiny.[120] V Uhorsku to bola panovníčka Mária Terézia a skutočnosť, že všetci krajinskí hodnostári boli buď trvale alebo dočasne viazaní vo Viedni, keďže uhorský kráľovský dvor nejestvoval, bola praktickou realizáciou domestifikačnej politiky. Uhorská šľachta sa tak s konečnou platnosťou zaradila medzi dvorskú šľachtu.

Špecifikom habsburskej monarchie bola internacionalizácia šľachty výrazne podporovaná panovníckym dvorom vo Viedni, ktorú realizovala i sama Mária Terézia premyslenou sobášnou politikou. Tomuto trendu priala i skutočnosť, že jej manžel pochádzal z frankofónnej jazykovej oblasti a v dvorskom prostredí sa i vďaka nemu etablovala francúzština. Internacionalizáciu vysokej šľachty podporovala i snaha Habsburgovcov o vznik najvyššej elity prostredníctvom systému spoločenského vzostupu, ktorý zabezpečil vytvorenie nepreniknuteľnej bariéry medzi aristokraciou a nižšou šľachtou i aristokraciou a novošľachtickými rodinami.[121] Tento systém, ktorého základy boli v podunajskej monarchii položené práve počas panovania Márie Terézie, bol do dokonalosti privedený v 19. storočí.

Prejavom internacionalizácie uhorskej šľachty bol i fakt, že mnohé z uhorských rodín popri vidieckych a mestských sídlach v Uhorsku vlastnili i palác vo Viedni, v ktorom sa počas roka kratšie či dlhšie zdržiavali. K nim patrili okrem Esterházyovcov či Batthyányovcov i Pálffyovci.[122] Reprezentatívne sídlo na niektorej z viedenských tried sa stalo nutnosťou a vyžadovala si ho reprezentácia spojená s krajinskou, dvorskou či byrokratickou funkciou. Tak sa táto časť uhorskej aristokracie zaradila do kruhov, pre ktoré bol spoločný špecifický životný štýl a zdôrazňovanie katolíckej konfesie. Jediným spojivom, ktoré ju pútalo

novanie na post miestodržiteľa je však veľavravným dôkazom postoja Márie Terézie k Uhorsku, ktoré v tom čase už považovala za neotrasiteľnú sféru svojho vplyvu.

118 Snaha Márie Terézie o získanie uhorskej šľachty na svoju stranu a jej pripútanie k viedenskému dvoru nebola ničím novým. Už Ferdinand I. počas svojej vlády kládol veľký dôraz na integráciu uhorskej šľachty k svojmu dvoru. Pozri: BŮŽEK, V. – PÁLFFY, G.: Integrace ..., s. 542-581.

119 STOKLÁSKOVÁ, Z.: Vysoký státní uředník a reformátor. Příklad Josepha von Sonnenfelse. In: *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*. Brno 2008, s. 45.

120 Porovnaj s: ČAPLOVIČOVÁ, K.: Uhorská šľachta ..., s. 306.

121 Porovnaj: KRUEGER, R.: *Czech, German and Noble. Status and National Identity in Habsburg Bohemia*. New York 2009, s. 34; ČAPLOVIČOVÁ, K.: Uhorská šľachta ..., s. 306 a 307-308.

122 WINDISCH-GRAETZ, V.: Der ungarische Adel ..., s. 117.

k Uhorsku, bol vidiecky pozemkový majetok, ktorý bol častokrát iba zdrojom príjmov financujúcich viedenský palác.[123]

Tieto tvrdenia samozrejme nemožno generalizovať. Neplatili pre všetkých členov aristokratickej spoločnosti v rovnakej miere – napr. už spomínaný gróf Mikuláš Jozef Pálffy najml. z malackej línie, ktorý pôsobil na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov na poste uhorského kancelára a v rokoch 1765–1773 ako najvyšší krajinský sudca,[124] dával novovymenovanému uhorskému miestodržiteľovi otvorene najavo svoje nesympatie ako cudzincovi, ktorý neovládal latinčinu, ktorá bola v tom období v Uhorsku úradným jazykom.[125]

Tretia generácia Pálffyovcov v habsburských službách

V období vlády Márie Terézie vstupuje do služieb Habsburgovcov nová generácia Pálffyovcov. Tak sa popri palatínovi Jánovi Bernardovi Pálffym, ktorý bol už v pokročilom veku, v dvorských a krajinských funkciách etablujú jeho vnuci a vnuci jeho staršieho brata Mikuláša Jozefa st. Jediným zástupcom mužského potomstva bratov palatínov, ktorý aktívne pôsobil nielen v službách Karola III., ale i jeho dcéry Márie Terézie, bol Karol Pavol Pálffy, syn Jána Bernarda, ktorý ako jediný z mužských potomkov bratov Mikuláša Jozefa st. a Jána Bernarda Pálffyovcov nezaplatil životom za zranenia z bojov pod habsburskou zástavou. Karol Pavol kráčal v stopách svojho otca – od mladosti sa profiloval ako vojak a v armáde urobil veľkú kariéru, podobne ako jeho otec. Generálom sa stal ešte v roku 1734 ako 36-ročný, o päť rokov neskôr bol menovaný podmaršalom a počas vlády Márie Terézie v roku 1754 poľným maršalom.[126] Ako schopný veliteľ bol členom cisárskej vojenskej rady, skutočným tajným radcom[127] a v rokoch 1735 – 1774 zastával post hlavného kráľovského dverníka.[128] Aj Karol Pavol posilnil svoje postavenie na viedenskom dvore vhodným sobášom. Ako päťdesiatdvaročný dvojnásobný vdovec sa v roku 1749 oženil s takmer dvadsaťštyriročnou grófkou Alžbetou Starhembergovou (1725 – 1778), dvornou dámou cisárovnej-vdovy Alžbety Brunšvicko-wolfenbüttelskej, matky Márie Terézie.[129] Maršal Karol Pavol Pálffy nezanechal mužského potomka a v čase jeho smrti bol jediným mužským členom pálffyovskej sekundogenitúry jeho jediný syno-

[123] ČAPLOVIČOVÁ, K.: Uhorská šľachta ..., s. 306.

[124] FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai* ..., s. 72.

[125] ŠPIESZ, A.: *Bratislava* ..., s. 90.

[126] SCHMIDT-BRETANO, A.: *Kaiserliche und k. k. Generale* ....

[127] JEDLICSKA, P.: *Eredeti részletek* ..., s. 603.

[128] FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai* ..., s. 90.

[129] Pri uzatváraní sobáša bola pravdepodobne dominantná snaha o splodenie mužského potomka – dediča, keďže z oboch bratov Karola Pavla Pálffyho, ktorí padli v boji, mal syna iba mladší z nich, Mikuláš Jozef ml.. Manželom sa narodil syn Pavol, nežil však ani dva týždne. Porovnaj: NAGY, I.: *Magyarország ... P – R*. Pest 1862, s. 61-62 a JEDLICSKA, P.: *Eredeti részletek* ..., s. 603.

vec Ján Leopold Pálffy (1728–1791).[130] Ako dedič svojho strýka prebral po jeho smrti všetky majetky a panstvá, ktoré vlastnil. Rovnako ako Karol Pavol Pálffy, aj on svoj život zasvätil vojsku: v roku 1774 sa stal podmaršalom a o desať rokov poľným zbormajstrom.[131]

Jána Leopolda Pálffyho považujeme už za člena tretej generácie Pálffyovcov, ktorá vstúpila do služieb Márie Terézia a jej dvora. Rovnako ako jeho strýko Karol Pavol Pálffy, aj on svoje veliteľské schopnosti využil vo vojne o rakúske dedičstvo a neskôr i v sedemročnej vojne. Na rovnakom poli pôsobili i dvaja synovia Leopolda Jozefa Pálffyho, najstaršieho syna palatína Mikuláša Jozefa st. Leopold Štefan (1716–1773) a mladší Rudolf (1719–1768) boli tiež vojenskými hodnostármi: Leopold Štefan od roku 1760 v hodnosti poľného maršala, Rudolf od roku 1757 ako podmaršal.[132] Leopold Štefan Pálffy od roku 1734 vlastnil peší pluk a v roku 1763 mu bolo zverené hlavné velenie uhorského vojska.[133] V rokoch 1758–1772 vykonával úrad druhého strážcu uhorských korunovačných klenotov a v rokoch 1771–1773 zastával post hlavného kráľovského komorníka.[134]

Na úplne inom poli vynikol ich starší brat Mikuláš Jozef najml., už spomínaný kritik miestodržiteľa Alberta Sasko-Tešínskeho, ktorý počas vlády Márie Terézie pôsobil na poste uhorského kancelára a neskôr krajinského sudcu.[135] Všetci traja bratia, ktorí sa do rodových dejín zapísali ako zakladatelia troch línií pálffyovskej primogenitúry, zaznamenali počas panovania Márie Terézie významný spoločenský vzostup.[136] Rudolf Pálffy navyše svoje pozície na dvore upevnil vhodným sobášom: v roku 1742 sa oženil s Eleonórou Kaunitz-Rietbergovou (1723–1776), sestrou neskoršieho kancelára Márie Terézie. Rudolf Pálffy teda nezískal priazeň panovníčky iba vďaka osobnej zaangažovanosti v bojoch o rakúske dedičstvo a sedemročnej vojne, ale jeho pozícia na viedenskom dvore bola posilňovaná i blízkym príbuzenstvom s kancelárom Václavom Kaunitzom-Rietbergom (1711–1794).[137]

---

130 Bol synom Mikuláša Jozefa Pálffyho ml., ktorý padol v bitke pri Parme v roku 1734. NAGY, I.: *Magyarország ... P – R*. Pest 1862, s. 61-62.

131 SCHMIDT-BRETANO, A.: *Kaiserliche und k. k. Generale ....*

132 NAGY, I.: *Magyarország ... P – R*. Pest 1862, s. 64-65 a SCHMIDT-BRETANO, ref. 63.

133 JEDLICSKA, P.: *Eredeti részletek ...*, s. 606 a NAGY, , I.: *Magyarország ... P – R*. Pest 1862, s. 64-65.

134 FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai ...*, s. 84 a 95.

135 HUPKO, D.: K otázke vzájomného ..., s. 99.

136 Najstarší Mikuláš Jozef najml. založil malackú líniu, prostredný Leopold Štefan sa stal zakladateľom stupavskej línie a najmladší Rudolf založil červenokamenskú líniu staršej vetvy rodu. Pozri: HUPKO, D.: Rodinné vzťahy ..., s. 178.

137 JEDLICSKA, P.: *Eredeti részletek ...*, s. 607 a NAGY, I.: *Magyarország ... P – R*. Pest 1862, s. 65. Príbuzenstvo s Václavom Kaunitzom bolo pre jeho pálffyovských príbuzných pri presadzovaní svojich požiadaviek na viedenskom dvore veľmi podstatné. Na Kaunitzovu podporu sa spoliehali ešte predtým, ako sa stal kancelárom. Podrobnejšie pozri: FUNDÁRKOVÁ, A.: „Kto myslí len na svoj osoh, tomu nepatrí meno Pálffy...“ Narušenie harmónie a dobrého spolužitia v rode Pálffyovcov v 18. storočí. In: *Forum Historiae*, 6, 2012, č. 1, s. 56 *[online]. Dostupné na internete:* <http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/29296/fundarkova.pdf>.

V záverečnej fáze panovania Márie Terézia v dvorských funkciách nachádzame predstaviteľov ďalšej generácie pálffyovského rodu. Sú nimi bratanci Karol Jozef Pálffy ml. (1735 – 1816), najstarší syn kancelára Mikuláša Jozefa Pálffyho najml. z malackej línie, a Leopold Ján Pálffy (1739 – 1799), najstarší syn maršala Leopolda Štefana Pálffyho zo stupavskej línie. Karol Jozef ml. pôsobil najskôr ako radca dvorskej komory vo Viedni, od roku 1774 ako jej podpredseda. V roku 1777 bol menovaný do funkcie uhorského podkancelára.[138] Leopold Ján Pálffy sa v tom istom roku stal hlavným kráľovským dverníkom a túto funkciu vykonával do svojej smrti v roku 1799.[139]

Za zásluhy o monarchiu

V rokoch 1751–1764 vládla v Uhorsku Mária Terézia bez toho, aby zvolala snem. Vzťahy uhorských stavov a panovníčky boli napäté: kráľovná z pozície absolutistickej panovníčky od nich očakávala poslušnosť pri prijímaní jej návrhov a uhorská šľachta naopak vytrvale nástojila na dodržiavaní svojich privilégií a Máriu Teréziu by najradšej videla v pozícii vykonávateľky rozhodnutí, ktoré prijal stavovský snem. Napriek tomu si Mária Terézia uvedomovala dôležitosť korektných vzťahov s uhorskou šľachtou. Náklonnosť stavov si na svoju stranu snažila získať viacerými činmi. V roku 1760 zriadila kráľovskú šľachtickú telesnú gardu ako svoju osobnú stráž.[140] Vytvorila tak elitnú skupinu strážcov, ktorí pochádzali z radov uhorskej šľachty a ich veliteľ vždy z radov uhorských magnátov. Miesto kapitána tejto osobnej stráže bolo hneď za najvyššími krajinskými hodnostármi Uhorska.[141] Prvým nositeľom tejto hodnosti bol v rokoch 1760–1762 maršal Leopold Štefan Pálffy, zakladateľ stupavskej línie. Jeho zástupcom sa stal Ján Leopold Pálffy z mladšej vetvy rodu. Členovia stráže skladali prísahu vernosti do rúk uhorského kancelára Mikuláša Jozefa Pálffyho najml. – kapitán gardy tak zložil prísahu do rúk svojho staršieho brata.[142]

Druhým ústretovým krokom Márie Terézia voči uhorskej šľachte bolo v roku 1764 založenie Kráľovského uhorského radu sv. Štefana ako vyznamenania s troma triedami, udeľovaného za najvyššie zásluhy vykonané pre panovnícky dom a štát. Na čelo radu sa ako jeho prvá veľmajsterka postavila sama kráľovná, čo bolo prejavom pozitívneho vzťahu panovníčky k Uhorsku.[143] Tento novozaložený

---

138 JEDLICSKA, P.: *Eredeti részletek* ..., s. 609.

139 FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai* ..., s. 90.

140 PÖTZL-MALÍKOVÁ, M.: *Bratislavský hrad za Márie Terézie*. Bratislava 2008, s. 150.

141 FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai* ..., s. 59.

142 Anton Špiesz uvádza chybne meno uhorského kancelára: v čase založenia kráľovskej gardy ním nebol Karol Pálffy, ale jeho otec Mikuláš. Porovnaj: ŠPIESZ, A.: *Bratislava* ..., s. 70-72 a FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai* ..., s. 93 a 99.

143 GRAUS, I.: Uhorský kráľovský rad rytierov svätého Štefana, apoštolského kráľa a prax prepožičiavania jeho insígnií v období vlády Márie Terézia, Jozefa II. a Leopolda II. (1764–1792).

rad mal byť protiváhou vojenského Radu Márie Terézie a udeľovať sa mal za zásluhy v civilnej oblasti ako najvyšší záslužný civilný rad.[144] Už pri prvej promócii 6. mája 1764 bol medzi tými, ktorým bol udelený, aj zástupca pálffyovského rodu – insígnie 2. triedy si prevzal maršal Leopold Štefan Pálffy, zakladateľ stupavskej línie.[145] V nasledujúcom roku mu bol udelený veľkokríž svätoštefanského radu.[146] V roku 1767 sa nositeľom veľkokríža stal i jeho starší brat Mikuláš Jozef Pálffy najml.[147] Presne o dve desaťročia neskôr veľkokríž získal i Mikulášov syn Karol Jozef Pálffy ml.[148]

V oblasti odmeňovania zásluh uhorských aristokratov formou radov nemožno opomenúť Rad zlatého rúna, ktorý sa v 18. storočí stal významným nástrojom vonkajšej reprezentácie a pripútania nositeľa k elitnej skupine aristokratov zoskupených okolo suveréna – vládnuceho panovníka. Jednotlivci z uhorskej časti ríše sa medzi rytiermi zlatého rúna objavovali od 17. storočia a práve v druhej polovici 18. storočia bola uhorská aristokracia častým prijímateľom tohto prestížneho vyznamenania.[149] Nositeľmi Radu zlatého rúna sa v 18. storočí nestali iba bratia palatíni Mikuláš Jozef st. a Ján Bernard Pálffyovci, ale rad v roku 1759 získal i Mikuláš Jozef Pálffy najml., zakladateľ malackej línie a v roku 1782 i jeho syn, neskorší kancelár Karol Jozef Pálffy ml.[150]

Ako zmierlivý krok Márie Terézie smerujúci taktiež k uhorským stavom, možno vnímať prestavbu Bratislavského hradu v rokoch 1760–1768, ktorej cieľom bolo z hradu vytvoriť reprezentatívne sídlo hodné panovníckej rodiny.[151] Uhorské stavy dlhodobo a pravidelne nastoľovali požiadavku vzniku uhorského kráľovského dvora. Mária Terézia a ani jej predchodcovia z rodu Habsburgovcov nevydržiavali samostatný uhorský dvor a trvale sídlili vo Viedni. Veľkorysá rekonštrukcia Bratislavského hradu však nebola signálom, že by mal v Bratislave, vtedajšom hlavnou a korunovačnom meste Uhorska, vzniknúť kráľovský dvor. V rokoch 1766–1780 slúžil Bratislavský hrad ako sídlo miestodržiteľského páru,

In: KOWALSKÁ, E – ČELKOVÁ, M. (eds.): *Zlatá a strieborná cesta cisára Františka Štefana Lotrinského po stredoslovenských banských mestách.* Banská Štiavnica – Bratislava 2001, s. 62-63.

144 LOBKOWICZ, F.: *Encyklopedie řádů a vyznamenání*. Praha 1999, s. 135.

145 GRAUS, , I.: Uhorský kráľovský ..., s. 64.

146 JEDLICSKA, P.: *Eredeti részletek* ..., s. 606.

147 NAGY, I.: *Magyarország ... P – R*. Pest 1862, s. 64.

148 V roku 1807 mu bola táto najvyššia trieda ako obzvlášť výnimočný prejav uznania udelená s briliantami. Pozri: REISZIG, E.: A Pálffyak ..., s. 716.

149 SEMRÁD, O.: Zlaté rouno v evropských zemích. In: *Heraldická ročenka*, 1990, s. 7.

150 HUPKO, D.: K otázke vzájomného ..., s. 99 a 101.

151 PÖTZL-MALÍKOVÁ, M.: *Bratislavský hrad* ..., s. 152. Bratislavská hrad slúžil ako sídlo panovníkov počas ich krátkodobých pobytov v Bratislave. Ako majetok Pálffyovcov sa už počas palatinátu Pavla Pálffyho v roku 1649 stal sídlom palatína a tento účel plnil aj v rokoch 1714–1732 a 1741–1751 počas palatinátov bratov Mikuláša Jozefa st. a Jána Bernarda Pálffyovcov. Napriek tomu, že išlo o najvyššiu krajinskú funkciu v Uhorsku, prestíž panovníckeho dvora palatínsky dvor nedosiahol. Pozri: FUNDÁREK, J.: Bratislava – hlavné ..., s. 131.

Alberta Sasko-tešínskeho a jeho manželky, arcivojvodkyne Márie Kristíny.[152] Po ich odchode z Bratislavy na nové pôsobisko do rakúskeho Nizozemska pozícia Bratislavy ako významného kultúrneho a spoločenského centra začala upadať a takmer provinčný charakter získala potom, čo sa všetky dôležité uhorské úrady presťahovali v roku 1783 do Budína.[153] Sprievodným javom bol i odchod významných aristokratov a šľachticov, ktorí zastávali posty v byrokratickom aparáte úradov, ktoré zmenili svoje sídlo.[154]

Prítomnosť dcéry Márie Terézia a jej zaťa v Bratislave bola významným determinujúcim prvkom, ktorý mestu do istej miery nahrádzal absenciu panovníckeho dvora. Rovnako citlivo vnímala uhorská šľachta i letné pobyty Márie Terézie s rodinou v kaštieli v Holíči, ktorý sa stal letným sídlom panovníckej rodiny po rozsiahlej prestavbe, ktorá z neho urobila sídlo po všetkých stránkach vyhovujúce nárokom cisárskeho páru a jeho početnej rodiny.[155]

Vláda synov Márie Terézie a Pálffyovci

Počas desaťročnej osvietenskej vlády Jozefa II. (1741–1790) v procese sekularizácie kláštorných majetkov prešlo mnoho z nich do rúk bohatej šľachty, čo bolo impulzom na zavádzanie racionálnych metód do poľnohospodárstva. Tieto majetky boli z hľadiska hospodárenia zastarané a nevýnosné, čo bolo v ostrom protiklade k ich potenciálu. Noví vlastníci sa ich snažili spravovať racionálne a zabezpečiť si tak z nich čo najväčšie výnosy. Zároveň boli položené i základy neskoršieho priemyselného podnikania vysokej aristokracie. Tieto modernizačné tendencie sa najvýraznejšie prejavili v českých krajinách – tam usadení šľachtici založili mnoho prosperujúcich priemyselných podnikov, napr. Blümegenovci, Sternbergovci či Salm-Reifferscheidtovci.[156] Zárodky modernizačných tendencií badať však už na sklonku 17. storočia po vyhnaní Osmanov z Uhorska v súvislosti s potrebou znovu osídliť dovtedy nimi okupované územia. Ďalší impulz sa

[152] K problematike existencie ich dvora v Bratislave pozri: VYVÍJALOVÁ, K.: Bratislavský dvor miestodržiteľa Alberta Sasko-Tešínskeho v rokoch 1766–1780. In: *Historický časopis*, 44, 1996, s. 383-397.

[153] FUNDÁREK, J.: Bratislava – hlavné ..., s. 135.

[154] ŠPIESZ, A.: *Bratislava* ..., s. 94.

[155] K tejto problematike pozri napr.: MRVA, I.: Panstvá Holíč a Šaštín vo vlastníctve F. Š. Lotrinského (Od hospodárskeho rozvratu k ekonomickej prosperite). In: KOWALSKÁ, E. – ČELKOVÁ, M. (eds.): *Zlatá a strieborná*..., s. 79-90; SERFŐZŐ, Sz.: Schloss Holitsch und die Wallfahrtskirche Sassin zur Zeit Franz Stephan von Lothringen. Szenen der Ablenkung, Repräsentation und Frömmigkeit. In: ZEDINGER, R. – SCHMALE, W. (eds.): *Franz Stephan von Lothringen und sein Kreis*. Bochum 2009, s. 315-339.

[156] STEKL, H.: Zwischen Machtverlust und Selbstbehauptung. Österreichisches Hocharistokratie vom 18. bis 20. Jahrhundert. In: WEHLER, H.-U. (ed.): *Europäischer Adel 1750–1950*. Göttingen 1990, s. 151.

objavil počas vlády Márie Terézie, keď v dôsledku straty Sliezska vyvstala potreba hospodárskej sanácie ríše.[157]

Celkovo si však reformy Jozefa II. veľa priaznivcov z radov šľachty nezískali. Jednou z hlavných opôr Jozefa II. v Uhorsku bol gróf Karol Jozef Pálffy ml., syn Mikuláša Jozefa Pálffyho najml., zakladateľa malackej línie. Karol Jozef ml. patril k úzkemu okruhu spolupracovníkov Jozefa II. a možno ho považovať za hlavného presadzovateľa jeho reformného programu v Uhorsku. Od roku 1783 až do svojej smrti v roku 1816 zastával funkciu hlavného dvormajstra a v roku 1787 bol menovaný za dvorského kancelára.[158] Zavŕšil tak strmý vzostup malackej línie. Jeho základy položil Mikuláš Jozef Pálffy najml., jeho otec, ktorý tiež pôsobil v úrade uhorského dvorského kancelára.[159] Napriek svojim otvoreným sympatiám k reformnému dielu Jozefa II. pôsobil Karol Jozef Pálffy ml. na poste kancelára neuveriteľných dvadsať rokov – do tejto funkcie ho menoval Jozef II. Kancelárom bol i počas dvojročnej vlády Leopolda II. (1747–1792) a na tento post rezignoval až 20. novembra 1807 počas panovania Františka I. (1768–1835).[160]

Leopold II., ktorý na trón nastúpil po smrti svojho staršieho brata, si veľmi dobre uvedomoval potrebu normalizácie vzťahov s uhorskou aristokraciou, ktorá bola znechutená nielen Jozefovými reformnými krokmi a presadzovaním nemčiny, ale i samotným faktom, že sa Jozef II. nenechal korunovať za uhorského kráľa a symbol uhorskej štátnosti, korunu sv. Štefana, degradoval na umelecký predmet, vynikajúcu zlatnícku prácu uchovávanú vo viedenskej klenotnici.[161] Preto sa Leopold pri nástupe na uhorský trón nechal nielen korunovať, ale aby si získal priazeň aristokratov, objavil sa na korunovácii v tradičnom uhorskom odeve. Nielen Leopold, ale i jeho syn a ďalší členovia panovníckej rodiny boli pri korunovácii odetí v uhorskom šate.[162] Na tomto príklade vidieť dôležitosť pozície uhorskej šľachty v štruktúre habsburskej monarchie. Pomoc uhorských stavov vo vojne o rakúske dedičstvo ocenila nielen Mária Terézia, ale i jej mladší syn Leopold II., ktorý si uvedomoval dôležitosť získania uhorských stavov na svoju stranu, čo bolo jednou z podmienok súžitia rakúskej a uhorskej časti monarchie. Predčasná Leopoldova smrť však otvorila dvere opätovnému vzrastu nespokojnosti uhorských magnátov. Tentoraz bol však dôvodom tlak Napoleona na krajiny pod habsburskou vládou.

---

157 V prípade modernizačných tendencií ale ide o komplexnú problematiku, ktorej analýza nie je predmetom tejto štúdie. Bližšie pozri: KOHÚTOVÁ, M. – VOZÁR, J. (eds.): *Hospodárske dejiny Slovenska 1526–1848*. Bratislava 2006, s. 48-88.

158 FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai* ..., s. 86 a 99.

159 Podrobnejšie pozri: HUPKO, D.: K otázke vzájomného ..., s. 99-100.

160 FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főméltóságai* ..., s. 99.

161 FUNDÁREK, , J.: Bratislava – hlavné ..., s. 141.

162 RAPANT, D.: *K počiatkom maďarizácie. II*, s. 190.

Summa summarum

Celé 18. storočie výnimočne prialo členom pálffyovského rodu, ktorí sa stali pevnou súčasťou viedenskej dvorskej spoločnosti a nadnesene možno povedať, že sa priam v Hofburgu zabývali. V službách Karola III., Márie Terézie, Jozefa II., Leopolda II., vždy súčasne pôsobilo niekoľko talentovaných vojvodcov a hodnostárov z rodu Pálffyovcov. Za najvýznamnejších z nich možno oprávnene pokladať bratov – palatínov Mikuláša Jozefa st. a Jána Bernarda Pálffyovcov. Starší z nich svojím zasadením sa o presadenie prijatia Pragmatickej sankcie mladej Márii Terézii nastúpiť na uhorský trón, mladší z nich jej bol v prvom desaťročí vlády radcom a významnou oporou. Ich potomkovia svojim angažovaním sa v bojoch o rakúske dedičstvo pomohli udržať dedičstvo Karola III. v jej rukách, vďaka čomu mohla ďalej vládnuť a stať sa jednou z najvýznamnejších osobností svojej doby.

Skutočnosť, že Pálffyovci neopustili svoj pevný prohabsburský postoj, ktorý si udržali počas všetkých stavovských povstaní namierených proti Habsburgovcom a ich vláde v Uhorsku, bola tou najlepšou kvalifikáciou na zastávanie dôležitých postov. V spojení s osobnými a osobnostnými kvalitami členov rodu môžeme 18. storočie nazvať zlatou érou pálffyovského rodu. Nikdy predtým a už ani nikdy potom by sme nenašli toľko členov, ktorí súčasne aktívne pôsobili v krajinských úradoch, na dvorských postoch či vo veliteľských funkciách v armáde pod habsburskou zástavou.

V 18. storočí pochádzali z rodu Pálffyovcov štyria významní hodnostári: dvaja palatíni, bratia Mikuláš Jozef st. a Ján Bernard, a dvaja kancelári, otec a syn Mikuláš Jozef najml. a Karol Jozef ml. Už táto skutočnosť dokonale ilustruje pevnosť pozícií členov pálffyovského rodu v povedomí Habsburgovcov ako spoľahlivých prívržencov osobne sa angažujúcich v službách dynastie.

Rod Pálffyovcov patril tradične i k významným oporám dôstojníckeho zboru. O tom svedčí skutočnosť, že drvivá väčšina Pálffyovcov, ktorí v priebehu 18. storočia verejne pôsobili, si svoju kariéru vybudovala alebo aspoň započala v armáde. Veľavravným ukazovateľom, ktorý ilustruje ich angažovanosť v armáde, je fakt, že všetci štyria synovia palatína Mikuláša Jozefa Pálffyho st. a dvaja z troch synov palatína Jána Bernarda Pálffyho, ktorí sa dožili dospelosti, zomreli buď priamo na bojisku alebo na následky ťažkých zranení z bitiek, v ktorých bojovali za záujmy rakúskych Habsburgovcov. Habsburgovci dokázali zásluhy Pálffyovcov i náležite oceniť: v rokoch 1711–1792 sa štyria členovia rodu stali nositeľmi prestížneho Radu zlatého rúna a trom členom bol udelený veľkokríž ako najvyšší stupeň novozaloženého Kráľovského uhorského radu sv. Štefana, ktorý sa napriek rozpačitému prijatiu zo strany niektorých šľachticov stal čoskoro prestížnym civilným záslužným vyznamenaním.

V prípade pálffyovského rodu sme počas celého 18. storočia konfrontovaní s tromi kariérnymi modelmi, ktoré bolo možné spätne dešifrovať pri analýze pôsobenia členov rodu v habsburských službách:

1. *vojenský*: charakteristická je preň služba v armáde na strane panovníka;

muž – vojak vstupuje do armády v mladom veku a postupne sa prepracuje od nižších hodností až na najvyššie priečky dôstojníckeho zboru. Vojenský kariérny model je z kvantitatívneho hľadiska v nami skúmanom období dominantným. Uplatnil sa v prípade bratov Leopolda Jozefa (1681–1720), Jána Jozefa (1685–1716), Františka Vavrinca (1686–1735) a Karola Jozefa st. (1687–1720) a sprvu i v prípade ich otca palatína Mikuláša Jozefa Pálffyho st. (1657–1732). Vojenskú dráhu si zvolili aj jeho vnuci Leopold Štefan (1716–1773), zakladateľ stupavskej línie a Rudolf (1719–1768), zakladateľ červenokamenskej línie staršej vetvy rodu. I začiatok kariéry mladšieho brata Mikuláša Jozefa st. – neskoršieho palatína Jána Bernarda (1663–1751) – je pevne spojený so službou v armáde. V jeho stopách pokračovali všetci jeho traja synovia: Ján Anton (? –1717), Karol Pavol (1697–1774) a Mikuláš Jozef ml. (1699–1734). K nim sa pridal aj vnuk palatína Jána Bernarda Pálffyho Ján Leopold (1728–1791). Všetci títo členovia pálffyovského rodu pôsobili na rôznych veliteľských postoch v habsburskej armáde.

2. *byrokratický*: pre tento model je príznačné pôsobenie v byrokratickom aparáte krajiny; jeho reprezentantom je *muž – úradník*. Byrokratickú kariéru si vybudovali v 18. storočí dvaja členovia rodu – zakladateľ malackej línie staršej vetvy Mikuláš Jozef najml. (1710–1773) a jeho prvorodený syn Karol Jozef ml. (1735–1816), ktorí pôsobili vo funkcii uhorských kancelárov. Mikuláš Jozef Pálffy najml. po odchode z funkcie kancelára zastával post najvyššieho krajinského sudcu.
3. *vojensko-byrokratický*: spája v sebe prvky oboch predchádzajúcich kariérnych modelov – jeho typickým znakom je integrovanie vojenskej a úradníckej zložky v kariére jednej osoby. Jeho reprezentantmi boli dvaja členovia pálffyovského rodu, bratia Mikuláš Jozef st. (1657–1732) a Ján Bernard (1663–1751) Pálffyovci, ktorí spočiatku svoju kariéru budovali v službe vo vojsku a v poslednej fáze svojho života zastávali najvyššiu krajinskú funkciu v Uhorsku – stali sa palatínmi. Obaja bratia predtým, ako boli zvolení do funkcie palatína, zastávali post najvyššieho krajinského sudcu a Ján Bernard Pálffy istý čas úspešne pôsobil i ako chorvátsky bán.

Špecifickým typom kariéry, ktorý nemožno pre jeho charakter považovať za súčasť byrokratického kariérneho modelu, je *dvorský kariérny model*. *Muž – dvoran* zastáva niektorú z dvorských hodností, ktoré napriek tomu, že v drvivej väčšine prípadov mali iba čestný charakter, sa naďalej tešili zo strany uhorskej aristokracie veľkej obľúbenosti. O skutočnosti, že nejde ani o samostatný kariérny typ, svedčí i to, že v 18. storočí bolo zastávanie niektorého z dvorských úradov už iba vecou prestíže a nie sústavnej a systematicky vykonávanej verejnej činnosti, ktorú by sme mohli označiť ako šľachtickú kariéru.[163] Dvorské hod-

[163] Maťa šľachtickú kariéru definuje ako takú verejnú činnosť jedinca, ktorá sa vyznačuje sústavnosťou a inštitucionálnou zakotvenosťou (úradom či hodnosťou) a má spravidla charakter služobného postupu. Pozri: MAŤA, P.: *Svět české aristokracie (1500–1700)*. Praha 2004, s. 296-297.

nosti ako kráľovský koniarnik, dverník či pohárnik sa v 18. storočí uplatňovali už iba počas korunovácií a výnimočne slávnostných udalostí na panovníckom dvore. O tom, že si nevyžadovali sústavnú prítomnosť v tesnej blízkosti panovníka, svedčí i to, že zastávanie inej časovo náročnej funkcie nebolo prekážkou na súčasné pôsobenie v niektorej z dvorských hodností: palatín Mikuláš Jozef Pálffy st. (1657–1732) zastával post strážcu kráľovskej koruny a hlavného komorníka – tie isté posty zastával i jeho vnuk Leopold Štefan (1716–1773), zakladateľ stupavskej línie. Palatínov vnuk Mikuláš Jozef najml. (1710–1773) a jeho syn Karol Jozef ml. (1735–1816) z malackej línie pôsobili na poste hlavného kráľovského dvormajstra. Hodnosť hlavného kráľovského dverníka zastávali v 18. storočí dvaja príslušníci rodu – Karol Pavol Pálffy (1697–1774) z pálffyovskej sekundogenitúry a Leopold Ján Pálffy (1739–1788) zo stupavskej línie, pravnuk palatína Mikuláša Pálffyho. Práve Leopold Pálffy je jediným členom pálffyovského rodu, ktorý popri dvorskej hodnosti hlavného kráľovského dverníka nepôsobil v inej funkcii v službách Habsburgovcov.

Je symptomatické, že si v 18. storočí žiaden člen pálffyovského rodu nebudoval cirkevnú kariéru – posledným katolíckym kňazom bol jezuita a jágerský biskup Ferdinand Pálffy (1620–1680). Pálffyovcov totiž považujeme za príklad aristokratického rodu, ktorý ako nástroj svojho sociálneho vzostupu používal orientáciu na vojenské a byrokratické posty, pričom vojenský typ kariéry jednoznačne dominuje. Práve táto skutočnosť stojí spolu s lojalitou k panovníckej dynastii a premyslenou sobášnou politikou za neotrasiteľným postavením rodu a jeho jednotlivých členov v 18. storočí, z ktorého ťažili i počas celého nasledujúceho storočia. Zatiaľ však nie je možné zhodnotiť, do akej miery jednotliví členovia rodu svoje kroky v službách Habsburgovcov koordinovali alebo naopak, či svojich príbuzných vnímali ako výraznú konkurenciu, na úkor ktorej sa snažili získať čo najväčší podiel moci.[164]

V globálnom pohľade treba rodinnú stratégiu Pálffyovcov v 18. storočí hodnotiť jednoznačne pozitívne – jednotliví členovia rodu obsadili významné posty v armáde, krajinskej i dvorskej správe a vernou službou upevnili svoje väzby na panovnícku rodinu. Odmenou im bola priazeň panovníka navonok preukázaná ziskom Bojnického, Svätojurského a Pezinského panstva do dedičného vlastníc-

[164] Vzťahy medzi jednotlivými pálffyovskými rodovými vetvami poznáme zatiaľ len na pozadí delenia rozsiahleho pozemkového majetku. V polovici 18. storočí neboli tieto vzťahy veľmi dobré. Medzi príbuzným vypukol spor, prameniaci v spoluvlastníctve panstva a hradu Červený Kameň, ktorého aktérmi boli Rudolf Pálffy z červenokamenskej línie staršej vetvy (primogenitúry) a Karol Pavol Pálffy z mladšej vetvy rodu (sekundogenitúry). Na druhej strane sa však Karol Pavol o dvadsať rokov neskôr neváhal angažovať v prospech Rudolfovho mladšieho syna Rudolfa Karola Pálffyho (1750–1802) v otázke zisku postu cisárskeho komorníka. Nakoniec sa Karol Pavol Pálffy stal dokonca poručníkom Rudolfových synov. Takže napriek majetkových sporom neboli rodinné vzťahy úplne rozvrátené a obe sporiace sa strany sa snažili o zachovanie korektných rodinných vzťahov, hoci ich to niekedy stálo veľa námahy. Podrobnejšie pozri: FUNDÁRKOVÁ, A.: „Kto myslí len ..., s. 50-53 a 55-56.

tva a udelenie prestížnych vyznamenaní členom rodu – Radu zlatého rúna a Kráľovského uhorského radu sv. Štefana.

Tienistou stránkou takto postavenej rodinnej stratégie bola strata šiestich členov rodu v prvej polovici 18. storočia, ktorí zomreli na následky vojnových zranení. Zvlášť kritickým okamihom z hľadiska rodinnej stratégie Pálffyovcov bola v roku 1734 bitka pri Parme. Bojovali v nej odrazu traja členovia rodu: jeden príslušník pálffyovskej primogenitúry a dvaja členovia pálffyovskej sekundogenitúry – z každej vetvy v bitke padol jeden člen rodu.

Najmä pálffyovskej sekundogenitúre sa táto skutočnosť stala osudnou. Palatín Ján Bernard Pálffy (1663–1751) prišiel pri oslobodzovaní Belehradu v roku 1717 o najstaršieho syna Jána Antona (? –1717) a v roku 1734 v bitke pri Parme o treťorodeného syna Mikuláša Jozefa ml. (1699–1734). Druhorodený Karol Pavol (1697–1774) po sebe nezanechal mužského potomka. Tak sa jediným mužským pokračovateľom mladšej vetvy stal jediný vnuk palatína Jána Bernarda Pálffyho – Ján Leopold (1728–1791). Pálffyovská sekundogenitúra tým veľmi utrpela a práve v období vlády Karola III. treba hľadať príčiny jej vymretia po meči v roku 1908.

I napriek tomu ale 18. storočie možno nazvať pálffyovským zlatým obdobím. V rokoch 1711–1792 Pálffyovci dokázali dokonale využili základy, ktoré v službách Habsburgovcov položil už v druhej polovici 16. storočia protiturecký bojovník Mikuláš Pálffy. Jeho potomkovia sa s definitívnou platnosťou v 18. storočí zaradili medzi najvýznamnejšie a najmocnejšie aristokratické rodiny nielen Uhorska, ale aj celej habsburskej monarchie. Ich vplyv v tomto období kulminoval. Abdikácia kancelára Karola Pálffyho v roku 1807 bola symbolickým predznamenaním budúceho vývoja. V 19. storočí už pálffyovský rod nedosiahol rovnaký vzostup, akého sa mu dostalo v 18. storočí. V prvej polovici 19. storočia vo verejných funkciách pôsobilo iba zopár členov, po revolučných udalostiach v rokoch 1848/1849 sa Pálffyovci ako neústupčiví zástancovia konzervativizmu zaradili medzi aristokratické rody, ktoré stáli vedome a dobrovoľne mimo aktívnej politiky a uprednostňovali hospodárenie na svojich majetkoch.

The Pálffy family in the service of the Habsburgs in the 18th century

DANIEL HUPKO

The 18th century was a "golden period" for the Palffys, who ranked among the most prominent and influential families across the Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy. Their influence peaked and they occupied the highest rungs of power. They focused primarily on gaining the top posts in military and central bureaucracy, where they were transferred following their retirement from the former; by contrast, their engagement in the Church was minimal. After 1807, they gradually distanced themselves from politics and when the revolution of 1848-49 broke out, they withdrew from any activity.

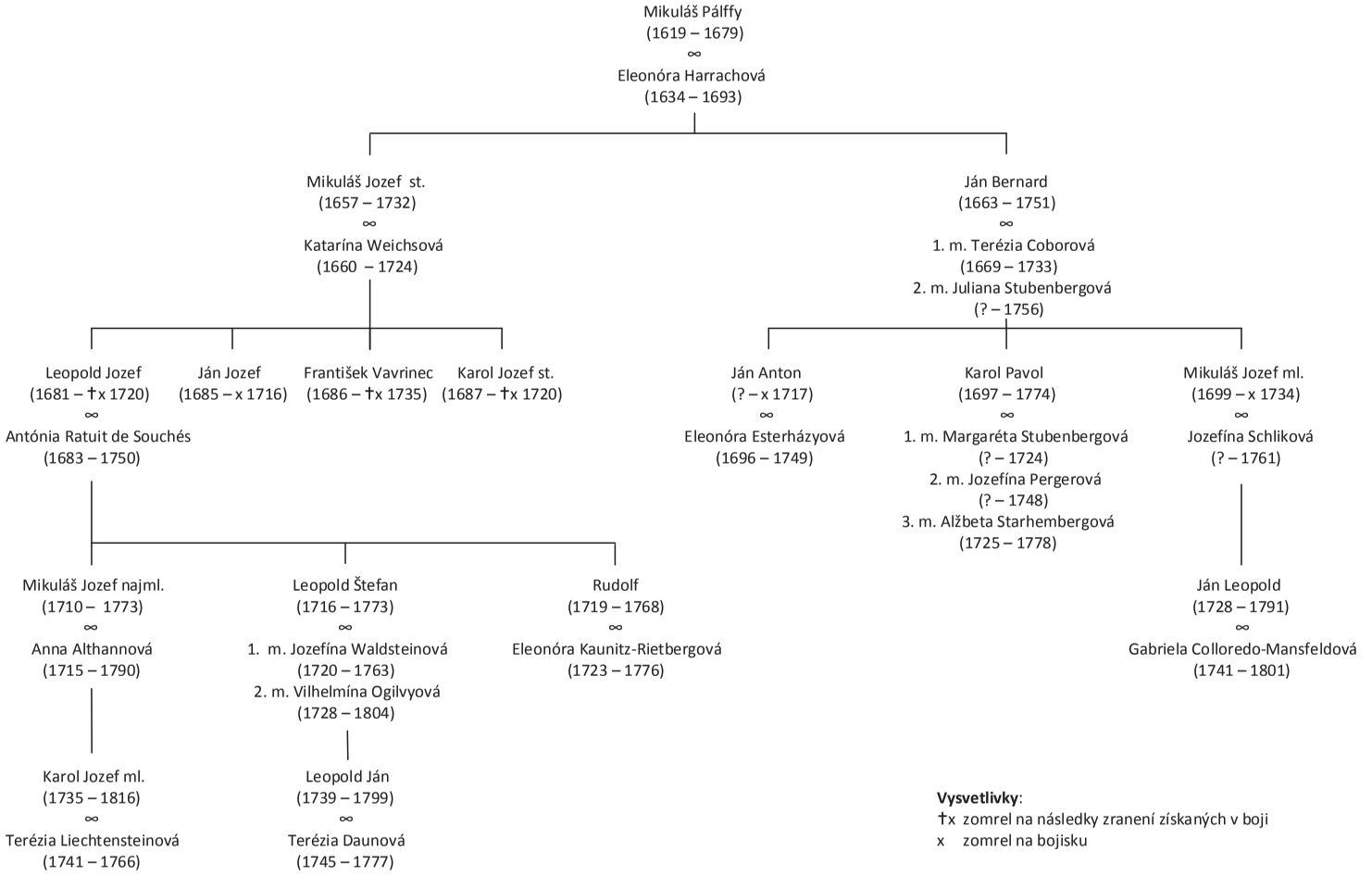
Mikuláš Pálffy
(1619 – 1679)
∞
Eleonóra Harrachová
(1634 – 1693)
Mikuláš Jozef st.
(1657 – 1732)
∞
Katarína Weichsová
(1660 – 1724)
Ján Bernard
(1663 – 1751)
∞
1. m. Terézia Coborová
(1669 – 1733)
2. m. Juliana Stubenbergová
(? – 1756)
Leopold Jozef
(1681 – †x 1720)
∞
Antónia Ratuit de Souchés
(1683 – 1750)
Ján Jozef
(1685 – x 1716)
František Vavrinec
(1686 – †x 1735)
Karol Jozef st.
(1687 – †x 1720)
Ján Anton
(? – x 1717)
∞
Eleonóra Esterházyová
(1696 – 1749)
Karol Pavol
(1697 – 1774)
∞
1. m. Margaréta Stubenbergová
(? – 1724)
2. m. Jozefína Pergerová
(? – 1748)
3. m. Alžbeta Starhembergová
(1725 – 1778)
Mikuláš Jozef ml.
(1699 – x 1734)
∞
Jozefína Schliková
(? – 1761)
Mikuláš Jozef najml.
(1710 – 1773)
∞
Anna Althannová
(1715 – 1790)
Leopold Štefan
(1716 – 1773)
∞
1. m. Jozefína Waldsteinová
(1720 – 1763)
2. m. Vilhelmína Ogilvyová
(1728 – 1804)
Rudolf
(1719 – 1768)
∞
Eleonóra Kaunitz-Rietbergová
(1723 – 1776)
Ján Leopold
(1728 – 1791)
∞
Gabriela Colloredo-Mansfeldová
(1741 – 1801)
Karol Jozef ml.
(1735 – 1816)
∞
Terézia Liechtensteinová
(1741 – 1766)
Leopold Ján
(1739 – 1799)
∞
Terézia Daunová
(1745 – 1777)
Vysvetlivky:
†x zomrel na následky zranení získaných v boji
x zomrel na bojisku

ZÁPAS O POSILNENIE SAMOSTATNOSTI UHORSKEJ ARMÁDY (1903–1913) A POMERY MEDZI SLOVENSKÝMI VOJAKMI V BRATISLAVE[1] V ROKOCH 1912–1913

FERDINAND VRÁBEL

Silnejúci militarizmus a národnostný útlak v Rakúsko-Uhorsku viedli v prvom desaťročí 20. storočia k rastu napätia v ozbrojených silách i v spoločnosti. V spoločnej armáde monarchie sa to prejavovalo okrem iného aj v otázke služobného, veliaceho a plukovného jazyka a v otázke jazyka vo vojenskom súdnictve. Maďari sa snažili získať v armáde väčšie právomoci pre svoj parlament a zvýšiť nízke percento dôstojníkov vo vysokých funkciách a v dôstojníckom zbore, prístupe do vojenských škôl a v ďalších otázkach týkajúcich sa ozbrojených síl. Hlavným cieľom týchto snáh bola čo najväčšia samostatnosť uhorskej armády od rakúskej.[2] V debatách v parlamente argumentovali poslanci – hoci sa už začalo 20. storočie – ešte stále zaujatím vlasti (honfoglalás) pred tísícom rokov, odvolávali sa na historické uhorské právo a pri svojej agitácii v prospech maďarského jazyka, maďarského ducha, maďarských inštitúcií, znakov, odznakov a zástav v ozbrojených silách išli mnohokrát až do dôb pred stáročiami. Často poukazovali najmä na boje proti cudzím nájazdníkom najmä Tatárom a Turkom, pravda nespomínali sa už tí predstavitelia alebo tie obdobia, keď pri svojom odboji proti Habsburgovcom sa časť uhorskej šľachty neváhala spájať s Turkami a po boku moslimov bojovať proti ostatnej kresťanskej Európe. Naopak, snažili sa maďarský národ vždy vydávať len za baštu kresťanstva a za hrádzu proti záplave invázii bezvercov do strednej a západnej Európy.

Rakúsko-uhorské vyrovnanie v roku 1867 rozdelilo armádu monarchie na štyri časti. Najväčšou a najdôležitejšou časťou z hľadiska bojaschopnosti habsburskej ríše bolo spoločné cisársko-kráľovské vojsko (Kaiserliches und Königliches /K. u. K./ Heer) a cisársko-kráľovské vojnové námorníctvo (K. u. K. Kriegsmarine).[3] Osobitným vojenským telesom bola rakúska cisársko-kráľovská domobrana (Kaiserlichekönigliche /K. k./ Landwehr) a uhorská kráľovská domobrana (Magyar királyi honvédség, Königliche ungarische Lanwehr). Do rámca uhor-

[1] Novinár Anton Štefánek nazval svoj rukopis, o ktorom sa v článku nižšie zmieňujem, „Národným ruchom medzi slovenskými vojakmi v Bratislave“. Ide samozrejme však len o najuvedomelejšiu časť slovenských vojakov a nie o vojakov slovenského pôvodu všeobecne.

[2] DANGL, V.: *Pod zástavou cisára a kráľa*. Bratislava 2009 s. 137–138.

[3] Termín spoločné vojsko sa objavuje prvýkrát v paragrafe 2 branného zákona (VI. törvényczikk. A véderőről.) *Magyar törvénytár. 1889–1891. évi törvénycikkek*. Budapest 1897, s. 7–35, 8.

skej domobrany patrila aj inak autonómna chorvátsko-slavónska domobrana. Po vyrovnaní zaviedli v Rakúsko-Uhorsku všeobecnú brannú povinnosť; služba v armáde trvala tri roky, v námorníctve štyri roky, v zálohe sedem rokov a v domobrane dva roky. Súčasne zaviedli aj inštitút tzv. jednoročnej dobrovoľnej služby, ktorá bola otvorená každému absolventovi strednej školy. Pre domobranu trvala činná služba osem týždňov, potom jeden rok a od roku 1894 už dva roky. Odvody sa robili každý rok, pričom sa kvóty nováčikov ako pre spoločnú armádu tak aj pre domobranu určovali príslušným parlamentom raz za desať rokov.

Na prelome 19. a 20. storočia začali maďarskí politici čoraz viac poukazovať na to, že v ozbrojených silách sa neuplatňuje „duch vyrovnania" a začali sa domáhať viac práv pre maďarský jazyk a dôstojníkov maďarského pôvodu aj v spoločnej časti armády. Viac práv pre maďarčinu a Maďarov však znamenalo súčasne aj zvýšený tlak na nemaďarské národnosti, ktorých predstavitelia sa obávali toho, že armáda sa stane popri škole ďalším účinným nástrojom maďarizácie.[4] Už v súvislosti s prerokúvaním vojenského rozpočtu v roku 1900 poslanec Dezső Prónay požadoval viac priestoru pre maďarský element v armáde s tým (a nebolo to stanovisko ojedinelé), že sa „musíme v tejto polyglotnej krajine usilovať o to, aby sme rôzne národnosti asimilovali".[5]

Príprava novely uhorského branného zákona a zápas o uplatnenie maďarského jazyka

Uhorská poslanecká snemovňa sa začala zaoberať návrhom novelizácie znenia 14. paragrafu zákonného článku VI. z roku 1889 (návrhom zákona o zvýšení počtu nováčikov v spoločnej armáde a v uhorskej domobrane) na svojom 190. zasadaní 26. januára 1903. Spravodajcom bol predseda Branného výboru Aurél Münnich, podľa ktorého si návrh zákona nepochybne vyžaduje od národa (poslanec použil slovo nemzet – národ, ktoré sa vzťahovalo len na Maďarov, ak by však použil výraz nép – ľud, bolo by to nepochybne presnejšie a mohlo sa to chápať aj vo vzťahu k nemaďarským národnostiam Uhorska, pretože návrh sa predsa vzťahoval aj na nich a nielen na maďarský národ) obete. Na inom mieste Münnich hovorí o tom, že návrh si bude vyžadovať obete od krajiny (ország).[6] Podľa zákonného článku VI z roku 1889 bol počet nováčikov pre spoločné voj-

[4] Podrobnejšie o tom pozri DANGL, V.: Uhorský snem a asimilačné tendencie v armáde (1889–1914). In: *Vojenská história*, 4, 2000, č. 2–3, s. 3–21; DANGL, V.: Rakúsko-uhorská armáda a slovenská spoločnosť v predvečer prvej svetovej vojny. In: ČAPLOVIČ, M. – STANOVÁ, M. a kol.: *Slovensko v dejinách 20. storočia. Kapitoly k spoločenským a vojensko-politickým udalostiam. K 70. narodeninám PhDr. Mariána Hronského, DrSc.* Bratislava 2010, s. 39–56.

[5] DOLMÁNYOS, I.: *A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901–1904)*. Budapest 1963, s. 161–162.

[6] *Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyülés nyomtatványai.Képviselőház. Napló XI*. Budapest 1903, (ďalej len *Napló*), 190. schôdza poslaneckej snemovne 26. januára 1903, s. 13–16.

sko a vojnové námorníctvo stanovený na 103.100 brancov a počet domobrancov na 13.000 ročne.[7] To sa odvtedy nezmenilo (zákonný článok stanovoval, že počet nováčikov sa mohol prehodnotiť až po 10 rokoch na základe požiadavky panovníka cestou príslušných vlád), hoci nároky na počty vojakov v armáde sa priebežne zvyšovali vzhľadom na vznik nových inštitúcií a jednotiek. Tie si vyžadovali aj zvýšenie počtu nováčikov každoročne nastupujúcich do vojenskej služby, ale to sa nestalo, preto v roku 1903 už vedenie armády požaduje zvýšenie tohto počtu, čo je podľa Münnicha opodstatnené. Podľa návrhu sa mal počet nováčikov u spoločného vojska postupne zvýšiť na 125.000 a u uhorskej domobrany na 15.000. Na celkovom počte 125.000 nováčikov spoločnej armády sa Uhorsko malo podieľať 53.638 vojakmi (predtým bol tento počet 42.711). Celkové zvýšenie pre Uhorsko u oboch druhov vojska malo predstavovať 13.000 nováčikov. Vo finančnom vyjadrení to malo pre monarchiu podľa uhorského ministra domobrany baróna Gézu Fejérváryho predstavovať zvýšenie nákladov na armádu v roku 1906 o 20 miliónov korún, z toho na Uhorsko pripadalo podľa jeho kvóty 7 miliónov korún. Münnich v tejto súvislosti poukázal aj na to, že sa bude dôsledne trvať na uplatňovaní panovníkovho rozhodnutia zo 6. augusta 1868, podľa ktorého sa mali k plukom a jednotkám doplňovaným z krajín svätoštefanskej koruny prideľovať len dôstojníci narodení v týchto krajinách. Parlament sa mal dohodnúť na príslušnom uznesení, ktoré malo vládu v tomto smere zaväzovať. Perspektívne sa malo uvažovať aj o zrušení trojročnej a o zavedení dvojročnej vojenskej prezenčnej služby (s výnimkou jazdectva a vojnového námorníctva). Poslanec na záver svojho expozé zopakoval, že si návrh zákona v prípade schválenia bude vyžadovať od krajiny (ország) a národa (nemzet) obete, ale zdôraznil, že ak ide o obranu krajiny, o bojaschopnosť armády tejto krajiny, tak je to povinnosť a síce vlastenecká povinnosť, aby krajina a národ tieto obete priniesli. Preto podľa Münnicha krajina a národ sú povinné tieto obete priniesť vo vlastnom záujme a v záujme krajiny. Takýto postoj však vzbudil protesty najmä u krajnej ľavice, ale aj u ostatných opozičných predstaviteľov (Mór Szatmáry, Gyula Horváth, Jenő Kapotsy, Béla Kubik, Pál Nessi, Miklós Gabányi a ďalší), z ktorých síce boli niektorí ochotní zákon odhlasovať, požadovali však „niečo za niečo“, predovšetkým menej nemčiny a rakúskeho vplyvu a výraznejšie uplatňovanie maďarského rázu v jednotkách doplňovaných z územia Uhorska. Minister domobrany barón Géza Fejérváry apeloval na poslancov požiadavkou, že aj keď návrh zákona nemôžu všetci principiálne podporiť, aby aspoň neprekazili jeho čo najskoršie prijatie.[8]

Parlamentná debata o uvedených návrhoch pokračovala veľmi hekticky a trvala dlhší čas. Celkový tón rozpravy sa niesol v protirakúskom a protinemeckom duchu (napríklad vystúpenia poslancov Lászlóa Szalaya, Miklósa Gabányiho alebo Bélu Barabása)[9] a kládol dôraz na využitie armády v prospech upevnenia

[7] *Magyar törvénytár*, § 14, s. 8.

[8] *Napló XI*, s. 19.

[9] *Napló XI*, 201. schôdza poslaneckej snemovne 9. februára 1903, s. 273–282.

idey jednotného uhorského (presnejšie maďarského) politického národa prostredníctvom pomaďarčenia nemaďarských národností. Pre tento cieľ sa mala plne využiť aj služba v ozbrojených silách. Poslanec János Tóth vyhlásil, že v návrhu zákona sa prejavuje úplná závislosť Uhorska od Rakúska, pretrváva prepojenie branných síl Uhorska s brannými silami Rakúska a otvorené popieranie štátnosti Uhorska. Podľa neho je pretrvávanie spoločnej armády popretím uhorskej ústavy, tisícročnej minulosti a štátnosti, pretože nezávislý štát je bez nezávislej armády nepredstaviteľný.[10] Tóth otvorene poukázal na to, že armáda, organizovaná na národnom princípe je najdôležitejším činiteľom pre „vytvorenie uhorskej národnej štátnej myšlienky pre supremáciu a prestíž maďarského (magyar) plemena, teda je najmohutnejším činiteľom, faktorom sily uhorského (magyar) národného štátu".[11] Poslanec zdôraznil, že obsahový pojem branným silám nedáva množstvo nováčikov a surový materiál týchto ľudí, ale tá organizácia, ktorá tento surový materiál vycvičí v bojovom výcviku. Tóth vyhlásil, že súčasná uhorská branná sila je vrchom z piesku a nevie zabezpečiť ochranu národa a trónu tak, ako by sa to požadovalo. Tento stav je podľa neho zapríčinený nedostatkom národného cítenia a tým, že základ armády nie je zakotvený v národnom fundamente. Jej korene údajne nejdú do tisícročnej minulosti, z ktorej by mohla čerpať city národného vlastenectva, národnej cti (dicsőség) a nadšenia. Tóth zdôraznil, že liberálna Strana nezávislosti a Strana 48 chce od tohto návrhu zákona zachrániť krajinu aj preto, lebo dane a zadlženosť sú aj tak už vysoké a týmto návrhom sa majú práci odňať ďalšie tisíce pracovných síl. Podľa neho sila krajiny nespočíva len v počte zbraní. Ak chcú vlády posilniť svoje postavenie, nech to nerobia prostredníctvom zbraní, ale nech spoja svoju sebaobranu s národom. Národy sú pripravené zmeniť pána, ale dobrý osud nikto s radosťou meniť nebude.[12]

Poslanec István Rakovszky tiež poukázal na to, že sa novelou budú zvyšovať náklady na armádu, ale pritom sa v krajine rozmáha pauperizmus. Počet nováčikov sa podľa sčítania ľudu z roku 1900 zvýšil z 38 na 39,5 na 1000 obyvateľov, ale napriek tomu je v dôsledku tuberkulózy a masového vysťahovalectva nedostatok mužskej populácie vo veku 20–24 rokov.[13]

Parlament pokračoval v rozprave aj po tom ako vládu Kálmána Széllа vystriedala koncom júna 1903 vláda grófa Károlya Khuen-Héderváryho. Nový predseda vlády na zasadaní poslaneckej snemovne 30. júna vo svojej programovej reči okrem iného vyhlásil aj to, že jeho vláda si osvojila vyhlásenia predchádzajúcej vlády v súvislosti s návrhom novelizácie branného zákona, hoci vo fáze roko-

[10] *Napló XI*, s. 19–21.

[11] Tamže, s. 21. Aj tu vidieť, ako mnohí politici maďarskej národnosti používali slovo magyar ako v zmysle národnom (Maďar, maďarský) tak aj v štátnom (Uhorsko, uhorský), hoci presnejšie by bolo medzi nimi rozlišovať prostredníctvom slov magyar (maďarský) a magyarországi (uhorský). Priznať aj národnostiam tie isté práva, ktoré si sami uplatňovali voči Rakúsku, ich však ani len nenapadlo.

[12] *Napló XI*, ref. 6, s. 27–28.

[13] Tamže, s. 31–33.

vaní politických strán o jeho vymenovaní prisľúbil, že novelu branného zákona stiahne z rokovania parlamentu. Khuen-Héderváry nezabudol zdôrazniť, že chce slúžiť cieľom uhorského štátu, ktoré sa podľa neho budú najlepšie napĺňať tak, že sa maďarstvo, ktoré vždy vtláčalo štátu pečať, posilnilo. „V Uhorsku poznáme len uhorského štátneho občana a maďarskému jazyku zabezpečíme všade na základe zákonov uplatnenie", povedal. Predseda vlády súčasne varoval, že bude stíhať akýkoľvek atentát na jednotu krajiny. Podľa neho si nikto nemôže myslieť, že záujmy nemaďarských národností v krajine sú oddeliteľné od záujmov maďarstva. Vzájomné historické puto medzi nimi je údajne také silné, že v krajine bude a je dobre každému vtedy, keď sa má dobre Maďar a úpadok maďarstva by zákonite priniesol aj úpadok každého iného prvku.[14] Čo to znamenalo konkrétne v ozbrojených silách, predviedli názorne v nasledujúcej parlamentnej rozprave niektorí poslanci. Nový minister domobrany Dezső Kolossváry predložil ešte na tej istej schôdzi parlamentu, na ktorej vystúpil Khuen-Héderváry s programovým vyhlásením svojho kabinetu, návrh novely paragrafu 14 zákonného článku VI z roku 1889 ako aj 3. paragrafu zákonného článku V z roku 1890 týkajúcich sa určenia počtu nováčikov pre spoločné vojsko a vojnové námorníctvo a jeho hmotného zabezpečenia. Ešte pred novou rozpravou o týchto návrhoch poslanec Ferenc Kossuth uviedol, že jeho strana (Függetlenségi 48-as és Kossuth Párt – Strana nezávislosti a Kossuthova roku 48, ďalej len Strana nezávislosti) súhlasila s vymenovaním Khuena-Héderváryho do kresla premiéra len pod tou podmienkou, že návrh novelizácie uvedených zákonov stiahne z rokovacieho programu parlamentu. Predseda vlády sa bránil tým, že návrhy sa mali stiahnuť z rokovania zákonodarného zboru len dočasne a pre zabezpečenie záujmov vlasti ako aj pre bojaschopnosť rakúsko-uhorskej monarchie je naopak dôležité urobiť príslušné opatrenia.[15]

Alfréd Sréter v júli 1903 vyhlásil, že „Každé právo na slobodu, ktoré sa tu realizuje, každé osobnostné právo, ktoré sa tu priznáva, každá inštitúcia a každý zákon, ktorý tu vznikne, musí byť taký, aby nebránil a nemohol krivdiť v celom Uhorsku maďarskej hegemónii, maďarskej národnej jednote a pomalej výstavbe jednotného maďarského národného štátu. Každá inštitúcia a každý zákon, ktoré tomuto zodpovedajú, sú dobré, a každá inštitúcia a každý zákon, ktoré toto nezabezpečujú treba zmeniť alebo zrušiť."[16] Podľa tohto poslanca, aj v tom, kto sa nenarodil v maďarskom plemene (faj), sa musí ujať cit národnej súdržnosti a maďarský národný cit (magyar nemzeti érzés). S ohľadom na mnohonárodnostný charakter Uhorska, by tu bolo opäť vhodnejšie použitie termínu magyarországi (uhorský) namiesto magyar (maďarský), ale Srétera to ani najmenej nerušilo.

Na tomto júlovom zasadaní parlamentu sa spomínali aj mená „ničiteľov armády" (Die Heeres Verderber) z minulosti. Boli nimi údajne Lascy, Mack, Lauer,

[14] *Napló XVII*, 295. schôdza poslaneckej snemovne 30. júna 1903, s. 35–36.

[15] Tamže, s. 35.

[16] *Napló XVII*, 307. schôdza poslaneckej snemovne 14. júla 1903, s. 303.

Weyrother, Duka, Langenau, Krizmancis, Henikstein, ktorí v minulosti v bitkách a ťaženiach neboli úspešní. Oproti nim sa vyzdvihoval Radetzki (Radecký), ale len preto, že mal v talianskom ťažení k dispozícii „skvelé maďarské (uhorské) jednotky" a vďaka ich hrdinstvu vykonal „zázraky".[17]

Podľa baróna Ödöna Solymossyho nie každý dôstojník maďarského pôvodu slúžiaci v Rakúsku stratil maďarské vlastenecké postoje, veď už malé deti, z ktorých vychovávajú dôstojníkov, sa v nižších triedach naučili dobre maďarský jazyk a ani potom, aj keď slúžia v cisárskych jednotkách, nestrácajú svoje maďarské vlastenectvo a „majú také srdce ako my". Preto ani v tomto návrhu nevidí ohrozenie národných záujmov a aj keď nerád, bude hlasovať za tento zákon.[18]

Gróf Gyula Andrássy v rozprave poukázal na zahraničnopolitické súvislosti budovania armády a zdôraznil, že niekedy silná armáda stačí na to, aby sa krajina nemusela zamiešať do vojny a predsa si uhájila svoje záujmy a získala si aj spojencov. Polemizoval s poslancom Ákosom Beőthym, podľa ktorého bola východná otázka len strašiakom, ktorého podľa potreby oprašujú a vyťahujú prešibaní rakúski diplomati a keď ho zase nepotrebujú, tak ho niekam ukryjú. Andrássy s tým nesúhlasil a zdôraznil, narážajúc na panslavistické tendencie, že aj keď momentálne vo vzťahu s Ruskom neexistuje nijaký antagonizmus, v ruskej ríši žijú aj také ašpirácie, tradície a ambície, ktoré sú v rozpore s existenčnými záujmami Rakúsko-Uhorska a ak tie prevážia, mohli by pre monarchiu znamenať jej posledné hodiny, ak by bola slabá. Andrássy tiež varoval, že v prípade porážky by bola v nebezpečenstve aj integrita koruny Sv. Štefana pretože niektorí susedia by z takejto situácie chceli nepochybne koristiť.[19] Pokiaľ ide o nemecký služobný jazyk, Andrássy vyhlásil, že predtým sa význam národného jazyka nepochopil a preto sa ani na armádu nevzťahoval a najvyššie vojenské úrady nemuseli v písomnom styku používať maďarčinu. Až národnostný zákon z roku 1868 jasne vyslovil, že v Uhorsku je štátnym jazykom maďarčina, ale je otázkou, či ho možno aplikovať aj na spoločné inštitúcie. Podľa neho ak sa maďarčina nestala služobným jazykom v spoločnej armáde, viedla k tomu jedine čisto praktická požiadavka, aby sa z ozbrojených síl nestala „babylonská veža". Andrássy nesúhlasil s takým názorom, že by maďarskí vojaci zabudli na svoj národ po niekoľkých rokoch služby v spoločnej armáde, kde je služobným jazykom nemčina. Zdá sa, ako ukazujú výskumy maďarských historikov, že ako Solymossy, tak aj Andrássy boli v tomto prípade priveľmi optimistickí. Napríklad István Deák zistil z materiálov uložených v Kriegsarchive vo Viedni, že nielen ľudia z národnostne zmiešaných rodín, ale aj takí, ktorí pred nástupom do armády patrili k Čechom, Maďarom, Poliakom, Slovákom a ďalším národnostiam, sa ako dôstojníci potom už väčšinou hlásili za Nemcov resp. za nemecky

[17] Poslanec Ákos Beőthy, tamže, s. 306.

[18] *Napló XI*, 191. schôdza poslaneckej snemovne 27. januára 1903, s 51.

[19] *Napló XI,* 198. schôdza poslaneckej snemovne, 5. februára 1903, s. 210–211.

hovoriacich Rakúšanov.[20] Andrássyho vystúpenie proti používaniu maďarského jazyka v spoločných ozbrojených silách sa stretlo s ostrou opozíciou (Gábor Ugron, László Okolicsányi, István Rakovszky a ďalší), ktorá s jeho ponímaním prípadného jazykového chaosu nesúhlasila.

V rovnakom duchu sa niesli aj vystúpenia ďalších poslancov. Napríklad Lajos Holló upozornil na nebezpečenstvo ideového pôsobenia susedných štátov na nemaďarských obyvateľov Uhorska a varoval pred tým, aby Maďari „klesli na národnostné niveau".[21] Mihály Babó požadoval, aby vláda zabezpečila, aby sa v armáde "...na celej čiare presadil maďarský duch a maďarské cítenie".[22] Ako povedal poslanec Babó, spoločné inštitúcie ani dnešné odznaky spoločnej armády nezodpovedajú dualizmu a uhorskí poslanci sa budú preto usilovať tento problém vyriešiť tak, aby zodpovedal požiadavkám stanoveným zákone. Babó, Holló a ďalší poslanci maďarskej národnosti sa dostali do sporu aj s chorvátskym členom nového kabinetu, ministrom Miklósom Tomasicsom, pretože ten požadoval ešte predtým, než sa stal členom vlády, že ak sa pre uhorskú armádu vybojuje maďarský jazyk, v tom prípade sa v Chorvátsku musí uplatniť chorvátsky jazyk, pretože tam je úradným jazykom chorvátčina. Babó doslova povedal, že ak sa maďarčina uplatní v uhorskom vojsku, z toho vôbec nevyplýva, aby sa v Chorvátsku „v neviem akej armáde" uplatnil chorvátsky jazyk. Jedným slovom, čo Babó požadoval pre Maďarov a maďarčinu, zdalo sa mu už v prípade Chorvátov a chorvátskeho jazyka absurdné, hoci Chorvátsko-Slavónsko malo podľa zákona o rakúsko-uhorskom vyrovnaní v Uhorsku autonómne postavenie. Ak nie je pre vás teraz porušením zákona nemčina, nebude ním ani maďarčina, tvrdil Tomasicsovi L. Holló.[23]

Podľa Miklósa Gabányiho nesmie byť maďarčina zatláčaná na prospech nemčiny a dávaná na jednu úroveň s jazykmi *„neštátotvorných národností"* a v maďarskom vojsku nie je predstaviteľný iný jazyk ako maďarský a iný erb a zástava ako maďarské.[24] Ako už bolo spomenuté, tento zápas deklarovali maďarskí politici ako zápas Maďarov proti rakúskemu útlaku, oveľa viac im však ležalo na srdci – a celkom jasne to vyplýva z mnohých prejavov poslancov v parlamente – pomaďarčenie nemaďarských národností v Uhorsku. Podľa Zoltána Papa by „maďarský charakter armády priviedol k rozumu aj národnosti". Papovi sa nepáčil súčasný stav, keď sú vraj prejavy neúcty k Maďarom zo strany Rakúšanov priam exmplárnymi príkladmi pre Nemaďarov, aby sa z nich vychovávali „národ-

---

[20] DEÁK, I.: *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története.* Budapest 1993, s. 232; HAJDU, T.: *Tisztikar és középostály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei.* Budapest 1999, s. 165, DANGL, V.: *Rakúsko-uhorská armáda...*, s. 47–48.

[21] *Napló XI,* 199. schôdza poslaneckej snemovne 6. februára 1903, s. 234.

[22] *Napló XIX,* 338. schôdza poslaneckej snemovne 17. novembra 1903, s. 125–143.

[23] *Napló XVII*, 298. schôdza poslaneckej snemovne 3. júla 1903, s. 98–99.

[24] *Napló XIX*, 341. schôdza poslaneckej snemovne 20. novembra 1903, s. 205–208.

nostní buriči“.[25] Márton Lovászy zase zdôraznil: „Keď si vybojujeme maďarský služobný a veliaci jazyk, tak si zároveň vytvoríme veľkú morálnu nadradenosť maďarského plemena v tejto krajine, ktorá musí mať rozhodujúci vplyv práve na národnosti.“

Okrem samotného zvyšovania počtu nováčikov a lepšieho uplatňovania maďarského jazyka v ozbrojených silách sa v rozprave diskutovalo aj o medzinárodných súvislostiach, zahraničnej politike, spojeneckých zmluvách a o tom, či je v tom čase vôbec potrebné udržiavať takú veľkú armádu. Vyhodnocovali a rozoberali sa skúsenosti z vojen v roku 1866 a 1871 a z každoročných manévrov. Napríklad poslanec Sándor Benyovszky tvrdil, že moderný spôsob vedenia vojenských operácií si také vysoké stavy ozbrojených síl nevyžaduje už len preto, že nie je možné ich plynulé zásobovanie potravinami, muníciou a ďalšími potrebnými materiálovými prísunmi.[26]

Maďarská Strana nezávislosti požadovala vo svojom vojenskom programe, aby sa v uhorskej armáde, ktorá tvorí doplňujúcu zložku spoločnej armády, zamestnávali výlučne iba maďarskí (uhorskí) dôstojníci, aby sa školili iba vo vojenských inštitútoch na území Uhorska, a to v reči maďarskej, aby sa od každého dôstojníka tejto armády požadovala uhorskú štátnu príslušnosť a dokonalá znalosť maďarčiny, ďalej ako výcvikovú a veliacu reč používať iba štátny jazyk (t.j. maďarčinu), používať znaky, zástavy a erby uhorského štátu, prísahu skladať na uhorskú zástavu a túto armádu dislokovať výlučne len v hraniciach Uhorska. Požadovalo sa aj zníženie základnej vojenskej služby na dva roky a vypracovanie nového trestnoprávneho poriadku pre armádu, v ktorom by boli tieto požiadavky zohľadnené.[27] Nemaďarské národy sa s týmito požiadavkami samozrejme nestotožňovali. Presadenie požiadaviek opozície podporovala aj časť poslancov za vládne strany. V roku 1908 poslanec Zoltán Lengyel poukázal na význam reformy dopĺňania armády a žiadal, aby Nemaďari boli do plukov spoločnej armády zaraďovaní tak, aby prevahu mali vždy Maďari, čím sa „maďarizačný vplyv maďarského mužstva“ uplatní podobne ako u honvédstva.

Panovník František Jozef I. vyšiel maďarským požiadavkám len čiastočne v ústrety. Po manévroch v Haliči, vydal 16. septembra 1903 v dedinke Chłopy armádny rozkaz, ktorý Maďarov ani zďaleka neuspokojil, naopak, vyvolal v parlamente veľkú nespokojnosť.[28] Cisár v niektorých bodoch požadovaných Maďarmi urobil len nepodstatné ústupky: na priečeliach kasární spoločnej armády povolil vyvesiť aj uhorské zástavy a súhlasil aj s požiadavkou, aby uhorskí dôstojníci

[25] KEMÉNY, G. G.: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918. Zv. 4, 1903–1906.* Budapest 1966, s. 9,; *Napló*, 343. schôdza poslaneckej snemovne 23. novembra 1903, s. 284–287.

[26] *Napló, XI*, 202. schôdza poslaneckej snemovne, 10. februára 1903, s. 290–295.

[27] DANGL,V.: *Pod zástavou* ..., s. 140–141.

[28] DANGL, V.: Slovenská buržoázia v zápase o branné predlohy (1910–1912). In: *Historický časopis* 23, 1975, č. 1, s. 51.

mohli byť preradení do uhorských plukov. Koaličná vláda Alexandra Wekerleho pokračovala preto v nátlaku na panovníka a časom sa jej podarilo presadiť niektoré požiadavky na úkor nemaďarských národov a národností. Maďarčina bola zavedená do všetkých tých plukov, v ktorých aspoň 20 % príslušníkov sa hlásilo k maďarskej národnosti. Takých plukov napočítali v Uhorsku 37, pričom sa použili aj úskoky. Po voľbách v roku 1910 nastúpila nová vláda Národnej strany práce ako koalícia zástupcov majiteľov veľkostatkov a podnikateľských kruhov. Usilovala sa o upevnenie dualizmu a vo svojom úsilí sa opierala o panovníka, armádu a zbrojných dodávateľov. Jej vedúci predstaviteľ István Tisza nemaďarským národom a národnostiam v Uhorsku dal jasne najavo, že bude podporovať tendencie vedúce k maďarskému charakteru štátu a aj militarizačné tendencie. Vtedy takmer tretinu uhorského parlamentu tvorili penzionovaní dôstojníci.[29] Toto obdobie sa hodnotí ako obdobie intenzívnej predvojnovej militarizácie, ktorej súčasťou boli aj predlohy nových branných zákonov. Tisza zlomil parlamentnú obštrukciu a dal odsúhlasiť nové branné zákony, výnimočné opatrenia pre prípad vojny, zákony o vojenských dodávkach, rekvirácii a cenzúre v čase vojny.[30] V uvedenej oblasti sa názorne prejavovali aj snahy asimilovať príslušníkov nemaďarských národov a ako nástroj pritom využiť aj armádu.

V januári 1912 požadoval poslanec Lajos Holló, posilnenie „národného panstva v tejto krajine“. V parlamentných debatách poukazoval poslanec Ferenc Thaly často na „výchovný a zjednocujúci“ vplyv armády, ktorý je podľa neho veľmi dôležitý práve kvôli mnohonárodnostnému charakteru Uhorska. Podľa Thalyho je jednota v tomto smere „pre nás životnou otázkou“. Podľa I. Hallera musí panovať v armáde prísna disciplína, ktorú možno využiť potom na to, aby sa do jej príslušníkov „vkvapkávalo maďarské cítenie“. U. Kállay zastával názor, že každý občan krajiny – v prvom rade príslušník národností – má nájsť v uhorskej armáde „maďarského ducha, maďarských charakter, maďarské cítenie, znaky vlasti...“. Podľa grófa Somsicha by sa národnostne premiešané pluky mali umiestňovať len do tých oblastí, kde je čisto maďarské obyvateľstvo, aby sa v styku s okolím „maďarizovali a prijímali maďarského ducha“.

V týchto snahách nemohol zostať pozadu ani predstaviteľ opozície, gróf Albert Apponyi, ktorý v lete 1911 v parlamente vyhlásil: „Armáda je veľkou vychovávateľkou, je nepremožiteľnou mocou, ktorá vytvorila dnešné Taliansko a ktorá dáva možnosť Prušiakom ponemčiť Poliakov. V Uhorsku však bude slovenská a rumunská mládež, nakoľko už od notárov a slúžnych nebola vychovávaná k vlastenectvu, postavená vo vojenskej službe pred celkom iné úlohy. V armáde nebude poznať kráľa, len cisára a kráľa. Po takejto výchove budú mať agitátori

[29] DANGL, V.: *Pod zástavou* ..., s. 142.

[30] DOLMÁNYOS, I.: *A magyar parlamenti* ...; PÖLÖSKEI, F.: *Kormányzati politika és parlamenti ellenzék 1910–1914*. Budapest 1970; VOTRUBA, F.: Slovensko v politickej aktivite. Milan Hodža a slovenské politické prebudenie. In: *Milan Hodža, publicista, politik, vedecký pracovník.* Praha 1930, s. 315–488; HAJDU, T.: *Tisztikar* ..., s. 113–130.

ľahkú prácu. Armáda bude ich prirodzenou spoločníčkou a podporou. naša národnostná otázka môže byť riešená v náš prospech len pomocou armády, len keď bude armáda maďarská, bude celé Uhorsko jednotným maďarským štátom.“[31] Podobne to opakoval aj vo svojich pamätiach: „Keby sme od 50 rokov mali maďarskú armádu, politická asimilácia národností by bola natoľko pokročila, že by národnostná otázka svoj rozbíjačský charakter bola zrejme stratila.“[32] Je prirodzené, že maďarskí poslanci odmietali v parlamente o uplatnení jazyka národností v armáde čo i len diskutovať s poukazovaním na teóriu o „jednotnom politickom národe“ a jednej štátnej reči. Podľa Károlya Eötvösa nemôže byť dnes armáda „bez národného charakteru“ silná. Preto zdôrazňoval úlohu jazyka ako jednu zo základných podmienok uplatnenia národnej individuality. Zastával názor, že jazyky národností nie sú „jazykmi štátotvorného národa“.[33]

Keď Milan Hodža v júli 1906 v parlamente poukázal na to, že maďarizáciou plukovnej reči sa vytvárajú predpoklady na to, aby sa narušila bojaschopnosť armády, čím opakoval argument viedenských vojenských kruhov proti samostatnosti uhorskej časti spoločnej armády, nazvali ho vlastizradcom. Vo februári 1909 poukázal na maďarizačné snahy v uhorskej armáde aj rumunský poslanec Juliu Maniu.

Minister uhorskej domobrany Sámuel Hazai upozorňoval opozíciu, že presadzovaním vytvorenia samostatnej uhorskej armády nahráva antimilitaristickým a národnostným ideám, ktoré by v samostatných ozbrojených zložkách Rakúska a Uhorska mali väčšie vyhliadky na rozkladné pôsobenie. Boj za národnú existenciu by maďarstvo nemalo viesť proti Rakúsku a proti panovníkovi, ale tieto tri komponenty by sa mali skôr spojiť v boji proti silám, ktoré údajne zo „zloprajných partikulárnych záujmov“ podporujú nepriateľské sily mimo monarchie.

Veliacou a služobnou rečou spoločnej armády, Landwehru a Landsturmu, bola nemčina, v uhorskom honvédstve a v uhorskej domobrane sa hovorilo po maďarsky a v chorvátsko-slavónskej domobrane bola rečou velenia a služobného styku chorvátčina. Čisto vojenské požiadavky vyžadovali jednotný služobný a veliaci jazyk a diktovali potrebu tento jazyk ovládať na všetkých stupňoch velenia i v samotnom vojsku. Mohlo to znamenať komplikácie, lebo na úrovni armádnych zborov sa spájali všetky druhy a zložky vojsk. Hlavné velenie armády sa snažilo, aby dôstojnícky a podľa možnosti aj poddôstojnícky zbor ovládal aspoň najnutnejší slovník týchto jazykov, predovšetkým nemčinu, ktorá bola veliacou rečou na najvyššom stupni velenia.[34] Snahy maďarskej opozície, aby v jednotkách dislokovaných alebo dopĺňaných z Uhorska bola takýmto jazykom maďarčina, narážali preto na odpor Viedne. Prvým krokom boli snahy získať pre maďarčinu legitimitu veliaceho jazyka a v prevažnej väčšine plukov zaviesť maďarčinu

[31] *Národný hlásnik*, 21. 7. 1911; DANGL, *Pod zástavou* ..., s. 145.
[32] APPONYI, A.:. *Emlékirataim. Ötven év, zv. II*. Budapest 1934, s. 198.
[33] EÖTVÖS, K.: *Harc a nemzeti hadseregért*. Budapest 1906, s. 34.
[34] DANGL, V.: *Pod zástavou* ..., s. 147–148.

ako plukovný jazyk.[35] Z príslušníkov ozbrojených síl, hlásiacich sa k slovenskej národnosti, prevažná väčšina neovládala služobný jazyk spoločnej armády a ani v honvédstve veľké percento nováčikov neovládalo služobný a veliaci jazyk, t. j. maďarčinu.

Rozvoj protivojnového hnutia v Čechách a jeho vplyv na Slovensko

Je pochopiteľné, že proti militarizmu sa stavala predovšetkým mládež – budúci alebo bývalí branci, v Čechách hlavne mládež národnosocialistická a sociálnodemokratická. Na prvom zjazde národnosocialistickej mládeže v roku 1901 mladí prehlásili, že považujú „za jeden z předních svých úkolů" boj proti militarizmu. Národní socialisti v tom boli oveľa radikálnejší ako sociálni demokrati. K najznámejším predstaviteľom pacifistického hnutia v Rakúsko-Uhorsku a časom aj v celej Európe patrila Bertha von Suttner, rodená grófka Kinská (1843–1914), vplyvná politická žurnalistka, zakladateľka viacerých mierových spoločností a organizátorka Medzinárodného mierového kongresu v Ríme (1891) a ďalších podobných podujatí. V roku 1905 bola jej činnosť ocenená udelením Nobelovej ceny za mier, ako vôbec prvej žene v dejinách.[36] Von Suttner vždy pripomínala, že jej hnutie nadväzuje na zakladateľa Červeného kríža – Henriho Dunanta a francúzskeho pacifistu Frédérica Passyho.[37]

Medzi Slovákmi mal však pacifizmus a antimilitaristické postoje[38] svojich zástancov už dávnejšie, minimálne od polovice 90. rokov 19. storočia najmä u tých príslušníkov inteligencie, ktorí šírili názory, učenie a diela ruského spisovateľa a mysliteľa Leva Nikolajeviča Tolstého – v kruhu tolstojovcov (Albert Škarvan /1869 – 1926/, Dušan Makovický /1866 – 1921/ a ďalší).[39] Po zoznámení sa s učením L. N. Tolstého odmietol Škarvan slúžiť v armáde, začo bol perzekvovaný. Po ukončení školy nastúpil na vojenskú službu do Košíc. Štyri mesiace

---

35 STONE, N.: Army and society in the Habsburg monarchy 1900–1914. In: *Past and Present*, 1966, č. 33–35, s. 98.

36 HAMANN, B.: *Bertha von Suttner. Život pro mír*. Praha 2006, s. 151–194. Von Suttner, ktorú sponzoroval aj Alfréd Nobel, sa stala aj prvou ženskou nositeľkou Nobelovej ceny za mier. Založila resp. spolupracovala aj s viacerými časopismi, okrem iného s *Die Waffen nieder* (neskôr premenovaný na Friedenswarte) a s *Mittheilungen der Österrechischen Gesellschaft der Friedensfreude.*

37 Tamže, s. 344–345.

38 K pojmom pacifista, antimilitarista atď. pozri podrobnejšie zborník BLAŽEK, P. (ed.). *A nepozdvihne meč... Odpírání vojenské služby v Československu 1948–1989.* Praha 2007, s. 17–22. Všeobecne možno uviesť, že pacifista je pojem širší ako odmietač násilia všeobecne a len menšia časť z pacifistov odmietala aj vojenskú službu. *„Vojáku Vladimíre..." Karel Čapek, Jindřich Groag a odpírači vojenské služby z důvodu svědomí.* Praha 2009, s. 19.

39 Podrobnejšie pozri ŠKARVAN, A.: *Život je zápas*. Martin 1977; ŠKARVAN, A.: *Zápisky vojenského lekára*. Bratislava 1991. Tieto otázky sa samozrejme odrážajú aj v korešpondencii a ďalších písomnostiach Alberta Škarvana. Pripomínam, že otcom Škarvana bol jednoduchý človek, rodom Čech.

pred ukončením služby 7. februára 1895 napísal hlavnému štábnemu lekárovi po nemecky list, v ktorom sa okrem iného uvádzalo: „Mal by som Vám ústne zdeliť, o čom Vám píšem, ale používam na to pero, pretože sa obávam, že ústne by som Vám to neoznámil dostatočne jasne a spokojne. Umienil som si nevrátiť sa viac k svojím vojenským povinnostiam, zaumienil som si nebyť viac vojakom, nenosiť vojenskú rovnošatu, ani nekonať nemocničnú službu, ktorá vlastne nie je nič iné ako vojenská služba. Zriekam sa týchto vecí preto, lebo sa ony priečia môjmu svedomiu, môjmu náboženskému citu. Som kresťan a ako taký nemôžem byť napomáhateľom vojenčiny ani slovom, ani skutkom. Doteraz som neurobil tak preto, lebo nemal som dosť duševnej sily, aby som sa vzoprel takej mohutnej moci, ako je vojenská organizácia. Ale teraz moje presvedčenie zmocnelo a stalo sa to nie hádam pod vplyvom nejakej patetickej chvíľkovej nálady, ale ako dôsledný výsledok premýšľania a mojich snáh v priebehu niekoľko rokov.“[40] Po odmietnutí vojenskej služby bol Škarvan uväznený a po eskortovaní z Košíc sa dostal s diagnózou „náboženská pomätenosť spletená s ideami Tolstého“ do Viedne na pozorovanie na psychiatrickú kliniku. Škarvanovi sa dostalo veľa výčitiek aj od vlastnej rodiny, najmä od brata. Odobrali mu aj lekársky diplom. Vojenský súd ho odsúdil na trest odňatia slobody na štyri mesiace (trinásť dní musel spávať len na holej lavici).[41] Sám Škarvan, však vo svojom osude nevidel žiadnu tragiku, naopak. V liste Dušanovi Makovickému z marca 1895 píše o tom, že vo väzení sa jeho život stal oveľa bohatším, ako predtým mimo väzenia a aj duševná práca mu ide ľahšie a radostnejšie.[42] Keď ho zavreli, pýtal sa sám seba, či to je všetko a bol údajne prekvapený, aké je to ľahké a čudoval sa, že ľudia tak nepostupujú.

Je potom veľmi pochopiteľné, že Škarvan tiež odsúdil anexiu Bosny a Hercegoviny Rakúsko-Uhorskom: „Prehlásenie Rakúskom Bosniakov a Hercegovincov za svojich poddaných vyvolalo okrem diplomatických zápletok medzi državami ešte i medzi slovanskými národmi silné vzrušenie, ktoré u Srbov a Čiernohorcov dospelo k túžbe bojovať, t. j. cestou najpriestupnejších pre človeka skutkov: cestou vraždenia svojich a cudzích ľudí, odporovať nesprávnemu...“ (Nedokončený fragment, pozn. F. V.) ... Stala sa vlastne praobyčajná, stále opakujúca sa udalosť. Jedno z tých veľkých zbojnických hniezd, ktoré menujú sa veľmocami, ktoré pomocou všakového klamu, lži, násilenstva a všakových zločinov napriek najelementárnejším požiadavkám mravnosti v strachu udržujúc zbíjajú milliony ľudí – jedno z takýchto hniezd, ktoré čím ďalej tým viac zahŕňalo pod svoju moc statisíce úplne cudzích mu ľudí slovanského plemena, umienilo si, verejne utvrdiť túto moc svoju, a považujúc chvíľu k tomu za výhodnú, ohlásilo, že odteraz počnúc považuje tieto národy úplne za svojich poddaných. Zbojnícke hniezdo toto, ktoré menuje sa rakúskou ríšou, rátalo na to, že druhé práve také zbojnícke

[40] Slovenský preklad rukou písaného nemeckého listu, Archív literatúry a umenie Slovenskej národnej knižnice v Martine (ďalej len ALU SNK), signatúra 22 A 9.

[41] ŠKARVAN, *Život*, ref. 39, s. 109.

[42] Tamže.

hniezda, zaujaté v prítomnej chvíli svojimi záležitosťami, prepustia tento záchvat bez toho žeby každé z nich požadovalo pre seba právo učastenstva pri tomto zboji. Ale stalo sa, že vodcovia iných podobných ustanovizní tiež zachceli podiel brať pri tejto lúpeži, u hľa už niekoľko týždňov vykladajú si v svojom ako zlodeji, zlodejskom žargóne o všakových anexiach, kompensaciach, kongresoch, konferenciach, deklaraciach, delegaciach a t. pod. a nemožu pozatým prísť k žiadnemu rozhodnutiu.“[43]

Prehľad o pacifistických náladách medzi Čechmi v 19. a na začiatku 20. storočia (Jan Neruda, Svatopluk Čech,[44] Antonín Sova, Otokar Březina a ďalší) a ich koreňoch podáva stručná práca R. J. Vonku, ale s viacerými jeho vývodmi (pacifizmus nachádza dokonca aj u Jana Žižku a pod.) možno naozaj polemizovať.[45] Vonka zdôrazňuje v tomto smere hlavne prežívajúce tradície a odkaz Petra Chelčického,[46] „husitského kráľa“ Jiřího z Poděbrad, Jednoty bratskej a predovšetkým Jana Amosa Komenského, ale nezabúda pritom ani na Františka Palackého.[47]

Ako sa uvádza v knihe korešpondencie medzi Karlom Čapkom, Jindřichom Groagom a V. Rajdom, v moderných dejinách ľudstva „lze najít několik skupin i solitérů, kteří se rozhodli trendům většinové společnosti více či méně úspěšně postavit a trvat na svém mravním přesvědčení.“ Patrili k nim aj pacifisti a medzi nimi tvorili vyhranenú skupina aj takzvaní „odpierači vojenskej služby“.[48]

Protimilitaristické nálady podporilo aj nasadenie vojenských jednotiek proti demonštráciám a štrajkovému hnutiu za všeobecné hlasovacie právo v roku 1905. Na české protimilitaristické hnutie pôsobili zahraničné vplyvy, hlavne belgické antimilitaristické hnutie.[49] Vo výzve mladých v časopise Rovnost (Kladno) sa ozýval protirakúsky tón*:* „Volají vás do špinavých kasáren, kde z vás budou dělat rakouské občany... Nedejte si nic líbit, nenechte se utlačovat!“ V roku 1907 sa konal antimilitaristický zjazd národnosocialistickej mládeže, po ktorom štyroch vedúcich organizátorov úrady zatkli. Proces sa dlho ťahal a bol dvakrát odložený. Pokusy o vzburu medzi vojakmi, ktorí odchádzali na jeseň 1908 a počiatkom roku 1909 do anektovanej Bosny a Hercegoviny, prinútili rakúske orgány, aby prikročili k procesu s národnosocialistickými antimilitaristami (1908–1910).

V tomto súdnom konaní obžalovali až 46 osôb. V rámci zhromažďovania dô-

---

43 Škarvan, úryvky z rôznych rukopisov. ALU SNK, Martin, signatúra 22 J 14.

44 U Svatopluka Čecha ide hlavne o jeho básnickú zbierku „Jitřní písně“, kde Čech okrem iného zdôrazňuje: *„Pryč s kovem. Jen rozumem a citem nechť se řídí sbor národů...“* VONKA, R. J.: *Mírová myšlenka a smysl českých dějin*. Praha 1929, s. 112.

45 Tamže, s. 18–27.

46 V tejto súvislosti je veľmi zaujímavé, že keď sa Tolstoj oboznámil s Chelčického názormi (pravdepodobne aj prostredníctvom Makovického a Škarvana), nazval ho svojim predchodcom. VONKA, R. J.: *Mírová myšlenka* ..., s. 61.

47 Tamže, s. 28 – 57, 58 – 62, 69 – 92, 93 – 108.

48 *„Vojáku Vladimíre...“,* s. 11.

49 PROCHÁZKA, Z. (red.): *Vojenské dějiny Československa*. *II. (1526–1918).* Praha 1986, s. 467.

kazov pre obžalobu úrady odhalili aj metódy antimilitaristických agitátorov v armáde. Podľa zhromaždeného materiálu sa aktivisti usilovali o vytvorenie akejsi siete antimilitaristických dôverníkov (2 – 3 osoby u každého útvaru), ktorí mali medzi vojakmi agitovať. Proces sa skončil rozsudkom, podľa ktorého dostalo 44 obvinených tresty odňatia slobody rôznej výmery a dvaja boli oslobodení. Proces znamenal ťažkú ranu antimilitaristickému hnutiu, jeho organizácie boli zlikvidované a majetok zabavený. V máji roku 1911 úrady zasiahli aj proti skupine anarchokomunistov a predstavitelia tejto skupiny – Vlastimil Borek, Sojka, Hoffmann a Herlas boli odsúdení na tresty odňatia slobody.

Na protimilitaristické hnutie mala značný vplyv aj anekčná kríza. Po čiastočnej mobilizácii v súvislosti s anexiou Bosny a Hercegoviny došlo pri odchode českých jednotiek v Prahe, Jozefove, Mladej Boleslavi a na ďalších miestach, k protirakúskym demonštráciám. V Prahe prepukli konflikty medzi nemeckými študentmi a slovansky cítiacimi demonštrantmi. Po jednej takejto demonštrácii vyhlásili v Prahe 2. decembra 1908 stanné právo.

Napätie sa znovu vyostrilo na jeseň roku 1912. Pri odchode vojenských transportov na srbské hranice dochádzalo často k demonštráciám. Napríklad v Prahe, v Karlíne a na Smíchove, boli 27. novembra 1912 zatknutí a následne odsúdení jedenásti vojaci. Záložníci povolaní v Pardubiciach sa vzbúrili 28. novembra. Prípad mal súdnu dohru v haličskej pevnosti Przemyśl, v rámci ktorej bolo 38 záložníkov odsúdených na tresty odňatia slobody a dvaja na trest smrti zastrelením. Tieto dva rozsudky smrti boli neskôr zmenené na trest odňatia slobody na 8 rokov. Veľký incident sa udial aj pri odchode transportu "päťatridsiatnikov" (príslušníkov 35. pešieho pluku) z Plzne 14. decembra 1912, kedy došlo k zrážke žandárov s robotníkmi sprevádzajúcimi účastníkov transportu. K podobným protestom došlo aj v Hradci Králové, preto tam musela byť povolaná silná vojenská asistencia. Všetky tieto udalosti boli motivované odporom k Rakúsko-Uhorsku a jeho zahraničnej politike a slovanským cítením, ktoré v lete toho istého roku značne posilnil všeslovansky ladený sokolský zlet v Prahe.[50]

Na protivojnové hnutie medzi socialistami mali významný vplyv medzinárodné kongresy v Stuttgarte v roku 1907, ktorý konštatoval zákonitú spojitosť medzi kapitalizmom a militarizmom, a kongres v Kodani (1910), kde sa stanovilo, čo by malo Medzinárodné socialistické byro urobiť v prípade, keby hrozilo bezprostredné nebezpečenstvo vojny. Pokiaľ ide o českých sociálnych demokratov, najdôslednejšie protimilitaristické stanovisko zastával Bohumír Šmeral, ktorého ovplyvnili protimilitaristické prejavy na kongrese II. internacionály v Bazileji 24. a 25. novembra 1912. Šmeralove postoje si získali ohlas hlavne medzi mladými, ale za toto stanovisko ho pravicové krídlo strany ostro kritizovalo.

Súčasne sa na začiatku 20. storočia zintenzívňoval aj sociálny konflikt v monarchii. V roku 1911 rozvinula sociálna demokracia v Rakúsko-Uhorsku boj za

[50] Tamže, s. 468.

osemhodinový pracovný deň. Konali sa masové demonštrácie a celoštátne všeobecné štrajky, kde hrali prím anarchisti a sociálni demokrati, ale zúčastňovali sa na nich aj kresťanskí socialisti a členovia ľavicových židovských spolkov napríklad z Poalei Zion – bez národnostných rozdielov, Maďari, Slováci, Česi, Nemci atď. Ľavicoví študenti nosili v klopách kabátov červené karafiáty (národní socialisti nosili karafiáty červenobiele). Demonštrácie boli masové, ale zväčša pokojné a disciplinované. Najčastejšie dochádzalo k narušovaniu dopravy, noseniu transparentov, rôznych zástav a spievali sa revolučné piesne. Polícia sa držala stranou, o poriadok sa viac starali usporiadatelia týchto akcií, ale jazdné oddiely polície v bočných uliciach a vojsko v kasárňach boli v pohotovosti. Demonštrácie sa uskutočnili vo všetkých veľkých mestách monarchie a pomohli presadiť uzákonenie osemhodinového pracovného dňa.[51] Účasť na takých protestoch a zhromaždeniach za sociálne práva sa spájala aj s ďalšími heslami o národných právach, o slovanskej vzájomnosti a prejavmi proti militarizmu. Táto tendencia sa medzi Slovákmi a Čechmi posilnila najmä v období balkánskych vojen, keď do popredia vystúpil odpor proti vojne a prejavy solidarity so Srbskom. Na Slovensku sa zdvihla vlna protestov opäť na jar 1913 keď sa pripravovali a potom aj uskutočnili prvomájové zhromaždenia v celom rade miest (Bratislava, Trnava, Trenčín, Turčiansky Sv. Martin, Liptovský Sv. Mikuláš atď.) na ktorých rečníci požadovali demokratické reformy v štáte a vyzývali k protivojnovým zhromaždeniam. V období pred prvou svetovou vojnou sa k protestom pridalo aj ženské mierové hnutie, keď 8. marca 1913 ženy v mnohých európskych krajinách organizovali protivojnové demonštrácie.

Vplyvy balkánskych vojen na Slovensku

Balkánske vojny (1912–1913) sa odohrávali na pozadí rusko – rakúsko-uhorských zákulisných diplomatických intríg. Prvú balkánsku vojnu viedol Balkánsky zväz (Srbsko, Grécko, Bulharsko a Čierna Hora) proti Turecku od 9. októbra 1912 do 30. mája 1913. Turecko bolo následkom prehry v tomto ozbrojenom konflikte vytlačené z Balkánskeho polostrova okrem najbližšieho okolia Carihradu. Rozpory medzi víťazmi viedli čoskoro k druhej balkánskej vojne (29. júna 1913 – 10. augusta 1913), v ktorej proti Bulharom bojovali ich bývalí spojenci – Srbi, Gréci a Čiernohorci spolu s Rumunskom a Tureckom. V konflikte bolo Bulharsko rýchlo porazené a v dôsledku tohto neúspechu stratilo takmer všetky získané územia v prvej balkánskej vojne. Bulharské zisky boli rozdelené medzi Srbsko a Grécko, Rumunsko získalo južnú Dobrudžu a Turecku vrátili Drinopol (Edirne).

Balkánske vojny priniesli so sebou oživenie antimilitaristického hnutia a slovanskej vzájomnosti, pričom tu zohralo významnú úlohu aj mnohonárodnostné

[51] KOLMAN, A.: *Zaslepená generace. Paměti starého bolševika*. Brno 2005. s. 73.

zloženie rakúsko-uhorskej armády. Podľa svojej organizačnej štruktúry pozostávalo vojsko monarchie zo 16 armádnych zborov, z ktorých bolo 6 dislokovaných na území Uhorska, z toho boli dva zbory čiastočne na území dnešného Slovenska s veliteľstvami v Bratislave (V. zbor) a v Košiciach (VI. zbor). Základným článkom boli pešie, jazdecké a delostrelecké pluky, ktoré sa členili na prápory a stotiny, u jazdectva sa prápor nazýval koruhva a stotina švadróna, u delostrelectva sa pluk delil na oddelenia a batérie. Pluky vytvárali brigádu a dve, niekedy tri brigády (maximálne päť), tvorili spolu divíziu. Jednotlivým zborovým veliteľstvám podliehali v čase mieru spravidla 2, výnimočne 3 pešie divízie, jazdecká brigáda, delostrelecká brigáda alebo viac delostreleckých brigád s príslušným počtom technických, spojovacích a tylových jednotiek. V čase vojnového nebezpečenstva vytvárali dve – tri pešie divízie armádny zbor tak, že k divíziám spoločnej armády sa pripojila ešte aj jedna domobranecká divízia (honvédska divízia alebo divízia Landwehru) a oddiel ťažkých húfnic.[52] Viedeň sa usilovala o čo najlepšiu výstavbu armády, ale s nedôverou sledovala snahy Maďarov, ktorí zvyšovali počty honvédstva ako prejav svojich národných ambícií.

Národnostná otázka bola jednou z významných otázok bojaschopnosti rakúsko-uhorskej armády.[53] Zo 47 peších plukov spoločnej armády, doplňovaných z Uhorska, mali Slováci v roku 1900 päťpercentné zastúpenie v 10 plukoch, v dvoch plukoch tvorili polovicu a v dvoch absolútnu väčšinu kmeňového stavu mužstva. V poľných delostreleckých plukoch spoločnej armády boli Slováci zastúpení takto: 14. pluk s veliteľstvom v Bratislave – 62%, 15. pluk so štábom v Košiciach – 28% a 16. pluk s veliteľstvom v Lučenci – 27%. 63 % Slovákov bolo aj 5. poľnom húfnicovom pluku v Bratislave. Pre rakúsko-uhorskú armádu ešte vo vyhrotenejšej miere platili pomery v celej spoločnosti – národnostné a triedne rozpory, povýšenosť generality a dôstojníckeho zboru, drsné spôsoby poddôstojníkov, feldvéblov a šikovateľov. Pomery v armáde zhoršovalo aj takmer bezprávne postavenie mužstva, najmä slovanského pôvodu, ktorým sa vojenská mašinéria svojím drilom a násilím usilovala vtlačiť najpotrebnejšiu vlastnosť vojaka monarchie: slepú poslušnosť veliteľom a neochvejnú vernosť cisárovi pánovi. Je celkom prirodzené, že všetky uvedené faktory napriek slovám vojenskej prísahy[54] bojové odhodlanie, jednotu a bojaschopnosť rakúsko-uhorskej armády neupevňovali, ale oslabovali. Tieto pomery v uhorskej časti armády vo svojich vojnových memoároch dobre ilustruje vojak a neskorší ruský legionár Janko Jesenský.[55] Ale neboli to len takí národne prebudení vojaci ako Jesenský,

[52] DANGL, V.: Vývoj, organizácia, vnútorná štruktúra a dislokácia pozemných síl rakúsko-uhorskej armády na území Slovenska v rokoch 1868–1914. In: *Sešity příspěvků k sociálně politické a historické problematice vojenství a armády,* 6, 1977, č. 4–5, s. 67–134; DANGL, V. – SEGEŠ, V.: *Vojenské dejiny Slovenska. III. 1711–1914*. Bratislava s. 165–166.

[53] DANGL, V. – SEGEŠ, V.: *Vojenské dejiny* ..., s. 216–222.

[54] Text prísahy rakúsko-uhorského vojaka zdôrazňoval vernosť kráľovi a vlasti, ale zmieňoval sa aj o tom, že vojak, ktorý ju zložil, nikdy nevstúpi do styku s nepriateľom.

[55] JESENSKÝ, J.: *Cestou k slobode. Úryvky z denníka 1914–1918*. Martin 1936, s. 12–34.

na zlé pomery v ozbrojených silách poukazovali aj mnohí politici maďarskej národnosti. Podľa poslanca uhorského parlamentu Jánosa Tótha sa v tom čase v rakúsko-uhorskej armáde prejavovali protikladné city a tie sa spájali s násilím.[56] Na armádu, v ktorej panovali takéto pomery, sa ani veliteľský zbor, ani vedenie štátu nemohlo plne spoľahnúť.[57]

Začiatkom 20. storočia zosilneli jednak veľmocenské ambície uhorskej štátnej politiky a jednak silnel aj tlak na nemaďarské národnosti. Len osamelí rozhľadení a perspektívne uvažujúci jednotlivci ako Lajos Mocsáry alebo Oszkár Jászi kritizovali takéto kroky uhorskej administratívy, vystupovali proti megalomanským expanzionistickým predstavám Bánffyho, Rákosiho a Hoitsyho, ale ani oni príliš nepokročili v snahách o zrovnoprávnenie národností.[58] Podľa Jásziho sa národnostný zmier v Uhorsku dosiahne zabezpečením jazykových a kultúrnych práv (školstvo, verejná správa a súdy v jazyku ľudu) v rámci svätoštefanskej koruny. Ale vodcom národnostných menšín také nepatrné ústupky v období pred vypuknutím prvej svetovej vojny už nemohli stačiť.[59] V monarchii sa šíril nepokoj, v ovzduší bolo cítiť nastávajúce rozhodujúce zmeny, ktoré vystriedajú dovtedajšiu relatívnu istotu starého sveta. Atmosféru tých rokov dobre vystihol napríklad rakúsky maliar Oskar Kokoschka, podľa ktorého „...jediný svet, ktorý sme dosiaľ poznali, sa nebezpečne rúcal... Vo všetkých štátoch koruny vznikli neprekonateľné problémy, ktoré sa dali definitívne vyriešiť len rozdelením monarchie... Hluční politici argumentovali za svoje idey, prívrženci zjednoteného Nemecka za pripojenie k Nemeckej ríši, iredentisti hlásali zjednotenie Talianska alebo vznik Veľkého Srbska. Jedna panslávska skupina dúfala v pripojenie k cárskemu Rusku. Každý veril vlastnému snu o budúcnosti.“ [60]

Monarchia sledovala pod drobnohľadom vývoj situácie na Balkáne. Tam sa čoraz viac začínala prejavovať slabosť rozkladajúcej sa Osmanskej ríše, čo viedlo k založeniu Balkánskeho zväzu s cieľom vymaniť Balkán z tureckého panstva a oslobodiť Slovanov v Macedónii a Trácii. Rusko aktívne podporovalo zbližovanie Srbov a Bulharov, čo viedlo k uzavretiu zmluvy, ktorej tajný dodatok počítal aj so vzájomnou vojenskou pomocou proti Turecku a v prípade zásahu inej mocnosti po boku Turecka aj spoločný vojenský zákrok proti nej. V máji 1912 podpísalo Grécko zmluvu o vzájomnej vojenskej pomoci proti Turecku a k týmto dohodám sa potom pripojila aj Čierna Hora. Taliansko-turecká vojna kvôli Tripolsku a Kyrenaike sa skončila v októbri 1912 mierom, ktorým Taliansko získalo Líbyu a niekoľko ostrovov v Egejskom mori. Balkánsky zväz ešte ten istý mesiac začal vojnu proti Turecku, aj keď si Dohoda neželala narušenie statu quo na

---

56 *Napló XI*, 190. schôdza poslaneckej snemovne, 26. januára 1903, s. 21.

57 CRUTTWELL, C. R. M. F.: *A History of the Great War 1914–1918.* Chicago 1991, s. 49.

58 ROMSICS, I.: *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava 2009, s. 29.

59 JÁSZI, O.: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. (Vznik národných štátov a národnostná otázka)*. Budapest s. 245.

60 KOKOSCHKA, O.: *Életem (Môj život).* Budapest 1974, s. 30–32.

Balkáne. Prvá balkánska vojna skončila porážkou Turecka, ktoré už 3. novembra 1912 požiadalo veľmoci o sprostredkovanie mieru.

Antimilitaristické nálady slovenského obyvateľstva sa, podobne ako v Čechách, silnejšie prejavovali v dobe krízy v súvislosti s anexiou Bosny a Hercegoviny v roku 1908[61] a v rokoch 1911–1912, keď vzrástlo vojnové napätie medzi Rakúskom a Ruskom. Takéto prejavy boli však najintenzívnejšie v období prvej balkánskej vojny – v októbri a novembri 1912, v súvislosti s čiastočnou mobilizáciou rakúsko-uhorských branných síl.[62] Vojna skončila rýchlou porážkou rozkladajúceho sa osmanského impéria, čo vyvolalo nadšenie a vlnu všeslovanskej solidarity najmä u neslobodných Slovanov. Napríklad z Čiech boli do Srbska posielané pomocné (lekárske a zdravotnícke) skupiny a organizovali sa peňažné zbierky pre Červený kríž. Aj takéto nálady prispeli k tomu, že niektoré české politické strany sa v parlamente postavili ako proti návrhu rozpočtu, ktorý považovali za vojnový, tak aj proti mimoriadnym zákonom z decembra 1912 o opatreniach v čase vojny.[63] Prvú balkánsku vojnu sledovalo aj slovenské spoločenstvo s radosťou a sympatiami k víťazom – Srbom a Bulharom a nad oslobodením ich okupovaných častí spod tureckého jarma. Slovenské národné hnutie v tom videlo rastúci rozmach národnooslobodzovacieho zápasu Slovanov, ktorý po zmenách na Balkáne spôsobí zásadné zmeny aj v Rakúsko-Uhorsku. V niektorých kruhoch sa zvrat očakával od vojenskej porážky monarchie, ale sociálni demokrati zaujali protivojnové stanovisko v súlade s uznesením posledných zjazdov II. Internacionály.[64]

V období druhej balkánskej vojny boli protivojnové nálady na Slovensku už na ústupe. Už na londýnskej konferencii došlo počas rokovaní o mierovej zmluve s Tureckom (uzavreli ju 30. mája 1913) medzi spojencami k rozporom. Srbsko, ktoré nemalo prístup k moru, žiadalo čoskoro revíziu spojeneckej zmluvy z 13. marca 1912 v otázke teritoriálneho rozdelenia Macedónie, čo však Bulharsko odmietlo. Rakúsko (predstaviteľom takejto politiky bol najmä minister zahraničných vecí gróf Leopold Berchtold) chcelo oslabiť Balkánsky zväz, za ktorým nie bezdôvodne videlo ruské snahy o vytvorenie prevažne slovanskej aliancie na Balkáne, preto podporovalo Bulharsko. 29. júna 1913 bulharská armáda zaútočila na Srbsko a Grécko. Rumunsko 3. júla podporilo Srbsko, Grécko preniklo do južného Macedónska a Turecko obsadilo východnú Tráciu. Bulharsko, tiesnené presilou nepriateľa zo všetkých strán, muselo žiadať o mier. Bukurešťský mier (10. augusta 1913), ktorý uzavrel druhú balkánsku vojnu, len dočasne stabilizoval výbušnú situáciu, ale napätie neodstránil pričom územné zisky získali Srbsko a Rumunsko; Grécko získalo južné Macedónsko, Solún a časť západnej Trácie. Drinopol a časť východnej Trácie sa vrátili pod zvrchovanosť Turecka.

---

61 Napríklad u Alberta Škarvana pozri poznámku č. 43.

62 PICHLÍK, K.: *Bez legend. Zápas o český program*. Praha 1991, s. 28.

63 Tamže, s. 23.

64 HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Údajné spory. In: *Národné noviny*, 26. 4. 1913, č. 48.

Bulharsko stratilo južnú Dobrudžu, ktorá pripadla Rumunsku. Balkánsky zväz sa rozpadol, čím Rakúsko-Uhorsko dosiahlo na Balkáne jeden zo svojich zahraničnopolitických cieľov. Sympatie väčšiny slovenskej verejnosti sa klonili prevažne k Srbsku, čím demonštrovala odmietavý postoj k zahraničnej a militaristickej politike monarchie.[65] Iné stanovisko zastával Milan Hodža, čo súviselo s jeho kontaktmi na tzv. belvederskú skupinu a jeho koncepciou spolupráce Slovanov v rámci monarchie za podpory silného Bulharska.[66]

Bratislavský proces so slovenskými vojakmi

Vzostup národného uvedomenia a slovanskej solidarity v súvislosti s udalosťami na Balkáne na Slovensku dokumentujú udalosti v Bratislave, ktoré zachytil vo svojich rukopisných spomienkach podľa rozprávania svojho brata Karola bývalý príslušník hlasisitického hnutia a redaktor Slovenského týždenníka, Anton Štefánek.[67] Na jeseň 1912 boli slovenskí vojaci – jednoročný dobrovoľník, univerzitný poslucháč, Ján Hlavatý zo 72. pešieho pluku, čatár Karol (Drahotín) Štefánek zo 14. poľného delostreleckého pluku a čatár Jozef Dúbrava z 5. poľného haubicového (húfnicového) pluku v Bratislave obvinení z prečinu vzbury. Vyšetrovanie obvinených trvalo od jesene 1912 do konca februára 1913. Štefánek uvádza, že tou „vzburou“ jeho brata Karola boli jeho protivojnové výroky, agitácia a rozširovanie novín. Podľa vyjadrenia súdu sa tým dopustil „poburujúcich výrokov, ktoré mohli mať za následok obrátenie sa proti existujúcemu vojenskému poriadku, proti predstaveným alebo ich rozkazom, resp. rozšíril medzi vojakmi nenávistné a znižujúce líčenie predstavených a vojenských úradov, ktoré vyšli v tlači, aby podriadený naočkoval odpor voči horeuvedeným a takto ich inicioval k porušeniu služby.“[68] Štefánkovi priťažilo aj to, že organizoval zbierku na srbský Červený kríž. Bol súčasne aj degradovaný a po vypršaní trestu mal dosluhovať.[69] Podľa časopisu Prúdy „prešporský vojenský súd posúdil 28. februára Karola Štefánka, kaprála delostrelcov a Jána Hlavatého, jednoročného dobrovoľníka, každého na dva roky žalára (Kerker), sprísneného jednodenným pôstom a 48 hodinovým zátvorom do úplne tmavej cely každý druhý mesiac. Mimo toho

[65] PÍSCH Mikuláš. Politický postoj Slovákov k druhej balkánskej vojne. In: *Slovanské štúdie*, roč. XVII, 1976, s. 135–147; HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Balkánsky zväz. In: *Národné noviny*, 17.6. 1913, č. 69; MUDROŇ, P.: Tisza o balkánskej otázke. In: *Národné noviny*, 24. 6. 1913, č. 72; Dr. J. U. Balkánske veci. In: *Prúdy*, 4, 1912–1913, č. 4, s. 143–146.

[66] DANGL, V.: Postoj Milana Hodžu k niektorým vojensko-politickým otázkam pred prvou svetovou vojnou. In: *Milan Hodža – štátnik a politik*. Bratislava 2002, s. 117–130. Udalosti na Balkáne rozoberá aj článok Balkánsky chaos. In : *Národné noviny*, 5. 7. 1913, č. 77.

[67] Rukopis je uložený v Slovenskom národnom archíve v Bratislave, f. Antona Štefánka, škatuľa č. 11. Pravopis rukopisu som upravil podľa súčasných pravidiel slovenského jazyka.

[68] DANGL, V.: *Pod zástavou* ..., s. 166.

[69] *Prúdy* roč. 4, 1912–1913, č. 5–6, s. 254; *Slovenský denník* 1913, č. 47; *Národný hlásnik*, 14. 3. 1913; *Zvolenské noviny*, 25. 3. 1913.

Štefánek bude degradovaný a musí po treste dosluhovať, Hlavatý stratí dobrovoľnícke právo a musí slúžiť po treste tri roky. Odsúdení boli za zločin vzbury a Štefánek mimo toho pre disciplinárny prečin zbierania milodarov na Červený kríž. Vzburu spáchali tým, že ako vojaci povedali svojim kamarátom, že na bratov (Juhoslovanov) nemožno Slovákom strieľať a Štefánek povedal ešte i to, že Srbi musia dostať prístav na Adrii, v tomto ohľade monarchia nemôže nič robiť, lebo tu je Rusko."[70]

Ako upozornil V. Dangl, existujú náznaky, že išlo o širšie rozvetvenú akciu s cieľom ovplyvňovať slovanské zmýšľanie slovenských vojakov. Súd však všetko, celé pozadie prípadu, nezistil a zmieňuje sa o tom aj brat jedného z odsúdených vojakov, národne uvedomelý novinár Anton Štefánek vo svojom rukopise. Podľa listu J. Hlavatého teológovi V. Jurkovičovi v Ostrihome vidieť, že v tom čase medzi rôznymi skupinami národne uvedomelých Slovákov existovalo spojenie.[71] V slovenskej národne a slovansky orientovanej tlači sa kritizoval prístup príslušných úradov, pretože zakazovali a stíhali aj humanitárne zamerané finančné zbierky na Červený kríž slovanských účastníkov balkánskych vojen, v čom pracovníci redakcií nevideli žiadnu vlastizradu, ani prehrešok voči vojenským zákonom.[72]

Anton Štefánek podrobne opisuje spomínaný prípad, ktorý nazval „monstrprocesom", a vo svojom rukopise uvádza, že v tom období najviac pozornosti vyvolal práve tento proces s tromi slovenskými vojakmi v roku 1913. V rukopise píše, že dvaja z nich boli odsúdení vojenským súdom v Bratislave za vzburu (Meuterei) a disciplinárny priestupok na 2 roky pevnostného väzenia, pretože sa vyslovili, že v prípade vojny nebudú strieľať na slovanských bratov Rusov a Juhoslovanov a zato, že podobné reči viedli medzi kamarátmi a tým šírili protištátne a protivojenské zmýšľanie, ďalej, že čítali a šírili medzi vojakmi v bratislavskej garnizóne panslávske časopisy: Slovenský Denník, Slovenský Týždenník, Robotnícke Noviny a Slovenský Kalendár 1913, v ktorom bol uverejnený satirický článok o rakúsko-uhorských dôstojníkoch,[73] a konečne, že zbierali medzi vojakmi milodary na srbský Červený kríž. V prípade inkriminovaného článku v Slovenskom Kalendári však len ťažko možno vidieť, nejaký útok na dôstojnícky zbor. V článku sa popisujú len niektoré podrobnosti z výcviku vojakov a detaily z ich pobytu v kasárňach. V celku nevinnú stať v Slovenskom Kalendári sprevádzajú aj dve karikatúry. Štefánek sa ako redaktor Slovenského Týždenníka a spomínaného Slovenského Kalendára o prípad intenzívne zaujímal tým viac, že jedným z obvinených a aj odsúdených bol jeho brat Karol. „Zhodou okolností podarilo sa mi získať hodnoverné opisy tohto monstrprocesu, v ktorom boli súdení len títo

[70] *Prúdy*, roč. 4, 1912–1913, č. 5–6, s. 254.

[71] DANGL, V.: *Pod zástavou* ..., s. 167.

[72] *Prúdy*, roč. 4, 1912–1913, č. 4, s. 167–168.

[73] RUDAVSKÝ, K.: Slovák na vojne. Niekoľko čŕt z môjho denníka. In: Štefánek, A. (red.): *Slovenský Kalendár. Kalendár Slovenského týždenníka* 1913. Pešťbudín, b. r. (1912), s. 85–97.

traja poprední národovci, ale na ktorom malo virtuálnu účasť niekoľko sto vojakov slovenskej národnosti, možno povedať vlastne celá posádka slovenských vojakov. Že väčší počet ´previnilcov´ nebol zatiahnutý pred ´Kriegsgericht´ možno priznať serióznosti prokurátorov," uvádza Štefánek v spomínanom rukopise. V monarchii v tom čase zosilneli militaristické nálady. Robili sa prípravy na zvýšenie bojovej pohotovosti a čiastočnú mobilizáciu armády. V auguste 1912 sa uskutočnili za účasti následníka trónu a náčelníka generálneho štábu B. Schemua vojenské cvičenia v južnom Uhorsku. Od konca septembra Rakúsko-Uhorsko uviedlo do bojovej pohotovosti VII., XIII., XV. a XVI. armádny zbor. Uhorská vláda vyslovila súhlas s povolaním prvého ročníka záloh a troch najmladších ročníkov najmladšej zálohy aj v honvédstve. Od druhej polovice novembra sa mobilizačné prípravy rozbehli aj proti Rusku. 21. novembra panovník podpísal rozkaz na zvýšenie bojovej pohotovosti I., VI., X. a XI. zboru v Haliči, kam sa presunuli aj 4., 6., 7. a 8. jazdeckú divíziu. V tom čase sa stretli náčelníci generálnych štábov B. Schemu a H. Moltke, aby prehodnotili strategické plány pre prípad vojny.[74] Prijal sa zákon o výnimočných opatreniach pre prípad vojny. Generál gróf Franz *Conrad von Hötzendorf*, ktorý sa 12. decembra opäť stal náčelníkom generálneho štábu, požadoval vojenské riešenie problémov so Srbskom. V apríli 1913 žiadal mobilizáciu, útok na Srbsko a obsadenie Belehradu. Už vtedy bola Viedeň pripravená na vojnu so Srbskom a Čiernou Horou a počítala prípadne aj s konfliktom s Ruskom.

Boj Slovanov na Balkáne mal ohlas v iných slovanských krajinách a aj na Slovensku.[75] Aj do kasární prenikali myšlienky slovanskej vzájomnosti, rozširovali sa letáky s antimilitaristickým obsahom, robili sa zbierky pre srbský, čiernohorský a bulharský Červený kríž. Vojenské orgány sa tomu snažili čeliť a realizovali opatrenia na stráženie vojenských budov a ochranu armády pred rozkladným vplyvom protivojnových a protivojenských nálad.

Protivojnové prejavy uvedomelých Slovákov v rokoch pred prvou svetovou vojnou prispievali k celkovému obrannému a národnoemancipačnému hnutiu na Slovensku. Aj tak však po vypuknutí vojny prevládli emócie najmä v kruhoch podliehajúcich maďarizačnému vplyvu – medzi inteligenciou, podnikateľmi a statkármi. Vlastenecké nadšenie na začiatku vojny nemalo ani v Hornom Uhorsku konca – kraja. Napríklad v Ružomberku sa podľa svedectva Vavra Šrobára organizovali fakľové pochody, lampióny, študenti, advokáti, kupci, profesori, devy a ženy za teplých augustových večerov tiahli rušnými ulicami..., ozývali sa vlastenecké piesne, heslá, nech žije vojna, nech žije vojsko, nech žije vlasť..., oslavy víťazstva našich..., chválospevy na Nemcov, neustále hanobenie a tupenie ruského a srbského vojska, ich generálov a dvorov.[76]

---

74 DANGL V.: *Pod zástavou* ..., s. 205–208.

75 Tamže, s. 219.

76 ŠROBÁR, V.: *Pamäti z vojny a z väzenia (1914–1918).* Praha 1922, s. 5–6.

Struggle for strengthening of independence of the Hungarian Army (1903-1913) and the situation among Slovak soldiers in Bratislava in the years 1912-1913

FERDINAND VRÁBEL

Efforts of Hungarian politicians to gain greater leverage in the joint Austro-Hungarian Army was interlinked with the growing pressure on non-Magyar nationalities in the Kingdom of Hungary in the years preceding WWI. The main objective was the greatest possible independence of the Hungarian army from the army of Austria, and also exploitation of compulsory military service in the armed forces for the rapid assimilation of non-Magyar nationalities. As a result of this pressure there were several anti-militarist protests and lawsuits with Slovak soldiers accused of mutiny.

HOLÍČSKÁ FARA V KONCEPTUALIZACI DĚJIN VÁCLAVA CHALOUPECKÉHO A DANIELA RAPANTA

MILAN DUCHÁČEK

V dubnu roku 1997, u příležitosti výročí sto let od narození „tvorcu koncepcie slovenských dejín“ Daniela Rapanta,[1] byla na průčelí evangelické fary v Holíči odhalena pamětní deska. Na ní je vzpomenuto, že v přízemí fary byla v letech 1846–1904 evangelická lidová škola, která „svojimi základmi prispela k všeobecnému rastu tohto zakladateľa modernej historickej vedy.“[2] Ironií dějin české a slovenské historiografie zůstává, že spolužáci ze zrušeného gymnázia v Revúcej a zároveň dvě hlavní osobnosti holíčské školy, Ján Jaromír Boor a manžel jeho sestry Hermíny Karoliny Boorové, učitel Pavel Groebl, nepřímo přispěli také k formování historického myšlení „tvůrce koncepce československých dějin“ Václava Chaloupeckého. Zkušenost získaná v prostředí Moravského Slovácka a Záhorí oběma historikům posloužila k formulování ideově protichůdných myšlenkových konceptů, jejichž ohlasy rezonují v česko-slovenském historickém myšlení dodnes.

Společenské a politické aktivity skalického lékaře, bující družstevní hnutí a Blahovy pokusy o jeho přeměnu v politickou stranu s agrárním profilem[3] výrazně přispěly k přesunu centra slovenského politického života z Turčianského Svätého Martina na osu Pešť – Skalica – Ružomberok.[4] Vědomí jazykové a kulturní sounáležitosti obyvatel Záhorí a Moravského Slovenska (jak se tehdy běžně říkalo),[5] vstřícný postoj k ideovým impulsům T. G. Masaryka a ochota příznivců

---

1 Srv. MARSINA, R.: Tvorca koncepcie slovenských dejín, in: Marsina, R. (ed.): *Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897–1988–1997)*. Martin 1998, s. 19–26.

2 HOLLÝ, M.: *Rapant Daniel, Prof. PhDr. Akademik*, e-Záhorie.sk. Záhorácka tuačová kancelárija 30. 4. 2013 [online]. Dostupné z: http://www.ezahorie.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=2904%3Arapant-daniel-prof-phdr-akademik&catid=82%3Aosobnosti&Itemid=95&lang=sk

3 Srv. HOLEC, R.: Agrárne hnutie na Slovensku v kontexte česko-slovenských vzťahov do vzniku ČSR, in: *Česko-slovenská historická ročenka 1999*. Brno 1999, s. 68–72. K vzestupu slovenského družstevnictví a kapitálu HOLEC, R.: Národohospodárske aktivity Milana Hodžu do roku 1918, in: Pekník, M. a kol: Milan Hodža. Štátnik a politik (3., preprac. a rozš. vyd.). Bratislava 2002, s. 95–110. Též HOLEC, R.: Družstevnícto na Slovensku do roku 1918, In: Fabricius, M. – Holec, R. – Pešek, J. – Virsík, O. (eds.): *150 rokov slovenského družstevníctva, Víťazstvá a prehry*. Bratislava 1995, zejm. s. 56–78.

4 Srv. PEKNÍK, M,: Dr. Vavro Šrobár a formovanie slovenskej politiky, in: Pekník, M. a kol.: Dr. Vavro Šrobár, politik, publicista a národoosvetový pracovník, Bratislava 2012, s. 58–80.

5 NIEDERLE, L. a kol.: *Moravské Slovensko, I–II*, Praha 1918–1922 (= Národopis lidu československého, I, s. 1–3). Srv. zejm. poznámku tamtéž, sv. I, s. XIII.

Československé jednoty k narušení politické cézury mezi Skalicí a Luhačovicemi, to vše učinilo z nového centra slovenské politiky prostor, který před Velkou válkou pro sporadické české pozorovatele představoval synonymum „Slovenska“.[6] Mnohá pozdější „čechoslovakistická“ nedorozumění plynula právě z této synekdochy.

Štěpící se názory slovenských elit a opakované pokusy o spolupráci a dorozumění mezi Milanem Hodžou, Pavlem Blahem a Vavrem Šrobárem byly zároveň klimatem, v němž dospíval Daniel Rapant. Pro historika soustředěného na proces maďarizace a slovenské Jaro národů bylo mládí prožité v prostředí luteránské tradice klíčovou zkušeností, ostatně za podporu své cesty ke vzdělání vděčil právě učitelům holíčské farní školy, především Pavlu Groeblovi.[7] Podobně jako pražskou akademickou zkušeností formovaná generace Hlasistů a Prúdistů, i Rapant přitom během studií na skalickém gymnáziu hledal své místo mezi národovecky zakotvenou konfesijní tradicí a kosmopolitizující modernitou.[8] K aktivitám skalického lékaře měl přítom velmi blízko, neboť se na gymnáziu spřátelil s Blahovým synem Jankem, pozdějším věhlasným operním pěvcem. [9] Když posléze koncem roku 1917 přišel Rapant na studia do Prahy, učinil z této zkušenosti zcela jiný závěr, nežli Vavro Šrobár a jeho ideoví souputníci. Mladík z rolnické rodiny, jenž předčasně ztratil otce,[10] se tehdy, zřejmě právě po pobídce Pavla Blaha, rozhodl vyměnit studium techniky za historii. Skepse začínajícího historiografa vůči samozřejmosti, s jakou obyvatelé předlitavské části nového státu přistupovali k česko-slovenskému soužití, se navíc zřejmě prohloubila, když si Rapant po vzniku ČSR, zřejmě opět díky Blahovým konexím, začal přivydělávat na studia jako překladatel v Národním shromáždění, a stal se tak svědkem ideových zmatků české společnosti po zrodu společného státu Čechů a Slováků. Dost možná tuto zkušenost zhodnotil podobně jako jeho ružomberský vrstevník Emo Bohúň, který se při převratu v říjnu 1918 ocitl s posádkou v Kutné Hoře: pro vět-

---

6 O specifikách osy Skalica – Luhačovice jako centra česko-slovenské vzájemnosti více např. JURČIŠINOVÁ, N.: Spolupráca Československej jednoty so slovenskými dôverníkmi pri rozvíjaní kultúrnych vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi, In: *Česko-slovenská historická ročenka 2000*, Brno 2000,s. 185–198; též JURČIŠINOVÁ, N.: Podiel odborov Československej jednoty na rozvíjaní česko-slovenských kultúrnych vzťahov, *Acta historica Neosoliensia* 9, 2006, s. 114–123. Též PELČÁKOVÁ, D.: „Česko-slovenská vzájomnosť“: jej chápanie v okruhu spolupracovníkov Československej jednoty (1896–1914), In: *Česko-slovenská historická ročenka 2004*, Brno 2004, s. 237–250.

7 PROKSA, P.: Pár slov o prostredí, v ktorom vyrastal Daniel Rapant. Bírešov syn uznávaným historikom, *Záhorák*, 38, 16/1997, s. 3.

8 Srv. PICHLER, T.: O nacionalizme, konzervatizme, modernizme v časopise Prúdy, in: PICHLER, T.: *Etnos a polis. Zo slovenského a uhorského politického myslela*. Bratislava 2012, s. 92–109.

9 Srv. BLAHO, J.: *Zo skalického rínku*, Bratislava 1974, zejm. s. 48. Zde nezbývá, než se spolehnout na beletrizované memoáry, neboť Rapantova pozůstalost se dosud nachází v soukromých rukách.

10 Srv. PROKSA, P.: Pár slov o prostredí ..., s. 3.

šinu obyvatel Horních Uher, kteří se identifikovali jako Slováci,[11] zůstává české prostředí velkou neznámou: „(…) o českom národe vedelo sa veľmi málo. Niekoľkí slovenskí literáti, nadšení vlastenci, malá skupinka slovenských politikov, čo mala osobné styky s niektorými podobnými českými ľuďmi, tá o Čechoch už mala svoje predstavy, ale masy slovenského ľudu práve že vedely, kde leží Praha, ale potom nič viac. (…) Svet v Uhrách sa končil niekde pri Holíči, alebo Skalici, ale čo je ďalej na západ v českých krajinách, o tom (…) mali len hmlisté predstavy. Tisíc rokov nás dokonale rozdelilo.“[12]

Rapant mohl v parlamentu sledovat, že podobná situace panovala i v případě českých představ o „Slovači“, jak se tehdy říkalo. Mytická „tisícročná poroba“, tradovaná ve slovenské kulturní veřejnosti se stejnou sveřepostí, jako v Čechách symbol Bílé hory,[13] se Rapantovi později zpřítomnila při práci na doktorské dizertaci pod vedením Josefa Pekaře a Václava Novotného.[14] Čeští historikové, věrni povětšinou českému strátoprávnímu programu, se zaobírali výhradně předlitavskou tématikou a o dějinách Uher, neřkuli Horní země, toho věděli pramálo. V přesvědčení, že dějiny Horní země je třeba pojednávat jako svébytný prostor, se tedy Rapant již v dizertaci soustředil na výsostně uherskou tématiku,[15] aby nakonec své životní úsilí věnoval zachycení tradice, kterou se naučil vnímat při hodinách na holíčské toleranční faře. Vědom si zároveň dilemat a nejistot plynoucích z mnohovrstevnatosti nově se formující slovenské identity, jež se v katolicko-evangelicko-židovském prostředí Záhoří po převratu vyjevovala mimořádně

[11] Slovenská společnost tehdy procházela krizí staré a budováním nové identity, což však rozhodně nevyústilo vždy v jednoznačné přijetí slovenské, neřkuli československé varianty, srv. např. důležitou sondu MANNOVÁ, E.: „...aber jetzt ist er ein guter Slowake“. Varianten nationaler Identität im Vereinswesen zweier südslowakischen Kleinstädte 1918–1938, in: Haslinger, P. (ed.): *Regionale und nationale Identitäten. Wechselwirkungen und Spannungsfelder im Zeitalter moderner Staatlichkeit*, Würzburg 2000, s. 215–225.

[12] BOHÚŇ, E.: Október 1918. In: BOHÚŇ, E.: *Zaprášené histórie* (2. vyd.). Bratislava 1971, s. 108–109.

[13] FINDOR, A.: Tisícročná poroba. In: Krekovič, E. – Mannová, E. – Krekovičová, E. (eds.): *Mýty naše slovenské*. Bratislava 2005, s. 71–77.

[14] DUCHÁČEK, M.: *Václav* Chaloupecký a budování historického semináře Univerzity Komenského, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 2/2012, s. 116–118.

[15] Rapantova dizertace *Vznik a význam prvého zákona uhorského o maďarčine (16 z. čl. 1790)*, jež čítala mimořádných cca 350 stran, se v Archivu Univerzity Karlovy nenachází, přestože v seznamu dizertací UK je uvedena pod pořadovým číslem 1160. Je pravděpodobné, že se ji Rapant odsud vyžádal k bratislavské habilitaci a že se stejně jako další archiválie dosud nachází v soukromých rukou. Dochoval se ovšem Pekařův dvoustránkový posudek, který práci k některým závěrům s výhradami doporučuje k obhajobě jako výbornou. Pekař zde vystihl handicapy, které budou Rapantovy syntetické práce doprovázet stále, vyslovil zejména výhrady vůči extenzivní reprodukci pramenného materiálu. Ke stejným závěrům dospíval jak Chaloupecký, tak v recenzích i pozdějším souhrnném hodnocení František Kutnar. Pekařův posudek viz: Archiv Národního muzea Praha (dále ANM), *fond Josef Pekař*, k. 63, i. č. 3194.

silně,[16] uchoval si vůči nové politické realitě vstřícný a v otázkách sebeurčení mimořádně tolerantní postoj. Svědčí o tom mj. jeho plaidoyer za holíčského přítele, kterému byla na základě nařčení z „národní nespolehlivosti" odpírána podpora ve studiu: „Rodinu znám dobre; nikdy sa neexponovali a ani nikdy nepatrili do maď[arského] tábora, čo by denunciátor o sebe dokázať vždy nemohol. Rodina má tradicie židovsko-nemecké. O to však neide. Ide o to, že mladý Fischer pridal sa k slovenskej kulture s radosťou a opravdove a že sa dá od neho očakávať poctivost v tomto smere i naďalej. Já sa s menovanou rodinou stýkam od malička, k zakročeniu tomuto pohlo ma však len to, že je mi ľúto, že si odscudzujeme práve tých ľudí, ktorí by nám mohli být vernými. Môžem Vás ubezpečiť, že medzi kresťanmi sú oveľa nespoľahlivejší elementy, než je tento dobromyseľný mladý Žid."[17]

Daniel Rapant byl vždy, a to včetně období Slovenského štátu, věrný myšlence společného státu Čechů a Slováků a přes svůj hrdě slovenský postoj vždy horoval pro vzájemné porozumění. Tento vstřícný a otevřený přístup však narazil na limity ve chvíli, kdy se jeho profesní cesty protly s osudy jiného Pekařova žáka, totiž Václava Chaloupeckého, prvního profesora československých dějin na Univerzitě Komenského. Je zajímavé sledovat kořeny a důsledky tohoto na první pohled odborného a kariérního soupeření.

* * *

Václav Chaloupecký pocházel podobně jako Rapant z venkova, ze vsi Dětenice na Jičínsku, na okraji Českého ráje. O uherské, neřkuli slovenské dějiny se zpočátku zajímal pramálo. Už na gymnáziu a posléze na pražských univerzitních studiích se od venkovských kořenů doslova odstřihl, aby vkročil do městského intelektuálního prostředí kaváren, jak je obdivoval v prózách Petera Altenberga. Pokládal se za žáka Jaroslava Golla a Josefa Pekaře a za své badatelské pole si zvolil pozdní středověk.[18] S Holíčí a Záhorím, konkrétně s pohraničním hradem Wywar, se zřejmě poprvé letmo setkal při práci na dizertaci o posledním pražském biskupovi Janovi IV. z Dražic. Právě Dražicovi svěřil Jan Lucemburský správu království, když po tzv. České cestě vytáhl k uherské hranici proti Matúši Čáku Trenčianskému, aby se s ním střetl právě u hradu Wywar.[19] Tato epizoda v Chaloupeckého juvenilii by dost možná epizodou zůstala, nebýt toho, že se někdejší anarchistický básník a buřič, který po prožitku vojenského drilu jedno-

[16] K početnosti a specifikám života židovské komunity v Holíči a okolí srv. TAUBER, H. J.: *Atlantida holíčských Židů*. Praha 2003, zejm. s. …...

[17] Slovenský národný archív (dále SNA), os. spis 22 – Anton Štefánek, k. 4, i. č. 279. Rapant Štefánkovi, nedatováno (začátek roku 1924).

[18] O Chaloupeckého ideovém zrání více DUCHÁČEK, M.: Z anarchisty knížecím archivářem. Václav Chaloupecký: léta zrání československého historika (1904–1918) In: *Marginalia historica*, 3, 1/2012, s. 5–51.

[19] Srv. SPĚVÁČEK, J.: *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346*. Praha 1994, s. 223–224.

ročních dobrovolníků právě prožíval přerod v nadějného historika, na studiích zahleděl do jisté Ľudmily, posluchačky romanistiky a germanistiky, jmenovkyně nejoblíbenější světice biskupa Jana IV. z Dražic a shodou okolností dcery holíčského učitele Pavla Groebla a Hermíny Karoliny Boorové.

Matku ztratila Ľudmila Groeblová ve chvíli, kdy přišla na svět. Manželka Pavla Groebla pocházela z významných slovenských luteránských rodů, byla dcerou faráře a básníka Jan Juraje Boora a Hermíny Šulekové.[20] Její bratr, holíčský farář Ján Jaromír, měl za manželku Márii Štúrovou, neteř Ľudevíta Štúra. Příbuzenské vazby vedoucí k uctívaným obětem slovenského Jara národů, zkušenost s maďarskou perzekucí slovenského vzdělávání při zrušení gymnázia v Revúcej, to vše obyvatele holíčské toleranční fary vedlo k tomu, aby v duchu národoveckých tradic vychovávali i své potomky. Slečna Ľudmila tedy absolvovala gymnázium v nedalekém Hodoníně, aby posléze (pravděpodobně i proto, že se Pavel Groebl podruhé oženil) opustila rodné městečko a po absolutoriu brněnského lycea Vesna pokračovala v Praze studiem západoevropských jazyků a literatur, jež završila pobytem ve švýcarském Grenoblu.[21] Stala se první slovenskou absolventkou pražské filozofie. Během pražským let se navíc aktivně účastnila dění v akademickém spolku Detvan, v jehož středu prožila svůj „*Sturm und Drang*", tedy stejné pochybnosti o poměru tradice a modernity, jaké byly příznačné pro mezigeneraci slovenské moderny, oscilující mezi Martinem, hlasisty a Prúdy.[22] Ačkoli se ji tehdejší kandidát chemických věd Ján Botto (v němž již tehdy klíčil lyrik Ivan Krasko),[23] pokoušel navracet k domácí tradici, mladá dáma, která se cílevědomě připravovala na osamělou dráhu svobodné učitelky, se nakonec přiklonila k „*volnomyšlenkárstvu*".[24] Těžko se divit, že když Ľudmila Groeblová dala doma najevo, že jejím vyvoleným je Václav Chaloupecký, český historik, někdejší anarchistický básník, papírový katolík a knížecí knihovník a archivář u Lobkoviců, nejkatoličtějšího českého šlechtického rodu, nebylo to v holíčské evangelické honoraci přijato s nadšením. Právě naopak. Když přišlo na pořad věci uvažování o sňatku, roudnická vrchnost dala najevo očekávání, že manželka knížecího archiváře bude katolička. V důsledku toho došlo mezi nastávajícím zetěm a tchánem k roztržce. Teprve s odstupem času se Chaloupecký s peripetiemi celé kauzy svěřil Josefu Šustovi, jenž ho kdysi k Lobkovicům doporučil: „Moje

[20] Srv. BAKOŠOVÁ, Z.: *Boorovci – významná evanjelická rodina* [online]. Dostupné z: http://www.ecav.sk/?p=info/INFHist%C3%B3ria/osobnosti/boorovci_%E2%80%93_vyznamna_evanjelicka_rodina

[21] Srv. její studijní výkazy in: Archiv Univerzity Karlovy Praha (dále AUK Praha), Zápisnice studentů FF UK–F, Filosofové mimořádní 1904–1908.

[22] Srv. GÁFRIK, M. (ed.): Listy Ľudmily Groeblovej Michalovi Gáfrikovi, In: *Literárny archív*, 36–37, 2002, s. 30; list č. 13, Groeblová Gáfrikovi 13. 4. 1964.

[23] TURČÁNY, V.: Krasko v Detvane. In: *Slovenská literatura*, 11, 1964, s. 607–620, zde zejm. 614n; Též obecněji JURČIŠINOVÁ, N.: Zameranie slovenského spolku Detvan v Prahe (1882–1914). In: *Annales historici Presovienses*, 9, 2009, s. 136–157.

[24] Podrobněji srv. DUCHÁČEK, M.: Z anarchisty knížecím archivářem, s. 36–41.

žena narodila se na Slovensku, je dcerou evangelického učitele, a tím je vlastně vše řečeno. (…) Nejvážnější překážkou v mém sňatku byla různá konfesionální příslušnost. My oba jsme indiferentní, moje žena, co se vnitřního přesvědčení týče, by se byla nijak nerozpakovala zaměniti církev augsburskou za katolickou, ale byly a jsou tu rodinné ohledy, jm[enovitě] na otce. Mluvil jsem o tom s pí kněžnou a navrhl, zda by byla knížecí rodina srozuměna, aby moje žena přestoupila ke katolicismu až po smrti svého otce; při tom jsem ji ujistil, že vnitřně patří k nám a že pouze ohledy na příbuzenstvo jí brání; paní kněžna neřekla tak ani onak.“[25]

Knížecí domácí rada Pauler však Chaloupeckému neformálně poradil, aby jeho nastávající konvertovala, „jinak že by to mohlo znamenat otřesení mého postavení. Navštívil jsem otce své ženy a vyložil, jak se věci mají. Ale ten byl velmi zatvrzelý a prohlásil, že nejen přestoupení, ale i t[ak] ř[ečené] kantely[?] katol[ického] vychování, znamenalo by roztržku navždy. Mně je sice katol[ický] klerikalism sympatičtější než protestantský, ale přeci jen mne situace velmi deprimovala. Myslel jsem na mnohé, i na to, zda bych neměl od Lobkoviců odejít… Snad bych se uchytil i jinde. Leč přeci uznávám a moje žena to uznala také, že ty podmínky vědeckého vývoje, kdybych i materielní postavení jinde našel (ač nevím), byl bych nenašel nikde, a proto přestoupila. Tím ovšem otevřela se mezi ní a jejím otcem propast, kterou snad teprvé čas dovede překlenouti. Z domova nedostala žádné pomoci, takže i o výbavu musel jsem se já postarati. K tomu pak přidružily se komplikace s mojí rodinou, která mojí volbu zvlášť radostně nevítala, a nesnáze s formalitami sňatku (moje žena, jako uher[ská] státní příslušnice, musela míti konsenzus od uher[ského] min[isterstva] spravedlnosti aj.). Posledně zmíněné jsme šťastně překonali, moje žena, která má milou a příchylnou povahu, dovedla si rodiče takřka naráz získat, takže jsme byli minulou středu oddáni.“[26]

Svatba se konala v únoru 1912, v době, kdy Chaloupecký horečně dokončoval populárně laděnou knihu o Františku Palackém. Právě při práci na pasážích o osobnostním zrání hodslavického rodáka, založených na korespondenci Palackého s prešpurskými přáteli, se Chaloupecký poprvé setkal s provokativní a skeptickou otázkou Jana Blahoslava Benediktiho: „či bude z nás Čechů, Moravanů a Slováků kdy něco samostatného, vlastního, původního?“[27] Právě otázka česko-slovenských vazeb při zrodu Palackého národní ideologie Chaloupeckého zaujala. Na jiném místě knihy zdůraznil, že „Palackému šlo o to, aby jednotný jazyk byl základem jednotné literatury, jednotné kultury a vůbec jednoty národní[28]

[25] Národní archiv Praha (dále NA), osobní fond č. 77, Josef Šusta, k. 5, Chaloupecký Šustovi 20. 2. 1912.

[26] Tamtéž. Srv. AUK Praha, fond č. 314, Václav Chaloupecký, osobní výkaz. Zde je zřejmě mylně uvedeno datum sňatku 12. 2. 1912. Dle oddacího listu byl sňatek uzavřen 14. 2. 1912 ve farním kostele sv. Václava na Smíchově. Oddávajícím knězem byl historikův strýc Gustav Láska. Dokument v soukromém vlastnictví prof. MUDr. Václava Chaloupeckého.

[27] CHALOUPECKÝ, V.: *František Palacký*. Praha 1912, s. 20.

[28] Proloženým písmem zdůraznil Chaloupecký.

kmenů československých, bydlících v různých zemích a státech.“[29] Na rozdíl od Pekaře více uvažoval o momentech, kdy Palacký překročil limity historického práva. Bezesporu ho upoutala provokativní formulace Jaroslava Golla z jubilejní přednášky pronesené 13. června 1898, v níž zaznělo, že „Palacký náležel všem třem (zdůraznil J. Goll – pozn. MD) větvím národa českého… Než po ztrátě Slovenska lze ještě hovořiti o trojí větvi? Pravím: Po ztrátě Slovenska… Jubilejní slavnosti posledních let nám tuto ztrátu bolestně připomínají, slavnost Kollárova, Šafaříkova a nyní také Palackého.“[30]

Chaloupeckým později mnohokrát opakovaný výrok, že „nám Palackého dalo více Slovensko než Morava,“[31] byl doslovným citátem Jaroslava Golla.[32] Shrnující konstatování, že „v Prešpurku, a hlavně zásluhou vlivů mimoškolských, Palacký stal se Palackým a odtud jako hotový, zralý muž přišel do Prahy,“[33] pro změnu navazovalo na Pekaře, pro Chaloupeckého však mělo hlubší význam. Nikoli náhodou se s větším důrazem než jeho učitelé věnoval skutečnosti, že kromě prešpurských přátel z lycea měl na Palackého zrání hlavní vliv vztah s paní Zerdahely.[34] Kromě obtíží poměru k vrchnosti totiž Chaloupecký při psaní knihy řešil ještě jiné dilema, a to výsostně intimního rázu. Palackého evangelické zázemí a zakořenění ve slovenském prostředí ho totiž přivádělo blíže ke světu, jenž již několik let zaměstnával jeho city. Tato motivace je vyjádřena v dedikaci: *Své ženě.*

Právě na Palackého osudech a vstupu do českého (a německy hovořícího) katolického prostředí prostřednictvím sňatku jakoby se zrcadlově odrážela Chaloupeckého zkušenost s holíčskou luteránskou tradicí. Tchánovo striktní odmítnutí i byrokratické průtahy spojené se sňatkem s „cizinkou“ způsobily, že se bariéry, stojící mezi historickými zeměmi a Slováky v Horních Uhrách, vyjevily knížecímu archiváři s intenzitou, jež těžko mohla souznít s idealismem příznivců česko-slovenské vzájemnosti. Skutečnost, že tyto obtíže dokázal společně se ženou překonat, se pro něj stala určující zkušeností o to více, že česko-slovenská manželství byla před první světovou válkou v české společnosti spíše kuriozitou a k jeho uskutečnění museli oba partneři urazit dlouhou cestu. Rostoucí rozpaky z postojů vrchnosti během Velké války, kdy byl knížecí archivář coby „doktor“ poskytnut k dispozici armádě jako velitel polní nemocnice, však nakonec vedly k tomu, že se po rozpadu c. a k. monarchie Chaloupecký rozhodl badatelské zázemí roudnického archivu opustit a dát své zkušenosti do služeb nové, východní části Československého státu. V únoru 1919 se tedy přihlásil u referenta pro slo-

[29] CHALOUPECKÝ, V.: *František Palacký*, s. 69.

[30] GOLL, J.: František Palacký. In: *Jaroslava Golla vybrané spisy drobné*, I, Praha 1928, s. 40. Původně otištěno in: ČČH, 4, 1898, s. 211–279, zde s. 212.

[31] CHALOUPECKÝ, V.: *František Palacký*, s. 2.

[32] GOLL, J.: František Palacký, s. 40.

[33] CHALOUPECKÝ, V.: *František Palacký*, s. 12–13.

[34] Tamtéž, s. 28–31.

venské otázky na rodícím se ministerstvu školství, Jaroslava Vlčka, a v dopise mu sdělil: „Již od studentských let bylo jaksi mým zbožným přáním prospěti nějak vědecky Slovensku. Snad také okolnost, že žena je rodilá Slovenka, nemálo k tomu přispěla; od ní také naučil jsem se rozuměti duchu Slovenska. A tak se hlásím, mohlo-li by mne Slovensko jako vědeckého pracovníka potřebovat. (…) Doufám, že netřeba mi Vás ubezpečovati, že mne na Slovensko vede zájem čistě ideální, a vím také dobře, že by mne tam čekalo mnoho práce, často nevděčné a namáhavé, snad i nepochopené. Ale nelekám se toho.“[35]

Chaloupecký si byl dobře vědom, že vstup do nového prostředí znamená pro jeho vědecké plány zcela nový začátek. Zdá se však, že zdánlivý krok do prázdna měl racionální jádro. Vlna historiografické produkce, již vyvolalo husovské výročí druhého válečného roku, podkopala jeho záměr věnovat se valdenským, Chelčickému a kořenům české hereze.[36] Zpřetrhání vazeb s Roudnicí mu naopak usnadnilo odpoutat se od nemilované protireformační tématiky. Vlček na archivářovu motivaci slyšel, a tak se někdější lobkovický bibliotekář ocitl na jaře roku 1919 na cestě do nově proklamované slovenského metropole vybaven jmenovacím dekretem, podle nějž se stal hlavou Štátného inšpektorátu archívov a knižníc na Slovensku. Honosně pojmenovaný úřad spadal pod vládního komisaře pro ochranu slovenských památek a muže, který byl úzce spojen s kulturním a stavebním rozkvětem Moravského Slovenska a Záhorí, architekta Dušana Jurkoviče.[37]

Chaloupecký se tak po příchodu do slovenského prostředí stal svědkem násilné přeměny Prešpurku v Bratislavu – prostor, jenž měl být loajální ČSR.[38] Ačkoli po letech knížecí služby jistě přivítal možnost komunikovat v každodenním sty-

---

[35] Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále LA PNP), fond Jaroslav Vlček, k. 5, Chaloupecký Vlčkovi 12. 2. 1919. Dopis je označen glosou, podle níž Vlček odpověděl 20. 2. 1919. Dopis se však v Chaloupeckého pozůstalosti nezachoval.

[36] I Chaloupecký měl v úmyslu připojit se k Václavu Novotnému, Vlastimilu Kybalovi, Janu Sedlákovi a dalším, kteří k Husovu výročí chystali nové knihy. Na rozdíl od nich se však nenacházel v civilu: „Těšil jsem se, že se v tom jubilejním roce již se svými husitskými láskami vypořádám, ale za nynějších okolností nevím, kdy k tomu dojde.“ NA, fond Josef Šusta, k. 5, Chaloupecký Šustovi 29. 12. 1915.

[37] K činnosti Jurkovičova komisariátu srv. OROSOVÁ, M.: Organizácia ochrany pamiatok v medzivojnovom období. In: *Pamiatky a múzeá – revue pre kultúrne dedičstvo*, 58, 4/2009, s. 2–11. Ke struktuře, proměnám a kompetencím osvětové sekce MŠANO (jak se oficiálně nazývalo oddělení, suplující v ČSR ministerstvo kultury) více UHLÍKOVÁ, K.: *Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878–1939)*. Praha 2010, s. 62–69. Ke slovenskému inspektorátu tamtéž, s. 97–101.

[38] Více k tomu BUGGE, P.: *The Making of a Slovak City: The Czechoslovak Renaming of Pressburg/Pozsony/Presporok, 1918–19*, In: *Austrian History Yearbook*, 35, 2004, s. 205–227; MANNOVÁ, E.: Die Entstehung einer neuen Hauptstadt und der Wandel der Vereinsöffentlichkeit: Pressburg 1900–1939. In: Hofmann, A. E.– Wendland, A. V. (eds.): *Stadt und Öffentlichkeit in Ostmitteleuropa 1900–1939*. Stuttgart 2002, s. 185–192, Strategické okolnosti přičlenění Bratislavy v ČSR přehledně shrnul KARÁCSONY, V.: Bratislava a jej začlenenie do Česko-Slovenskej republiky. In: *Bratislava*, 11, 1999, s. 51–64.

ku německy, jako státní úředník nucený vyjednávat s dosavadními reprezentanty archivních a správních úřadů vnímal i schopnost městských elit odolávat tlaku na demaďarizaci městské správy.[39] Jeho první zkušenost s někdejší Horní zemí tak byla formována prostředím, v jehož jádru slovenská kultura rezonovala spíše marginálně. Stejně jako pro většinu nově přišedších Čechů bylo prešpurské klima pro archivního inspektora zcela novou a nesnadno pochopitelnou zkušeností. Nacionální nevyhraněnost prešpurské společnosti byla v příkrém rozporu s tím, co Chaloupecký znal z Čech a zejména z Prahy, kde česká a německá komunita vytvořily před Velkou válkou takřka paralelní světy. I když tyto rozdíly jistě vnímal, na reflektování probíhající proměny neměl inspektor slovenských knihoven a archivů čas. Na pořadí dne byly jiné problémy. Musel především sehnat bydlení, což bylo při množství nově příchozích a rezistenci starousedlíků mimořádně obtížné,[40] a v neposlední řadě zajistit prostory pro nově zřízený úřad.[41]

Slovenský archivní inspektorát byl sice zřízen z iniciativy ministerstva školství, ale nový úředník byl stejně jako všechny slovenské orgány podřízen autoritě Ministerstva s plnou mocí pro správu Slovenska,[42] jemuž vládl Vavro Šrobár, vybavený tehdy v podstatě diktátorskými pravomocemi.[43] I zde se tedy tříštily

---

[39] SZARKA, L.: Etnické zmeny v Bratislave a mestská administratíva v období medzi svetovými vojnami, in: Czoch, G. – Kocsis, A. – Tóth, A. (eds.): *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Bratislava 2006, s. 417n. Zde i další literatura. O proměnách bratislavského obyvatelstva svědčí i studie uveřejněné ve druhé části kolektivní publikace: Nižňanský, E. – Bútora, I. a kol. (eds.): *Stratené město. Bratislava – Pozsony – Pressburg. Kto zbúral podhradie? Národy a etnické čistky v Bratislave 20. storočí*. Bratislava 2011, s. 155–298, především stati Martiny Fiamové, Miroslava Michely, Ľudovíta Hallona, Michala Schwarce a Eduarda Nižňanského. Nejnověji k tématu ENGEMANN, I.: *Die Slowakisierung Bratislavas. Universität, Theater und Kultusgemeinden 1918–1948*. Wiesbaden 2012. Tuto práci jsem však v době dokončování textu ještě neměl k dispozici.

[40] LUTHER, D.: *Z Prešporka do Bratislavy*. Bratislava 2009, s. 32–56.

[41] Na konci července se mu podařilo usídlit úřad ve dvou pronajatých místnostech soukromého domu v Konventní ul. č. 1. Srv. nájemní smouvu z 31. 7. 1919, Archiv Pamiatkového ústavu SR (APÚ SR), fond Štátny inšpektorát archívov a knižnic (ŠIAK) 1919–1927, k. 1, složka Smlouva za pronanatí místnosti kancelárské.

[42] O činnosti úřadu dosud nejpodrobněji pojednala Martina OROSOVÁ, *Štátny inšpektorát archívov a knižníc na Slovensku v rokoch 1919–1939*, Dejiny: internetový časopis Inštitútu histórie FF UK v Prešove 7, 1/2012, s. 30–42 [online], http://dejiny.unipo.sk/Dejiny_1_2012.pdf (obecněji k tématu též Martina OROSOVÁ, *Organizácia ochrany pamiatok v medzivojnovom období*, Pamiatky a múzeá – revue pre kultúrne dedičstvo 58, 4/2009, s. 2–11). Kolegyni Martině Orosové děkuji za laskavé poskytnutí pracovní verze nevydané studie a především za upozornění na archivalie uložené v Archivu Pamiatkového ústavu SR (APÚ SR) ve fondu Štátny inšpektorát archívov a knižnic (ŠIAK).

[43] K Šrobárově výjimečné pozici v prvních popřevratových letech (ovšemže vedle jeho vlastních pamětí ŠROBÁR, V.: *Osvobodené Slovensko, I*, Praha 1928) srv. KVAČEK, R.: Téměř dobrodružství. Vavro Šrobár koncem roku 1918. In: Hájková, D – Velek, L. a kol. (eds.): *Historik nad šachovnicí dějin. K pětasedmdesátinám Jana Galandauera*. Praha 2011, s. 196–203; KRAJČOVIČOVÁ, N.: Vavro Šrobár – prvý slovenský minister. In: KRAJČOVIČOVÁ, N.: *Slovensko na ceste k demokracii*. Bratislava 2009, s. 149–160; K obtížím činnosti ministerstva

ministerské kompetence a pražští archivní referenti MŠANO si často nebyli jisti, na koho se má vlastně ve věci slovenských archivů obracet.[44] I tyto komplikace zřejmě způsobily, že zázemí pro nový úřad se od počátku nacházelo v kompetenčním vakuu.

Zatímco se paní Chaloupecká rozžehnala s prostorami, kde se narodili malý Václav a Evička, obdržel její manžel od ubytovacího úřadu zprávu, že příkaz k přidělení bytu v Bratislavě byl zrušen. Nebyl to jistě nejšťastnější začátek slovenského pobytu. Nezbylo, než se dočasně i s rodinou uchýlit k manželčiným příbuzným, rodině Bunčákových, jež sídlila v Uherské Skalici.[45] Blízkost rodného Holíče i příchod do prostředí dosud žijícího vzrušením z dočasné přítomnosti Šrobárovy slovenské vlády i z vyhlášení společného státu byly snad pro paní Chaloupeckou drobnou útěchou nastavšího provizoria. Snad se tehdy podařilo i poněkud urovnat vztahy s otcem a tchánem. Pro Chaloupeckého i jeho ženu bylo Záhorí místem osobního traumatu, ale i novou zkušenost. Historikovi se zde poprvé naskytla možnost sledovat proměny prostředí, jež právě procházelo ideovou a společenskou metamorfózou. Kolorit, který dodal Záhorí před válkou Pavel Blaho, se po příchodu Šrobárovy vlády so Skalice začal měnit, popřevratová pročeskoslovenská euforie byla i zde pouze dočasná. Rodina Chaloupeckých se však s prostředím rychle sžila, zejména děti. Jak později vzpomínal Chaloupeckého synovec Pavel Bunčák, „Evička si (…) velmi rýchlo osvojila tunajšie nárečie. Keď ním hovorila s tetou (tj. s Chaloupeckého manželkou – pozn. MD), tá ju nie raz vyhrešila.“[46]

Hlavě rodiny však kontakt s prostředím, které pro něj dosud představovalo synonymum tradicionalistického zpátečnictví, kladl i nové badatelské výzvy. Neustálé těkání na trase Bratislava – Skalica mu poskytlo příležitost k promýšlení horizontu česko-uherského pohraničního pásma a uvažování o Rogeriově *Porta Hungariae*.[47] Okolí Skalice, Holíče a Hodonína bylo a dodnes je doslova těhotné

KRAJČOVIČOVÁ, N.: Dva taživé problémy Úradu ministra s plnou mocou pro správu Slovenska po vzniku prvej ČSR. In: Čaplovič, M. – Stanová, M. a kol. (eds.): *Slovensko v dejinách 20. storočia. Kapitoly s spoločenským a vojensko–politickým udalostiam. K 70. narodeninám PhDr. Mariána Hronského*. Bratislava 2010, s. 89–102; ŠUCHOVÁ, X.: „Šrobárovi muži“: vymenovanie prvých československých županov ministrom s plnou mocou pro správu Slovenska Vavrom Šrobárom, in: ŠUCHOVÁ, X.: *Idea československého štátu na Slovensku 1918–1939*. Bratislava 2011, s. 33–52. Stručně též RYCHLÍK,, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992* (2. revid. a dopl. vyd.). Praha 2012, s. 72–77.

44 Srv. AAV ČR, fond V. Chaloupecký, k. 1, i. č. 38, Borovička Chaloupeckému, nedatováno /1919/.

45 Došlo k tomu během září 1919. Viz AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 9, i. č. 656, neurčené dopisy 1916–1948, Chaloupecký 21. 9. 1919 /nedokončený koncept adresovaný pravděpodobně J. Borovičkovi/.

46 BUNČÁK, P.: *Hriešna mladosť*. Bratislava 1973, s. 56–57. O skalické epizodě Chaloupeckých více tamtéž, jedná se o prozaizované memoáry bratislavského docenta slovenské literatury, psané ovšem vzhledem k citované epizodě se značným časovým odstupem.

47 CHALOUPECKÝ, V.: *Staré Slovensko*. Bratislava 1923, s. 79; odkaz na Rogeria z Apulie

dějinami. Chaloupecký si pod holíčským zámkem nemohl nevzpomenout na vítěznou epizodu z tažení Jana Lucemburského proti Matúši Čákovi Trenčianskému a někdejší správcovskou roli Jana IV. z Dražic. Nemohlo mu též uniknout, že rodinu usídlil na někdejší České cestě,[48] po níž kdysi přijížděli anjouovští a lucemburští panovníci k bilaterálním jednáním, a že je obklopen stopami velkomoravského dědictví a při cestách z Bratislavy hledí v Plaveckém Čtvrtku a Sekulích z okna vagónu na dědictví někdejších uherských kočovnických strážních osad.[49] Otázky hranic Velké Moravy, rozmachu české moci za Boleslavů a Břetislava I., rozsahu středověkého uherského státu, expanzivních tendencí Lucemburků či Žižkovy cesty do Uher se mu zde musely vyjevit v míře dost možná nečekané. Těžko se divit, že jejich promýšlení věnoval zbytek života.

Záhorská idyla se vinou administrativních průtahů protáhla a skončila zřejmě až po roce stěhováním do pronajatého bratislavského bytu. Paní Chaloupecká tehdy začala přemýšlet o návratu do zaměstnání a brzy nato přijala malý úvazek a vyučovala slovenštinu na maďarské obchodní akademii.[50] Její manžel byl zatím plně vytížen povinnostmi archivního inspektorátu, plány na centralizaci a nové přeuspořádání hornouherské archivní správy, a především hlásící se archivní a spisové rozluky s Maďarskem. Rozhodnutí přesídlit natrvalo do Bratislavy bylo samozřejmě spojeno s vidinou tamního dlouhodobého působení. Chaloupeckého přesvědčení, že se od manželky naučil „*rozuměti duchu Slovenska*“[51] se začalo postupně střetávat s realitou. Tu představovalo nejen klima Záhorí a nedávno přejmenovného Prešpurku, ale hlavně kontakt s prostředím šlechtických sídel a církevních institucí, s nimiž měl jako státní úředník povinnost jednat. Roudnická průprava v každodenním styku s aristokracií zde jistě našla uplatnění, arogance někdejších uherských orgánů, jež se odmítaly smířit s novým řádem věcí, však archivářovo nadšení často zchladila. S postupně slábnoucími nadějemi na zřízení

Carmen Miserabile super Destructione Regni Hungariae per Tartaros /vydal László Juhász in: *Scriptores Rerum Hungaricarum* (SRH) 11 (ed. I. Szentpetéry), Budapest 1937–1938, s. 543–88/.

48 CHALOUPECKÝ, V.: *Staré Slovensko*, …, s. 78–79. O tom, jak mnoho jej Holíč (před vypleněním Tatary někdejší strážní hrad Wyvar) zaujal, svědčí rejstřík, kde je pod různými názvy (Ujvar, Alba Ecclesia, Weiskirchen aj.) uveden jedenáctkrát. České cestě později věnoval odbornou i popularizační pozornost další rodák ze Záhorí a absolvent hodonínského gymnázia Štefan Janšák, překvapivě v mnoha ohledech právě v návaznosti na Chaloupeckého badatelské sondy (přemyslovsko-arpádovské a lucembursko-anjouovské vztahy, Žižkovo tažení na Slovensko aj.). Srv. např. jeho populární podání historického významu Holíče a České cesty in: JANŠÁK, Š.: *Holíčska krásna Helena. Historické obrázky*. Bratislava 1967.

49 Srv. CHALOUPECKÝ, V.: Česká hranice východní koncem XI. století. Několik poznámek k výkladu t. ř. zakládací listiny biskupství pražského a její konfirmace z r. 1086, ČČH, 32, 1926, s. 335–342, zde s. 338.

50 GÁFRIK, M. (ed.): *Listy Ľudmily Groeblovej Michalovi Gáfrikovi*, In: Literárny archív 36–37, 2002, s. 50, ref. č. 4 (k edici listu č. 16). Údaj uvádí Gáfrik s odkazem na list paní Chaloupecké otci Pavlu Groeblovi z 24. 9. 1921. Neuvádí však jeho provenienci.

51 LA PNP, fond Jaroslav Vlček, k. 5, Chaloupecký Vlčkovi 12. 2. 1919.

centrálního bratislavského archivu se také začaly hlásit i chmury a obavy z toho, že se náplň práce inspektora archivů a biblioték smrskne na obtížnou byrokracii brzděnou navíc průtahy pražského centralismu: „Nešel jsem na Slovensko za úřednickou kariérou a nikterak jsem se nemínil vzdáti vědecké činnosti. Ba právě naopak. Chtěl jsem tu být činný vědecky a jen jaksi zpočátku věnovati se činnosti úřednické a organizační. A kdyby to byla jen organizace, ale zde třeba vše téměř stavět od základů. Při tom pak všude je tolik potíží, často formálních a malicherných, že je z toho až úzko.“[52] Bez nadsázky lze konstatovat, že Václav Chaloupecký náležel k osobám, na něž důsledky nedostatečného porozumění Prahy pro specifika slovenského prostředí dolehly již v prvních popřevratových letech. Vzhledem k tomu, že centrální archiv v Bratislavě, do nějž měly být umístěny archivalie získané archivní a spisovou rozlukou s Maďarskem, nebyl pro neúspěch rozlukového jednání vybudován,[53] se Chaloupecký se stále více upínal k možnosti návratu k psaní o dějinách a profesi historika.

Při úvahách o návratu k vědě Chaloupeckému nemohlo uniknout založení bratislavské univerzity, zvlášť když k němu došlo krátce po jeho příchodu na Slovensko.[54] Ba spíše naopak – pro mnohé nově příchozí univerzitní učitele se jako „starousedlík“ stal „fremdenführerem“ a zasvěcoval je do úskalí slovenské reality.[55] Albert Pražák, tehdy odborový rada MŠANO, svého známého na jaře 1920 popíchl: „A což Vy… nedáte se získat pro brat[islavskou] univ[erzitu]? Snad byste i přitom mohl míti dozor na svou lásku – archivy?“[56] Pojmenoval tak bezděky Chaloupeckého ústřední dilema: jak dostát povinnostem kladeným na něj z moci úřední, a uchovat si tak otevřený přístup k pramenům, a zároveň najít čas na vědeckou práci? Hroutící se institucionální zázemí inspektorského postu nadějná řešení neskýtalo. Lze si proto představit radost, s níž Chaloupecký na konci léta 1921 referoval Zdeňku Wirthovi o způsobu, jak vyřešit obtíže s nedostatkem prostor pro úřad: „možnost byla by, že bych se odstěhoval ihned do univerzity, kde by byly potřebné místnosti. (…) Kdybych šel do univerzity, mělo by to snad tu výhodu, že bych si tam mohl pomalu zařizovat hist[orický] seminář. Říkal mi totiž p. ministr Šusta, že počítá s tím, že půjdu na filozofickou fakultu v Bratislavě. A od té doby slyšel jsem to i z jiných stran. Těší mne to, neboť jsem

[52] AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 9, i. č. 656, neurčené dopisy 1916–1948, Chaloupecký 21. 9. 1919 /nedokončený koncept adresovaný pravděpodobně J. Borovičkovi/.

[53] O peripetiích archvní rozluky s Maďarskem více in: DUCHÁČEK, M.: „Maximum, kterého bylo možno dosáhnout.“ Václav Chaloupecký, centralizace slovenského archivnictví a archivní rozluka s Maďary. In: *Karel Kazbunda, kulturní dědictví a mezinárodní právo*. Turnov 2014, s. 378–390 (v tisku).

[54] Vznikla zrušením, respektive převzetím prešpurské Alžbětinské univerzity do gesce nového režimu na základě zákona 375/1919 Sb. ze dne 27. 6. 1919, vládním nařízením č. 595/1919 Sb. byla pojmenována podle Jana Amose Komenského. Srv. *Ročenka Univerzity Komenského za první pětiletí 1919–1924*. Bratislava 1926, s. 3n.

[55] AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 3, i. č. 155, Heidler Chaloupeckému 9. 10. 1921.

[56] AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 6, i. č. 428, Pražák Chaloupeckému 2. 3. 1920.

vždy žil především vědě. Při tom bych si však organizaci archivnictví na Slovensku rád ponechal v rukou."

To se mu nakonec také povedlo. Už v říjnu mu kolega Jan Heidler, někdejší spolužák z Pekařova semináře, dopisem sdělil: „Milý příteli, dnes jsem mluvil s prof. Pekařem o tom, kdo by měli být dalšími profesory dějin na naší fakultě v B[ratislavě]. Prof. Pekař na prvním místě navrhl Vás a mluvil o Vás vůbec příznivě, takže jsem měl radost. Prof. Pekař zvláště říkal, že se přesvědčil, že jste za dobu svého pobytu na Slovensku dějinám slovenským věnoval opravdový zájem a že se tedy pro stolici, na niž myslíme, nejlépe hodíte i tím, i ostatním, čeho je k tomu potřebí."[57] O profesuře tak bylo rozhodnuto ještě předtím, než Chaloupecký podal žádost o habilitaci. Kuriózní postup však vycházel z neopominutelné skutečnosti, že bylo obtížné nalézt pro třetí československou univerzitu pedagogicky i odborně způsobilé historiky ze slovenského prostředí. Brněnské katedry byly obsazeny střední generací Gollových žáků a bratislavská univerzita se tak stala zcela oprávněnou příležitostí pro nejschopnější z Pekařových a Gollových seminaristů, k nimž Heidler a Chaloupecký bezesporu náleželi. Habilitační proces na novém ústavu se brzy rozběhl, a tak se budoucí docent (a do roka profesor) československých dějin konečně mohl začít věnovat promýšlení nové koncepce, v níž měl v úmyslu navázat na teze, které vyslovil již roku 1912 v knize o Palackém. Zároveň se chtěl pokusit nalézt cestu ke srozumění se slovenským prostředím, což vzhledem k dosavadním zkušenostem nebylo bez obtíží.

Při pátrání po kořenech jeho odborné a publicistické činnosti na Slovensku na první pohled zaráží skutečnost, že od chvíle, kdy v říjnu 1919 přetiskl ve Slovenském denníku svou programovou úvahu *Kde vznikla idea československého státu,*[58] nevydal během následujících tří let bratislavského pobytu jediný odborný článek. Mohlo to zapříčinit pracovní vytížení spojené s organizací archivní správy, to se však jeví málo pravděpodobné. Vysvětlení se zdá být prozaičtější: věren gollovskému školení, neviděl Chaloupecký smysl svého vědeckého působení v urychleném sepsání povrchní syntézy, jak se o ni pokusil Václav Novotný[59] a v jeho stopách řada středoškolských učitelů, přesvědčených, že cílem tohoto snažení je doplnit české dějiny o některé epizody z dějin Uher a svázat je apriorní tezí o jednotnosti „národa československého".[60] Chaloupecký sice s Josefem Pe-

[57] AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 3, i. č. 155, Heidler Chaloupeckému 11. 10. 1921.

[58] CHALOUPECKÝ, V.: Kde vznikla idea československého státu, In: *Slovenský denník*, 1919, 15.–17. 10. 1919, s. 2–3, 2, 2–3. Původně otištěno česky in: CHALOUPECKÝ, V.: Český a slovenský program. In:*Cesta. Čtení zábavné a poučné. Týdeník pro literaturu, život a umění*, I., 1919, č. 43, s. 1184–1186.

[59] NOVOTNÝ, V.: *Z dějin československých. Úvahy a poznámky*. Praha 1921.

[60] K rozšíření „čechoslovakistické" terminologie v popularizačních a učebnicových textech srv. BAKKE, E.: Čechoslovakizmus v školských učebniciach, In: *Historický časopis*, 47, 2/1999, s. 233–252; jedná se o kapitolu z dizertace: BAKKE, E.: *Doomed to failure? The Czechoslovak nation project and the Slovak autonomist reaction 1919–1938* (= Series of dissertations submitted to the Department of Political Science, Faculty of Social Sciences, University of Oslo, No.

kařem konzultoval problematické pasáže textu učebnice *Dějin československých* a upřesňoval mu sporné otázky raně středověkých uherských dějin, nicméně právě to dokládá, že se začal problémem zabývat koncepčně a od kořenů, tedy od zrodu uherského království.

Zaměření na středověké dějiny bylo logickým důsledkem opuštění české lucemburské a husitské tématiky a nadějí na vstup do dosud neprobádaného prostoru. Při promýšlení vlastní koncepce dějin Slovenska se proto Chaloupecký soustředil především na shromáždění a probádání dostupných pramenů. Právě tento záměr tvoří pozadí jeho archivních inspekcí a koneckonců i hlavního cíle jednání o archivní rozluce s Maďarskem. Krach rozluky a s tím spojená nedostupnost autentického materiálu k uherským středověkých dějinám ho pak odsoudila k pečlivému budování knihovních fondů bratislavské univerzitní knihovny a posléze i bibliotéky historického semináře Univerzity Komenského. Hlavní důraz kromě shromáždění jádra dosavadní české historické produkce přitom kladl na získání maďarských edičních řad, bez nichž bylo nemožné podniknout plánovanou revizi dosavadních maďarocentrických výkladů uherských dějin. Je ovšem pravděpodobné, že to nebyla velká překážka, protože většina hlavních edičních řad se pravděpodobně nacházela v knihovních fondech převzatých z prešpurské Academie Istropolitana.

Zároveň bylo třeba vyrovnat se s obrazem dějin Slovenska, jak jej pojímali dosavadní badatelé a spisovatelé, především Fraňo Víťazoslav Sasinek, Pavol Križko, Jozef Škultéty, Ján Botto a v neposlední řadě i český historik Josef Ladislav Píč.[61] Ačkoli se k odkazu archeologa trudného údělu Chaloupecký příliš nehlásil, neboť jeho pohled na otázku RKZ jej v očích generace Gollovy školy odsoudil do role věčného outsidera, lze se domnívat, že v pozadí přemýšlení o vyčlenění Slovenska z uherských dějin mohla být vzpomínka na drobný článek *Regnum hungariae* z programu mladoboleslavského gymnázia z roku 1880, v němž Píč vyslovil mínění, že Slovensko bylo v čase českých Boleslavů, záboru Boleslava Chrabrého i počátků vlády Štěpána I. „územím původně samostatným a později autonomním.“[62]

Chaloupecký si uvědomoval, že přinejmenším zčásti musí navázat na dosavadní slovenskou tradici. O tom, jakým způsobem se především s martinským odkazem vyrovnal, svědčí jeho první příspěvek ke slovenské tematice vůbec, kterým se v roce 1920 po delší odmlce vrátil na stránky Českého časopisu historického Šlo o obsáhlou recenzi *Dvě úvahy o národním probuzení na Slovensku:*

11/99) [online], http://folk.uio.no/stveb1/Doomed_to_failure_links.html.

61 K Píčovým slovakistickým pracím a vztahu ke Slovensku HOLLÝ, K.: *Historická ideológia a slovenské národné hnutie na prelome 19. a 20. storočia*, nepublikovaná dizertační práce, Historický ústav Slovenskej akadémie vied 2008, s. 89n.; stručně též TUREK, R.: Josef Ladislav Píč, In: ČČH 48–49, 1947/48, s. 252–257.

62 R. TUREK, *Josef Ladislav Píč*, s. 253. K životu doposud zřejmě dosud nejpodrobněji KÖSSL, J.:, *Josef Ladislav Píč – život a dílo (Vliv odborných sporů na jeho soukromý a společenský život)*, nepublikovaná diplomová práce HÚ PedF JU, České Budějovice 2007. Dostupné z: http://theses.cz/id/hkqcwb/downloadPraceContent_adipIdno_4240.

o knihách M. Hodži, Československý rozkol a J. Škultétyho, Stodvatsatpäť rokov zo slovenského života.[63] Polemika, jež rozdělila slovenskou kulturní elitu na dva tábory, posloužila Chaloupeckému k orientaci v tehdy nově odhalovaném prostředí a k navázání na vlastní názory, prezentované již před válkou v knize o Palackém: „Slovenské národní obrození je částí českého. Či spíše naopak: české je částí slovenského. Neboť ideově má Slovensko v našem národním obrození rozhodně převahu. Národní obrození na Slovensku vyrůstá také z jiné půdy než v Čechách. Vyrůstá na Slovensku, ale z české myšlenky. Na Slovensku souvislost národního obrození s tradicemi české reformace je nepochybná a je zajímavo sledovati přerod českého náboženského cítění na Slovensku v československé vědomí národní. Hodža této kapitole našich kulturních dějin nevěnuje tu pozornost, kterou by zasluhovala. A přece generace, v její[m]ž čele stáli Kollár, Šafařík, Palacký vytváří teprve pravé československé národní cítění a pojmům vlast a národ dává nový obsah a nový smysl.“[64]

Chaloupecký byl bezesporu spokojen, když se shodl s názorem respektovaného slovenského publicisty a politika, který právě začal stoupat po žebříku politických funkcí. Přitakání Hodžově příchylnosti k modernizaci Slovenska a opuštění tradičních obranných tendencí ve prospěch česko-slovenské kulturní spolupráce pro Chaloupeckého znamenalo nalezení společné řeči se slovenským prostředím. Obavy, aby se kritickým přezkoumáním hornouherských dějin neocitl se Slováky v rozporu, tím pravděpodobně pokládal za vyřešené. V přesvědčení, že souznění s vůdcem slovenských agrárníků mu do budoucna poslouží jako záštita, se tak nadále nepokoušel vlastní argumentaci precizovat. Neuvědomil si přitom, do jaké míry byla Hodžova kniha pouhým konjunkturálním gestem, jímž chtěl demonstrovat sounáležitost s politickou elitou mladého státu a etablovat se v jejím okruhu.[65] A především – neporozuměl tomu, že právě se formující slovenská společnost postrádá při kontaktu s modernizačními tendencemi alespoň tu míru sebekritičnosti a odstupu od vlastního národního mýtu, jakou disponovala společnost česká v dobách bojů o pravost Rukopisů. Adorace velkoměstské intelektuální elity jako záruky poevropštění lokální kultury, již si Chaloupecký zvolil po opuštění rolnických dětenických kořenů, v transformačním procesu hornouherské společnosti ve slovenskou rezonovala značně odlišně.

Pro porozumění pohledu Pekařova žáka na slovenskou realitu je klíčové, že

---

[63] CHALOUPECKÝ, V.: Dvě úvahy o národním probuzení na Slovensku: o knihách M. Hodži, Československý rozkol a J. Škultétyho, Stodvatsatpäť rokov zo slovenského života. In: ČČH 26, 1920, s. 217–241 (též zvl. otisk, 27 stran).

[64] Tamtéž, s. 222.

[65] Shodně soudí VAŠŠ, M.: *Slovenská otázka v 1. ČSR (1918–1938)*. Martin 2011, s. 88n. O Hodžově pragmatickém pojetí politické práce nepochyboval ani Masaryk. Srv. GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava 1995, s. 33. Srv. též KRAJČOVIČOVÁ, N.: Jeden či dva národy? Dilema slovenskej politiky po vzniku ČSR. In: KRAJČOVIČOVÁ, N.: *Slovensko na ceste k demokracii*. Bratislava 2009, s. 69.

se ztotožnil s Hodžovým odsudkem štúrovské jazykové rozluky. Od té doby ji vždy chápal jako „*politicum hungaricum*“[66] a totéž vztahoval i na „nástroj“ odluky, jímž mínil slovenštinu jako samostatný jazyk: „Je sice pravda, že Slováci zpravidla před slovenskou renesancí cítili se národnostně spíše Uhry, než Slováky, a dokonce už ne Čechoslováky. Ale prvky národního cítění tu již byly a rostly od staletí v svých jednotlivých složkách, až počátkem XIX. stol. Tyto kmeny obývající naše kraje, jež spjaty byly vědomím společného původu a jedné krve, jednoho jazyka a jimž byl společný i kulturní vývoj (náboženství, otázky sociální), Čechoslováky cítiti se počínali. A tu přišel Štúr se svojí staro-novou, uherskému zemanstvu přizpůsobenou ideologií a vrátil se k starému slovenskému hungarismu. Tuto pravdu nezmění ani ta okolnost a ten fakt, že učinil tak z pohnutek čistých a vznešených, že učinil tak proto, aby spíše odolal maďarské expanzi. Rozkol a odluka – a na to nesmí se zapomínati – měly však vedle stinných i své světlé stránky. Probudily Slovensko národnostně a zejména: vytvořily teprve z Horních Uher Slovensko, jakožto celek národní a geografický. Idea Štúrova samostatného národa slovenského neodlučovala Slovensko pouze od jednotného československého národa, ale především od Uherska.“[67]

Když pak vyšla reakce na Hodžovu knihu z pera správce Matice slovenské Jozefa Škultétyho (nazvaná Stodvadsaťpäť rokov zo slovenského života), cítil se Chaloupecký povinen na ni zareagovat.[68] Zrodila se tedy dvojrecenze, v níž historik zaujal jednoznačné stanovisko: „kniha Škultétyho [představuje] sv. martinský názor na slovenskou minulost, jak byl vybudován a vědecky zdůvodněn Jos. Mil. Hurbanem, Svetozarem Hurbanem-Vajanským, pešťským Czambelem a zejména Škultetym samým. Ačkoli tento názor tím, že tkví v jistých předsudcích, je už v koncepci pochybený, přece jen obohatil naše poznání v nejednom směru, a třeba se jím tudíž vážně zabývati.“[69]

V závěru této pasáže je možné pocítit náznak snahy o dorozumění a navázání dialogu s exponenty martinského centra. Je to však snaha působící formálně, jako nutná úlitba „starým bohům“. Chaloupecký ovšem vystihl handicapy, jimiž se vyznačovala Škultétyho publicistika. Správce Matice slovenské byl v podstatě autodidakt a jeho rozhled se omezoval na studium slovenské a maďarské spisby: „Škulety zabloudí však spíše okem kritika a badatele do zadunajských nížin maďarských, než by se přenesl přes »tisícročnou prehradu medzi Čechmi a Slovákmi« a přesvědčil se, že byly doby, kdy této přehrady vůbec nebylo. (…) Škultety neporozuměl neb nechtěl rozuměti právě tomu, co je na knize Hodžově nejcennější, co historicky

66 CHALOUPECKÝ, V.: Dvě úvahy …, s. 218.

67 Tamtéž, s. 240.

68 Tamtéž, s. 233.

69 Tamtéž, s. 233–234. K dilematům slovenského národoveckého uvažování viz PICHLER, T.: Uhorská politická kultúra a slovenské národovecké myslenie. in: Ivaničková, E. (ed.): *Kapitoly z histórie stredoeurópského priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča*, Bratislava 2011, s. 200–212.

znamená objev a nový, jak myslím, správnější názor na celou československou otázku.“[70] Tím měl Chaloupecký na mysli náhled, podle nějž se „(…) naše národní obrození na Slovensku nezrodilo (…) z reakčních tendencí Bernolákovců (…), ale ze starých českobratrských tradic, které pod vlivem osvícenství a západoevropské filosofie přerodily se v nový, československý nacionalismus. Rybay, Tablic, Benedikti, Šafařík, Kollár – a to nejen tím, k čemu dospěli, ale jak často i zakolísali[71] – jsou typickými představiteli těchto proudů a tohoto nového směru, který československému národu ohlásil se veřejně po prvé útočnou publikací *Počátkové českého básnictví obzvláště prosodie*, vydanou v Bratislavě r. 1817. Ale Škultety nevidí a snad ani nechce viděti tuto prvou naši obrozenskou a vskutku československou generaci. (…) Hus, čeští bratří, evangelictví na Slovensku, mladý Šafařík, Kollár, Palacký, Havlíček, Masaryk – tu je přece genetická souvislost!“ [72]

Základní ideová linie rodící se oficiální státní ideologie je tu zjevná, stejně jako vstřícnost vůči kdysi odmítané reformační tradici. Dokládá to, jakým názorovým přerodem někdejší odpůrce Masarykových názorů na dějiny během válečných let prošel. Chaloupecký ale především nabyl dojmu, že směřování, v něž vyústila Masarykova zahraniční odbojová akce, souzní s názory, ke kterým při úvahách o osobnostním vývoji Františka Palackého dospěl on sám již před válkou, a že tedy mohou najít ohlas ve Slovensku, které doposud znal – v prešpurské multikulturní společnosti i na venkově s jeho maloměstskými centry a evangelickou duchovní tradicí, jako tomu bylo na Záhoří.

Jádrem celého ohlasu slovenské polemiky je Chaloupeckého pokus prosadit vlastní pohled na problém a zaštítit se přitom autoritou osobnosti, která se staví vstřícně k česko-slovenskému kulturnímu souladu. Zdánlivě podružný článek tak představuje programový text, od něhož se odvíjí veškeré další Chaloupeckého uvažování. S tím, jak se tento obraz postupně rozcházel s politickým směřováním Milana Hodži, lze také vysledovat proměny Chaloupeckého postavení ve slovenském veřejném prostoru. Právě zde koření jeho konfrontační postoj k budoucím proměnám Hodžova politického profilu a pozdější rezervovaný postoj k instalaci Hodžova protegé Daniela Rapanta na řádnou univerzitní stolici. Skutečnost, že pro Milana Hodžu měl *Československý rozkol* posloužit jako prostředek k zakotvení na akademické půdě v případě, že by po nešťastné epizodě při jednání s Maďary o demarkační čáře neuspěl při vstupu do politických kuloárů, Chaloupeckému v době sepsání ohlasu očividně nebyla zřejmá. Později mu ale zavdala příčinu k úvahám o Hodžově názorové pružnosti, pragmatismu a v důsledku toho i politické nespolehlivosti.[73]

---

[70] CHALOUPECKÝ, V.: Dvě úvahy …, s. 236.

[71] Toto období předbřeznového čechoslovakismu inspirativně shrnul MAXWELL, A.: *Choosing Slovakia. Slavic Hungary, The Czechoslovak Language and accidental Nationalism*. London – New York 2009 (= International Library of Political Studies 37), s. 101–116.

[72] CHALOUPECKÝ, V.: Dvě úvahy …, s. 235.

[73] Srv. DUCHÁČEK,M.: Václav Chaloupecký a budování historického semináře Univerzity

Z recenze lze navíc vedle řečeného vysledovat i způsob, jakým Chaloupecký uvažoval o nejstarších dějinách Slovenska, i to, do jaké míry přitom hledal sounáležitost s evangelickou tradicí manželčiny rodiny, jež pro něj společně s Palackého osobnostní proměnou do té doby představovala esenci slovenské dějinné tradice. Když se Milan Hodža snažil nacházet v glosách listin uchovaných v knihovně kapituly pražské ohlasy „holíčského nářečí", Chaloupecký na základě své „cestovní" zkušenosti argumentoval, že „*Holič patřil v jistých dobách k Moravě a vždy jaksi více do české sféry, než do uherské.*"[74] A dodal, že pro starší období dějin Slovenska „*jazykových dokladů ceny nesporné našlo by se dosti, zejména v nomenklatuře starého, už před mongolským vpádem a kolonizací osazeného slovenského území. (…) Už v stol. XIII., kdy pověstný Anonymus psal svoji »historii« o příchodu Maďarů a zaujetí Uher, líčí, jak Arpádovi druhové dostali se k Nitře a tam spatřili obyvatele té krajiny – Čechoslověny (»viderunt habilitores illius provincie Sclavos et Boemos«).*"[75]

* * *

Toporně působící text Chaloupeckého habilitační přednášky *Československé dějiny*, který vyšel v rozšířené podobě jako úvodní článek Českého časopisu historického v roce 1922,[76] je obecně pokládán za zformulování koncepčního přístupu k problému jednotných dějin obyvatelstva nového státu.[77] Na rozdíl od úvah nad Hodžovou a Škultétyho knihou se však jedná o text napsaný očividně narychlo a bez hlubší reflexe, pro potřeby vstupní přednášky, jež byla i vzhledem k složení komise spíše formalitou. Josefa Pekaře však zaujal výtah uveřejněný v tisku[78] a vyžádal si pro časopis celý text. Chaloupecký měl sice v úmyslu jej ještě doplnit o podrobnější poznámkový aparát, ale jednání o archivní rozluce a s tím spojené zaneprázdnění ve Vídni mu v tom zabránily. Po Pekařově urgenci (neboť ten již dokončoval korektury čísla a chystal se odjet na Turnovsko) text zaslal nezkorigovaný – a v té podobě také vyšel. O autorově skepsi vůči jeho úrovni i obsahu ostatně svědčí slova, jimiž článek okomentoval: „samo téma je tak široké, že s těžkým srdcem dávám vlastně rukopis z ruky a zdá se mi, že jsem na nejednu významnou podrobnost zapomněl, neb že jsem se dosti jasně a průkazně nevyjádřil. Ale už buď jak buď – posílám Vám článek tak, jak je – Vestrae scientiae et sapientiae hoc opus subiudicus correctioni – jak říkali staří scholas-

Komenského. In: *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 2/2012, s. 123–131.

74 Tamtéž, s. 219.

75 Tamtéž.

76 CHALOUPECKÝ, V.: *Československé dějiny*. In: ČČH, 28, 1922, s. 1–30.

77 Srv. dosud nejkoncizněji zformulované pasáže o genezi čechoslovakistické dějinné koncepce in: BAKKE, E.: *Doomed to failure?*

78 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 6, i. č. 402, Pekař Chaloupeckému 18. 5. 1922, 17. 6. 1922; ANM, fond Josef Pekař, k. 22, i. č. 910, Chaloupecký Pekařovi 22. 5. 1922.

tici. Zvláště konec odbyl jsem jen stručně, počítaje s tím, že psal jsem již o tom předmětu při recenzi Škultétyho (však mi to do smrti neodpustí) a Hodži.“[79]

Pekař ovšem po obdržení textu nešetřil díky za „vynikající přispění“ a autorovi zaslal gratulaci, v níž je možno vysledovat indicie ideologizujícího pozadí: „Pochopil jste tuším výborně, co Váš obor v ČČH může znamenati pro obecnou věc.“[80] Přednáška měla tedy především deklarovat příchylnost ústřední oborové revue k novému řádu věcí. V úvodu celého pojednání Chaloupecký s odkazem na známý výrok francouzského historika a tehdejšího delegáta Společnosti národů Gabriela Hanotauxe, že každá generace má podat své národní dějiny,[81] deklamuje: „tím více povinna je našemu národu generace naše. Jsme dlužni své době, jsme dlužni své přítomnosti i své minulosti, abychom správným poznáním našeho vývoje měli podíl na určování naší budoucnosti. Neboť ani přítomnosti, našeho osvobození a sjednocení nedosáhli jsme bez pomoci naší minulosti.“[82]

Po metafyzické hyperbole (v níž předjal gros své pozdější přednášky na I. sjezdu československých historiků o patnáct let později) pak naznačil, že Palacký „zůstavil nám v klasickém díle svém pouze Dějiny národa českého v Čechách i v Moravě, naznačuje tak už jaksi titulem, že nejsou to dějiny celého našeho národa. (…) Dějiny Slovenska byly naší vědou historickou (…) až hříšně zanedbávány.“[83] Výrazem přezíravého postoje ke staršímu dějepisectví je, že Chaloupecký tímto tvrzením (zřejmě záměrně) opět pominul práce Josefa Ladislava Píče, především koncepční článek *O methode dějepisu Slovenska*[84] a knihu *Das Nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht.*[85] I když svůj slovenský pracovní program vytyčil přesvědčivě, odpor vůči starší, národovecké generaci dějepisců, kteří nepracovali s kriticky probraným diplomatickým materiálem, se do budoucna ukáže jako ústřední problém jeho působení na Slovensku.

Přednáška zároveň dokládá, že se Chaloupecký od počátku soustředil na provázání historických poznatků se závěry jiných oborů. Nemohl se ale opřít o výsledky archeologie, protože ta tehdy na Slovensku ještě neexistovala. Do textu však včlenil očividně ideologicky motivované tvrzení z práce geografa Viktora Dvorského: „celé československé národní území náleží jedinému typu geomor-

---

79 ANM, fond Josef Pekař, k. 22, i. č. 910, Chaloupecký Pekařovi 20. 6. 1922. Závěr dokládá, že Chaloupecký pokládal zmíněnou recenzi za text rovnocenný s publikovanou přednáškou.

80 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 6, i. č. 402, Pekař Chaloupeckému 5. 7. 1922.

81 Hanotaux je vyslovil v úvodu k tehdy čerstvě vydané knize Jeana Brunhese *Geographie humaine de la France* (Paříž 1920), jež tvořila první díl monumentální řady *Histoire de la Nation Française I. –XVII.*

82 CHALOUPECKÝ, V.: Československé dějiny, s. 1.

83 Tamtéž, s. 1–2.

84 Ladislav PÍČ, J. L.: O methode dějepisu Slovenska. In: *Slovenské pohľady*, 1, 1881, s. 29–36. Rozbor tohoto textu i shrnutí Píčových názorů na dějiny Slovenska podal HOLLÝ, K.: *Historická ideológia a slovenské národné hnutie na prelome 19. a 20. storočia*, nepublikovaná dizertační práce, s. 93–110.

85 PÍČ, J. L.: *Das nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht*. Lipsko 1882.

fologickému.“[86] Chaloupecký citát doprovodil komentářem, ve kterém se poprvé objevují jeho ústřední a nejvíce kritizované teze: „Toto je zajisté konstanta ve vývoji našeho národa, kterou přece jen zcela změnit nedovedly státní hranice, konstanta, která působila stále a na niž zůstaly bez vlivu pomíjivé teorie politiky i filozofie národnostní. A historik mohl by k tomu doložiti, že tyto přírodní poměry se skutečně uplatňovaly povždy svojí vahou, a zesíliti důvody zeměpiscovy doklady, že celé území našeho národa bylo v minulosti ve svém pomezí uzavřeno širokými oblastmi mezných hor a lesů, a to nejen na západě a na severu, ale stejně, ba právě nejmocněji i na východě, kde Tatra s Matrou a jinými lesy uvnitř Slovenska tvořila mohutný pohraniční hvozd sahající od polského rozvodí až k ohbí Dunaje. Dunaj sám pak se svým širokým pásmem bažin a tůní, prostoupených divokými porostlinami, byl na jihu až do historické doby stejně tak nepřekročitelnou hranicí, jako Krkonoše a Tatry na severu.“

Základní představa o tvářnosti území raně středověkého Slovenska, na které o dva roky později Chaloupecký vystavěl knihu *Staré Slovensko*, zaznívá již zde. Vyplývá z ní, že jako vlastní Slovensko chápal pouze západní část území přičleněného k ČSR, nestaraje se příliš o osudy košické kotliny, Spiše a horního Potisí. O Spiši již tehdy (a ovšem mylně) prohlásil, že „byla kolonizována až ve 13. století“.[87] Totéž ostatně předpokládal i o pohraničním pásmu Bílých Karpat a levobřežního pásu Moravy, ostatně i příjmení svého tchána Pavla Groebla spojoval (zřejmě právem) s německou hornickou kolonizací 13. –14. století.[88]

Představu o počátcích Slovenska jako historického regionu precizoval při doplňování slovenských pasáží Pekařovy středoškolské učebnice, když Slovensko ztotožnil se „starým Nitranskem“ a „známou provinciam Wagi ze zakládací list[iny] bisk[upství] praž[ského].[89] Poprvé zde zmínil i souvislost s velkomoravskou tradicí, na které v půli třicátých let v kapitolách pro Šustovy *Dějiny lidstva* vystaví ideovou kontinuitu československých dějin*:* „Snad za sv. Ladislava stalo se proboštství nitranské biskupstvím. (…) Že pak bylo zřízeno biskupství v Nitre a nikoli v Trenčíně, v tom viděl bych přece jen ohlas prastaré tradice, spojující nás s dobou Metodějovou.“[90]

O území ležícím východně od Tater a Ostřihomi zde není ani slovo. Když mu o čtvrt století později tento handicap připomněl mladý Ondrej R. Halaga, Chaloupecký bez okolků připustil: „*Když jsem psal své slovenské studie, nemohl jsem ke všemu náležitě přihlížeti. Psal jsem vlastně jako autodidakt v slovenské a uherské*

---

86 Šlo o knihu DVORSKÝ, V.: *Území československého národa*. Praha 1918. Srv. CHALOUPECKÝ, *Československé dějiny*, s. 4.

87 ANM, fond Josef Pekař, k. 22, i. č. 910, Chaloupecký Pekařovi 21. 7. 1921.

88 CHALOUPECKÝ, V.: Česká hranice východní koncem XI. století. Několik poznámek k výkladu t. ř. zakládací listiny biskupství pražského a její konfirmace z r. 1086 In: ČČH 32, 1926, s. 335–342, zde s. 338. Též GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*, Bratislava 1995, s. 53.

89 CDB I, s. 86. Též CHALOUPECKÝ, V.: Česká hranice ..., s. 335–342.

90 ANM, fond Josef Pekař, k. 22, i. č. 910, Chaloupecký Pekařovi 21. 7. 1921.

historii a neměl jsem nikoho, kdo by mi v něčem poradil, upozornil na prameny a literaturu.“[91] Přesto se již od počátečního zapracování do uherských pramenů vyrovnával s dosavadními pohledy na dějiny v podání slovenských badatelů – a to s kritičností, s níž byl zvyklý účtovat s mladočeským historismem v Roudnici a se zastánci českých historických mýtů. Školení, které získal od bořitelů nimbu českých Rukopisů, zde našlo evidentní ohlas: „Co Medvecký v té věci píše (referoval Josefu Pekařovi na dotaz o existenci spišské diecéze ve středověku), jakož o biskupství bratislavském, nemá v pramenech opory a zakládá se na fantaziích Sasinkových.“[92]

Bylo by ale omylem domnívat se, že Chaloupecký veškeré poznatky snesené staršími slovenskými badateli šmahem odmítl a jal se tvořit od píky. Naopak, poznámkový aparát jeho největší slovakistické práce *Staré Slovensko* svědčí o tom, že se bedlivě seznámil s dosavadní slovenskou historizující spisbou. Ve *Slovenských pohľadech* četl příspěvky Františka V. Sasinka, Josefa Ladislava Píče[93] i Jozefa Škultétyho.[94] Pokud mohl, snažil se Chaloupecký navázat na slovenskou badatelskou tradici.[95] Nikde však není stopy o tom, že by přejímal starší koncepce slovenských dějin. Ve *Starém Slovensku* není kupříkladu jediná zmínka o práci Júlia Botta, přestože Chaloupecký spis *Slováci, vývin ich národného povedomia* očividně znal.[96] Jeho nechuť k laickým exkurzům do historie však našla ohlas i zde, když o Bottovi a jeho dějepisných pracích napsal: „Jako historik neměl ovšem odborné erudice a i životními okolnostmi byl často veden k tomu, aby spí-

---

[91] Odkazuji zde na edici: Ducháček, M. (ed.): Korespondence Ondreje R. Halagy s Václavem Chaloupeckým. „Shledávám zcela logickým, že nalézáte příbuzenské vztahy mezi slovenským východem a českým západem.“ In: *Práce z dějin Akademie věd*, 1, 2009, č. 1, s. 35–70; zde s. 43, dopis č. 2, Chaloupecký O. R. Halagovi 25. 2. 1946.

[92] ANM, fond Josef Pekař, k. 22, i. č. 910, Chaloupecký Pekařovi 21. 7. 1921.

[93] Inspirativní pro něj mohly být např. úvahy PÍČ, J. L.: Starodávne sriadenie krajinské na Slovensku. In: *Slovenské pohľady*, 1, 1881, č. 6, s. 544–549; PÍČ, J. L.: Morava a Maďari. In: *Slovenské pohľady*. 2, 1882, s. 151–154; PÍČ, J. L.: Anonymus Belae Notarius. *Slovenské pohľady*, 2, 1882, s. 401–404.

[94] K odkazu historické práce Jozefa Škultétyho existuje bohatá, leč nekriticky adorativní literatura. Za podstatnější současný příspěvek ke kritice jeho odkazu lze pokládat stať VALKO, J.: Dejiny očami Jozefa Škultétyho. In: *Štúdie o minulosti Slovenska a sveta. Historia nova*, 1, 2010, s. 116–137 [online]. Dostupné z: http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoI–2010–2g.pdf. Zde i další literatura. Valko dovádí sondu pouze k prvním letům existence ČSR a k polemice s Milanem Hodžou, sporu s Chaloupeckým se již nedotýká. K vývoji historiografických názorů F. V Sasinka na vývoj raněstředověkých Horních Uher a opodstatněnosti Chaloupeckého despektu vůči nim srv. HOLLÝ, K.: Franko Víťazoslav Sasinek as the ‘historiographer of Slovaks’. *Leidschrift*, 25, 1/2010, s. 145–163.

[95] Ocenil zejména Škultétyho pojednání o Němcích na Spiši (Srv. CHALOUPECKÝ, V.: Staré Slovensko. In: *Bratislava*, 1923, s. 405) či studie Pavola Križka o hornouherském hornictví, Kremnici aj. (srv. tamtéž, s. 376). Sasinkova pojednání, jakkoli je uváděl, však hodnotí zásadně kriticky, jako např. jeho interpretaci Anonymovy kroniky: „Práce Sasinkova, pokud nereprodukuje mínění maďarských historiků, významu nemá.“ Tamtéž, s. 57, pozn. č. 226.

[96] Srv. CHALOUPECKÝ, V.: *Československé dějiny*, s. 9.

še literárním způsobem, než badatelským kořistil z obsáhlé historiografie uherské, zdůrazňuje přitom stránky slovenského života.“[97] Nešlo snad o averzi vůči Slovákům, stejný postoj projevoval Chaloupecký i vůči mnohem erudovanějším českým badatelům, jako byl zmíněný J. L. Píč nebo Chaloupeckého někdejší spolužák a kolega z bratislavského památkového úřadu Jan Hofman. Ohlasy starších koncepcí slovenských dějin, jako například kuriozního a v kontextu evropských národních hnutí jedinečného pokusu Svetozára Hurbana Vajanského formulovat slovenskou národní ideologii na základě popření existence slovenských dějin vůbec,[98] u Chaloupeckého nerezonují, zřejmě proto, že před první světovou válkou byly již opuštěny a zapomenuty. Ideový horizont, s nímž Chaloupecký pracoval, spočíval v Hodžově polemice se Škultétym. V Hodžových (a nepřiznaně i Píčových) stopách se tedy pokusil vyčlenit z monolitu uherských dějin historii Slovenska jako svébytný příběh a zdůraznit jeho kulturní sounáležitost s duchovními proudy přicházejícími ze západu, především z Říše. Stal se tak pionýrem překračujícím státoprávní limity, které podle Chaloupeckého údajně Palacký odzrcadlil v titulu svých *Dějin národa českého v Čechách i v Moravě*, ale jež byly příznačné především pro další generace českých historiků, Tomkovu, Gollovu a do značné míry i Pekařovu. Při této snaze však narazil nejen na odpor slovenské kulturní veřejnosti, ale především na pojmoslovné a metodologické limity školení, jež mu bylo z klementinského semináře vlastní.

* * *

V roce 1919 si Chaloupecký na Slovensko přinesl kromě očekávání nových badatelských výzev také předsudky. Jejich jádrem bylo především sebepojetí potomka vesnické rodiny, který se vzděláním vzdálil „těm rodným lánům, na nichž dědové a pradědové se lopotili.“[99] Postrádal porozumění pro venkov a lidové tradice, odcizil se jim takřka programově, na rozdíl od Daniela Rapanta, jenž z rodného

[97] Srv. CHALOUPECKÝ, V.: Július Botto (Nekrológ). In: ČČH, 32, 1926, s. 655–656, zde s. 656. CHALOUPECKÝ, V.: Julius Botto, Dejiny Matice slovenskej 1863–1875, Turčiansky sv. Martin 1923. In: ČČH, 30, 1924, s. 385; K Bottově osobě podrobněji LÁBAJ, Ľ.: Július Botto, život historika. In: *Acta historica Neosoliensia*, 9, 2006, s. 252–270. K jeho metahistorické koncepci a ideové supervizi Škultétyho nad Bottovým nejvýznamenějším textem objevně HOLLÝ, K.: Historik a „národná disciplína“: ideologicko–politický aspekt historického myslenia Júliusa Bottu s dôrazom na interpretáciu genézy a charakteru textu Slováci. Vývin ich národného povedomia (1906), in: Ivaničková, E. (ed.): *Kapitoly z histórie stredoeurópského priestoru*, s. 159–177.

[98] Srv. HOLLÝ, K.: Negácia udalostnej histórie a historický optimizmus: historická ideológia Svetozára Hurbana Vajanského (1881–1897). In: *Historický časopis*, 57, 2009, s. 243–270.

[99] ANM, fond Josef Pekař, k. 22, i. č. 910, Chaloupecký Pekařovi 6. 11. 1911. Cituje též ČECHURA, J.: Josef Pekař – sociální historik pozdního středověku, in: *Josef Pekař a české dějiny 15.–18. století* (= Z Českého ráje a Podkrkonoší – Supplementum 1). Bystrá nad Jizerou 1994, s. 99–108, zde s. 101.

Záhorí dobře znal rolnické slavnosti a obtíže rodícího se družstevnictví.[100] Hlavním problémem při nalézání konsenzu s rodící se slovenskou společnosti nebylo to, že si Chaloupecký v době působení u Lobkoviců vypěstoval nechuť vůči aristokracii. Za nositele civilizačních hodnot nepokládal šlechtu, ale především západními vlivy kultivovanou a vzdělanou měšťanskou elitu, již pro něj za studií ztělesňovali Jaroslav Goll a kolegové ze studií – Jan Gebauer mladší a později hlavně Jan Heidler. Když pak vstoupil do klimatu proměňujícího se Prešpurku, nacházel to, co se naučil pokládat za kulturní statky, takřka výhradně v držení maďarsky a německy hovořící komunity. Jednoznačně prozápadní, kosmopolitní a bezkonfesijní, ba sekularizační postoj pak narazil na zásadní odpor ze strany manželčiny slovenské rodiny, což se ve výsledku ukázalo jako určující pro Chaloupeckého postoje vůči slovenskému tradicionalismu vůbec. V důsledku toho mu zcela scházelo porozumění pro existenci dvojího Slovenska – venkovského a maloměstského, ovládaného buditelskými tradicemi a autoritou duchovních, ať už byli jakéhokoli vyznání, a městského (což se do té doby v podstatě týkalo pouze Slováků v Prešpurku, Košicích a Pešti), jež bylo z logiky věci podstatně kosmopolitnější,[101] ale též náchylnější podléhat přitažlivosti maďarské a německé kultury. Jakkoli se hranice mezi těmito dvěma světy následkem sociální migrace a industrializace koncem dlouhého století poněkud setřely, po skončení Velké války byly stále zřetelné, což se projevovalo zejména ve vztahu venkovských vrstev k autoritám.[102] Náhlý přechod z knížecího katolického prostředí a z klimatu české akademické obce do provinčního a multikulturního Prešpurku Chaloupeckému znemožnil vnímat podstatu toho, k čemu se většina tehdejších Slováků vztahovala – totiž k lidové kultuře. Pro historika, který svého času radostně prchl z provinčního klimatu mladoboleslavského gymnázia do Prahy, zůstávala města na Turci či Liptově včetně tradičního centra slovenského kulturního života v Turčianském Svätém Martině symbolem maloměstské omezenosti. Vlažný vztah ke konfesijním rozdílům i zkušenost s rigidními postoji tchána Pavla Groebla mu navíc zastíraly porozumění slovenskému evangelickému prostředí, ačkoli právě evangelíci byli přinejmenším v prvním desetiletí existence společného státu oporou snah o prohloubení československé vzájemnosti. Následkem toho mu posléze splývaly například pragmatické kroky Hodžových agrárníků s gesty luďáků. Dá se říci, že odpor vůči velkouherským manýrám a schematické dělení na „čechoslováky“ a „maďaróny“ Chaloupeckému znemožnily pochopit, vůči čemu se slovenská kultura vždy vymezovala a k čemu se vztahuje.

---

[100] Srv. HOLEC, R.: Agrárne hnutie na Slovensku v kontexte česko-slovenských vzťahov do vzniku ČSR. In: *Česko-slovenská historická ročenka 1999*. Brno 1999, s. 68.

[101] Srv. LIPTÁK, Ľ.: Život na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Česko–slovenská historická ročenka 2004*. Brno 2004, s. 179–194, zde s. 181. Přetištěno in: LIPTÁK, Ľ.: *Nepre(tr)žité dejiny. Výber článkov, úvah a štúdií*. Bratislava 2008, s. 76–96, zde s. 78.

[102] Srv. NURMI, I.: *Slovakia, a playground for nationalism and national identity: manifestations of the national identity of the Slovaks, 1918–1920*. Helsinki 1999, s. 108–123.

Anna Gašparíková, osobní archivářka prezidenta Masaryka, zaznamenala ve vzpomínkách epizodu z výletu, na němž doprovázela holandského historika Theodora Jacoba Gottlieba Lochera po slovenském venkově. Když společně obdivovali architekturu a krajinu Turce, Holanďan prý nadhodil: „Vidíte, a Chaloupecký říká, že zde není kultury.“[103] Právě v tomto lapidárním konstatování koření Chaloupeckého náhled na historickou látku a také důvod, proč své chápání slovenských dějin předestřel prostřednictvím pojmů, které se pro ty, kdož se hlásili ke slovenským tradicím, ukázaly jako neakceptovatelné. Svět, který dobře znal a bezpředsudečně zkoumal jeho kolega, bratislavský profesor etnografie Karel Chotek, na němž stavěl politický program Milan Hodža a k němuž se celý život ohlížel Jozef Škultéty i další činovníci Matice slovenské, Chaloupeckému zůstal cizí. S výjimkou Bratislavy a menších měst a krátkého pobytu na Záhorí přišel se slovenským prostředím do styku minimálně a znal ho spíše v podobě ubíhající scenerie za oknem vagónů. Během prvních bratislavských let, kdy sloužil jako slovenský archivní inspektor, se totiž pohyboval buď přímo v Bratislavě, nebo na služebních cestách. Při nich byly jeho cílem především městské archivy a archivy tzv. věrohodných míst, to znamená sídla šlechty a církevních institucí. Inspekční výjezdy absolvoval po železnici, vždy s hojnými zavazadly, obvykle z místa na místo a pokud možno v co nejkratším čase.[104] Pekařův žák však měl cit pro geografický ráz krajiny a využíval toho při promýšlení obrazu středověkého Slovenska. Při cestách vlakem si nejen povšiml, jak je Slovensko členěno do říčních údolí, ale také si uvědomil, jak se v dosavadních železničních trasách, jež směřovaly od severu k jihu, zhmotňují vazby Slovenska k rovině za Dunajem. Právě tuto vazbu měl však v úmyslu při „dostávání Slovenska z Magyarországu“[105] narušit.

Celý tento rozkol se jeví zdánlivě paradoxním, neboť nejspokojenější býval historik v zahradě rodného domu v Dětenicích, kam se od poloviny dvacátých let pravidelně uchyloval během akademických prázdnin a kde šlechtil a rouboval své milované jabloně. V korespondenci pocházející z oněch let si lze povšimnout, jak Chaloupecký s blížícím se létem vždy netrpělivě očekával odjezd do Dětenic, aby strávil léto „v slastném a rozkošném dolce far niente, v té české spokojené a vlídné krajině v sousedství Kostecka (…).“[106] Rodný kraj však nepředstavoval pro historika venkov, ale bezčasné spočinutí v krajině dětství, jejíž vnitřní rozpory při opečovávání štěpů příliš nevnímal.

Když se během dvacátých let vracíval z Dětenic do Bratislavy k akademic-

[103] GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, A.: *U Masarykovcov* …, s. 34. O Chaloupeckého pohledu na Locherovy názory viz recenzi jeho klíčové monografie, v níž co do názorů na česko-slovenský poměr přiřadil Lochera ke Škultétymu a Rapantovi: CHALOUPECKÝ, V.: Dr. Th. J. G. Locher: Die nationale Differenzierung und Integrierung der Slowaken und Tschechen in ihrem geschichtlichen Verlauf bis 1848. Haarlem 1931, str. 208. In: ČČH, 38, 1932, s. 570–576.

[104] Srv. cestovní výkazy Václava Chaloupeckého in: APÚ SR, fond ŠIAK, k. 1, 1919–1927.

[105] Ducháček, M. (ed.): Korespondence Ondreje R. Halagy …; dopis č. 2, Chaloupecký Halagovi 25. 2. 1946.

[106] NA, fond Josef Šusta, k. 5, Chaloupecký Šustovi 18. 9. 1928.

kým povinnostem, stále více trpěl dojmem, že se svým snažením ocitá v izolaci a v rozporu s podstatnou částí slovenské veřejnosti. S obavami ze slovenského vývoje se netajil ani svým pražským učitelům: „Stali jsme se r. 1918 14timilionovým národem, ale tíha všeho přesunula se zatím jen na ten náš 6timilionový český národ. Slováci zatím tuto tíhu zodpovědnosti necítí.“[107] „Je tu vše nějak malicherné, maloměstské a nikde se zatím neukazuje naděje, že by mohla ta kocourkovština vzíti za své. Ba Slováci v ní vidí jaksi svůj svojráz. Chtějí žít svoji maloměstskou idylu z dob svého mládí, znovu, svobodně, bez maďarského útisku. Chtějí zůstat svými, t. j. vesničany a maloměšťáky a v každém proniknutí západní kultury a vůbec vyšší kultury vidí nebezpečí pro svoji slovenskost a pro svůj dědinský svojráz. Podivná země!“[108]

V centru této „podivné země“ si však v roce 1925 pořídil rodinný dům a jako jediný český historik si Bratislavu zvolil za svůj domov. Architekt Dušan Jurkovič tehdy navrhl vybudovat v Güntherově (dnešní Lermontovově) ulici soubor vil pro bratislavské univerzitní učitele, přičemž jeho vlastní ateliér, který celku dominuje, sousedil s Chaloupeckého vilou.[109] Portál dveří historikova domu Jurkovič doplnil odkazem k typickému prvku lidové architektury – citoval zde totiž takřka učebnicově tzv. žudro, klenutý přístavek, typický nejen na moravském Slovácku, ale vyskytující se také v okolí Skalice a Holíče.[110]

Jurkovičův vztah k moravsko-slovenskému rozhraní je notoricky známý, architekt ostatně vyrůstal v nedaleké Brezové pod Bradlom. Podobně jako značná část národně uvědomělých Slováků, i Jurkovičovi rodiče se vydávali směrem k Hodonínu a na Javorinu, aby se zde účastnili setkání s příznivci česko-slovenské vzájemnosti.[111] Jurkovič sám zde zanechal výraznou architektonickou stopu, jíž vedle Luhačovic nelze přehlédnout ani na skalickém rynku. Aluzi žudra v průčelí Chaloupeckého vily tedy můžeme vnímat jako zdůraznění krajinné sounáležitosti rodin obou sousedů, což bylo posíleno i tím, že vstupní portál byl, jak již řečeno, obrácen do Jurkovičovy zahrady a ke dveřím jeho ateliéru. Tato čechoslovakistická kolonie měla však ještě jedno specifikum: když historik, který se po vydání knihy *Staré Slovensko* a zejména článku *Tisícročná poroba*[112] stal u slovenské veřejnosti synonymem pseudoučence, který Slováky pokládá za „bastardní kulturu“, vyšel z vrat své vily, hleděl přes ulici na průčelí domu, ve

[107] Tamtéž, Chaloupecký Pekařovi 23. 11. 1929.

[108] NA, fond Josef Šusta, k. 5, Chaloupecký Šustovi 18. 9. 1928.

[109] K celému kontextu více DUCHÁČEK, M.: Bratislavská vila Václava Chaloupeckého. Obraz z proměny Prešpurku v československý prostor. In: *Bratislava. Zborník Múzea města Bratislavy*, XXIV, 2012, s. 117–132.

[110] Na Záhorí se mu však říká gánek. Za upřesnění děkuji prof. Janu Rychlíkovi a jeho ženě.

[111] Srv. BOŘUTOVÁ, D.: *Architekt Dušan Samuel Jurkovič*, Bratislava 2009, s. 13.

[112] CHALOUPECKÝ, V.: Tisícročná poroba? In: *Prúdy*, 8, 1924, s. 337–342. Současný komentář článku ilustrující přežívající stereotypy i klíčový význam Chaloupeckého článku pro jeho slovenský obraz byl otištěn in: MARKUŠ, J.: O podstate polemiky alebo polemika o podstate. In: *Polemika o československom rozkole. Milan Hodža. Jozef Škultéty,* Bratislava 2008, s. 10–11.

kterém už od svých poslaneckých let v uherském sněmu pobýval skalický lékař Pavel Blaho. Jakoby se zde protly příběhy, kořenící v kulturním a společenském kvasu předválečného Záhorí.

Podobně jako kdysi František Palacký, když promýšlel svůj obraz *Dějin národa českého*, také Daniel Rapant a Václav Chaloupecký měli své pojetí dějin Horních Uher hotové předtím, než oba přistoupili k práci na svých ústředních syntézách. Jak jejich pohled na dějiny, tak i pozdější profesní rivalita na půdě Historického semináře Univerzity Komenského byly do značné míry odrazem odlišného vztahu, který oba chovali ke své formativní zkušenosti ze Záhorí a Holíče.

Obyvatele někdejšího „čechoslovakistického centra" v Lermontovově ulici dnes žádná pamětní deska nepřipomíná. Na holíčské toleranční faře je pak jako pamětihodná prezentována pouze jedna z kdysi soupeřících ideových koncepcí. Osudy první slovenské modernistické básnířky a literární kritičky, jež na holíčské faře vyrostla, jakoby se rozplynuly v dým, o odkazu historiografické práce jejího manžela, jež má na Slovensku stále „zlé meno",[113] nemluvě. Dějiny historiografie by však neměly slepě podléhat iluzím politiky národní paměti či nahrazovat osobní příběhy soupeřením pouhých idejí, neboť i ideové střety získávají často konkrétnější tvar až ve střetu individuální zkušenosti a kolektivních stereotypů, jak se pokusila ukázat i tato studie.

The parsonage of Holíč in the conceptualization of the history by Václav Chaloupecký and Daniel Rapant

MILAN DUCHÁČEK

Like in his days František Palacký, who had for some time envisaged his painting The history of the Czech nation, both Daniel Rapant and Václav Chaloupecký had conceived of the history of the Upper Hungary long before they came to work on their central syntheses. Their view of history, as well as their subsequent professional rivalry on the floor of the Historical Seminary of Comenius University, largely reflected a different relationship they both held towards their formative experiences of Záhorie and Holíč.

[113] Srv. DVOŘÁK, P.: O Staré Slovensko, in: DVOŘÁK, P.: *Stopami dávnej minulosti, 4. Slovensko v Uhorskom kráľovstve*. Budmerice 2005, s. 199–225, zde s. 199.

ADOLF KROUPA – PATRON SLOVENSKÉHO UMĚNÍ
První český nositel Ceny Cypriána Majerníka

MARTIN KOŤA

Když se hovoří o slovenských výstavách nebo slovenském umění v Domě umění ve druhé polovině 20. století, leckoho tato informace zmate. Řada lidí by namítla: „Vždyť ale v té době jsme byli Československo, tak jaké slovenské umění?“ Neuvědomí si totiž už, že ač byli Slováci a Češi součástí jednoho státního celku, v mnoha oblastech se vzájemně lišili. Příkladem může být právě kultura. Ač existovaly spolky a organizace zastřešující činnost československé kultury jako byl Svaz československých výtvarných umělců, Svaz československých architektů (a mnoho dalších), realita ohledně celistvého fungování napříč československou kulturou nebyla efektivní. Spíše bych situaci přirovnal k bipolárnímu vidění české a slovenské kulturní scény. Tyto čím dál viditelněji se rozevírající nůžky se dařilo s úspěchem tajit ještě do osudného roku 1968. Nešlo jen o to, že komunistická strana s překvapením zjistila, že počet členů strany ve Svazu československých výtvarných umělců je jen kolem 10% (což byl samozřejmě šok), ale zejména praskla bublina, která již nedokázala udržet dva národní pohledy na společnou kulturu. Bylo čím dál jasnější, že se již od začátku jednalo víceméně o uměle vytvořenou bublinu, která se snažila skloubit dvě odlišné umělecké vývojové národnostní větve. Výsledkem byla nesrozumitelnost v cílech, představách, financování i ve společném směřování. Slovenská strana musela nutně jít dál svojí cestou. Později se ukázalo, že to byla správná volba. Nicméně to už je závěr šedesátých let, kdy už nemluvíme o československé, ale již o česko-slovenské kultuře.[1]

To jen k vysvětlení, proč řadu lidí překvapuje zmínka o právoplatnosti slovenského umění uvnitř československého státu. Pojďme se ovšem společně podívat do doby mezi léty 1954–1971, kdy v čele brněnského Domu umění stanul nový ředitel, Adolf Kroupa. V brněnské kulturní obci se na toto období opakovaně vzpomíná jako na dobu nejzářivějšího rozkvětu kulturního života. A to ve všech oblastech umění. Velkou zásluhu na této renesanci brněnského kulturního života měl právě Adolf Kroupa. Navíc příznivá a uvolněná politická situace šedesátých let, a restrukturalizace Domu umění přinesly do Brna spoustu zajímavých výstav, díky nimž se Brno pyšnilo nejlépe dynamicky fungující institucí v Česku, která se navíc čím dál častěji stávala vstupní bránou moderního umění do Českosloven-

[1] Abych parafrázoval pozdější „boj o pomlčku“, který přinesl zmatky kolem oficiálního názvu Československa začátkem 90. let ve Federálním shromáždění, kde změnu názvu požadovali někteří slovenští poslanci. Název země se nakonec měnil dvakrát. Nejdříve se používala pomlčka, poté spojka “a”.

ska. Vliv Adolfa Kroupy je pro pochopení situace, proč se Domu umění přezdívalo Adolfinum,[2] naprosto klíčový. Nebýt jeho organizačních schopností, znalostí českého, slovenského i zahraničního kulturního prostředí, množství osobních kontaktů a jemu vlastnímu osobnímu přístupu a povaze, nikdy by se Brno nestalo doslova kulturním fenoménem.

Je však velkým překvapením, že ač se Brňané rádi vrací ve vzpomínkách na zašlou slávu tohoto období, vydaných publikací, časopiseckých článků a novinových sloupců k tomuto období, je velice poskromnu. Bylo mi pak velkou ctí přispět novými zjištěními k tomuto brněnskému fenoménu skrze svou magisterskou diplomovou práci k oživení zájmu o tuto dobu a zejména pak o úlohu, jakou v tomto období hrál Dům umění v čele s Adolfem Kroupou. Zároveň jsem mohl rovněž upozornit na nezájem současných historiků a historiků umění o toto období. Práce přinesla analýzu zahraničních výstav (vyjma slovenských) v Domě umění, a přinesla mnohá zjištění o vztahu Adolfa Kroupy k umělcům a k umění. Tento článek týkající se vztahu Adolfa Kroupy ke slovenskému umění, tak může být chápán jako volné pokračování a rozšíření mé diplomové práce.

Důvod je navíc velice prostý. Adolf Kroupa se nikdy netajil svým zájmem a vstřícností ke slovenskému umění, velice rád udržoval přátelské vztahy se slovenskými umělci a rád publikoval články o slovenském umění. Ve svém literárním cyklu o víně se neopomněl zmínit ani o víně slovenském, což dokládá jeho velice pozitivní přístup ke slovenskému národu, kterého si nesmírně vážil.[3] Roku 1958 uspořádal Dům umění první velkou soubornou výstavu ke slovenskému umění s názvem „Dny slovenské kultury." V následujících letech se slovenští umělci staly stálými přispěvovateli v obou budovách brněnského Domu umění. Vystavovali zde například Janko Alexy, Albín Brunovský, Orest Dubay, Robert Dúbravec, Mikuláš Galanda, Ladislav Guderna, Rudolf Fila, Vincent Hložník, Jozef Jankovič, Milan Laluha, Eugen Nevan, Koloman Sokol nebo Rudolf Uher. Ostatně nemůžeme pak zapomenout ani na souborné kolektivní výstavy typu Moderní slovenská grafika (1957) nebo Mladí slovenští výtvarníci (1966).

Vztah Adolfa Kroupy ke slovenskému umění a tím pádem ani jeho celkový přínos, který můžeme charakterizovat jako vstupní branou slovenského umění do českého prostředí a dále na západ, není stále probádán. A to byl právě důvod k sepsání tohoto článku. Počátky tohoto vztahu můžeme hledat u Kroupova poválečného působení v pražské Umělecké besedě, kde se sblížil s předními slovenskými umělci. Tento vztah navíc nebyl postaven a rozvíjen pouze na profesní úrovni, ale i na úrovni lidské a přátelské: „Budete sa diviť, ale alfu môjho záujmu o slovenské umenie a kultúru tvorí priateľstvo s vašimi umelcami. Rodilo sa ešte na pôde niekdajšej Umeleckej besedy, kde som sa poznal napríklad so Želibským. Potom som sa v rokoch 1948-49 po zjazde mladých umelcov zoznámil

[2] Jako protipól pražskému Rudolfinu.

[3] KROUPA, A.: *23 básní o víně ze Slovenska*. In: Moravské zemské muzeum, Oddělení dějin literatury, Inv. č.: 18/87: 5700 – 5722.

s Gudernom, Nevanom, ako aj s inými. K slovenskému ľudu ma vôbec priťahujú jeho národné charakterové vlastnosti, najmä otvorenosť, priamosť. Zo slovenských umelcov, ktorí cítia moderne, som si zvlášť obľúbil Bazovského a Fullu. Mám rád v slovenskom umení či kultúre, avantgardných ľudí. Obľúbil som si predstaviteľov slovenskej grafiky – Hložníka, Dúbravca, Dubaya, ale aj sochára Uhra. Zaujali ma napríklad mladí básnici Mihalkovič, Stacho. Spolu prekladáme a požičiavame si navzájom knihy. Slovenské umenie nemôže byť na periférii nášho poznania, pretože dosiahlo mnohé vrcholky. Preto do plánov Domu umenia v Brne sústavne zaraďujeme výstavy slovenských výtvarníkov. Najbližšie usporiadame výstavu naivného génia, do ktorej zaradíme aj obrazy zo Slovenska, ďalej výstavu mladých umelcov v dvoch cykloch, ktorej organickou súčasťou budú práce mladých slovenských výtvarníkov. "[4]

Z 864 výstav uspořádaných v budovách Domu umění v letech 1954–1971, bylo celkem 45 výstav věnováno čistě pouze slovenským autorům a slovenskému umění. To představuje 5,21%. Může se to zdát jako velice nízké číslo, avšak když to porovnáme s celkovým počtem zahraničních výstav, tj. 24,07% zjistíme, že pokud bychom brali slovenské umění jako zahraniční, potom každá pátá zahraniční výstava by byla věnována slovenskému umění. Což už vyzní jako mnohem atraktivnější číslo.

Zároveň by se tak slovenské výstavy staly nejpočetnějšími zahraničními výstavami v brněnském Domě umění ve vybraném období. A to navíc do slovenského umění nepočítám společně pořádané souborné československé výstavy, jako

[4] PALO, J.: Zásluhy o slovenské výtvarné umenie v Brne. In. *Pravda*, 29. 9. 1963.

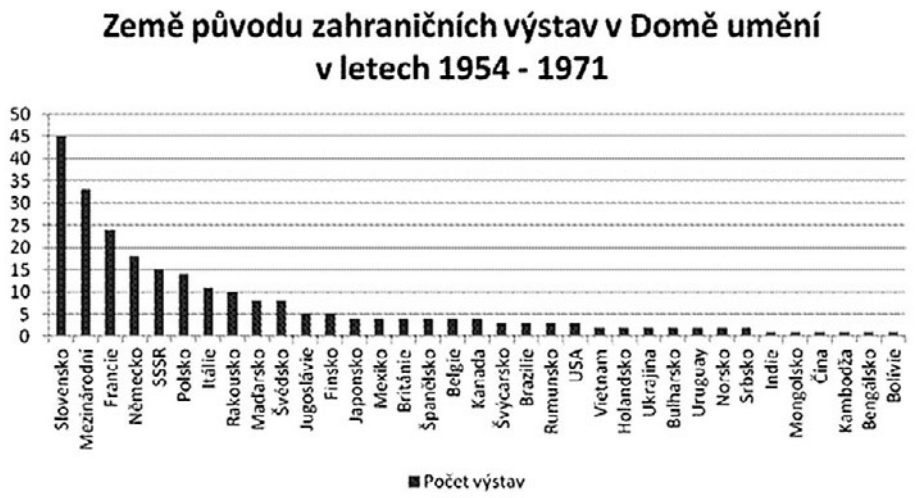

byly například: Umění mladých výtvarníků Československa (1958), 30 let československé fotografie (1959), Naivní umění v Československu (1963), Pohled na soudobou československou architekturu (1964), etc. Tím by počet výstav se slovenským zastoupením samozřejmě ještě více narostl. J. Palo roku 1963 píše v Pravdě: „V máloktorom z miest v českých krajoch som postretol toľké zastúpenie obrazov, grafik, či reprodukcií slovenských výtvarných umelcov ako práve v Brne.“[5] Pokud bychom měli zůstat ještě chvíli u statistiky, pak se roční průměr slovenských výstav v Domě umění ve vybraném období pohyboval v průměru 2,5 výstavy ročně.

Pojďme se nyní podívat na jednotlivé výstavy. Rád bych začal souborný-mi (kolektivními) výstavami, které bývají zpravidla navštěvovanějšími, tudíž i úspěšnějšími. Beru v úvahu jak návštěvnost, tak i recenze výstav v novinách a časopisech, a konečně i šíři archivního fondu k jednotlivým výstavám.

Jako vůbec první slovenskou výstavou po nástupu Adolfa Kroupy do funkce ředitele brněnského Domu umění byla výstava „Slovenské národní povstání v dokumentech a výtvarných dílech 1944–1954 (15. 10. – 7. 11. 1954).“[6] Brněnské publikum si tak mohlo po Bratislavě prvně připomenout desáté výročí této události.[7] Výstava prodchnutá ideovým konceptem byla vskutku velkorysá – více než 300 uměleckých děl od více než stovky umělců. Největšího úspěchu zaznamenala grafická tvorba s cykly Člověk, Fašismus a Povstání, vystavená v Králově síni Domu umění. Spolu s výstavou se v Brně odehrávaly i kulturní pořady jako byl Večer slovenských spisovatelů nebo celodenní promítání slovenských filmů.

5 PALO, J.: Zásluhy o slovenské výtvarné umenie v Brne. In. *Pravda*, 29. 9. 1963.

6 *Slovenské národní povstání v dokumentech a výtvarných dílech 1944–1954,* 15. 10. – 7. 11. 1954, Archiv Domu umění (Brno) – DU 205, K 268.

7 V Bratislavě výstavu navštívilo na 40 000 návštěvníků.

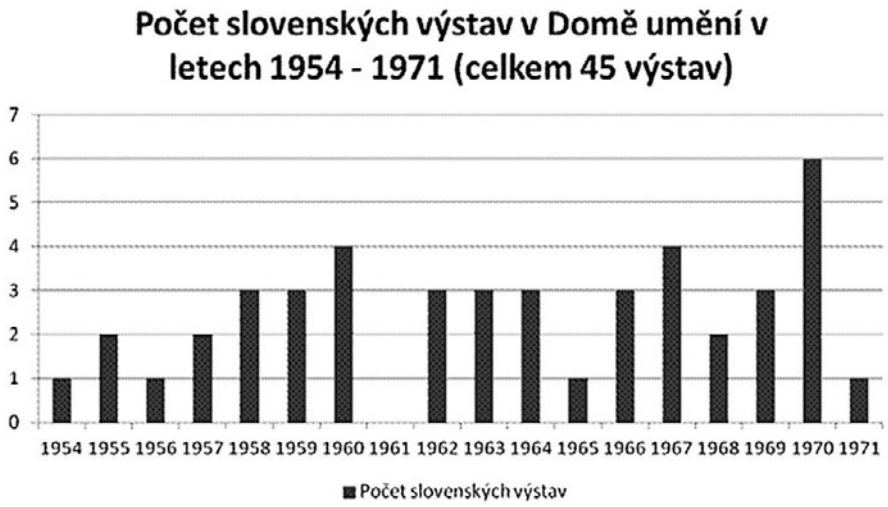

V archivu a v korespondenci však nejvíce místa zaujímá detailní popis nehody, při níž došlo k rozbití sochy Rudolfa Hornáka: Portrét Dr. Brülla, žákem 7. třídy.

Daleko významnější kolektivní výstavou však byla výstava „Slovenské umění 19. století (8. 11. – 7. 12. 1958).“[8] Během této výstavy byly iniciativou Adolfa Kroupy vyhlášeny „Dny slovenské kultury.“ Dům umění tak poskytl slovenskému umění ty nejlepší podmínky pro svou propagaci a hlavně velmi široké zázemí pro všechny druhy výtvarného umění. Kromě slovenských výstav proběhly i přednášky a besedy o slovenském umění, divadla uvedla slovenské hry, kina filmy, knihovny připravily předčítání slovenských spisovatelů, umělecké kroužky doprovodily výstavy hudbou a poezií. Výstava Slovenského umění 19. století v Domě umění byla doplněna ještě dvěma výstavami v Domě Pánů z Kunštátu – těmi byla výstava výtvarné Skupiny 29. augusta,[9] a výstava Moderní slovenská grafika a drobná plastika.[10] Obrana lidu o Dnech Slovenské kultury píše jako o: „Dalším přínosu k hlubšímu poznání slovenského kulturního života.“[11] Ač vybraná díla pro výstavu Slovenského umění 19. století byla velice „prostá,“ jak píše Jan Šebela pro Rovnost,[12] zachytila významné vývojové období slovenského výtvarného projevu. Mladá fronta dokonce píše o „objevitelské výstavě a objevitelském činu,“ kde návštěvníka překvapí bohatost slovenského výtvarného projevu.[13] Důvodem je, že slovenští umělci žijící a tvořící převážně mimo svůj rodný okruh, zasahovali do umělecké společnosti spíše jako ojedinělé osobnosti, jejichž díla byla značně rozptýlena. Nebylo tak jasné učinit si jasný a ucelený obraz

8 *Slovenské umění 19. století*, 8. 11. – 7. 12. 1958. Archiv Domu umění – DU 316.
9 *Skupina 29. Augusta* /1. patro/, 2. 11. – 30. 11. 1958. Archiv Domu umění – DPK 13, K 357.
10 *Moderní slovenská grafika* /KG/, 2. 11. – 30. 11. 1958. Archiv Domu umění – DPK 14.
11 *Ke dnům Slovenské kultury*. In. Obrana lidu, 13. 11. 1958.
12 ŠEBELA, J.: *Klasikové slovenského výtvarného umění*. In. Rovnost, 29. 11. 1958.
13 *Objevitelská výstava*. In. Mladá fronta, 11. 11. 1958.

o národní tradici slovenského výtvarného umění. Situace se začala zlepšovat až založením Slovenské národní galerie a její shromažďovací a sbírkovou činností.[14] Výstava tak přinesla velká očekávání, přesto daleko většího ohlasu se dostalo o týden dříve zahájené výstavě, výtvarné skupině 29. augusta, která představila svoji moderní koncepci výtvarného cítění, kde si návštěvníci mohli povšimnout odlišné vývojové filosofie moderního slovenského výtvarného umění, oproti modernímu českému umění. Výstava v sobě spojila moderní výtvarné formy s dobovým sociálním obsahem.[15] Úspěch Dnů Slovenské kultury na sebe nenechal dlouho čekat, jeho druhý ročník se uskutečnil ke konci ředitelování Adolfa Kroupy v roce 1970. Ty byly spojené zejména s výstavami Clubu grafikov[16] a výstavou s názvem Elementy tvořivosti,[17] která představila oblíbenou oblast výtvarného umění Adolfa Kroupy, jímž vždy bylo naivní (insitní) umění.

Další výstavou zaměřující se výtvarným uměním na osudy slovenského národa za druhé větové války je výstava „Cez žiale a boje k slobode (13. 2. – 13. 3. 1960).“[18] Nebyla natolik zajímavá z pohledu kvality vystavovaných prací jako spíše z pohledu zajímavé navázané spolupráce mezi brněnským Domem umění a Slovenskou národní galerií. Tato iniciativa přišla od Adolfa Kroupy, kde dokladem je jeho dopis Slovenské národní galerii, ve kterém se píše: „… byli bychom velmi rádi, kdybychom u příležitosti zahájení výstavy Cez žiale a boje k slobode dne 13. 2. 1960 mohli oficiálně vyhlásit družbu Slovenské národní galerie s Domem umění města Brna k prohloubení již tradičních styků česko-slovenských v rámci družby Bratislavy s Brnem.“[19] V archivu Domu umění je následně uložena pouze odpověď slovenské strany s otázkami, jak si Dům umění tuto spolupráci představuje. Samotný výsledek spolupráce však v archivu již zachycen není. V archivu katalogů výstav je však například očividná spolupráce v poskytování si katalogů výstav – řada z nich zůstávala buď ve slovenštině (úvody k výstavám mnohokrát sepsal ředitel slovenské národní galerie, Karol Vaculík), anebo byl úvod psán česky, ale forma katalogu zůstala stejná jako u bratislavských premiér.

Po moderní kolektivní výstavě Skupiny 29. augusta, bych ještě velice rád představil poslední kolektivní výstavu, týkající se rovněž moderního umění, jímž byla výstava „Mladí slovenští výtvarníci.“[20] Výstava kromě srovnání s českým moderním uměním, přinesla i nebývale šokující odvážnost slovenských výtvarníků, kteří přišli s velice zajímavými realizacemi. Svobodné slovo výstavu charakterizuje jako „nástup slovenských tvůrců k cestě za současným výtvarným

[14] SVRČEK, J. B.: *Pohled do výtvarné minulosti Slovenska*. In. Lidová demokracie, 16. 11. 1958., srov. (av): *Slovenské výtvarné umění na postupu*. In. Lidová demokracie, 29. 11. 1958.

[15] *Skupina 29. Augusta v Brně*. In. Lidová demokracie, 8. 11. 1958.

[16] *Club grafikov* /KG/, 10. 4. – 17. 5. 1970. Archiv Domu umění – DPK 441.

[17] *Elementy tvořivosti* /1. patro/, 12. 4. – 17. 5. 1970. Archiv Domu umění – DU 545, K 824

[18] *Cez žiale a boje k slobodě*, 13. 2. – 13. 3. 1960. Archiv Domu umění – DU 360, K 409.

[19] *Dopis Adolfa Kroupy Slovenské národní galerii ze dne 20. 1. 1960*. Archiv Domu umění – DU 360.

[20] *Mladí slovenští výtvarníci* /1. patro/, 27. 2. – 27. 3. 1966. Archiv Domu umění – DU 4, K 635.

výrazem.“[21] Na výstavě se objevilo celkem 15 slovenských malířů, sochařů a grafiků – jeden proud jakoby navazoval na tradici českého expresionismu (Mravec), druhý proud jakoby pro změnu hledal nové výrazy formálními experimenty (Filko, Heberernová), a třetí proud rozvíjel své snažení v okruhu abstraktní a nefigurativní malby.[22] Juraj Mojžiš, který komentoval tuto slovenskou výstavu v Domě umění obsáhlým článkem, si profesionálně všímá dopadu této mladé generace na moderní slovenskou kulturu.[23] Již nadpis článku, kde použil slova Goetheho – Mladosť nie je obdobie života, ale duševný stav – s respektem obhájil toto nové moderní snažení mladých slovenských výtvarníků. V textu poté rozvádí krásné myšlenky o podstatě a smyslu moderního umění: „Najskôr sa bolo treba znovu opýtať vôbec na existenciu moderného umenia. Potom na existenciu jeho zmyslu. A boli to práve vtedajší najmladší, čo nehľadali zmysel moderného umenia v jeho odpovediach, ale v otázkach.“

Nyní jsme si představili nejdůležitější mezníky kolektivních výstav slovenského umění na půdě brněnského Domu umění. Pojďme se ještě nyní podívat na individuální výstavy slovenských umělců. Tradičně nejrozšířenějšími vystavovateli v Domě umění byli grafikové, následováni malíři, sochaři, fotografové a nejméně pak architekti. Z celé plejády slovenských výtvarníků, kteří vystavovali v Domě umění, bych rád vybral několik autorů, kteří se dokázali v návštěvnosti a zájmu přiblížit českým výtvarníkům. Vždyť průměrná návštěvnost slovenských výstav se pohybovala 10 tisíc návštěvníků (u kolektivních výstav až 40 tisíc), což je velice solidní návštěvnost, která statisticky obhajuje zájem českého publika o slovenské umění. Navíc dle návštěvnosti zahraničních výstav to dokonce vypadá, jakoby české publikum dávalo slovenským výstavám přednost před ostatními. Při nejmenším se slovenské výstavy těšily velkému očekávání.

Takovými autory byly hned ti první – Janko Alexy a Ladislav Guderna, kteří se sešli na společné výstavě.[24] Druhý jmenovaný ve svých malbách prokázal cit pro předmět i hloubku zachycené situace nejčastěji všedního života. Představuje umělce, z jehož tvorby si dozajista každý návštěvník vybere svůj osobitý vztah k umění. Ladislav Guderna byl totiž umělcem, který ve své tvorbě dokázal sloučit mnoho různých stylů od realismu, kubismu, surrealismu, až po metafyzickou malbu. Janko Alexy oproti Gudernovi přináší do výstavních síní osobitě nabitou lidovost od krajinomaleb až po vyobrazení krojovaných sedláků a života na venkově.

Miloš Alexander Bazovský[25] a Vincent Hložník[26] jsou pak dalšími velmi vy-

---

21 (jod): *Nástup slovenského umění*. In. Svobodné slovo, 15. 3. 1966.

22 *Mladý proud ze Slovenska*. In. Mladá fronta, 7. 4. 1966.

23 MOJŽIŠ, J.: *Mladosť nie je obdobie života, ale duševný stav*. In. (neznámé periodikum), Archiv Domu umění – DU 4, 1966.

24 *Z díla Janka Alexyho a Ladislava Guderny*, 4. 9. – 9. 10. 1955. Archiv Domu umění – DU 226, K 282.

25 *Miloš Alexander Bazovský, práce z posledních let*, 17. 3. – 28. 4. 1957. Archiv Domu umění - DU 280, K 327.

26 *Vincent Hložník*, 12. 5. – 5. 6. 1957. Archiv Domu umění – DU 287, K 331.

hledávanými slovenskými autory u brněnského publika. Ostatně poprvé jsem je zmiňoval již na začátku tohoto textu v rozhovoru s Adolfem Kroupou, jejichž tvorbu si velmi oblíbil a udržoval s nimi i korespondenční vztahy. Bazovského realistické i snové krajiny dodávaly jeho dílu na půvabu. Grafik Vincent Hložník zase lákal návštěvníky na své grafické cykly a ilustrace. Hložník o pět let později uspořádal ještě jednu samostatnou výstavu s názvem „Protiválečné cykly.“[27]

V tomto výčtu jmen samozřejmě nemůže chybět Cyprián Majerník s jeho orientálním cítěním a slavnými malbami o Donu Quijotovi.[28] Rovněž velice zajímavou výstavou byla výstava Mikuláše Galandy, umělce malíře, jehož styl tvorby bych v českém prostředí zařadil mezi Václava Špálu, Josefa Čapka a Jana Zrzavého.[29] Sám Galanda ke svému stylu napsal: „Namaľovať slovenský folklór nie je ešte slovenským obrazom. Slovenské ovzdušie je melancholické, spevné, trochu hranaté, a toto pretvoriť do výtvarníckej mluvy je úlohou slovenského umelca…“[30] Díky jeho stylu by se mohlo zdát, že je pro mnohé mnohem více českým autorem. Na druhou stranu obsahově přinesl do slovenského prostředí novou tematickou oblast problematiky města a městského prostředí, což už byla oblast pro české publikum velmi dobře známá.

Samozřejmě bych mohl pokračovat ve výpisu slovenských výstav a slovenských autorů dále. Tak například Milan Laluha, Koloman Sokol, Eugen Nevan a další by si to jistě zasloužili. Bohužel to však kvůli šířce tématu není možné. V textu jsme si nicméně ukázali, jaký prostor dostávalo slovenské umění v brněnském Domě umění, jakým způsobem se propagovalo, jaké byly zásluhy Adolfa Kroupy, jak o přátelské vztahy mezi brněnskou a bratislavskou galerií, tak i vůči slovenským umělcům. Role to byla velice významná a doslova můžeme říci, že objevil slovenské umění českému publiku a dokázal mu otevřít dveře i dále na západ. Slovenské umění procházelo v tomto období hledáním vlastní identity, slovenští umělci se snažili dohnat české a západní moderní umění, a slovenské galerie se snažily utřídit si své sbírkové fondy. Pro slovenské umění ani umělce to nebyla lehká doba. Spolupráce s brněnským Domem umění za ředitelství Adolfa Kroupy však řadě z nich poskytla příležitost ukázat své výtvarné možnosti a slovenským galeriím zase poskytla zkušenosti ze zázemí, organizování a pořádání výstav. Při tak výrazné podpoře slovenského národního umění pak není žádným překvapením, že Adolf Kroupa byl roku 1963 jako první Čech poctěn cenou slovenského malíře Cypriána Majerníka, a také se jí náramně pyšnil, jak ostatně několikrát sám řekl.[31]

---

27 *Vincent Hložník. Protiválečné cykly 1961–62* /KG/, 7. 12. – 1. 1. 1963. Archiv Domu umění – DPK 170, K 512.

28 *Cyprián Majerník, výbor z díla*, 19. 12. – 3. 1. 1960. Archiv Domu umění – DU 356, K 400.

29 *Mikuláš Galanda – souborné dílo* /1. patro/, 19. 1. – 16. 2. 1964, DPK212, (kat. 19. 1. – 23. 2. 1964), K 556

30 *Nielen maliar, ale aj myslitel*. In. Večerník, 21. 10. 1963.

31 HLUŠIČKA, J.: Ředitelská éra Adolfa Kroupy. In: Slavíček, L. – Vránová, J. (eds.): *100 let Domu umění města Brna (1910–2010)*. Brno 2010, s. 159.

Adolf Kroupa – patron of the Slovak arts. First Czech winner of the Cyprian Majerník Award

MARTIN KOŤA

Under the directorship of Adolf Kroupa, Slovak art was given ample space and considerable promotion in the Brno House of Arts. A strong relationship was established and forged between the Brno House of Arts and the Slovak National Gallery, as well as with Slovak artists individually. Having introduced Slovak art to the Czech audience, A. Kroupa managed to promote it further to the west. Liaison with the Brno House of Arts has helped many Slovak artists to demonstrate their creative range and potential, equipping Slovak art galleries with excellent managerial experience.

DOKUMENTY

ZPRÁVY STÁTNÍ STĚHOVACÍ KOMISE V BRATISLAVĚ O POSTAVENÍ ČECHŮ NA SLOVENSKU (1939-1945)

JAN RYCHLÍK – MAGDALÉNA RYCHLÍKOVÁ

O postavení Čechů na Slovensku v období autonomie a potom v slovenském státu vzniklo v posledním čtvrtstoletí více prací.[1] Výsledky bádání jednotlivých autorů se v zásadě shodují a je možné sumarizovat je takto: ľudácká slovenská vláda se snažila v maximální možné míře Čechy ze Slovenska vystěhovat. Na prvním místě se chtěla zbavit především českých státních a veřejných zaměstnanců, kterých bylo na Slovensku k 1. říjnu 1938 celkem 20 541.[2] Ti byli propouštěni už v období autonomie, kdy se ústřední vláda v Praze zavázala převzít ze Slovenska 9000 úředníků a pracovníků veřejné správy výměnou navrácení všech slovenských státních zaměstnanců z českých zemí a příslib, že zbytek Čechů bude na Slovensku ve státní správě ponechán.[3] Po vzniku slovenského státu 14. března 1939 ale slovenská vláda bez ohledu na tuto dohodu propustila ze státních služeb všechny české zaměstnance vyjma těch, které sama považovala za nepostradatelné. V prvních týdnech tak došlo k masovému vyhánění českých úředníků ze Slovenska. Teprve 17. května 1939 byla podepsána nová slovensko-česká dohoda, která regulovala poměry českých státních zaměstnanců na Slovensku.[4] Podle této dohody čeští zaměstnanci, kteří nebyli propuštěni do 30. června 1939 (zaměstnanci Slovenských železnic do 30. září 1939), měli na Slovensku prozatímně zůstat. V budoucnu mohli být propuštěni vždy jen k 30. červnu každého roku, přičemž seznam propuštěných musel být oznámen předem příslušnému protektorátnímu rezortnímu ministerstvu diplomatickou cestou prostřednictvím německé říšské vlády. Také čeští zaměstnanci mohli dát výpověď vždy jen k 30. červnu každého roku a to s tříměsíční výpovědní lhůtou. Dohoda sice platila až do konce války,

---

1 RYCHLÍK, J.: K otázke postavenia českého obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1938-1945. In: *Historický časopis*, 37, 1989, s. 403-424; týž: České obyvatelstvo na Slovensku v letech 1938-1945. In: *Slovanské historické studie*, 17, 1990, s. 173-185; ŠISLER, S.: Odchod českých státních zaměstnanců ze Slovenska v letech 1938-1945. In: *Český lid*, 76, 1989, s. 234-238; ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: Postavenie Čechov v Slovenskej republike 1939-1945. In: *Historie a vojenství*, 40, 1991, č. 1, s. 48-76; BYSTRICKÝ, V.: Vysťahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938-1939. In: *Historický časopis*, 45, 1997, s. 596-611; týž: *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*. Bratislava 2008, s. 184-197;

2 ČULEN, K.: *Slováci a Česi v štátnej službe ČSR*. Bratislava 1944, s. 215.

3 Vládní nařízení č. 382/1938 Sb.

4 Text dohody viz: Zvesti Ministerstva školstva a národnej osvety č. 7/1939, č. 89, s. 221-223, intimát ÚPV (úrad predsedníctva vlády) č. 4658/39.

ale protože Německo neuznávalo právo protektorátní vlády uzavírat jakékoliv smlouvy s cizími státy, byl její obsah formálně začleněn do německo-slovenské smlouvy o převzetí závazků plynoucích z československého veřejného sociálního pojištění (tj. především převzetí výplaty důchodů), která byla podepsána 6. prosince 1940.[5] V čl. 4 dohody bylo výslovně uvedeno, že Slovenská republika hradí propuštěným českým zaměstnancům stěhovací náklady a jejich majetek je při převozu přes hranice osvobozen od cla. Celkem odešlo do 30. června 1939 ze Slovenska 17 763 českých státních zaměstnanců a k 1. říjnu 1943 už 19 367.[6] Počet osob propuštěných k 30. červnu 1944 se nepodařilo dohledat a neznáme ani počet Čechů propuštěných po potlačení Slovenského národního povstání, kdy došlo k další vlně vyhošťování.

Slovenská vláda původně počítala i s postupným vyhoštěním většiny Čechů zaměstnaných v soukromé sféře. Při vzniku slovenského státu byl nejprve mechanicky převzat (recipován) československý zákon č. 236/1920 Sb. o úpravě domovského práva a státní příslušnosti. Slovenskými státními příslušníky se tak stali jen ti někdejší československí občané, kteří měli domovské právo v některé obci ležící na území slovenského státu. Češi ale ve většině případů měli domovské právo ve své původní obci v českých zemích, protože za trvání existence Československa neviděli důvod, aby o přijetí do svazku slovenské obce svého bydliště žádali. Tím se nyní automaticky dostali do postavení cizinců. Ale ani ti, kteří o přijetí do svazku obce během existence Československa požádali, nakonec občanství stejně automaticky nezískali: ústavní zákon o slovenském státním občanství ze dne 25. září 1939[7] totiž podmínky zpřísnil, neboť občany Slovenské republiky se stali jen ti bývalí českoslovenští občané, kteří měli domovské právo v některé slovenské obci nepřetržitě nejméně od 30. října 1918, resp. jejich děti, pokud se narodily až po tomto datu. Ti, kteří získali domovské právo na Slovensku až po uvedeném datu, museli o slovenské občanství požádat stejně jako ti, kteří zde domovské právo vůbec neměli. Rozdíl mezi oběma kategoriemi cizinců byl pouze v tom, že osoby s domovským právem z doby první a druhé republiky mohly do šesti měsíců žádat o přiznání slovenského občanství, přičemž do té doby nemohly být vyhoštěny a v běžných záležitostech každodenního života (pracovní povolení, povolení provozovat živnost apod.) na ně nebylo pohlíženo jako na cizince. Žádosti uvedených osob se posuzovaly blahovolně, tj. občanství jim mělo být přiznáno, pokud zde výslovně nebyly důvody hovořící proti jeho přiznání (kriminální minulost, politické postoje nepřátelské ľudáckému režimu, především pak členství v levicových stranách před 6. říjnem 1938 apod.). Postup při udělování občanství Čechům bez domovského práva na území Slovenské republiky bylo naopak velmi restriktivní. Slovenské úřady považovaly obecně Čechy za nespolehlivý živel. Při posuzování žádostí proto pečlivě zkoumaly nejen

5 Text německo-slovenské dohody viz vyhlášku MZV č. 89/1944 Sl. z.

6 ČULEN, K.: *Slováci a Česi* …, s. 215.

7 Úst. zák. č. 255/1939 Sl. z.

politickou zachovalost (samozřejmě z hlediska potřeb ľudáckého režimu), ale také stupeň asimilace do slovenského prostředí, především znalost slovenského jazyka a jeho používání v každodenním životě. Výhodu měli Češi, kteří měli za manželky Slovenky. Podle tehdejších zákonů totiž manželka automaticky získávala sňatkem domovské právo a tím i státní občanství manžela, což v praxi znamenalo, že Slovenky vdané za Čechy ztrácely *ex lege* slovenské občanství a stávaly se protektorátními příslušnicemi. Totéž pak platilo samozřejmě i o dětech narozených z takovéhoto smíšeného manželství. Jediná možnost, jak vrátit těmto Slovenkám a jejich dětem slovenské občanství, spočívala v udělení slovenské státní příslušnosti českému manželovi. O slovenské občanství byl mezi Čechy v soukromém sektoru poměrně velký zájem. Důvody byly především čistě praktické. Jako protektorátní občané mohli totiž Češi pobývat na Slovensku jen s platným říšskoněmeckým pasem vystaveným německým konzulátem a povolením k pobytu od slovenského ministerstva vnitra. K jejich zaměstnání si musel jejich potenciální zaměstnavatel vyžádat zvláštní povolení, přičemž musel prokázat, že místo nelze obsadit slovenským občanem.[8] Živnostenská oprávnění Čechů jako cizinců mohla být podrobena revizi ze strany územně příslušného župního úřadu a odebrána „ve veřejném zájmu“,[9] půda, pokud jim byla přidělena v rámci československé pozemkové reformy, mohla být podrobena revizi přídělového řízení, a buď nuceně vykoupena podle zákona o nové pozemkové reformě[10] anebo dokonce konfiskována podle nařízení „o politických zbohatlících“.[11] Navíc se nad Čechy-protektorátními občany neustále vznášela hrozba vyhoštění do protektorátu. Nicméně až do roku 1941 byl počet Čechů, kteří získali slovenské občanství poměrně malý. Při sčítání lidu 15. prosince 1940 se z 2 655 053 občanů Slovenské republiky přihlásilo k české národnosti jen 3024 osob.[12] Samozřejmě, tento údaj má jen omezenou vypovídací hodnotu, protože nevíme, kolik Čechů se slovenským občanstvím se přihlásilo ke slovenské národnosti.

Na jaře 1941 se podmínky pro udělování slovenského občanství změnily. Dne 26. června 1941 sněm schválil novelu ústavního zákona, podle které mohli cizinci slovenské národnosti usedlí na území Slovenské republiky získat na požádání slovenské občanství. Hlavním důvodem této novely byla potřeba hromadně udělit slovenské občanství Slovákům vypovězených či uprchlých z území, které na podzim 1938, resp. v březnu 1939 připadlo Maďarsku. Ti doposud – protože neměli domovské právo v žádné obci na území Slovenské republiky – museli o udělení slovenského občanství žádat individuálně. Problémem bylo, jak určit

8 Zák. č. 333/1939 Sl. z.

9 Vládne nariadenie č. 40/1939 Sl. z. a č. 169/1939 Sl. z.

10 Zák. č. 46/1940 Sl. z.

11 Vl. nar. č. 73/1939 Sl. z. a č. 23/1940 Sl. z. Podrobněji k tomu viz RYCHLÍK, J.: Príprava a priebeh pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1938-1945. In: *Agrikultúra*, 22, 1989, s. 146-152.

12 Štatistické správy 2, 1941, séria A/1, s. 6.

slovenskou národnost. Původní osnova zákona předpokládala, že tak budou činit samy úřady, avšak tím by byl smysl zákona zpochybněn, protože celá procedura by pak trvala stejně dlouho, jako doposud individuální udělování občanství. Ústavněprávní výbor sněmu proto osnovu přepracoval v tom smyslu, že pro příslušnost k slovenské národnosti je určující mateřský jazyk, avšak pokud jej nelze bezpečně určit, postačí prohlášení žadatele o své slovenské národnosti před úřadem státní správy. V této podobě byl zákon sice 26. června 1941 sněmem schválen, avšak prezident Jozef Tiso proti němu uplatnil veto a vrátil jej s připomínkami k novému projednání. Tisovy připomínky se týkaly opět problematiky zjištění slovenské národnosti. Ústavněprávní výbor zjistil, že Tisův pozměňovací návrh je obsahově totožný s původní osnovou vládního návrhu, který byl již jednou výborem přepracován do podoby schválené potom sněmem. Doporučil proto, aby plénum sněmu prezidentovým námitkám nevyhovělo. 15. července 1941 sněm znovu schválil novelu ústavního zákona ve znění z 26. června, která tak nabyla platnost a byla publikována pod č. 160/1941 ve Slovenském zákoníku.[13] Zákon tak otevřel cestu k získání slovenského občanství i pro Čechy, pokud se přihlásili k slovenské národnosti. Této možnosti využívali především Češi na západním Slovensku s kořeny na východní Moravě, kteří se prohlašovali za moravské Slováky. Využívali tak oficiálního tvrzení ľudácké propagandy o existenci půlmilionové slovenské menšiny na Moravě.

Otázka určování slovenské národnosti se dostala na pořad jednání ještě dvakrát. Nejvyšší správní soud (NSS) totiž v roce 1942 rozhodl, že žadatel sám nemůže rozhodovat o svém mateřském jazyce, protože ten je objektivně daný. Podle stanoviska NSS byl mateřským jazykem žadatele ten jazyk, kterým hovořil do osmého roku svého věku a nikoliv jazyk, který zapsal jako mateřský při sčítání lidu. NSS svým rozhodnutím tak vlastně popřel možnost asimilace. Záležitost se dostala 15. dubna 1943 zpět do sněmu, kde bylo rozhodnutí NSS prohlášeno za absurdní a odporující účelu a smyslu zákona. Sněm přijal rezoluci, podle které ani neúplná znalost slovenštiny není důvodem, aby někdo nebyl považován za příslušníka slovenského národa. Úřady se při aplikaci zákona č. 160/1941 Sl. z. ve sporných případech měly spokojit s prohlášením žadatele.[14]

Po potlačení Slovenského národního povstání vláda Štefana Tisa označila Čechy za jedny z jeho původců a rozhodla se obnovit vypovídání Čechů. To byl ovšem problém v těch případech, kdy Čechům už bylo uděleno slovenské občanství, protože žádný stát nemůže vypovídat do ciziny vlastní občany. Těm Čechům, kteří získali slovenské občanství na základě ústavního zákona 160/1941 Sl. z., začaly proto slovenské úřady nyní toto občanství opět odebírat, přičemž právním podkladem pro odebrání bylo tvrzení, že žadatel ve skutečnosti není osobou slovenské národnosti a občanství získal na základě nepravdivých podkladů. Právním podkladem pro takovouto konstrukci – ovšem velmi vratkým,

[13] Podrobněji viz RYCHLÍK, J.: K otázke postavenia …, s. 420.

[14] Tamtéž, s. 421.

což si uvědomovala i řada slovenských činitelů – bylo právě rozhodnutí NSS z roku 1942 po tom, že sám žadatel nemůže rozhodovat o své mateřské řeči.

Z celkového počtu 77 488 Čechů, kteří žili na Slovensku podle mimořádného sčítání (tzv. krajinského soupisu) k 31. prosinci 1938, jich tu na podzim 1943 zůstalo asi 30 000.[15] Počet Čechů vyhoštěných po roce 1944 není znám, nemohl však být příliš velký, protože německé úřady se na podzim 1944 přílivu Čechů do protektorátu všemožně bránily.

Státní stěhovací akce a Státní stěhovací komise:

Stěhování českých státních a veřejných zaměstnanců bylo v kompetenci Státní akce stěhovací (STAS). Státní akce stěhovací byla zřízena na základě usnesení vlády z 21. prosince 1938 č.j. 31784/38 a sloužila původně k přestěhování státních zaměstnanců a jejich majetku z území odstoupeného Německu, později také Polsku a Maďarsku. STAS byla součástí ministerstva dopravy a spadala pod jeho komerční odbor. Autonomní vlády Slovenska a Podkarpatské Rusi už na podzim 1938 propustily řadu českých zaměstnanců, čímž vznikla potřeba přestěhovat rovněž jejich rodiny a majetek. Důsledkem bylo rozšíření stěhovací akce i na tyto oblasti. Zánik druhé republiky celou stěhovací akci ještě víc zkomplikoval, protože Slovensko bylo nyní samostatným státem, se kterým bylo třeba odvoz majetku českých zaměstnanců vyjednat. Původní vládní usnesení z 23. prosince 1938 se kromě toho na Slovensko nevztahovalo a ministerstvo dopravy mělo obavy, zda bude náklady stěhovací akce ministerstvo financí ochotno uhradit.

K přestěhování státních zaměstnanců ze Slovenska do protektorátu byla v Bratislavě nejprve zřízena devítičlenná Evakuační komise ministerstva vnitra vedená majorem četnictva Jaroslavem Jindrou. Protože počet zaměstnanců byl příliš velký, vznikla pro rezort pošt a železnic ještě zvláštní Státní stěhovací komise, přejmenovaná později na Českou komisi pro vystěhovalectví poštovních a železničních zaměstnanců. Důvod přejmenování byl v nesouhlasu německých úřadů s označováním jakýchkoliv protektorátních úřadů adjektivem „státní“. Komise byla původně rovněž devítičlenná a do jejího čela byl 26. dubna 1939 jmenován vrchní poštovní komisař Ludvík Špacír. 6. září 1939 dostal mjr. Jindra příkaz podepsaný Vojtechem Tukou, aby do půlnoci následujícího dne opustil i se svou misí Slovensko. Špacír se svou komisí mohl i nadále v Bratislavě zůstat.[16] Převzal proto agendu všech státních zaměstnanců. Komise měla nejprve ukončit svou činnost k 15. říjnu 1939, ale lhůta byla opakovaně prodlužovaná. Od roku 1940 komise pomáhala i při stěhování protektorátních příslušníků – soukromých osob.

[15] Česká komise poštovních a železničních zaměstnanců evidovala na podzim 1943 celkem 31 451 Čechů, podle výpočtu Valeriána Bytrického jich bylo 30 435. Oba výpočty ale zřejmě nezahrnují Čechy, kteří měli slovenské občanství. Srv. BYSTRICKÝ, V.: Od autonómie k vzniku slovenského štátu, s. 197 (pozn. 62 pod čarou).

[16] KREČ, J a kol.: *Státní akce stěhovací*. Inventář SÚA (strojopis). Praha 1972, s. 7.

Činnost Špacírovy komise byla slovenskými i německými úřady považována za užitečnou a proto přetrvala po celou dobu války. Špacír často intervenoval u slovenských úřadů za Čechy-soukromníky, kterým byl vydán vypovídací výměr. V mnoha ohledech byl úspěšný. Ve spolupráci s německým vyslanectvím v Bratislavě především docílil toho, že od roku 1941 byl jakousi gentlemanskou dohodou zaveden tzv. dočasný klid. Spočíval v závazku slovenských úřadů nevypovídat Čechy, kteří mají řádné zaměstnání či provozují obchod nebo živnost. To neplatilo v případě, že šlo o osobu, jejíž pobyt na Slovensku byl nežádoucí z důvodů veřejné bezpečnosti či bezpečnosti státu. I v takovém případě ale mělo být plánované vyhoštění oznámeno předem německému vyslanectví, které pak podle potřeby informovalo cestou říšské vlády protektorátní správní a bezpečnostní úřady. Špacír také úspěšně intervenoval v majetkových záležitostech, přičemž úspěšně využíval skutečnosti, že ve vztahu k třetím státům byli protektorátní příslušníci postaveni na roveň říšským občanům a požívali tak ochrany německého vyslanectví. Slovenské úřady souhlasily s tím, že nebudou vyhoštěným osobám konfiskovat majetek, vyjma případů, kdy je proti nim vedeno řádné exekuční řízení. Vyhoštěná osoba měla právo svůj movitý majetek odvézt a nemovitý prodat či převést na jinou osobu. Pokud to nebylo hned možné, byly slovenské úřady povinny přijmout taková opatření, aby nedošlo k jeho rozkradení či poškození. Své finanční prostředky mohl převést na jinou osobu anebo je uložit na zvláštní účet, přičemž Slovenská národní banka na jeho žádost zajistila jejich transfer do protektorátu.

Pro propuštěné státní zaměstnance zabezpečovala Špacírova komise rovněž tzv. úvěrování platů. Po dobu, kdy zaměstnanec ještě zůstával na Slovensku, totiž byl často on a jeho rodina bez prostředků. V případě nouze mohl proto český zaměstnanec obdržet zálohu na plat ve slovenských korunách, kterou vyúčtoval po nastoupení na nové místo v protektorátu příslušnému českému rezortnímu ministerstvu v protektorátní měně.[17]

Hlavní náplň komise spočívala v zajišťování přestěhování. Na prvním místě komise pomáhala s vyřízením dokladů potřebných pro překročení hranice do protektorátu a pro bezcelní vývoz movitého majetku a jeho dovoz do protektorátu. Špacír jménem protektorátních Českomoravských drah (ČMD-BMB) organizoval možnost objednávky železničních vozů pro přepravu nábytku a dalšího mobiliáře (tzv. svršků), resp. zajišťoval spediční službu a dovoz předmětů z místa bydliště na nádraží, případně přepravu stěhovacími auty přímo ze Slovenska do protektorátu. Státním zaměstnancům byly vydávány bezplatné (volné) jízdenky, soukromým osobám bez prostředků byly náklady stěhovací komisí úvěrovány, tj. stěhovaný se musel zavázat, že je uhradí státní pokladně, až si najde práci nebo získá prostředky k obživě.

Komplikovaná byla otázka cestovních dokladů potřebných pro překročení

[17] KREČ, J. a kol.: *Státní akce* …, s. 13.

hranice. Na Slovensku nadále platil československý pasový zákon z 29. března 1928,[18] podle kterého měl každý občan právní nárok na vydání cestovního pasu, pokud tomu nebránila zákonná překážka uvedená přímo v zákoně. § 5 uvedeného zákona umožňoval vydávat dočasné průkazy na způsob cestovních pasů osobám bez státní příslušnosti nebo nejasné státní příslušnosti, jakož i cizincům, kteří neměli možnost opatřit si cestovní pas od příslušného úřadu svého domovského státu. Tohoto ustanovení nejprve využívali i Češi – protektorátní občané žijící na Slovensku a vracející se do protektorátu. Problémem byl ale postoj říšských úřadů, které hned po vzniku protektorátu hranici se Slovenskem pro běžný cestovní styk uzavřely. Ačkoliv mezi Slovenskem a Německem existoval bezvízový styk,[19] říšské úřady propouštěly do protektorátu a z protektorátu jen osoby, kterým byla vydána speciální propustka (Durchlaßschein). Po vypuknutí války byly předpisy ještě zpřísněny: z německé i ze slovenské strany byla zavedena všeobecná vízová povinnost,[20] přičemž pro běžné cesty říšskoněmecké úřady víza nevydávaly. Říšskoněmecké úřady převzaly veškerou pasovou agendu protektorátních občanů, na které se napříště vztahovaly výhradně německé pasové předpisy.[21] Protektorátní příslušníci nyní potřebovali řádný říšský pas opatřený vstupním vízem a od také výjezdní povolení od slovenského okresního úřadu nebo policejního ředitelství, resp. od roku 1940 od ÚŠB (ústredňa štátnej bezpečnosti). Tato procedura byla zdlouhavá a finančně nákladná. Špacír opakovaně usiloval o to, aby navrátilci do protektorátu mohli přestupovat hranice na základě propustek, což byl systém používaný běžně v prvních měsících slovenské samostatnosti. I v tomto hledu docílil Špacír úspěch. Nejprve byly propustky vydávány německým konzulátem v Bratislavě a komise fungovala jen jako prostředník. Od 13. března 1941 vydávala komise jménem německého konzulátu jednorázové propustky pro přesídlence ze Slovenska do protektorátu, které potvrzovala ÚŠB a německé vyslanectví.[22]

Špacírova komise působila jako neoficiální česká mise v Bratislavě. Eliášova vláda si od ní hodně slibovala a považovala je za jakési neoficiální české zastoupení v Bratislavě.[23] Špacír skutečně podával do Prahy periodické zprávy týkající

[18] Zákon č. 55/1928 Sb.

[19] Ten už před tím existoval mezi Československem a Německem. Slovensko převzalo všechny dohody o bezvízovém styku, jež uzavřelo dříve zaniklé Československo, pokud je příslušné státy samy nevypověděly.

[20] Nařízení říšského ministra vnitra publikoval *Věstník Říšského protektora pro Čechy a Mo*ravu (Verordnungsblatt des Reichprotektors für Böhmen und Mähren) 1939, No 20, s. 139-141, vyhláška ministra vnútra Slovenskej republiky zo dňa 13. septembra 1939 č. 218/1939 *Sl. z*.

[21] Konkrétně šlo o pasový zákon (Paßgesetz) někdejšího Severoněmeckého spolku z 12. října 1867 (*Bundesgesetzblatt* – BGBl, S. 33) ve znění říšského zákona z 5. listopadu 1923 (*Reichsgesetzblatt* – RGBl I., S. 1077) doplněný pasovou vyhláškou ze dne 7. července 1932 (RGBl, I., S. 257) a říšský zákon o pasové a cizinecké policii z 11. května 1937 (RGBl I., S. 589).

[22] Tamtéž, s. 11.

[23] MASAŘÍK, H.: *V proměnách Evropy. Paměti československého diplomata*. Praha 2002, s. 295.

se postavení Čechů na Slovensku, právních předpisů týkajících se povolování pobytu a otázek státního občanství. Úmyslně se naproti tomu vyhýbal hodnocení tamní politické situace. Přesto se jeho činnost Němcům nelíbila. V roce 1941 říšskoněmecké úřady zasáhly: od 1. října 1941 musel být styk mezi Špacírovou komisí a protektorátními úřady v Praze veden výhradně prostřednictvím zástupce zahraničního úřadu při úřadovně říšského protektora a německé vyslanectví v Bratislavě. Spisy proto musely být často překládány do němčiny. V posledním období (1944-1945) je již styk veden pouze německy, byť z analýzy stylistické úrovně textů je zřejmé, že jejich autorem musel být Čech.

Ze Špacírových zpráv vyplývá, že předpisy spojené se stěhováním Čechů do protektorátu byly velmi komplikované, především pokud šlo o vývoz majetku a převod peněz. Vystěhovalec musel prokázat, že nedluží slovenskému státu nic na daních ani jiných poplatcích a musel si opatřit vývozní povolení pro odvoz veškerého movitého majetku. Ovšem, jak podotýká Špacír v jedné ze zpráv, pro Slováky stěhující se z protektorátu zpět na Slovensko platily stejné předpisy a celý proces byl pro ně neméně frustrující. Důvod byl prostý: na Slovensku i v protektorátu byly mechanicky aplikovány dosavadní vystěhovalecké předpisy.[24]

Špacírovy zprávy jsou zajímavým svědectvím o postavení Čechů na Slovensku za druhé světové války a o jejich vystěhovávání ze Slovenska. Ze zpráv vyplývá, že se sice na jedné straně slovenské úřady snažily Čechů zbavit, současně ale působil německý tlak, aby byli ponecháni alespoň po dobu války na Slovensku. Tento německý tlak byl úspěšný. Dochované zprávy jsou značně neúplné a torzovité, část materiálů se zřejmě nachází ve fondu ministerstva železnic (ministerstva doprava), kterému STAS podléhala. Zprávy přinášíme v původním znění, opraveny byly jen evidentní překlepy a pravopisné chyby. Také německá zpráva je ponechána v původním znění včetně chyb.

DOKUMENTY:

1

1938, 31. prosinec, Praha – *Přípis ministerstva dopravy všem ministerstvům a ústředním úřadům o provádění státní akce stěhovací (STAS)*.

Č. 74308-IV/7-1938 [Opis]

Všem ministerstvům v Praze a v Bratislavě, úřadu pana náměstka předsedy vlády ministra Karla Sidora, úřadu pana ministra dr. Jiřího Havelky, panu předsedovi vlády Podkarpatské Rusi Msgru Augustinu Vološinovi v Chustu, kance-

[24] Šlo v podstatě o předpisy vyplývající ze zákona o vystěhovalectví č. 71/1922 Sb.

láři presidenta republiky, nejvyššímu účetnímu kontrolnímu úřadu, nejvyššímu správnímu soudu, státnímu úřadu statistickému, kanceláři poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Česko-Slovenské.

Na základě usnesení vlády republiky česko-Slovenské ve schůzi konané dne 21. prosince 1938, bylo zřízeno v ministerstvu dopravy zvláštní oddělení, označené IV/7, pověřené provedením státní akce stěhovací. Po sjednání příznivých podmínek přepravních a tarifních jak železničních, tak speditérských. Započne státní akce stěhovací se stěhováním dnem, který bude ohlášen.

Státním zaměstnancům podle tohoto usnesení, pokud se již přihlásili u zemských úřadů v Praze a v Brně o povolení přestěhování, budou prostřednictvím těchto úřadů zaslány průkazy (Osvědčení) ku přestěhování ve státní akci stěhovací, v nichž také budou uvedeny pokyny jak s těmito „Osvědčeními" postupovati.

Zaměstnanci, kteří budou přestěhováni státní akcí stěhovací a kteří se dosud nezařídili podle pokynů zemských úřadů a nepopatřili si žádostí na zemského radu (Landrat) v sudetském území povolení ku odstěhování opuštěného bytového zařízení a svršků (podle ujednání mezi Německou[25] a Česko-Slovenskou[26] vládou ze dne 23. XI. 1938), nechť tak ihned učiní, poněvadž termín podávání žádostí končí dnem 31. ledna 1939.

Žádáme proto zdvořile o vyrozumění všech, jichž se to týká.

Za ministra dopravy:
Dr. Mazel

Souhlasí doslovně se schváleným návrhem
Nečitelný podpis v. r.

NA ČR, Státní akce stěhovací (STAS), inventář, číslo pomůcky 789. Příloha č. 1, s. 20. Opis strojopisu, průklep. Kopie: NA ČR, f. ministerstvo železnic (MŽ), k. 3198, čj. 4728/39.

2

1939, 10. srpen, Praha – *Informace ministerstva dopravy pro ministerstvo financí v Praze o rozšíření státní akce stěhovací na stěhování ze Slovenska a Podkarpatské Rusi*.

Čj. 68331/I/1-1939 [Opis]

Zasílajíce vám dopisem z 15. dubna 1939, čj. 33338-I/1 k dalšímu řízení návrh vládního usnesení ve svrchu označené věci,[27] žádali jsme jako úřad pověřený

[25] Zachován pravopis originálu.
[26] Zachován pravopis originálu.
[27] Tj. ve věci rozšíření stěhovací akce na Slovensko a Podkarpatskou Rus.

prováděním stěhovací akce, abyste působili k urychlenému projednání návrhu. Známé poměry[28] tehdy totiž donutily, aby byla akce neprodleně[29] rozšířena na Podkarpatskou Rus a aby také na Slovensku byla prováděna v širším rozsahu, než v jakém byla upravena ve výnose z 25. února 1939 č. 17516-IV/7-STAS (Věstník ministerstva dopravy č. 11/1939), kterým byla rozšířena státní stěhovací na stěhování státních zaměstnanců ze Slovenska. Skutečnost, že projednání návrhu se setkalo s nečekaným průtahem, znamená, že některá dosavadní opatření státní akce stěhovací postrádají náležitého podkladu pro delší dobu, než se zdá býti okolnostem přiměřeno. Netřeba snad ani zvláště zdůrazňovati, že z toho vznikají závažné pochybnosti o správnosti dalšího provádění akce, zejména ovšem i o konečném vyúčtování a tím její likvidaci; je také jasné, že další průtahy situaci a možnost jejího vhodného řešení jen znesnadňují. Žádáme vás proto znovu, abyste projednávání co nejvíce urychlili. K snazšímu dosažení tohoto cíle činíme pak tento námět:

Rozšíření státní akce stěhovací se mělo podle našeho návrhu státi vládním usnesením proto, že se tento návrh lišil zejména v úpravě hrazení nákladů stěhování podstatně od základního předpisu daného pro stěhovací akci vládním usnesením z 23. prosince 1938. Tato nejzávažnější odchylka zmizela však po úpravě návrhu, jak jste ji provedli v dopise ze 4. května 1939 č. 41949/39-VII/20. Pro rozšíření akce podle návrhu vámi redukovaného nebylo by proto snad nemožno hledati podklad v § 6 vládního usnesení z 23. prosince 1938, i když se tento návrh poněkud odchyluje od § 5 vládního usnesení. Zmíněná odchylka totiž na vlastním smyslu ustanovení § 5 vládního usnesení nic nemění, přizpůsobujíc pouze jeho technické provádění vhodnému řešení, zvolenému pro vyúčtování výdajů za stěhování osob soukromých, pro kteréžto účtování vládní usnesení zvláštní směrnice nemá a pro jejichž vydání nutno tedy hledati podklad v § 6 usnesení.

Rozšíření stěhovací akce podle § 6 jsme ochotni provésti výnosem, který bychom vydali v dohodě s vámi a s ministerstvem sociální a zdravotní správy.

Žádáme Vás o urychlené vyjádření k naznačenému námětu, a to spolu se sdělení stanoviska k připomínkám, které jsme měli v dopise ze 30. Května 1939 č. 41076-I/1 k Vašemu návrhu ze 4. května 1939 č. 41949/39.

Opis tohoto dopisu zasíláme předsednictvu ministerské rady a všem ostatním ministerstvům na vědomost.

Za ministra dopravy:
Peška

NA ČR, Státní akce stěhovací (STAS), inventář, číslo pomůcky 789. Příloha č. 2, s. 21-22. Opis strojopisu, průklep. Kopie: NA ČR, f. ministerstvo železnic (MŽ), k. 3214, čj. 76183/39.

[28] Rozumí se: vyhlášení samostatnosti Slovenska 14. 3. 1939 a okupace Podkarpatské Rusi a její následná anexe Maďarskem ve dnech 15.- 18. 3. 1939.

[29] Slovo „neprodleně“ je strojem podtrženo.

3

1939, 4. říjen, Bratislava – *Zpráva vedoucího Státní stěhovací komise poštovních a železničních zaměstnanců v Bratislavě Ludvíka Špacíra pro předsednictvo ministerské rady a další ústřední úřady Protektorátu Čechy a Morava v Praze o změnách v pasových předpisech zavedených říšskoněmeckými úřady při návratu Čechů do protektorátu*.

Razítko:
Státní stěhovací komise[30]
pošt[ovních] a žel[ezničních] zaměst[nanců] a pensistů
v Bratislavě

Ludvík Špacír
vrchní poštovní komisař
Bratislava, ministerstvo dopravy,
Kempelenova 10, dveře 124, t[e]l[e]f[on] 6704

Předsednictvu ministerské rady[31],
ministerstvu dopravy,
financí, obchodu, sociální a zdravotní správy,
spravedlnosti, školství a národní osvěty,
veřejných prací, vnitra, zemědělství.
v P r a z e

[…][32]

Osoby české národnosti, které trvale odcházely ze Slovenska do Protektorátu, měly až do nedávna úlevy v pasových formalitách při přechodu slovenských hranic. Nemusely mít pas, stačilo slovensko- německé potvrzení resortního ministerstva, že evakuující odchází trvale do Protektorátu a že proti jeho odchodu není námitek. Jednotlivá slovenská ministerstva vystavovala toto potvrzení pro své aktivní zaměstnance a penzisty, ministerstvo vnitra nad to ještě také pro osoby soukromé. Tato potvrzení byla před upotřebením vidována říšskoněmeckým vyslanectvím v Bratislavě. Takto adjustovaný doklad nahrazoval zcela pas, visum i propustku.[33]

---

30 Vedle rukou připsáno: Zasláno: 2 kusy oběma presid[iím], 2 ks oběma person[álním] odborům, 2 ks Stast.

31 Slova „Předsednictvu ministerské rady“ jsou tužkou podtržena.

32 Rukou připsáno: Pasy – telef[onovat] Dr. Večerkovi v koordinačním oddělení min[isterské] rady, 7/10 [1939], nečitelná parafa. Vedle doplněno: a Ústavu [?] se žádostí rovněž opětovnou, a/a, nečitelná parfa.

33 Věta: „Takto adjustovaný doklad nahrazoval, visum i propustku“ jsou tužkou podtržena.

Jestliže evakuující odcházel již definitivně ze Slovenska, znělo potvrzení na cestu do Protektorátu. Šel-li si před odvežením svršků hledat předem byt a to bylo pravidlem, znělo potvrzení tam a zpět.[34] Pravidelně šel každý předem hledat byt a teprve pak se mohl stěhovat a odejít definitivně, protož je o ně všude velká nouze. Pro informaci přikládám vzor takového potvrzení, jaká vyhotovovalo svým aktivním zaměstnancům a penzistům slovenské ministerstvo dopravy a veřejných prác v Bratislave. Kdo počítal s větším množstvím cest mezi Slovenskem a Protektorátem, dal si vystavit pas, opatřil si k němu propustku zvanou Durchlasschein a případně i visum zvané Sichtvermerk.

Nařízením z 10. 9. 1939[35] o pasových formalitách, uveřejněným v říš[ském] zák[oníku] I. str. 1739, byl tento postup zásadně změněn. Dosavadní visa, udělená před 12. 9. 1939 ztratila platnost, nová se přestala udělovat a bylo zastaveno i vidování náhražkových potvrzení vyhotovovaných slovenskými ministerstvy. Byla zavedena uzávěra slovenských hranic. Tím se stalo, že osoby, které byly na Slovensku zbaveny existence, nebo byly i vyhoštěny, nejsou s to dostat se přes slovenskou hranici.[36] Při tom je slovenské úřady nutí k odchodu ze slovenského území, případně i pohrůžkou uzavření.

Slovenské úřady nahlédly dnes samy neudržitelnost[37] tohoto stavu, protože říšskoněmecké pohraniční kontroly vracejí každého, kdo nemá pas, visum a propustku, zpět na Slovensko, a intervenovaly tedy předem na říšskoněmeckém vyslanectví v Bratislavě,[38] aby zavedlo zase zjednodušenou praxi ministerských potvrzení, případně aby vystavovalo do pasů visa. Ale vyslanectví je odkázalo na zákaz Berlína[39] a vyzvalo je, aby slovenská státní správa vyjednala znovuzavedení zjednodušeného postupu při přechodu hranic přímo u říšskoněmeckých úřadů. Slovenské ministerstvo dopravy na to požádalo jednak ministerské předsednictvo v Bratislavě, dále slovenské ministerstvo zahraničí a posléze říšskoněmeckého zmocněnce při ministerstvu dopravy v Bratislavě, aby intervenovali u říšskoněmeckých úřadů, aby byl Čechům odcházejícím ze Slovenska odchod umožněn. Současně se zástupce slovenského ministerstva dopravy obrátil na mě, abych tlumočil tuto věc pražským ministerstvům s tím, aby i pražská státní správa intervenovala v Berlíně v stejném smyslu,[40] což tímto činím a prosím, aby intervence nebyla odkládána, neboť odcházející soukromé osoby i veřejní zaměstnanci a pensisté mohou za dnešních poměrů odtud stěhovat své svršky až za chvilku končí státní stěhovací akce, která by jim umožnila stěhování buď bezplatně nebo

---

34 Rozumí se: potvrzení sloužilo k překročení hranice ze Slovenska do protektorátu a k návratu na Slovensko.

35 Tato slova jsou tužkou podtržena.

36 Slova „nejsou s to dostat se“ jsou tužkou podtržena.

37 Slova „Slovenské úřady nahlédly dnes samy neudržitelnost“ jsou tužkou podtržena.

38 Věta je tužkou podtržena.

39 Věta je tužkou podtržena.

40 Část věty „pražská státní správa intervenovala v Berlíně“ je tužkou podtržena. Na levém okraji textu je tužkou silná svislá čára.

nepatrnými výlohami. Rodiny žijí roztrženy a nemohou navzájem k sobě, jestliže některý člen odtud odešel již před novým nařízením. Osoby zde nucené setrvat jsou pravidelně sociálně slabé a pomalu stravují své hotovosti a bude-li tento stav ještě nějakou dobu trvat, budou zde bez prostředků, bez možnosti dosící jakékoli podpory a bz možnosti vůbec odtud odejít. Už dnes tu je řada lidí odsouzených touto situací k živoření o hladu. Na to zvláště si dovoluji upozorniti ministerstvo soc[iální] a zdrav[otní] správy se žádostí, abych byl zmocněn v zřetele vhodných případech poskytnout menší částky na živobytí, protože tu mám lidi, kteří vlivem událostí živoří a žijí řadu dní o pouhé kávě. Ti nebudou mít z čeho zaplatit 25 Ks[41] za pas a 96 Ks za visum.

Pro všeobecnou informaci dovoluji si uvést, že v Bratislavě působily původně dvě evakuační komise, prvá pražského ministerstva vnitra, k níž se připojily některé resorty jiné, druhá jen pro resort dopravní. Komise ministerstva vnitra byly slovenskými úřady zrušeny a zůstal jsem tu pak již sám. K příkazu ministerstva dopravy v Praze převzal jsem agendu zrušené evakuační komise ministerstva vnitra. V této funkci dovoluji si tedy nyní obrátit se na pražská ministerstva se žádostí o společnou intervenci se slovenskými státními úřady, aby byla zrušena uzávěra hranic a by byl pro evakuující ze Slovenska zaveden opět bezplatný zjednodušený postup v pasovém řízení pomocí ministerských potvrzení vidovaných říšskoněmeckým vyslanectvím.[42]

Bratislava dne 4. 10. 1939

Kulaté razítko:
Státní stěhovací komise
poštovních a železničních zaměstnanců
v Bratislavě otisk razítka:

Špacír, vrchní poštovní komisař

NA ČR, f. STAS, k. 6, originál, strojopis.

4

1939, 5. říjen, Bratislava – *Zpráva vedoucího Státní stěhovací komise v Bratislavě Ludvíka Špacíra pro ministerstvo dopravy v Praze o uzavření slovenských hranic, nemožnosti získat železniční vozy pro stěhování v důsledku mobilizace, a potřebě prodloužení státní akce stěhovací.*

41 Ks= Koruna slovenská.

42 Část věty: „ze Slovenska zaveden opět bezplatný zjednodušený postup v pasovém řízení pomocí ministerských potvrzení vidovaných říšskoněmeckým vyslanectvím“ je tužkou podtržena.

Razítko:

Státní stěhovací komise poštov[ních] a želez[ničních] zaměstnanců a pensistů v Bratislavě
Ludvík Špacír, vrchní poštovní komisař
Bratislava, ministerstvo dopravy, Kempelenova 10, dv. č. 124, telefon 4116
Č. j. 8641/39.

Ministerstvo dopravy
P r a h a

Podle dohody mezi dopravním resortem slovenským a českým končí účinnost státní akce stěhovací na Slovensku uplynutím 15./10.1939.

Hladkému průběhu stěhování však byla v poslední době na závadu řada skutečností. Především ihned po mobilisaci na Slovensku byla železniční přeprava vyhražena výhradně vojsku. V té době nebylo lze dostat vůbec železniční krytý vůz. Později sice se praxe zmírnila, byla zřízena regulační komise při ředitelství státních drah v Bratislavě, která tu a tam propustila nějaký vůz se svršky, ale bylo těch případů velice málo a strany nevědouce, jak si opatřiti přepravní povolení této komise, raději nestěhovaly, čekajíce na konec mobilisace a transportů vojska. Když byly vojenské operace skončeny, opakoval se stejný stav zase, opět kvůli vojenským transportům a dosud jsou některé trati pro soukromou přepravu vůbec uzavřeny, i když regulační komise sama byla zrušena a jejího povolení není vůbec třeba.

Nejvíce však stěhování uškodilo vydání nových předpisů o pasových formalitách, které vstoupily v platnost dnem 12. 9. 1939 a znemožnily zcela stranám odchod ze Slovenska.[43] Hranice je zcela uzavřena, nevydávají se ani pasy a visa, ani propustky a tak lidé opět nestěhují, protože nemohou v Protektorátě obstarat byt, nemohou jet se svršky, aby je vyložili z železničních vozů, leckde spí na bednách, přichystaných k vypravení a čekající na den, kdy se hranice otevřou osobnímu přechodu. Tak to trvá měsíc a není naděje, že tento stav skončí před 15. 10. 1939. O způsobu nápravy podávám zvláštní zprávu.

Zatím co dosud odcházeli hlavně státní zaměstnanci a pensisti, dnes už došlo na osoby soukromé a to v značném počtu. Z toho důvodu má ministerstvo zdravotní správy zájem na tom, aby zde naše komise zůstala co nejdéle a pracovala dále jménem státního úřadu pro uprchlíky a ovšem podle možnosti za platnosti dosavadních přepravních stasových slev[44], které jsou vždy výhodnější, než obvykle poskytované přepravní slevy železniční podle K-3 K-8, pro osoby chudé a nemajetné. Referentem úřadu pro uprchlíky pro evakuaci ze Slovenska, vrchním komisařem JUDrem Königem bylo mi již řečeno, že ministerstvo sociální

[43] Jde o vyhlášku ministerstva vnitra č. 219/1939 Sl. z.

[44] Státní akce stěhovací po dohodě se slovenskými úřady poskytovala slevy z dopravného movitého majetku navrátilců na základě zvláštních formulářů STAS.

a zdravotní správy požádá o naše ponechání v Bratislavě v službách úřadu pro uprchlíky.

Na to vše upozorňuji z toho důvodu, že když už by zde se souhlasem pražského ministerstva dopravy a na žádost ministerstva soc[iální] a zdrav[otní] správy pokračovala naše komise v evakuační práci, že by bylo jen výhodou, kdyby bylo jednáno se slovenskou dopravní správou o prolongaci dosud platných stasových výhod tarifních.[45]

Je mi známo, že někteří zástupci slovenského ministerstva dopravy by nebyli příliš ochotni prolongovati stasové tarify po jejich uplynutí, ale když jsem se o věci náhodou zmínil přednostovi personálního odboru slovenského ministerstva dopravy, odborovému radovi JUDru Baloghovi, ujistil mě tento svou účinnou pomocí, aby ministerstvo dopravy stasové tarify prolongovalo. Protože JUDr. Balogh je jeden z čelních funkcionářů a representantů jak úřední byrokracie, tak v životě odborářském a politickém, věřím, že by s jeho přispěním bylo lze prolongaci docílit. Z každodenního styku s ním vím, kolikrát mi vyšel ochotně vstříc v zájmu evakuačních prací.

A tak považuji za svou povinnost na tyto skutečnosti upozornit pro ten případ, že by ministerstvo dopravy bylo ochotno uvažovat o prolongaci stasových výhod a požádat i o prolongaci dopravní resort slovenský. Ušetří tím jak všecky resorty, jichž zaměstnanci nyní se vracejí do Protektorátu, tak zvláště také státní úřad pro uprchlíky, který jinak bude nucen soukromé osoby stěhovat za podmínek finančně pro sebe nepříznivějších.

A ještě jeden praktický smysl by tato prolongace eventuelně mohla mít. Na Slovensku zůstává ve všech resortech stále ještě cca 1500 aktivních zaměstnanců české národnosti. Zhruba necelá polovina z nich je železničních zaměstnanců, kteří mají a snad budou mít i pak zachovány své režijní výhody pro stěhování svršků do Protektorátu až odtud definitivně půjdou. Ale je tu druhá polovina dnešního stavu, to je cca 800 osob, jimž by eventuelně nesl stěhovací výlohy fiskus Protektorátu za podmínek finančně nevýhodnějších, to je po projití zlevněných stasových tarifů. Bylo by tedy lze tohoto jednání použít i jako rámce k tomu, aby stasové tarify byly zajištěny také všem těm aktivním státním zaměstnancům české národnosti, kteří eventuelně půjdou odtud později, až už stasová akce bude definitivně uzavřena, tedy třebas i v roce 1942.

Předkládám tuto svou zprávu jako pouhý námět ponechávaje přepravním praktikům ministerstva dopravy a ovšem i obhájcům zájmu fisku[46] mimo jiné i v státním úřadě pro uprchlíky, aby posoudili, zda za vylíčených okolností stojí za to jednat ještě dále o prolongaci stasových slev či ne.

Hodlal jsem tyto dny otisknout ve slovenských novinách noticku o skončení stasu na Slovensku, ale po těchto úvahách a za souhlasu pana přednosty želez-

[45] Na levém okraji rukou poznámka IV/2, rukou podtrženo „správou a prolongaci dosud platných stasových výhod tarifních."

[46] Státní poklady.

ničního presidia ministerstva dopravy, jemuž jsem vše při jiné příležitosti telefonicky hlásil, upouštím zatím od notifikace do té doby, dokud nebude rozhodnuto o tomto mém rozkladu.

Dovoluji si při tom upozorniti, že bude-li 15. 10. 1939 státní akce stěhovací na Slovensku skončena, ač její poslední měsíc uplynul téměř marně, že státní úřad pro uprchlíky bude nucen stěhovat soukromé chudé osoby podle všeobecných předpisů služebních instrukcí K - 3 a K- 8, vše sub conditione, že slovenská správa dopravní přizná odcházejícím Čechům charakter tuzemců slovenských, čili – jakési kvasi občanství ad hoc. A i to bude nutno sjednávat se stejnými obtížemi, protože u týchž pánů zdejšího ministerstva nebude pro toto řešení valné ochoty. A je snažší prolongovat běžící věc než vyjednávat naprosté novum.

Bratislava 5. 10. 1939 Špacír

NA ČR, f. STAS, k. 6, strojopis, průklep.

5

1939, 8. říjen, Bratislava – *Zpráva vedoucího České státní stěhovací komise Ludvíka Špacíra pro ústřední úřady v Praze o obtížích Čechů při jejich stěhování do protektorátu*.

Razítko
Státní stěhovací komise
poštovních a železničních zaměstnanců
v Bratislavě

Ludvík Špacír,
Vrchní poštovní komisař
Kempelenova ul. č. 10, dveř. č. 124
Telefon č. 4116.

Čj. 889/39[47]

Předsednictvu ministerské rady,
všem ministerstvům
v P r a z e

Až do nedávna fungovaly na Slovensku dvě evakuační komise, prvá komise pražského ministerstva vnitra, k níž se přidružily i jiné resorty pražské státní sprá-

[47] Číslo jednací je dopsáno rukou. Vedle připsáno datum 9/10.

vy, druhá komise jen pro resort dopravní. Když byla komise ministerstva vnitra zrušena, převzali jsme její agendu za souhlasu pražských centrálních úřadů.

Do té doby vydali jsme pro aktivní zaměstnance a penzisty dopravního resortu 5 informativních oběžníků,[48] z nichž některé jsou už zastaralé, protože i evakuační normy a praxe prodělávají svůj vývoj jak vše. Když nám nyní přibyly všecky resorty a osoby soukromé, u nichž je evakuační postup složitější, obešel jsem znovu všecky úřady a instituce, které mají co dělat s odchodem českých osob ze Slovenska a na podkladě těchto čerstvých informací jsem vydal přiložený oběžník č. 6, který je vodítkem jak pro státní zaměstnance, tak pro osoby soukromé o cestě, kterou musejí absolvovat u slovenských úřadů, aby mohly odtud odejít.

Probírám v tomto oběžníku pasové formality, povolovací řízení slovenské národní banky, ministerstva financí, památkového úřadu , resp. ministerstva školství, němuž je památkový úřad přičleněn, ministerstva hospodářství, včetně řízení u obilní společnosti, živočišné komise, povolovací řízení M.N.O., celní řízení v nejširším slova smyslu, speditérskou přepravu, železniční přepravu osob, příchod do Protektorátu. Na pouhé pročtení oběžníku osobou, která věcí není tangována, je těch informací nudně mnoho. Pro osoby, které jsou věcí tangovány, je oběžník vodítkem v labyrintu úředních formalit a při tom praxe stále ještě přináší nové a nové otázky, které pro svou specifickou povahu nemohly být v oběžníku pojaty. Při koncipování tohoto papírového vodítka evakuujících osob jsem se řídil na prvním místě praktickými zkušenostmi, jichž jsem nabyl za 5 měsíců evakuační praxe na Slovensku, kdy jsem vyřídil na 1.000 dotazů písemně a odbavil nezjistitelný počet stran ve styku osobním. Právník, libující si ve finessách, nemůže být s formou oběžníku spokojen. Přesto jsem vědomě vynechával všechny situace, odborné formalismy i když jsem právník, protože oběžníku musí rozumět poslední robotník, který není zvyklý jednat s úřady a kterému může podat potřebnou interpretaci nejvýše místní četník.

Koho zajímají statistická data, může z mého oběžníku vyčíst, že kdo chce odejít ze Slovenska, musí jen kvůli pasu navštívit 6 úřadů a bydlí-li v české čtvrti na Kolibě, urazí pochůzkami za pasem asi 28 km. Řízení trvá v dobrém případě 5 dní. Cena takto vychozeného dokladu kolísá mezi 165.50 – 238,50 Ks. Z toho visum činí 8 RM při kursu 1 RM se rovná 15 Ks., to činí 96 Ks. Kde je má chudý evakuující vzít?[49]

Kdo vyváží svršky, absolvuje po Bratislavě cca 20 úřadů, včetně naší kanceláře, urazí asi 45km, skromňounce odhadnuto, řízení trvá v nejlepším případě, to je dostane-li náš oběžník, aby věděl už předem, co všechno potřebuje, jinak chodí od úřadu k úřadu a nakonec vždy ještě zjistí, že mu něco schází, tedy řízení trvá v nejlepším případě týden, ale spíše déle, protože leckde nedostane strana vyří-

[48] Slova „dopravního resortu 5 informativních oběžníků“ jsou rukou tužkou podtržena. Na levém okraji připsáno tužkou „I“, zřejmě má znamenat: na vědomí I. odboru.

[49] Text odstavce od slov „že kdo chce odejít ze Slovenska“ až do konce odstavce je tužkou rukou podtržen.

zení na ruku při osobní návštěvě a musí čekat na písemné vyřízení několik dní. Jestliže si platí strana sama všecky výdaje včetně dovozného za svršky a jízdného za osoby, platí na kolcích, na dávkách na úřední výkony a povolovací poplatky s jízdným a přepravným cca 850 Ks. Přitom jsem některé výdaje poddimenzoval. Státní zaměstnanec to má o málo levnější. A to počítám, že evakuovaný stěhoval jen pokoj a kuchyň o váze asi 1.000 Ks jako kusové zboží, tedy nejlevějším způsobem. Přijde tedy osobní i věcná evakuace cca na 1.000 Ks. K tomu nutno objektivně říci, že podle dat, která mi přinesli zaměstnanci Slováci, kteří evakuovali z Čech na Slovensko, jsou v Praze poměry asi stejné.[50]

Největší potíže dělá evakuujícím přechod hranic. Podle říšskoněmeckého vyslanectví je hranice uzavřena a do Protektorátu se nevydávají ani visa do pasů, ani schvalovací doložky na propustky. Při tom slovenské úřady nutí české osoby k odchodu, zatím co pohraniční pasová kontrola vrací osoby, které nemají přestupní papíry comme il faut.[51] Pak vznikají takové případy, o nichž se lze jen doslechnout, že se úředník dá vysloveně vyvést postrkem, jen aby směl přes hranice. Je zde více osob zcela chudých, které strávily poslední Ks, kterou měly, přes hranice nesmějí a nemají co do úst. Prosím o intervenci o znovuzahájení propustkové služby a o vydání směrnic, podle kterých bych ty nejnuznější směl podporovat, než se otázka přechodu hranic rozřeší. Prostředky tu mám k dispozici v míře postačitelné. Slovenské ministerstvo dopravy[52] mě finančně zakládá a pražské ministerstvo dopravy refunduje zálohy klíringem pře národní banku v Praze.

Dal jsem vyhotovit zatím 2.000 oběžníků č. 6. Pokud pražské centrální úřady budou mít zájem na větším počtu výtisků, než kolik jich nyní posílám, jednak pro sebe samy, jednak pro podřízené služebny, například pro okresní a zemské úřady, dodám jakýkoli počet na požádání. Upozorním v slovenském[53] denním tisku na tuto pomůcku a stranám ji rozesílám bezplatně. Bylo by dobře na tuto skutečnost upozornit i interesenty v Čechách a na Moravě, protože je stále ještě dosti těch, kteří sami už slouží v Protektorátě a dosud si odtud neodstěhovali své svršky. Ministerstvu dopravy jsem navrhl, aby státní akce stěhovací byla prodloužena, protože v poslední době bylo více státních a jiných zaměstnanců propuštěno a ti by do 15.10.1939, kdy má akce končit, při trvajícím uzávěru hranic, nestačili obstarat svou evakuaci. Požívám zde dík ochotě slovenských úřadů posici kvasistátního úřadu , proto jsem osvobozen od poštovního a to jak pro zásilky na Slovensko, tak pro zásilky do Protektorátu.Mohu používat spolupráce slovenského četnictva a policie. An strany , které adresují zásilky na Českou státní stěhovací komisi pošt[ovních] a žel[ezničních] zaměstnanců v Bratislavě, nemusejí platiti

[50] Obsah odstavce je vlevo označen rukou svislou tučnou čarou tužkou. Text od „Kdo vyváží svrcšky“ až po „musí čekat na písemné vyřízení několik“ je tužkou podtržen.

[51] Jako by to byla jejich chyba.

[52] Na stroji napsáno „financí“, slovo je přeškrtnuto a nad ním rukou dopsáno „dopravy“.

[53] V originálu „Slovenském“ s velkým „S“.

výplatné za zásilky ve věcech evakuačních, nemusejí přikládat známky a mezinárodní odpovědky na odpověď i když píší z Protektorátu . Pokud by snad pražské úřady měly zájem na tom, aby můj oběžník byl v některých směrech doplněn, na příklad formalitami chudých po příchodu do protektorátu, dopnil bych podle zaslaných návrhů tiskopis, až by zásoba došla.

Bratislava dne 8. 10. 1939

Otisk gumového razítka:
Špacír v. r.
Vrchní poštovní komisař

Kulaté razítko:
Státní stěhovací komise poštovních a železničních zaměstnanců v Bratislavě

NA ČR, f. STAS, k. 6, strojopis, průklep.

6

1939, 8. říjen, Bratislava – *Instrukce České státní komise poštovních a železničních zaměstnanců pro české státní zaměstnance, penzisty a soukromé osoby o postupu při stěhování osob a jejich majetku do protektorátu*.

Česká státní stěhovací komise poštov[ních] a železn[ičních] zaměstnanců a pensistů.
Bratislava, Kempelenova ulice č.-1 0. dveře č.124., telefon čís. 4116

Oběžník č. 6

Dosud jsme stěhovali ze Slovenska do Protektorátu jen poštovní a železniční aktivní zaměstnance a pensisty. Nyní nám bylo svěřeno stěhování aktivních zaměstnanců a pensistů všech českých resortů, mimo jiné také stěhování chudých osob soukromých.

Tento oběžník má informovat jak státní zaměstnance a pensisty, tak soukromé osoby vůbec o tom, jakých formalit je třeba při odchodu ze Slovenska.

1. Přestup hranic[54]
Až do nedávna odcházely evakuující osoby ze Slovenska do Protektorátu na propustky. Propustka byl papír vyhotovený pro státní zaměstnance a pensisty re-

[54] Na levém okraji vedle rukou tužkou připsáno: „propustky“.

sortním ministerstvem, v němž bylo potvrzeno, že evakuující odchází trvale ze Slovenska do Protektorátu a že proti jeho odchodu není námitek. Pro osoby soukromé vyhotovovalo propustky[55] ministerstvo vnitra v Bratislavě. Na takovou propustku bylo třeba dále razítko a podpis říšskoněmeckého vyslanectví v Bratislavě. Pas a jiných formalit nebylo třeba. Propustky se vyhotovovaly bezplatně. Nyní jest vydávání propustek zastaveno. Byly však učiněny kroky, aby bylo opět obnoveno, jako nejlacinější a nejjednodušší způsob přechodu hranic. Jakmile dají říšskoněmecké úřady k věci povolení[56], bude veřejnost informována tiskem.

Řádným dokladem[57] opravňujícím k přestupu hranic jsou však jedině pasy. Propustky byly jen výpomoc na přechodnou dobu. Pasy vyhotovují policejní ředitelství a okresní úřady. Pro žádost o pas je předtištěn tiskopis, je třeba dvou podobenek ne starších jednoho roku, osvědčení o státním občanství nebo domovský list, přihlašovací lístek o pobytu.

Poplatky za pas: Na žádost kolek 5 Ks, kolek za vyhotovení pasu 8 Ks, poplatek za pasovou knížku 3,50 Ks, poplatek za vyhotovení pasu 5 – 100 Ks. Nejvyšší poplatek se vybírá za pas platný na pět roků, pro evakuující bývá obvykle poplatek 5 – 10 Ks. Evakuující, který má domovskou příslušnost na Slovensku, i když je české národnosti, dostane zde pas trvalý, kdo přísluší do Protektorátu, obdrží od slovenských úřadů při odchodu pas s razítkem dočasný.[58] Do pasu vyhotoveného slovenskými úřady je třeba visa (Sichtvermerk) říšskoněmeckého velvyslanectví v Bratislavě, Štefanikova třída. Poplatek za visum je 8 RM, to je 96 Sk. V přítomné době jest slovenská hranice uzavřena a německé velvyslanectví nedává do pasu visa.

V Bratislavě jsou poměry při vystavování pasu komplikovanější. Zde žadatel o pas jde nejprve na zemský úřad, vládní budova, II. poschodí, dveře č. 304. Zde podá žádost s 5 Ks kolkem o povolení k vyhotovení pasu. Zemský úřad povolení dá a pošle žádost sám přímo policejnímu ředitelství k dalšímu projednání. Policejní ředitelství žadatele předvolá, žádá od něho jednak nahoře uvedené doklady osobní, dále potvrzení, že žadatel má zaplaceny. všecky daně. Pro toto potvrzení

---

55 Slova „Pro osoby soukromé vyhotovovalo propustky“ jsou v textu tužkou podtržena.

56 První část věty je v textu tužkou podtržena.

57 Na levém okraji tužkou připsáno: „Pasy“.

58 Slovenské úřady vydávaly pochopitelně řádné slovenské pasy jen slovenským občanům, tedy před přijetím zákona č. 255/1939 Sl. z. těm bývalým československým státním příslušníkům, kteří měli v některé obci Slovenské republiky domovské právo a po přijetí tohoto zákona jenom těm z nich, kdo toto právo měli už od 30. 10. 1918. Ovšem i s osobami, které získaly domovské právo na Slovensku až po 30. 10. 1918 mělo být v případě, že požádaly o slovenské občanství, až do vyřízení jejich žádosti nakládáno jako se slovenskými občany a zřejmě z tohoto důvodu jim byly i nadále na omezenou dobu vystavovány slovenské pasy. Zatímními pasy Špacír myslí pasy (cestovní průkazy) pro osoby bez státní příslušnosti a jiné cizince bez možnosti získat cestovní doklad vydávané ve smyslu zákona o cestovních pasech č. 55/1928 Sb. zemskými úřady. Uvedený postup se někdy koncem roku 1939 ale změnil a protektorátním občanům později vystavovalo pasy německé vyslanectví.

nutno jít nejprve na berní úřad, odtud na berní správu, kde žadateli vyhotoví Povolenie k vystavení pasu, které nutno kolkovat 5 Ks. Teprve pak vyhotoví policejní ředitelství pas. S tím nutno jít nejprve na ministerstvo vnitra, vládní budova, přízemí, dveře č. 28. Zde se obdrží bezplatně otisk razítka, že se povoluje překročení hranic. Toto povolení se obdrží ihned, žadatel musí však prokázat, že odchází ze Slovenska, protože byl propuštěn ze státní nebo soukromé služby, nebo pro jiný vážný důvod. Pak teprve lze jít na říšskoněmecké velvyslanectví pro visum za 96 Ks. Upozorňujeme, že bez visa jsou osoby přestupující hranice vraceny říšskoněmeckými orgány zpět na Slovensko.

V přítomné době jednají české úřady o tom, aby evakuující nemuseli mít drahý pas s drahým visem a stačila zase bezplatná propustka.

2. Vývoz hotových peněz

Volně bez jakýchkoliv formalit lze vyvézt na hotových penězích na každou spolucestující osobu rodiny 100 Ks a to buď v kovových mincích nebo ve státovkách po 10 Ks a 20 Ks.[59]

Pro částky vyšší nutno si zaopatřit předem vývozní povolení slov[enské][60] nár[odní] banky v Bratislavě, Štúrova č. 6. Formuláře žádosti se vydávají jak v N[árodní] B[ance] samé, tak také u všech soukromých bank a u čedoku.[61] Za obstarání vývozního povolení soukromými bankami se platí různé poplatky, přibližně asi 10 – 20 Ks.

Po obstarání vývozního povolení, lze vývoz peněz prakticky provézt dvěma způsoby. Při částkách do 3.500 Ks na osobu se provede převod peněz akkreditivem[62], při částkách vyšších klíringem.[63] Při převodu akreditivem složí odcházející peněžitou částku u soukromé banky nebo u čedoku.[64] Zde hned obdrží na tyto peníze stvrzenku, akkreditiv[65], kterou si vezme s sebou a v historic[kých] zemích může tento akreditiv[66] směnit kteréhokoliv peněžního ústavu za hotové peníze. Při převodu peněz kliringem, složí peníze opět u soukromého peněžního ústavu a ten peníze převede d Protektorátu prostřednictvím slovenské nár. banky. Tento převod trvá asi 4 týdny.

Poplatky: Za vývozní povolení N.B. se platí 1,3% z převodní částky, za ak-

---

59 Toto omezení se opíralo o nařízení vlády ze dne 17. 5. 1939 č. 102/1939 Sl. z. o doplnění devizových předpisů, konkrétně o jeho § 9, odst. 1.

60 Ponechán pravopis originálu dokumentu. V originále je „slov. nár. banky“ skutečně psáno s malým „s“.

61 Míněn Čedok, Československá cestovní a dopravní kancelář a. s.

62 Ponechán pravopis originálu (akkreditiv s dvěma k)

63 Správně má být: clearingem, tj. bezhotovostním stykem na základě vzájemného započítání pohledávek mezi bankami obou zemí.

64 Ponechán pravopis originálu.

65 Ponechán pravopis originálu.

66 Ponechán pravopis originálu.

kreditiv u čedoku 21 Ks, u soukromých bank asi 0,5% z převodu. Za kliring asi 0,3 % z převodní částky. Při výplatě peněz v Protektorátě vybírá se obvykle 0,3 % výplatní provise a manipulační poplatek 5-10 K.

Vývoz vkladních knížek. Vývoz každé vkladní knížky podléhá povolovacímu řízení slov. N. B. Bez dalšího se povoluje vývoz vkladních knížek, vystavených u peněžních ústavů v historických zemích. Vkladní knížky vydané na Slovensku, třebas u filiálek českých peněžních ústavů, se nesmějí vyvážet. Majitel takové knížky je povinen ji odevzdat do úschovy peněžního ústavu, který ji vystavil. Jestliže však udá vážný důvod, pro který je mu třeba výplaty částky uložené na knížce, zruší peněžní ústav jeho knížku a hotovost převede kliringem na peněžní ústav v Protektorátě. Takovým vážným důvodem jest na příklad trvalý odchod ze Slovenska, dluhy, stěhovací a cestovní výdaje apod. povolení k vývozu pouhé vkladní knížky je bezplatné, poplatky za převod hzrušené vkladní knížky jsou jako za normální klíring.

Vývoz cenných papírů.

Vývoz podléhá povolovacímu řízení N. B. a děje se bezplatně.

Vývoz cenných předmětů.

Bez jakýchkoliv formalit lze vyvézt 3 zlaté nebo platinové prsteny na osobu,1 hodinky na osobu starší 14 roků, 1 zlatý řetízek nebo přívěsek do 25g pro osobu starší 14 roků,1 náušnice zlaté nebo platinové pro osobu ženského pohlaví starší 14roků, stříbrné předměty ve váze 1kg na osobu, 1 soupravu zpracovaných kožešin na osobu. Z toho jsou vyňaty soboliny, norci, činčily širochvosté ovce, persiány, silskiny jakož i jiné kožešiny mimořádně zpracované nebo rozměrné..

3. Věci vyhrazené povolovacímu řízení min[isterstva] financí.

Ministerstvo financí v Bratislavě, u Štefánikova pomníku, odd. VI/16. Ministerstvo financí vyhradilo si udělovati povolení k vývozu u některých věcí. Jsou to: Předměty z drahého kovu nebo drahým kovem potažené, polodrahokamy, perly, kožešiny zvláště cenné, cizozemské koberce, hedvábí, krajky, výšivky, drahé věci okrasné z porcelánu, slonoviny, želvoviny, ebenu, věci tepané z kovu, starožitnosti, filatelistické sbírky, přístroje jako fotoaparáty, psací stroje v ceně nad 1000 Ks, šicí stroje, klavíry, gramofony, umělecká díla.

Postup. Nutno si vyžádat u ministerstva financí tiskopis, který je bezplatný. Vyplní se průpisem ve dvou stejnopisech, oba jeho listy se kolkují po 8 Ks, celkem tedy 16 Ks. Tiskopis se nazývá Povolení k vývozu. V něm se vykáží podrobně jednotlivé předměty k jejichž vývozu je třeba povolení ministerstva financí, a u každého předmětu i jeho hodnota, jak věc ohodnotí evakuující sám. Státní zaměstnanci obdrží toto povolení ministerstva financí bezplatně, ostatní osoby platí povolovací poplatek.

Poplatek za povolení k vývozu činí 10-12% hodnoty vyvážených předmětů. Jestliže si žadatel ohodnotí předměty směšně nízko, opraví úředník po dohodě s žadatelem odhad na přiměřenou částku. Z této částky předepíše pak povolovací poplatek. Není-li s tím strana spokojena, musí si dát vyvážené předměty odhad-

nout soudním odhadcem na vlastní náklad a takto zjištěná cena je pak základem pro výměru poplatku.

4. Věci vyhrazené povol[ovacímu] říz[ení] památkového úřadu:

Památkový úřad je v Bratislavě v budově ministerstva školství, odbor IV, Šoltészova ulice č. 4, mezipatro, dveře č. 60, telefon 2224. Povolení tohoto úřadu je třeba jen pro umělecké předměty starožitné, zvláště obrazy a sochy, dále starožitný porcelán a podobně. Moderní obrazy a jiná umělecká díla nepotřebují vývozního povolení památkového úřadu.

Žadatel o vývozní povolení předloží seznam předmětů, které hodlá vyvézt. V kanceláři památkového úřadu obdrží tiskopis žádosti, která je současně vývozním povolením. Povolení nutno kolkovat 8 Ks kolkem, jinak je bezplatné. Památkový úřad nedává zásadně povolení k vývozu středověkých obrazů a soch. Jinak se povolení uděluje. Pokud může památkový úřad rozhodnout o věci již v předloženém seznamu, učiní tak, jinak si dá předmět předložiti k posouzení, případně zajede úředník památkového úřadu za věcí na náklad žadatele.

5. Věci vyhrazné povol[ovacímu] říz[ení] min[isterstva] hospodářství:

Bratislava, Kúpelná ul., II. odbor I. poschodí. Ministerstvo hospodářství vyhradilo si udělovat vývozní povolení k řadě předmětů. Jsou to: Hospodářské produkty, jako obilniny, mouka, ovoce, řepa, semena, dobytek, drůbež, kožešiny, kůže, dřevo, rudy, textilní suroviny jako bavlna, len atd., plynové masky, sklo, obecné kovy, kovové odpadky. Tento výpočet je jen ukázkový. Přesný seznam těchto věcí, jež spadají do kompetence ministerstva hospodářství, je v Soznamu tovarov, vydaném obchodní komorou v Bratislavě za 10 Ks.

Postup: Stěhující se přinese s sebou na ministerstvo hospodářství 4 seznamy svršků, které hodlá vyvézt. Výkazy musí být už potvrzeny obecním úřadem, nebo četnickou stanicí. Ministerstvo hospodářství tyto seznamy bez poplatku ověří. Jestliže však žadatel vykazuje v seznamech předměty uvedené v předchozím odstavci a to ve větším množství, vyzve žadatele, aby si koupil dole v přízemí ministerské budovy za 2 Ks tiskopis Žádost o povolení vývozu, na první a druhý list tohoto tiskopisu nutno nalepit kolek po 8 Ks, celkem tedy kolky za 16 Ks. Žádost nutno doložiti potvrzením obecního, notářského nebo jiného úřadu, že věci vyvážené nebyly koupeny nyní na Slovensku, nýbrž jsou to předměty jeho hospodářské činnosti

Poplatky za vývozní povolení jsou přesně uvedeny v citovaném Soznamu tovarov a jsou z různých předmětů různé. Jen pro informaci budiž uvedeno na příklad, že z obilnin se platí většinou ½ % ceny zboží, z koží 7%, z dřeva nejméně 60 Ks z 10.000 Kg, ale také za vzácnější dřeviny i 500 Ks a za ořech 1.000 Ks, za textilní suroviny ¼ %, za kovy a jejich odpadky ½ %.

6. Vývoz potravin

Vykazuje-li žadatel na výkaze vyvážených předmětů i otraviny a to v množství

větším, než kolik činí průměrná týdenní spotřeba pro rodinu, postoupí ministerstvo hospodářství žádost o vývozní povolení ještě také Obilní společnosti. Obilní společnost je v Bratislavě, Hlinkovo nám. č. 14, IV. poschodí, telefon 3441, 3451, 3471. Společnost rozhoduje i o vývozu semen a o hospodářských produktech uvedených v Seznamu zboží, vydaným bývalým ministerstvem obchodu z roku 1937.

Obilní společnost dovolí vývoz těch hospodářských produktů, které jsou z vlastní úrody žadatelovy. Důkaz se vede potvrzením obecního nebo jiného veřejného úřadu, že nejde o věci nyní koupené a vyvážené. Povolení se uděluje na tiskopise, který si koupil žadatel už pro potřebu ministerstva hospodářství. Není tedy třeba nového zvláštního tiskopisu, jen je nutno mít zvláštní tiskopis pro každý druh vyvážených produktů. Výše poplatku kolísá od ½ – 1% a je různá pro různé druhy zboží. Vyřízení žádosti trvá 7 – 14 dní, protože každé rozhodnutí společnosti jde k souhlasu nejvyššího hospodářského úřadu, ovšem bez účasti strany žádající o vývoz.

7. Vývoz hospodář[ských] živočichů

Žádá-li evakuující o povolení k vývozu hospodářského zvířectva, postoupí ministerstvo hospodářství jeho žádost k projednání Živočišné komisi, Bratislava, Hlinkovo nám. č. 15, schodiště A, III. poschodí, telefon 1403, 3644, 3451.Totéž si může stejně jako u předchozí obilní společnosti obstarat žadatel i přímo sám, osobně. Živočišná komise jest jen součástí krajinského zemědělského svazu. Zde žádají od vývozce potvrzení obecního nebo jiného úřadu, že jde o vývoz dobytka vlastního chovu. Věc se projedná opět na tiskopise ministerstva hospodářství, který už žadatel má tak jako tak koupen. Tiskopis je kolkován dvakrát po 8 Ks. Jestliže jde o zvířectvo vlastního chovu, neplatí se zatím žádné poplatky za vývozní povolení. Nejde-li o vlastní chov, jsou poplatky různé. Na příklad z krávy se platí 50 Ks, vůl, býk, jalovice 20 Ks, kůň jateční 20 Ks, teplokrevný 200 Ks, studenokrevný 300 Ks, vepři 10Ks, z drůbeže nic. Poplatky jsou bez ohledu na prodejní cenu dobytčete.

Věci vyhrazené M.N.O.[67]

Ministerstvo národní obrany, Bratislava, Štefánikova ul. č. 4, telefon 985. Kdo chce vyvézt průmyslové stroje, auta, motocykly, radio, plynové masky, potřebuje povolení M.N.O. Nutno podati žádost s 5 Ks kolkem o vývozní povolení, kde podrobně sepíše předměty, označí je továrním pojmenováním, číslem, cenou. V kanceláři M.N.O. obdrží za 1 Ks tiskopis vývozního povolení, které žadatel vyplní. Vyšetřování se žádné nekoná, povolení se zásadně uděluje a to bez poplatků. Udělené povolení nutno připojit k nákladnímu listu pro výstupní celní úřad. Kdo vyváží radio, předloží předem M.N.O. potvrzení poštovního úřadu, že radio bylo řádně odhlášen a poplatky jsou zaplaceny.

[67] Ministerstvo národnej obrany.

Bez ohledu na vývozní povolení dosud uvedené musí mít každý evakuující vývozní povolení celního úřadu nebo důchodkového kontrolního úřadu, než však celní úřad svršky žadatele celně projedná, žádá jednak vývozní povolení dosud vypočtená, jednak doklad o tom, že jde o vlastnictví a že svršky jsou přiměřeny jeho majetkovým poměrům, doklad o zaplacení daní atd. Všechny tyto formality označuji jako celní řízení, i když se příprava k němu děje na berním úřadě apod.

8. Celní řízení pro stání zaměstnance a pensisty.

Státní zaměstnanci a pensisté mají některé úlevy proti osobám soukromým. Nepotřebují potvrzení berních úřadů a berních správ a celní úkony pro ně jsou zcela prosty poplatků. Prohlídky na hranicích se nekonají.

Zásadně lze vyvézt všecky svršky. Každý stěhovaný státní zaměstnanec nebo pensista obdrží u nás tiskopis Celní osvědčení. Tiskopis vyplní a dá si ho ověřit u bývalé služebny nebo u úřadu, kde byl veden v evidenci nebo kde mu poukazovali plat. Není-li zde takových úřadů, tedy u notářského úřadu, policie, četnictva. V tiskopise se potvrzuje, že svršky jsou majetkem odcházejícího a že jsou přiměřeny jeho rodinným a osobním poměrům. Pak si koupí stěhovaný tuzemský nákladní list a vyplní ho. Posléze si napíše trojmo seznam stěhovaných svršků. Pro tyto seznamy nebyl vydán žádný tiskopis. Nábytkové kusy se píší jednotlivě, drobnosti hromadně. Jeden seznam si odcházející ponechá pro případ reklamace u železniční správy, jeden přiloží k nákladnímu listu, jeden zašle při konečném odúčtování STASU do Prahy.

S těmito celními doklady, to je s potvrzeným celním osvědčením, nákladním listem a s 3 seznamy nutno jíti na nejbližší celní úřad nebo důchodkový kontrolní úřad. Zde se nutno prokázat bytovou odhláškou, že stěhující odchází trvale ze Slovenska. Bytová odhláška se opatří v Bratislavě na policejním ředitelství, Špitálská ul. č. 42, na venkově u obecních úřadů. Celní úřad je v Bratislavě u dunajského mostu, Rašínova cesta č. 2, přízemí, dveře č. 7. Celní úřad může provésti namátkovou prohlídku vyvážených svršků, která spočívá v tom, že se porovná, zda stěhované svršky souhlasí s vyhotovenými seznamy. Pak opatří vyclívací orgán tiskopis Osvědčení, nákladní listy a seznamy nábytku razítkem Colně vybavené. Celní osvědčení si nechá stěhovaný u sebe pro pohraniční vlakovou kontrolu osobních zavazadel.

Celní řízení soukromých osob.

U soukromých osob je celní řízení komplikovanější. Prokazují nejenom, že nábytek jim patří a je přiměřený jejich poměrům, ale prokazují dále, že mají zaplaceny všecky veřejné daně a dávky a ovšem i daně státní. Uvádím postupy v Bratislavě, na venkově budou postupy jednodušší.

Nejprve nutno prokázat, že žadatel má zaplaceny obecní daně. V Bratislavě o tom dostane potvrzení ve staré radnici, I. poschodí, dveře č. 37. Potvrzení je bez poplatků.

Jestliže odcházející je obchodník nebo živnostník, musí si předem obstarat po-

tvrzení obchodní a živnostenské komory, Göthova ulice, že má zaplaceny členské příspěvky.

S těmito potvrzeními nutno jíti na notářský úřad, Klobúčnická 4. Zde nutno podati nekolkovanou žádost o povolení k vývozu svršků a k této žádosti nutno připojit 4 seznamy svršků, které vyhotovují stejným způsobem státní zaměstnanci i osoby soukromé. Notářský úřad vykoná o žadateli šetření stopovacím oddělením a vyhotoví pak úradné potvrdenie, že svršky uvedené v seznamu jsou žadatelovým vlastnictvím a jsou přiměřené jeho hospodářským poměrům. Toto potvrzení samo je bez kolku, ale nutno zaň zaplatit poplatek za úřední výkon 10 Sk.Vyřízení trvá asi 5 dní. Bez tohoto úradného potvrdenia nedá celní úřad nikde povolení k vývozu svršků přes hranice.

Odtud jde strana na berní úřad. Berní úřad Bratislava město je ve Fochově ulici 15.Zde nutno předložit žádost s 5 Ks kolkem, doloženou seznamy vyvážených svršků. Zde nutno již seznamy těchto svršků okolkovat a to originál kolkem za 8 Ks, kopie po 1 Ks. Má-li strana dlužné daně, musí předem dát věc do pořádku. Nemá-li strana dlužných daní, potvrdí jí berní úřad na výkaze svršků, že nemá daňových nedoplatků. Za toto potvrzení se platí dávka za úřední výkon 10 Ks. Státní zaměstnanci a penzisté toto potvrzení nepotřebují.

Jestliže se strana současně uchází o pas, dá si na berním úřadě vystavit tiskopis Úradné svedectvo, kde je ověřeno, že nedluží nic na daních.Tiskopis svědectva dodá bezplatně sám berní úřad. Tento doklad nutno okolkovat 5 Ks.

Vyváží –li strana ze Slovenska peníze v částce vyšší jak 100 Ks na osobu, potřebuje jak bylo dříve uvedeno povolení slovenské národní banky. N.B. nedá vývozní povolení, dokud nemá žadatel vyrovnány daně. Musí tedy strana si vyžádat k tomu účelu tiskopis Daňové svedectvo, který lze obdržet přímo u berního úřadu.Tento doklad nutno okolkovat 8 Ks, mimo to se platí dávka za úřední výkon 10 Ks.V tiskopise je opět uvedeno, že strana nedluží nic na daních.

Se všemi doklady, které si žadatel obstaral na berním úřadě, jde vždy ještě také na berní správu, aby dostal doplňující potvrzení, že ani zde není nic na daních dlužen. Berní správa je ve finanční budově u dunajského mostu, Rašínova cesta 2, I. poschodí, dveře č. 222. Stěhuje-li strana jen svršky, obejde všechny referenty, i referenta trestního a nemá-li nedoplatků, potvrdí berní správa, opět na výkazu svršků, že nemá nedoplatků. Potvrzení je bez poplatků a bez kolků. Státní zaměstnanci toto potvrzení nepotřebují.

Uchází-li se strana o pas, předloží na berní správě úradné svedectvo, to je tiskopis, který strana dostala na berním úřadě. Berní práva si tiskopis berního úřadu ponechá pro sebe a místo něho vystaví žadateli Povolenie k vydaniu pasu. Tento doklad nutno kolkovat kokem za 8 Ks a mimo to se platí dávka 10 Ks za úřední výkon a to zvláště za každou osobu, jíž bylo dáno povolení k vystavení pasu.Toto povolení se pak přiloží k žádosti projednávané u policejního ředitelství za vydání pasu.

Jestliže strana vyváží peníze ze Slovenska, předloží na berní správě Daňové svedectvo, které před tím dostala na berním úřadě, berní správa přezkouší, zda

žadatel nedluží nic na daních, odebere mu doklad z berního úřadu a potvrdí mu na vývozním povolení národní banky, to je na tiskopise, který si před tím žadatel koupil u národní banky, že nemá daňových nedoplatků. Potvrzení je bez poplatků a kolků.

Teprve když soukromá osoba absolvovala tyto formality, může zajít na celní úřad se žádostí, aby její svršky byly celně projednány. V Bratislavě je celní úřad u dunajského mostu, Rašínova cesta 2, přízemí, dveře č. 8, telefon 2818, 2919, 2920. Zde tedy předem strana podá žádost o provedení celní prohlídky svršků. Tento výkon se provádí až při nakládání do železničního vozu. Tiskopis žádosti o prohlídku lze obdržet bezplatně u celního úřadu, nutno ho okolkovat 5 Ks kolkem. K prohlídce se připraví bytová odhláška, vyplněný tuzemský nákladní list a 4 stejnopisy stěhovaných svršků, dále osvědčení notářského úřadu o vlastnictví svršků, potvrzení berní správy o zaplacení daní a podle okolností i vývozní povolení ministerstva hospodářství, ministerstva financí a ministerstva národní obrany.

Celní úřad vyšle na místo komisi o dvou členech, která přezkouší, zda seznamy souhlasí se skutečně vyváženými svršky a zda tu jsou všecka potřebná vývozní povolení. Za tuto komisi zaplatí soukromá osoba základní poplatek 20 Ks za člena komise, celkem tedy 40 Ks. Dále časový poplatek 6 Ks za každou započatou hodinu za každého člena komise, nejméně tedy 12 Ks. Jestliže komise přijela na místo odjinud, platí se jí normální cestovní výdaje, tedy příjezdné, odjezdné 20-30 Ks podle místa, jízdné vlakem nebo autem, případně i kilometrovné 2 Ks za kilometr, bylo-li třeba jít pěšky. Za tyto prohlídky se platí proto, že členové celní komise konají je v mimoúředních hodinách. Kdo tedy má zájem, aby mu tyto prohlídky odpadly, vyžádá si od přednosty vyclívacího úřadu, aby k němu vyslal komisi v úředních hodinách. U státních zaměstnanců a pensistů se celní prohlídka neprovádí a když se konala, je bez poplatků.

9. Speditérská smlouva

Speditér dopraví nábytek z bytu na dráhu a v cílové sanici ze železnice do bytu. Kdo má drahý nábytek zejména do dvou pokojů, může se souhlasem STASU stěhovat celou cestu ve stěhovacím voze.

Pro stěhování státních zaměstnanců a pensistů byly STASEM sjednány s českými i slovenskými špediteŕy snížené speditérské tarify. Speditér se zavazuje k dodržení těchto tarifů tím, že podepíše stěhovanému zelený stasový tiskopis. Týž tiskopis nutno dát podepsat po příchodu do Protektorátu také českému speditéru. Komu bylo dáno povolení stěhovat v nábytkovém voze v stěhovacím autu, vezme podle možnosti speditéra z historických zemí. Adresy si vyhledá v telefonním seznamu.

Slovenští speditéři žádají hotové placení, protože jinak by na peníze dlouho čekali. Kdo má prostředky, zaplatí z vlastního a dá si na platbu vystavit od speditéra saldovaný účet. Tento účet smí zníti jen na stěhovaného, ne na STAS nebo ministerstvo dopravy v Praze. Není-li účet saldován, nutno naň připsat, kdo ho zaplatil.

Kdo ze státních zaměstnanců nebo pensistů nemá prostředky k zaplacení speditéra, kdo má dluhy nebo jiné finanční potíže, požádá osobně nebo písemně STAS v Bratislavě o peněžitou zálohu. Vydali jsme k tomu účelu kvitance a zašleme je žadateli, který nemůže přijít osobně. Kvitanci nutno podepsat, podpis nutno dát ověřit přednostovi služebny nebo jinému veřejnému úřadu, na příklad poště, notáři, četnictvu. Podepsanou kvitanci nutno vrátit STASU dopisem, kde nutno uvést žádanou částku a odůvodniti její výši. Na kvitanci samé částka nesmí být uváděna žadatelem, protože o její výši rozhodne

STAS sám podle důvodů uváděných v žádosti. Peníze budou při osobní návštěvě vyplaceny v hotovosti, při písemném styku poslány poštovní poukázkou.

Osoby soukromé, které budou stěhovány na účet státního úřadu pro uprchlíky, nemají v zásadě nároku na speditéra a musí si hledět obstarat dovoz svršků z bytu na sanici vlastním nákladem. Jen ve zcela výjimečných případech bude lze poskytnout žadateli částku k úhradě špeditéra, resp. podle předloženého účtu bude částka uhrazena STASEM. Proto neobdrží tyto osoby ani zelený stasový tiskopis.

10. Železniční přeprava svršků

Postup je různý zaměstnanců a pensistů železniční správy, jiný u zaměstnanců a pensistů ostatních resortů a jiný posléze u osob stěhovaných na účet státního úřadu pro uprchlíky.

Železniční zaměstnanci a pensisté

Tito si nejméně týden před stěhováním obstarají žádanku o poukázku na bezplatnou přepravu. Aktivní železniční zaměstnanci obdrží tuto poukázku na písemnou žádost u ředitelství štátných železnic Bratislava. Železniční pensisté dostanou tuto poukázku od ředitelství státních drah v Praze. Když obdrželi poukázku, objednají na stanici krytý železniční vůz. Kdo stěhuje speditérským vozem po celou dobu železniční přepravy, vyžádá si poukázky dvě, druhou pro vrácení prázdného špeditérského vozu zpět. O možnostech přistavení vozu v železniční stanici nutno se informovat včas, protože dnes jsou některé trati pro přepravu soukromých zásilek uzavřeny. Jako průvodní doklady se připojí k nákladnímu listu, který musí být ověřen celním úřadem, poukázka na bezplatnou přepravu, jeden seznam stěhovaných svršků a případně vývozní povolení slovenských úřadů. Přepravované svršky lze pojistit na účet STASU.

Státní zaměstnanci a pensisté druhých resortů

Tito nemají nárok na režijní levnou přepravu jako železničáři a obdrží místo toho od STASU stasový tiskopis B, který je pro železniční stanice příkazem, aby od strany za přepravu nevybíraly žádné přepravní poplatky. Vedlejší poplatky železniční, jako stojné, skladištné a podobně, však strana musí nést z svého. Když tedy státní zaměstnanec neželezničář objednává na železniční stanici vůz, předá odesílací stanici stasový tiskopis B, celně projednaný tuzemský nákladní list, cel-

ně projednaný seznam stěhovaných svršků, případně obstará vývozní povolení. Svršky lze pojistit na účet STASU.

Železniční přeprava soukromých osob.

Soukromé osoby, které mají postačující prostředky vlastní, jsou povinny stěhovat se ze Slovenska do Protektorátu[68] vlastní nákladem. Soukromé strany zcela chudé, mohou být stěhovány do Protektorátu na útraty státního úřadu pro uprchlíky. Není to stěhování zcela bezplatné, protože se musejí zavázat reversem, že jakmile najdou zaměstnání nebo se domohou majetku, že státní pokladně vrátí výdaje vynaložené nyní na jejich přestěhování.

Postup.

Strana žádající o stěhování na účet státního úřadu pro uprchlíky v Praze vyžádá si od nás formulář žádosti, který dáváme bezplatně. Tiskopis vyplní, přiloží k němu z osobních dokladů křestní list, vysvědčení o státním občanství, křestní list manžely a dětí, které pojedou s sebou a nemají vlastních prostředků na cestu, doklad o propuštění z práce, o vyhoštění, nebo o odepření pracovních povolení, vysvědčení chudoby, dále potvrzení od železniční stanice, kolik bude činit náklad na převezení svršků žadatele. Tiskopis na toto potvrzení zašleme se žádostí. Dále předloží strana k nahlédnutí seznam svršků podle možnosti celně projednaný a bytovou odhlášku. STAS dá četnictvem vyšetřit majetkové poměry žadatele a zjistí-li se, že jde skutečně o osobu chudobnou, přizná jí jednak papíry potřebné k bezplatnému stěhování svršků, jednak poukázku na jízdenky pro chudé členy rodiny žadatele. Strana[,] to je manžel i manželka [,] musí předem podepsat revers, že výdaje spojené s tímto stěhováním uhradí státní pokladně, jakmile se domohou majetku nebo zaměstnání. Tiskopisy těchto reversů předloží žadateli k podpisu četnická stanice, která vyšetřovala jeho majetkové poměry a tato četnická stanice ověří také pravost podpisů obou manželů. Reversy musí být kolkovány podle II. stupnice, náklad nese žadatel.

Pokud bude trvat státní stěhovací akce, obdrží žadatel od STASU stasový tiskopis B, po ukončení stasové akce jiný doklad, který ho bude opravňovat k bezplatnému převozu. K dokladům bude přiloženo vždy poučení, jak s papíry zacházet. Na účet úřadu pro uprchlíky lze povolovat přestěhování svršků jen nejlevnějším způsobem, tedy pravidelně jen jako kusové zboží. Nelze povolovat stěhování špeditérským vozem a nelze nábytek na účet státní pokladny pojišťovat.

11. Železniční přeprava osob evakuujících

Železniční aktivní zaměstnanci a pensisté použijí k jízdě do Protektorátu svých volných režijních jízdenek pro sebe a členy své rodiny. Aktivní zaměstnanci ostatních resortů obdrží na písemnou nebo ústní žádost od STASU poukázku

[68] Zachován pravopis orginálu.

na bezplatnou osobní přepravu pro sebe a členy své rodiny od moravských hranic do Protektorátu. Státní pensisté, kteří odcházejí do historických zemí[,] obdrží na žádost poukázku na zlevněnou přepravu pro sebe a členy své rodiny od moravských hranic do cílové stanice. Sleva činí u dětí do 10let 66 2/3 %[69] , u dětí starších a u dospělých osob 50% normálního jízdného. Jízdné po Slovensku tedy nesou aktivní zaměstnanci neželezničáři ze svého, stejně i pensisté neželezničáři. Aktivní zaměstnanci budou žádat úhradu těchto výdajů od svého nadřízeného úřadu, pensisté ovšem nesou výdaje ze svého. Bezplatnou nebo zlevněnou jízdenku vydají tyto pohraniční stanice: Kúty, Hodonín, Sudoměřice – Petrov[70], Myjava, Vlárský Průsmyk, Horní Lideč.

V žádosti o volnou nebo zlevněnou jízdenku nutno uvést odkud a kam se cestuje, přes kterou pohraniční moravskou stanici, jména členů rodiny, kteří jedou s sebou, jejich rodinný vztah k hlavě rodiny, která žádá o poukázku, jejich rok narození. Všecka tato data ověří v dopise úřad, kde žadatel dosud sloužil, nebo nyní již slouží, nebo nejbližší četnická stanice, či notářský úřad.

Osoby soukromé, pokud jsou zcela chudé, obdrží pravidlem současně s papíry na stěhování svršků i volnou jízdenku pro sebe a členy své rodiny. Kdo má nějaké prostředky obdrží poukázku na poloviční slevu pro dospělé členy a dvoutřetinovou slevu pro děti mladší 10 let. Data potřebná pro vystavení poukázky jsou uvedena už v žádosti o papíry pro převoz svršků.

I tyto výdaje zavazuje se žadatel nahradit v budoucnosti. Zcela chudým budou zakoupeny jízdenky na osobní vlak pro cestu Slovenskem z bydliště na moravskou hranici, protože volné jízdenky mohou být přiznány až pro území Protektorátu. Současně vyjednáváme se slovenskou dopravní správou, aby přiznala i ona pro chudé evakuující osoby české národnosti slevu 50% a pro nemajetné 33%, jako by šlo o osoby slovenské národnosti, dále o slevu 33% pro členy rodin státních zaměstnanců při jízdě Slovenskem. Přizná-li slovenská vláda tyto slevy, budeme nápomocni tiskopisy i radou pro jich požadování i těm osobám, které sami stěhovat nebudeme.

13. Učtování se STASEM.

Vyúčtování všech stasových výdajů je soustředěno v ministerstvu dopravy v Praze II, Lützovova ul. č. 5. odd. IV/5, STAS. Sem zašlou státní zaměstnanci a pensisté po skončeném stěhování všecky stasové tiskopisy, které jim zbyly v ruce. Stěhovaný jest povinen hlásiti, jak naložil s tiskopisy, které předložit nemůže, na příklad tiskopis B ponechán u nákladního listu. Tiskopis C předán speditérovi atd. Státní zaměstnanci a státní pensisté vyúčtují se STASem na tiskopise D k němuž přiloží celně projednaný seznam svršků, jednoduchý výkaz o počtu obývaných místností v slovenském bytě, saldované účty hotových výdajů, na příklad účty speditérů, dupkat nákladního listu, pokud ho má ovšem

[69] Správně má být: 66%, tj. 2/3.

[70] Dnes Sudoměřice nad Moravou.

stěhovaný v ruce, potvrzení pojišťovny a pojištění přepravovaných svršků nebo vlastní prohlášení stejného smyslu.

Osoby chudé, stěhované na účet státního úřadu pro uprchlíky, normálně nedostanou vůbec tiskopis D do rukou a nebudou tedy nic se STASEM odúčtovávat. Tiskopis D obdrží jen výjimečně tehdy, přiznává-li se jim možnost užití speditéra v Protektorátě k odvežení svršků z nádraží.

Pak předloží speditérův účet s tiskopisem D STASU.

Každý stěhovaný STASEM v Bratislavě je povinen po příchodu do Protektorátu ohlásit do Bratislavy na doleji uvedenou adresu, že provedl přestěhování a kde se ubytoval.

14. Přihlášky v Protektorátě.

Aktivní státní zaměstnanci se hlásí do služby tam, kde mají nejvýhodnější existenční podmínky.

Pensisté se přihlásí o pensi u příslušné pensijní likvidatury. Ke své žádosti přiloží poslední pensijní dekret, poslední ústřižek pensijního šeku a bytovou přihlášku v Protektorátě. Eventuelní další doklady si vyžádají úřady samy.

Soukromé osoby bez prostředků se přihlásí u okresního úřadu místa bydliště, kde obdrží podpůrný list a další informace.

Evakuujícím české národnosti, kteří bydlí mimo Bratislavu, obstaráme na písemné dožádání jakékoliv stěhovací formality v Bratislavě, aby nebylo třeba vynakládat značné částky na cesty do hlavního města.

Nenecháme nikoho bez rady a bez pomoci. Přispějeme každému k hladkému stěhování státní akcí stěhovací. Všecky informace a intervence provádíme bezplatně. Dopisy na nás adresované netřeba frankovat. Není třeba přikládat známky na odpověď, ani mezinárodní poštovní odpovědky, i když nám píšete z Protektorátu.

Přejeme každému klidné a hladké přestěhování státní akcií stěhovací.

Bratislava dne 6. října 1939

Ludvík Špacír v. r.
Vrchní poštovní komisař
Bratislava, Kempelenova ul. č. 10.

NA ČR, f. STAS, k. 6, originál, cyklostyl.

7

1939, 8. listopad, Bratislava – *Zpráva vedoucího Státní stěhovací komise poštovních a železničních zaměstnanců v Bratislavě Ludvíka Špacíra pro ministerstvo dopravy v Praze o propouštění železničních zaměstnanců na Slovensku.*

Státní stěhovací komise
poštovních a železničních zaměstnanců
v Bratislavě

Ludvík Špacír
Vrchní poštovní komisař
Bratislava, ministerstvo dopravy
Kempelenova ul. č. 10, dveře č. 124
Telefon č. 4116

Ministerstvo dopravy
P r a h a

Po příchodu do Bratislavy hlásím ve věci dalšího zprošťování českých železničních a poštovních zaměstnanců toto:

Podle ústních informací, které jsem zde obdržel, bylo k 1. 7. 1939 v slovenských železničních službách 767 českých zaměstnanců.[71] Z toho asi 97 osob optovalo pro státní občanství slovenské, takže v úvahu pro odchod jich zůstávalo 670 osob.[72]

Nyní se rozhodla slovenská železniční správa k dalšímu propouštění a to, jak jsem zatím zjistil, jen v resortu ministerstva dopravy v Bratislavě.[73] Propouštěcí dekrety byly nyní doručeny 192 osobám[74], ale ihned zase pro 29 osob bylo propuštění odvoláno, takže jde zatím o 168 osob.[75] Není to částka konečná, protože se stále ještě o osobách jedná.[76]

Jednal jsem s personálním referentem, JUDrem Baloghem a výslovně jsem ho upozornil, že se sice česká železniční správa neuzavírá přebírat v individuálních případech české zaměstnance mimo termíny sjednané oběma vládami, ale jen po předchozím vlastním souhlasu. Na to mi Dr. Balogh řekl, že je mu to známo, ale že slovenská vláda rozhodla, že osoby dané do seznamu budou propuštěny ze slovenských služeb v každém případě i když česká železniční správa souhlas nedá.[77] Pro množství stran, které se stále tísní před kanceláří Dr. Balogha nemohl jsem s ním dlouho jednat a budu s ním moci jednat podrobněji až zítra nebo pozítří, pokud se dozvím něco nového, co by mohlo mít vztah k státní stěhovací akci a na čem by ministerstvo dopravy v Praze mělo zájem. Podám dodatkovou zprávu. Množství stran u Dr. Balogha je vysvětleno tím, že

71 Datum a číselný údaj jsou v textu tužkou podtrženy.
72 Číslo je v textu 2x podtrženo.
73 Slova „jen v resortu ministerstva dopravy v Bratislavě“ jsou tužkou podtržena.
74 Číslo je v textu 2x podtrženo.
75 Číslo je v textu 2x podtrženo.
76 Na levém okraji připsáno tužkou I/1, tj. číslo oddělení, jemuž má být tato informace předána.
77 Část věty: „v každém případě i když česká železniční správa souhlas nedá“ je v textu tužkou podtržena.

bylo propuštěno i mnoho osob slovenské národnosti, které nyní intervenují za své znovupřijetí.[78]

Dále jsem informován, že slovenské ministerstvo dopravy si vyžádalo v Praze souhlas, aby smělo vyplatit propuštěným osobám jejich plat splatný dne 1. 10. 1939 a konto Protektorátu.[79] Jsou tedy tyto osoby až do rozhodnutí pražského ministerstva dopravy bez platu. Prosím o to, abych byl o stanovisku k této slovenské žádosti zpraven, protože pak budu muset vyplatit propuštěným zaměstnancům zálohy na stěhování s přiměřeným zřetelem k tomu, že jsou tento měsíc již bez prostředků. Pak ovšem dosavadní částka 10.000 K, kterou mám zatím k dispozici, pro nějakých 168 osob stačit nebude.[80] Podle okolností vyžádám si další dotaci telegraficky dodatečně. Vše sub konditione[81], že propuštěným státním zaměstnancům nebude zde plat vyplacen ani a konto Slovenska ani a konto Protektorátu.

Některé z osob zde propuštěných zajely si do Prahy a tam jim bylo řečeno, aby se všichni vrátili zpět, že Prahou převzati nebudou.[82] Je tu tedy zase hodně nervozity a denně řada osobních intervencí, co s nimi bude. Při tom nelze se dostat přes hranice, protože říšskoněmecké velvyslanectví nevystavuje vůbec visová povolení pro přestup hranic. O tom podávám zvláštní zprávu s návrhem. Zaměstnanci, kteří byli nyní propuštěni, obávají se, aby jim neškodilo v budoucnu nějak ve službě, že se ihned nehlásili v Protektorátě do služby, žádají od nás potvrzení, že nemohou přes hranice. Pro jich uspokojení jim je vystavujeme, protože jde o věc notoricky známou, ale přesto na tuto skutečnost výslovně upozorňuji z toho důvodu, aby snad později nebylo odcházejícím přičítáno k tíži, že nenastoupili službu resp. nehlásili se k jejímu nástupu ihned po svém zproštění.

Mezi propuštěnými je i řada takových osob, které byly už převzaty do státoobčanského svazku slovenského. Prakticky je to provedeno tak, že na osvědčení o státním občanství je hlavička předtištěna guměným razítkem Slovenský stát a dole kulaté razítko slovenského okresního úřadu s datem, kdy bylo toto nové slovenské občanství přiznáno. Předložím později některý konkrétní případ k posouzení.

Hleděl jsem krátkou cestou zjistit, kolik je dnes ve slovenských službách poštovních[83] zaměstnanců a kolik jich má nyní být propuštěno, dále kolik je žen Slovenek[84] aktivních poštovních zaměstnankyň, ale na ministerstvu jsem se zatím

---

78 Část věty: „že bylo propuštěno i mnoho osob slovenské národnosti, které nyní intrevenují o své znovupřijetí“ je v textu tužkou podtržena.

79 V textu jsou tužkou podtržena slova: „slovenské ministerstvo dopravy“, vyžádalo v Praze souhlas“, datum 1. 10. 1939, a „a konto Protektorátu“. Vlevo je tužkou připsáno: I, III/2, tj. zřejmě poznámka, kterému oddělení ministerstva dopravy má být tato informace předána.

80 Slova „nějakých 168 osob stačit nebude“ jsou v textu tužkou podtržena.

81 Správně má být: sib conditione, tj. pod podmínkou.

82 Slova: „Prahou převzati nebudou“ jsou v textu tužkou podtržena. Vedle na levém okraji připsáno: I/1

83 Slovo „poštovních“ je v textu tužkou podtrženo. Na levém okraji připsáno rukou: Pošta, B.

84 Špacír píše všude „slovenka“ s malým „s“.

věc nedozvěděl a na ředitelství mi ji zatím nechtěli říci, dokud k této informaci nedostanou příkaz ze zdejšího ministerstva. Pokud je mi známo z dřívějších informací je tu asi cca 150 poštovních zaměstnanců[85], nyní jde asi o propuštění 8 lidí a žen, které by měly být převzaty[86], ač jsou národnosti slovenské, a to z důvodů rodinných, že jejich mužové Češi[87] už slouží v Protektorátě[88], je asi 100 osob. O těchto všech věcech si vyžádám informace písemně přímo od zdejšího ministerstva a dodatečně nebudu hlásit.

Pro potřebu ministerstva potřebuji přehled o počtu zaměstnanců jednotlivých resortů,[89] kteří tu zůstali, položka uvedená v resortu ministerstva dopravy, železnice je chybná. Správně jsou číslice tak, jak jsem je uvedl shora. Položka poštovních zaměstnanců 176 osob[90] bude asi správná. Přesná data zjistím dodatečně oficiálně, protože jsem měl dojem, že při telefonickém projednávání věci s přednostou personálního oddělení budila u tohoto má otázka představu nějaké úřední špionáže. Prosím, aby jediný exemplář, který jsem obstaral, byl dán k nahlédnutí jak železniční tak poštovní sekci ministerstva dopravy v Praze.

Tuto prozatímní zprávu zasílám oběma presidiím, oběma personálním odborům a Stasu v ministerstvu dopravy.[91]

Bratislava dne 3. 11. 1939

Kulaté razítko
Státní stěhovací komise poštovních a železničních
Zaměstnanců v Bratislavě.

Otisk gumového razítka:
Špacír v. r.
Vrchní poštovní komisař

NA ČR, f. STAS, k. 6, strojopis, průklep

8

1940, 22. září, Bratislava – *Situační zpráva vedoucího České poštovní a železniční stěhovací komise v Bratislavě Ludvíka Špacíra pro předsednictvo minis-*

---

85 Slova „150 poštovních zaměstnanců“ jsou v textu tužkou podtržena.
86 Slova „které by měly být převzaty“ jsou v textu tužkou podtržena.
87 V originále „češi“ s malým „č“.
88 Slova „mužové češi už slouží v Protektorátě“ jsou v textu tužkou podtržena.
89 Přehled není ve složce k dokumentu připojen.
90 Číslice je v textu tužkou podtržena.
91 V textu jsou podtržena tužkou slova: „oběma presidiím“, „personálním odborům“ a „ministerstvu dopravy.“

terské rady, ministerstvo dopravy a ministerstvo spravedlnosti v Praze o situaci Čechů na Slovensku.

Razítko:
Tschechische Post- und Eisenbahnübersiedlungskomission
in Preßburg
Česká poštovní a železniční stěhovací komise
v Bratislavě

Předsednictvo ministerské rady,
ministerstvo dopravy a spravedlnosti
P r a h a

č.j. : 11.089/1940.

Předkládám další všeobecnou informační evakuační zprávu.

2. Po řadě technických překážek, hlavně proto, že nebylo provedeno převzetí zaměstnanců do Protektorátu, přikročili jsme konečně také k evakuaci školských osob. Dnes je jich většina už v Protektorátu, přinucena k urychlenému odchodu začátkem školního roku. Zůstaly zde však často jich manželky, Slovenky, také učitelky. Ale náš intervenční úředník obstaral informace, že i ty budou postupně propuštěny ze slovenských služeb, vzhledem k tomu, že jsou manželkami Čechů. Nároků na odbytné nebo vrácení příspěvků pensijních nemají, protože tuto věc si Slovensko uzákonilo. Jen kdyby byla taková učitelská síla slovenské národnosti převzata do protektorátních služeb, převedlo by Slovensko do Protektorátu její pensijní prémiovou reservu.

3. Tím, že jsme vyřídili většinu konkrétní evakuační agendy, mohli jsme se zase vrátit k vymáhání zabavených předmětů a částek, kteréžto agenda v době evakuace musela být přechodně sistována.

4. Situace osob české národnosti se postupně na Slovensku znesnadňuje. Před krátkou dobou objevil se ve slovenských novinách článek, že české děti jsou v slovenských školách zdrojem, z něhož se šíří mezi žactvem myšlenky rozvratné. V důsledku toho byly české děti počátkem nového školního roku vyloučeny z možnosti navštěvovati slovenské ústavy. Místo toho byl pro všechny zřízen v Bratislavě samostatný ústav s vyučovacím jazykem slovenským a to formou ref. rg.[92] Tam měly být české děti z celého Slovenska soustředěny. Ale hned se ukázaly důsledky hospodářské, které nebyly autory věci domyšleny. Ukázalo se, že státní zaměstnanci, kteří tu zůstávají na žádost slovenských úřadů, protože je státní správa potřebuje, a kteří mají usnesením slovenské vlády zaručenou rov-

[92] Reformního reálného gymnázia.

noprávnost s osobami slovenské národnosti, utrpěli by hospodářské ztráty, kdyby měli své děti posílat místo do nejbližšího okresního města do Bratislavy. To by bylo proveditelno jedině tak, že by byla slovenská vláda povolila současně zřídit pro ty české děti nějaký internát a dotovala ho finančně natolik, že by poplatky za ubytování a stravování dětí nebyly vyšší než režie spojené s docházkou do střední školy nejblíže bydliště venkovského státního zaměstnance. Ale byly tu i jiné potíže. Realistická větev nové školy pro české děti neměla mít angličtinu, mimoto měl být ústav osmiletý, takže ti kdo studovali dnes reálku[,] by měli prodlouženo studium o rok. A tak se utvořila zájmová skupina státních zaměstnanců, rodičů, kteří zjišťovali, odkud vyšel impuls k tomuto opatření a hledali cestu k nápravě. K autorství se nikdo nehodlal znát, někdo říkal, že impuls vyšel z ministerstva vnitra, druzí, že věc pochází ze školství. Nakonec na žádost českých zaměstnanců, intervenovalo v této věci samo slovenské ministerstvo dopravy a školství. Výsledek byl, že školství vydalo výnos všeobecný, podle kterého se povinnost navštěvovat tuto českou školu nevztahuje na děti státních zaměstnanců všech resortů mimo Bratislavu. V Bratislavě pak bylo projeveno pochopení pro řešení příkrostí původního výnosu, takže dnes lze považovati otázku 99 % likvidovánu k prospěchu českých dětí a jejich rodičů. Je ještě jen malá nejistota, co bude s dvěma vyššími třídami reálního systému, kde pro kvintu a sextu je dohromady asi 6 dětí. Poslal jsem ve věci našeho úředníka intervenovat na zdejší Mšano,[93] přijel s informacemi příznivými. Jednal jsem také před tím sám s personálním přednostou odboru na zdejší domini,[94] i ten slíbil pomoc a jak se situace vyvinula, docílilo podání dopravy a školství příznivého ohlasu. Otázku sledujeme dále, pokud bude třeba nějakých opatření, provedeme je a dáme o věci zprávu. Tuto věc, které jsme se účastnili více z povzdálí, hlásím až ex post, takřka po její příznivé likvidaci a to proto, že jsem musel právě tytéž dny projednat řadu spisů konkrétní agendy, které mi zabraly všechen volný čas. Přímého našeho zasahování nebylo třeba, protože shodou okolností byli tangováni novým rozhodnutím o zřízení českého ústavu státní zaměstnanci z vyšší byrokracie, kteří už sami hledali cesty k tomu, aby znovu získali restituci in integrum.

5. Už jsem oznámil samostatnou zprávou, že k 61 četníkům výkonné služby, které jsme se starali takzvanou četnickou úvěrovou akcí, to je poskytováním bezúročných půjček na dlužní úpisy než se rozhodne o jich převzetí Protektorátem, přibylo nyní dalších 16 četníků, kteří byli sice také dne 30. 6. 1940 dáni k dispozici Protektorátu, pak byli však znovuponecháni ve slovenských službách a nyní byli zase podruhé propuštěni k 30. 9. 1940. Ministerstvu vnitra jsem navrhl, abychom byli zmocněni tyto pojmout do své Úvěrové akce v dnešním jejím rozšířeném rozsahu, to s oprávněním vyplácet jim zápůjčky ve výši posledních čistých platů do meritorního rozhodnutí [o] jejich převzetí. Odhaduji, že tato čet-

93 Ministerstvo školstva a národnej osvety.

94 Domácím ministerstvu, tj. ministerstvu vnitra.

nická úvěrová akce, skonzumuje[95] z dalších stěhovacích prostředků částku asi půl milionu. Odhaduji dále, že tuto podpůrnou otázku bych mohl finančně unést asi nejdéle do konce roku. Věřím, že do té doby bude lze rozhodnuti o jejich převzetí. Pro jistotu budu hledět už zase obstarat nové finanční prostředky, protože z částky 2.500 000 Ks, které jsem v před pololetím tohoto roku obstaral, už budeme mít necelý milion.

V této věci podám podle potřeby konkrétní zprávy zvláštní.

6. Zvláštní zprávou jsem předložil tři čísla slovenského zákoníka z poslední doby, které budou spolupůsobit na rozsah evakuace osob české národnosti ze Slovenska. Jsou to nařízení o možnosti rušit a měnit platové dekrety aktivních státních zaměstnanců i pensistů.[96] Je to tabulka o výkupu zemědělských nemovitostí pozemkovým úřadem v Bratislavě a je to arizační proces, který vyvolal odchod menšího počtu služebných, krámských atd.[97]

7. Novým přednostou jednoho z presidiálního oddělení ministerstva vnitra Ústředny státní bezpečnosti byl stanoven komisař JUDr. Ambra. Hned zároveň s tímto jmenováním bylo několik osob vyhoštěno ze Slovenska, byly eskorty na hranicích. Z Ústředny byl odstraněn i náměstek Dra. Myšíka, vrch[ní] kom[isař] JUDr. Sadloň. Tím vším padly pod stůl naše dosavadní ujednání o nahražení vyhošťování normálním odstěhováním naší komisí.

Mezi vyhoštěnými jsou živnostníci, dále asi 6 zbytkovch statkářů. Byli vypovídáni ráz na ráz a já nestačil intervenovat, vyjednávat v době, kdy jsem měl plný stůl spisů evakuačních. Výpovědní lhůty byly 48 hodin a nebylo odvolání. Než jsem se svými nepatrnými prostředky přivedl věc zase do trochu snesitelného rámce, uplynulo skoro 10 dní. O tom všem podávám samostatnou zprávu.[98] Jde při tom o majetek několika milionů.[99]

7. Podle soukromých informací, které mám a které teprve půjdu prověřovat, hodlá pozemkový úřad, přes svá dřívější opačná ujišťování, sáhnout k pozemkové reformě a to na účet českých zemědělců.[100]

8. Podle informací, které jsem obdržel od šéfa presidia a zástupce ministra

---

95 Zachován pravopis orginálu.

96 Jde na „Nariadenie s mocou zákona zo dňa 17. augusta 1940 č. 200/1940 Sl. z. o preskúmaní platových a penzijných dekrétov štátnych a iných verejných zamestanov." Viz též prodloužení platnosti tohoto nařízení – nariadenie s mocou zákona č. 41/1941 Sl. z. (prodloužení do 31. 3. 1941) a č. 64/1941 Sl. z. (prodloužení do 31. 5. 1941).

97 Částky Slovenské zákoníku nejsou ve složce přiloženy a proto nelze s určitostí říci, o která nařízení jde.

98 Ve složce se tato zpráva nenachází.

99 Má být: za několik milionů.

100 Plánovaný zásah se opíral o zákon o pozemkové reformě č. 46/1940 Sl. z., resp. o vládní nařízení č. 23/1940 Sl. z., kterým se vykonalo nařízení o politických zbohatlících. K většímu zásahu proti českým statkářům a rolníkům ale nakonec nedošlo. K problému viz Rychlík, J.: Príprava a priebeh pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: *Agrikultúra*, 1989, 22, s. 150–153.

vnitra, dojde během dvou měsíců k širšímu zásahu do právního postavení českých živnostníků.[101]

Resumé: Nehledě k zprávám menšího dosahu, které zde uvádím, bude v nejbližší době naše komise postavena před problém vyhošťování osob české národnosti v širším rozsahu než dosud, s maximálním urychlením v provedení a před problémem zemědělské evakuace a konečně evakuace živnostenské.

Návrh: Prosím, aby tato má zpráva byla považována jen za všeobecně informativní. Konkrétní hlášení o evakuaci zemědělců a živnostníků jakož i vyhošťování vůbec podám zvlášť.

Bratislava, dne 22. 9. 1940

NA ČR ,f. STAS, k. 3217, strojopis, průklep.

9

Bratislava, 1941, 3. března. Informační zpráva vedoucího České poštovní a železniční stěhovací komise v Bratislavě Ludvíka Špacíra pro ústřední úřady Protektorátu Čechy a Morava o dosažení dohody se slovenskými úřady o zastavení vysídlování Čechů.

Tschechische Post- und Eisenbahnumsiedlungskommission in Pressburg, Pressburg, Verkehrsministerium, Kempelengasse 10,Türe 124, Fernspr[ech] 6704

Česká poštovní a železniční stěhovací komise v B r a t i s l a v ě,
Bratislava, ministerstvo dopravy, Kempelenova 10, dveře 124, tlf. 6704

Č.j. 1.909/1941.

Informační zpráva

Jak jsem už hlásil v své minulé zprávě ze dne 24. 2. 1941 č.j. 1.559/1941 nařídilo ministerstvo vnitra Bratislavě klid v nucené soukromé evakuaci osob české národnosti ze Slovenska. Klid se vztahuje jak na přípravy nové, tak na pří-

[101] Ke zvláštnímu opatření proti českým živnostníkům nedošlo, avšak nařízením s mocí zákona ze dne 21. 12. 1940 č. 349/1940 Sl. z. byla o rok (do 31. 12. 1941) prodloužena platnost vládního nařízení č. 169/1939 Sl. z. o revizi živnostenských oprávnění, které bylo proti českým živnostníkům někdy používáno. Podle tohoto nařízení, které původně mělo platit jen do konce roku 1940, mohl župní úřad odejmout povolení k provozování živností „ve veřejném zájmu." Platnost vládního nařízení o revizi živnostenských oprávnění byla 19. 12. 1941 opětovně prodloužena nejprve do 31. 12. 1942 (nariadenie s mocou zákona č. 289/1941 Sl. z.) a potom koncem roku 1942 až do 31. 12. 1944 (nar. s mocou zák. č. 249/1942 Sl. z.).

pady dřívější, kde dosud nedošlo k exekuci nuceného odsunu. Proto především ohřívám všechny předešlé případy vyhoštění, kde nemáme ze spisu zřejmo, že postižený už opustil Slovensko a vybízíme stranu, aby nám předložila námitky proti svému nucenému odsunu, může-li zde jinak uhájit existenci. Dále každého nového žadatele o stěhování do Protektorátu upozorňujeme na možnost setrvat na Slovensku, případně i v dosavadním zaměstnání. Těchto případů je stále ještě dosti, protože u venkovských a župních úřadů se klid dosud nevžil, neboť jde o změnu dosavadní praxe, která byla přísná, o plných 180 stupňů.

Zároveň ve všech případech nuceného odsunu provádím písemnou intervenci u slovenských úřadů, aby výmer vynucující odsun byl zrušen, aby postiženému byl povolen třebas mlčky další pobyt na Slovensku a případně umožněno dosavadní povolání. Intervenujeme vždy v úřadu, který vydal výmer vynucující odsun, dále u nadřízených úřadů, aby naše intervence nebylo lze nechat nepovšimnuty. K tomu účelu vydala naše komise tiskopis dopisu, jehož vzor, schválený předsednictvem m.r. v Praze, předkládám k nahlédnutí, jako přílohu č. I. druh tiskopisu, označený č. II. je vzor dopisu pro nadřízený úřad, pravidelně ministerstvo vnitra v Bratislavě, k tomu je vždy jako příloha připojen opis dopisu I. Dopis III je tiskopis pro informaci pražských úřadů, které dozírají na činnost naší komise při provádění ochrany osob české národnosti.[102]

Stručně řečeno[:] dosud jsme sledovali nucený odchod ze Slovenska, pokud byl vyvolán vyhoštěním. Dnes sledujeme všechny formy nucených odsunů, takže každý evakuační spis je na prvém místě ochranou a teprve eventuelně evakuací, tj. jestli-že by se postižený zde existenčně neudržel.

Tato informační zpráva nevyžaduje opatření se strany pražských úřadů.

Bratislava, dne 3. 3. 1941

Špacír, v. r.

NA ČR, f. STAS, k. 3217, cyklostyl, originál.

10

1941, 22. březen, Bratislava – *Informační zpráva vedoucího České poštovní a železniční stěhovací komise v Bratislavě Ludvíka Špacíra pro ústřední úřady protektorátu v Praze ohledně obtíží při stěhování majetku Čechů vypovězených ze Slovenska činěných ze strany říšskoněmeckých celních úřadů.*

[102] Přílohy k dokumentu ve složce nejsou připojeny, obsah dopisu II. je však zřejmě po obsahové stránce shodný s prvními dvěma odstavci dopisu Špacíra Ministerstvu hospodářství v Bratislavě ze 4. 4. 1941 č. 3.830/1941, který publikujeme níže.

Tschechische Post-und Eisenbahnumsiedlungskommission in Pressburg,
Pressburg, Verkehrsministerium, Kempelengasse 10, Türe 34, Tlph. 6704.

Česká poštovní a železniční stěhovací komise v Bratislavě,
Bratislava, ministerstvo dopravy, Kempelenova 10, dveře 34, tlf. 6704.

Č.j. :3080/1941. Bratislava, dne 22. 3. 1941

Informační zpráva[103]

Až dosud jsme se při projednávání konkrétních evakuačních případů ze Slovenska do Protektorátu omezovali na obstarání vývozních formalit vůči slovenským úřadům, při čemž úřady Protektorátu s hlediska dovozních formalit nám nečinily starostí, neboť prostě věci povolené zde k vývozu dovolily dovézt bez zvláštních řízení. Nyní však se nám opakovalo několik případů, kde protektorátní, respektive říšské úřady pozastavily dovoz některých věcí ze Slovenska do Protektorátu. Někdy při tom i stěhovaný utrpěl majetkovou škodu prodejem pod cenou, transportem věcí zpět na Slovensko, dokud se věc neprodá a pod. Shodou okolností jde pravidelně o případy, kdy se přestěhovalec nesvěřil železnici, ale užil silničního přechodu hranic mezi Slovenskem a Moravou. A z několika silničních přechodů mezi Slovenskem a Protektorátem máme opět hlášení o transportních nesnázích jen o silničním přechodu Holič[104] – Hodonín. Pro názornost uvádím tyto konkrétní případy:

V polovině minulého roku odcházel ze Slovenska četnický nadporučík účetní služby Václav Kotáb. Část svého majetku poslal železnicí, část vezl ve vlastním autu po ose. Vývozní povolení na všecky věci vezené autem i na auto samo měl v pořádku, ale říšská celní stráž požadovala na auto dovozní povolení hlavního celního úřadu v Praze. Povolení neměl, musel zpět a dodatečně si dal auto poslat železnicí, až si povolení obstaral.

Krátce po něm odcházel ze Slovenska učitel v. v. Josef Pavlas. Stěhoval také část věcí vlakem, část autem po ose. Vývozní povolení měl v pořádku. Bylo na něm požadováno opět dovozní povolení hlavního celního úřadu v Praze. Musel zpět a auto, radio, pušku, plynovou masku, fotoaparát prodal v pohraničí pod cenou. Škodu odhaduje na 9.000 Ks.

V listopadu minulého roku odcházel rolník Josef Nešpor z Kopčan. Mimo jiné vezl na selském voze 1q mouky, 1 kozu, 2 vepře, 6 kachen, 7 hus, 3 králíky, 2 slepice se 6 kuřaty. Měl všecka potřebná slovenská vývozní povolení, včetně vysvědčení zvěrolékaře. Říšská celní stráž požadovala od něho německý překlad seznamu svršků ověřený obecním úřadem, zvláštní dovozní povolení celního úřadu na drůbež, zvláštní dovozní povolení na zemědělské produkty od Česko-

[103] Tužkou připsáno: ad informandum (podtrženo). Koncept.
[104] Dnes Holíč.

moravské úřadovny pro dovoz a vývoz hospodářských a zemědělských výrobků v Praze II., Bethovenova 40. Nešpor odcházel pod tlakem slovenských úřadů a obával se nuceného postrku na hranici, kdyby se vrátil, než obstará dovozní formality a tak svůj majetek zbytek výnosu svého bývalého hospodářství rozprodal za babku v pohraničí, jen aby směl přes hranici. Pravdivost těchto údajů nám ověřila četnická stanice v Kopčanech.

Před krátkou dobou odcházel ze Skalice rolník Josef Durna. Očitý svědek, druhý rolník Josef Lazar ze Skalice, nám o věci řekl, že Durna vezl ze Skalice do Hodonína při evakuaci vepře. Jel po silnici, protože obě hraniční obce jsou od sebe asi 4 km cesty.[105] Po 3 hod. čekání byl dán rolníku rozkaz celní stráží, aby vepř byl dopraven zpět na Slovensko a to vlakem, snad nebyl k dispozici vůz, tak bylo třeba vésti ho zpět pěšky, pak bylo prý žádáno dovozní povolení hlavního celního úřadu z Prahy, při čemž vepř udělal cestu Holíč – Hodoním dvakrát sem a tam bezvýsledně.

Josef Lazar sám má také vepře a také se stěhuje, od toho prý bylo požadováno dovozní povolení říšského ministerstva vnitra v Berlíně a předem musel složit 10 Mk.[106] Dovozní povolení dosud nemá.

Z těchto všech konkrétních případů odvozuji jednak, že byly v Protektorátě organisovány nové úřady dozírající na dovoz, jednak že na dovoz snad dozírají i úřady přímo v Berlíně, dále že dovozní povolení podléhají poplatkům. V praxi jsme již vstoupili v písemný styk s protektorátními hlavními celními úřady, abychom obstarali přestěhovalcům i potřebné dovozní formality a dostáváme dovozní povolení formou dopisu, které in originali vydáme přestěhovalci, abychom ho ušetřili potíží při transportu. Dopisy jsou psány německy, ale jsou bez jakéhokoliv razítka a bez výsostných znaků.

Abychom svou evakuační péči o strany provedli opět na žádoucí výši, to je abychom byli s to uchránit přestěhovalce jak nepříjemností, tak také hlavně majetkových ztrát jak před slovenskými tak před protektorátními úřady, byl bych povděčen příslušnému resortu, snad ministerstvu financí v Praze, kdybychom mohli obdržet buď organizační předpis nebo aspoň stručnou informaci o nové kompetenci úřadů, o dovozních řízeních a o poplatcích s tím spojených. Stačí, obdržíme- li adresy kompetentních úřadů, navážeme písemný styk a obstaráme si informace, které nás budou zajímat sami. Chtěl bych se při této příležitosti pokusit také ihned o sjednání bezplatnosti dovozu těch svršků, které slovenské úřady dovolily vyvézt jako soukromý majetek přestěhovalce. Jestliže ovšem pražské centrální úřady dospějí k tomu názoru, že tuto bezpoplatnost a případně i zjednodušení formalismů by účinněji mohly sjednat samy, prosím, aby tak učinily a vyrozuměly nás o výsledku.

Resumé: Až donedávna stačilo, když jsme každému přestěhovalci obstarali u slovenských státních úřadů požadovaná vývozní povolení. Celní aparát v pro-

[105] Skalica je ve skutečnosti od Hodonína vzdálena 11 km. Špacír měl možná na mysli vzdálenost protilehlých pohraničních měst Hodonín a Holíč, která činí 5 km.

[106] Správně 10 RMk, tj. 10 říšských marek.

tektorátě projednávaje dovoz svršků, opíral se o vývozní papíry námi obstarané a dovoz připustil bez formalit, ač nejde o dovoz obchodní, ale jen transport zbytků bývalé existence na Slovensku. Protože tyto nové formality nejsou dosud vžity, vznikají přestěhovalcům nepříjemnosti a majetkové škody. Abychom přestěhovalce jich uchránili, potřebovali bychom znáti jednak novou organisaci celního řízení v dovozu, jednak bychom rádi působili k návratu k dřívějšímu stavu a pokud t nelze zařídit bez formalit, tedy aspoň bez poplatků, protože dost poplatků je už ve vývoze zde.

Prosím předs[ednictvo] m[inisterské] r[ady], aby v dohodě s resortním úřadem, snad min[insterstev] fin[anci] v Praze učinilo opatření, která uzná za vhodná a zpravilo nás laskavě o věci. Ostatním úřadům předkládám svou zprávu jen ad informandum.

Špacír. v. r.

NA ČR f. STAS, k. 3217, originál, cyklostyl.

11

1941, 4. duben, Bratislava – *Žádost vedoucího České poštovní a železniční komise v Bratislavě Ludvíka Špacíra Ministerstvu hospodářství Slovenské republiky, aby s ohledem na dohodu o zastavení vyhošťování nebyla Čechům napříště odebírána živnostenská oprávnění*.

Ministerstvo hospodářství[107]
Bratislava

Č. j.: 3.830/1941

Zástupci slovenské státní správy pan zplnomocněný ministr a presidiální šéf ministerstva zahraničí JUDr. Š. Polyak a pan odborový rada a šéf presidia NUKU JUDr. V. Gemeran sjednali s říšskými zástupci, že v nucené evakuaci osob české národnosti bude klid. Tento klid se má vztahovat na všecky formy, jimi se vynucoval odchod soukromých osob ze Slovenska, to je na vyhošťování, zákazy pobytu, zákazy práce a zákazy živnosti.[108]

Provádějíc tuto zásadu svolalo ministerstvo vnitra počátkem ledna 1941 po-

[107] Na okraji tužkou připsáno: Vypovídání ze Slovenska. K tomu připsáno: Dne 13/5 [1941] sami intimov[ali]. [Nečitelné jméno] postoupil věc zamini, počkat.

[108] Interní pokyn ÚŠB zastavit vyhošťování Čechů byl na žádost německého vyslanectví v Bratislavě vydán pod č. 13.689/1940 už 4. 6. 1940, v odůvodněných případech však mohla se souhlasem ÚŠB vyhošťování pokračovat i po tomto datu. Viz Štátny archív (ŠA) Bratislava, pobočka Skalica, f. Notársky úrad (NÚ) Kopčany, i. č. 248, k. 2, č. 38/40 prez. – opis oběžníku je připojen.

radu u pana vrchního rady JUDra Huby v ministerstvu vnitra, jíž se účastnil zástupce Ústředny státní bezpečnosti s ohledem na klid ve vyhošťování, zástupce oddělení pasového s ohledem na klid ve věci zákazů pobytu, zástupce Ústředního úřadu práce s ohledem na klid ve věci zákazů práce, zástupce ministerstva zahraničí. Výsledkem této porady byl oběžník vydaný Ústřednou státní bezpečnosti zastavující vyhošťování, zákazy pobytu a zákazy práce.

Pokud jsem informován[,] byly zastaveny všechny případy, které se projednávaly, ale kde výrok vynucující odchod dosud nepadl, dále byly zastaveny všecky případy, kde výrok sice padl, ale nebyl exekvován. Tolik o případech pro praeterito.[109] O případech pro futuro[110] bylo stanoveno, že k nucenému odsunu na příště kteroukoliv formou může dojít jen na základě odsuzujícího rozsudku trestního soudu, nebo z vysoce vážných důvodů politických, objektivně zjistitelných, je-li zároveň dáno periculum in mora.[111] K těmto odsunům se na příště přikročuje jen po konkrétním vyšetření věci se souhlasem říšského vyslanectví v Bratislavě. Po předchozím souhlasu daném vyslanectvím se o věci zpraví naše stěhovací komise, aby mohla provést evakuaci postiženého. Panem presidiálním šéfem ministerstva vnitra, ministerským radou JUDrem Koso bylo nám slíbeno, že k těmto vyrozuměním bude přikládán i opis provedeného šetření, které předcházelo výroku a že bude dána možnost obhajoby postiženému před výrokem.

Při těchto jednáních nebyla projednána otázka zastavení zákazu živností. Dovolávaje se tedy nyní souhlasu pana ministerského rady JUDra Koso v ministerstvu vnitra, který věc reguloval v rámci kompetence ministerstva vnitra v Bratislavě, dále pana odborového rady JUDra Gemerana, který jménem ministerstva zahraničí věcí sjednával se zástupci Říše, prosím, aby i ministerstvo hospodářství v rámci své resortní kompetence učinilo laskavé opatření, směřující k docílení klidu v zákazech živností. Prosím, aby ministerstvo hospodářství sobě pro informaci předem laskavě vyžádalo výnos ÚŠB, kterým tato otázka byla reglementována. Je to výnos ze dne 24. 1. 1941 č.j. 2.361/5-ÚŠB.[112] Dále si dovoluji požádati, aby analogicky podle zásad tohoto výnosu zastavilo další vydávání zákazů živnosti ve všech případech, kde výrok o zákazu dosud nepadl. Pokud je v případech už rozhodnutých možna restituce in integrum,[113] prosím o její umožnění, stejně jak to dělá úřad práce, který i v případech , kde už před tím pracovní povolení zamítl, vydává je znovu, jestliže věc nenaráží na technické nebo politické potíže se strany slovenské. Postup Ústředního úřadu práce jest při tom krajně objektivní.

Pro budoucí praxi prosím, aby zákazy živností byly vyslovovány jen na podkladě odsuzujících rozsudků trestního soudu neb z vysoce vážných příčin poli-

[109] Tj. případů minulých.

[110] Případy budoucí.

[111] Nebezpečí z prodlení.

[112] Text se ve složce nenachází. Výnos zakazující vyhošťovat Čechy viz PLEVZA, V. (red.): *Dejiny SNP, Zv. 3, Dokumenty*, Bratislava 1984, dok. 40, s. 65.

[113] Celková restituce.

tických, kde by příčiny byly objektivně zjistitelné a prokazatelné a kde by bylo nad to nebezpečí v prodlení. To značí, že by se vládním nařízením z 30. 3. 1939 č. 40 Sl. z.[114] a ze dne 11. 7. 1939 č. 169/1939 Sl. z. o živnostenských provozovnách, jakož i normálním dalším tam, kde mluví o možnosti odníti živnostenské oprávnění pro námitky z hlediska osobní spolehlivosti, veřejného zájmu nebo z důvodů sociálních, které vyžadují odstranění hospodářsky nezdravého vlivu z titulu nadpočetnosti oprávnění, subsumoval tento restriktivní výklad: to je možnost odnětí jen v případě judicielní trestnosti, nebo v případě vážného politika[115] plus periculum in more.

Prosím, aby ministerstvo hospodářství se o věci laskavě dalo informovati, posoudilo mé podání a o svém rozhodnutí naši komisi laskavě zpravilo.

Bratislava, dne 4. 4. 1941

NA ČR, f. STAS, k. 3212, strojopis, průklep.

12

1941, 23. červen, Bratislava – Informační zpráva vedoucího České poštovní a železniční stěhovací komise v Bratislavě Ludvíka Špacíra pro ústřední úřady Protektorátu Čechy a Morava o jednání ústavního výboru Sněmu Slovenské republiky o novele zákona o slovenském státním občanství.

Tschechische Post- und Eisenbahnumsiedlungskommission in Pressburg
Pressburg,Verkehrministerium, Schanzstrasse 5, Türe 4, Fernspr[ech]. 67-04

Česká poštovní a stěhovací komise v B r a t i s l a v ě,
Bratislava, ministerstvo dopravy, Valy č. 5, dveře č. 4, telef. č. 67- 04

Č.j. : 9198/1941

Věc: Novella k zákonu o slov[enském] stát[nim] občanství

Informační zpráva

Dodatkem ke zprávě ze dne 24. 6. 1941 č.j. 7.750/1941 ve věci novelizace ústavního zákona o slovenském státním občanství dovoluji si podati tuto doplňující informaci:

[114] Nařízení č. 40/1939 Sl. z. umožňovalo zásahy do živnostenských oprávnění hostinských a výčepnických živností. Ačkoliv mělo původně platit jen do konce roku 1940, bylo opakovaně prodlužováno a nakonec platilo až do konce roku 1944 – viz nariadenie s mocou zákona zo dňa č. 353/1940 Sl. z., nar. s mocou zák. č. 290/1941 Sl. z., nar. s mocou zákona č. 243/1942 Sl. z.

[115] Rozumí se: z vážných politických důvodů.

Odhlasovaná novella byla vrácena s připomínkami pana presidenta k novému projednání. V jádru jde přitom o to, podle jakých zásad se bude určovati slovenská národnost žadatelova. Jsou dva proudy. Jeden směr, liberální, ponechává tuto věc v rukách žadatele. Jestliže žadatel určitou formou prohlásí, že se považuje za Slováka, bylo by mu nutno přiznati státní občanství, splňuje-li druhý předpoklad trvalého pobytu, bez ohledu na to, k jaké národnosti patřil dříve, tedy třebas i tehdy, když před tím byl národnosti české a je českého původu, patřil do Čech dřívější domovskou příslušností atd. Druhý směr chce ponechati státu ingerenci na rozhodování o tom, kdo za Slováka má býti považován a kdo ne. Nespokojuje se již jen s prohlášením tangovaného,[116] ale žádá jisté průkazy, zkoumání a rozhodovací řízení. Podle tohoto směru by byl Slovákem, kdo jsa katolík, má ženu Slovenku, děti slovensky vychovává, v rodině mluví slovensky, účastní se slovenského veřejného života, udržuje společenské styky se slovenskou veřejností atd. Jako důvod k tomuto průkaznímu řízení se uvádí, že toto opatření má vyloučit z přímého nároku na občanství živly nevítané. Včera byla tedy celá tato otázka znovu zákonodárným sborem projednávána. Výsledek zatím nevím, ale obdržel jsem mezitím text zprávy ústavněprávního výboru a tuto tedy zasílám k zatímní informaci. Zákon sám tedy dosud není ani podepsán, ani publikován. Jakmile se tak stane, zašlu jeho konečný text a obstarám další materiál k hodnocení jeho praktického významu.

Zpráva č. 370, I. vol. období, 5. zasedání, ústavněprávního výboru o vládním návrhu ústavního zákona, kterým se mění a doplňuje ústavní zákon o státním občanství.[117]

Vzhledem k ustanovení smlouvy uzavřené s Německou říší a smlouvy uzavřené s Maďarskem v otázce státního občanství,[118] jsou příslušníci slovenské národnosti ve velké nevýhodě vůči příslušníkům německé a maďarské národnosti.

Podle těchto smluv příslušníci německé a maďarské národnosti mají právní nárok na slovenské státní občanství, tedy ex lege se stávají slovenskými státními občany,[119] naproti tomu příslušníci slovenské národnosti (kteří se nestali podle

---

116 Tj. dotyčné osoby.

117 Špacír zde reprodukuje obsah zprávy ústavněprávního výboru Sněmu Slovenské republiky, kterou získal.

118 Jde o německo-slovenskou smlouvu o úpravě státní příslušnosti podepsanou v Bratislavě 27. 12. 1939 (text viz pod č. 71/1939 Sl. z.) doplněnou dodatkovou německo-slovenskou smlouvou podepsanou v Berlíně 14. 1. 1941 (text vyhl. MZV č. 89/1941 Sl. z.) a slovensko-maďarskou podepsanou v Budapešti 5. 2. 1941 (text vyhl. MZV č. 90/1941 Sl. z.).

119 Podle německo-slovenské smlouvy získaly osoby, které byly do 14. 3. 1939 československými státními příslušníky a hlásily se k německé národnosti, nárok na udělení slovenského občanství, pokud měly k 10. 10. 1938 v některé obci Slovenské republiky domovské právo anebo k 14. 3. 1939 trvalé bydliště. Smyslem smlouvy bylo udělení slovenského občanství těm etnickým Němcům, kteří se na Slovensko přistěhovali z českých zemí v meziválečném období. Podle slovensko-maďarské smlouvy měly osoby, které byly k 1. 11. 1918 podle uherských zákonů uherskými občany, a měly před 1. lednem 1939 alespoň čtyři roky trvalé bydliště v některé obci Slovenské republiky, nárok na udělení slovenského občanství. Obě dohody platily recipročně, tj. někdejší československí občané s domovským právem, resp. trvalým bydlištěm na území

ústavního zákona č. 255/1939 Sl. z. slovenskými státními občany) nemají právní nárok na slovenské státní občanství a tak museli žádat o přiznání nebo udělení státního občanství. Je pravda, že se Slovákům nedělají těžkosti při přiznávání a udělování státního občanství, ale je i to pravda, že je technicky nemožno v dohledné době vyřídit žádosti Slováků o udělení resp. přiznání slov[enského] stát[ního] občanství. V důsledku toho Slováci jsou ve velké nevýhodě, neboť až do vyřízení jejich žádosti o státní občanství zachází se s nimi jako s cizinci (například potřebují povolení k pobytu, nemohou být zaměstnáni bez povolení atd.). Z těchto důvodů vyskytuje se naléhavá potřeba doplnit ústavní zákon č.255/1939 Sl. z. tak, aby se Slovákům analogicky poskytly alespoň takové výhody při nabývání slov[enského] st[átního] Obč[anství], jaké poskytují mezistátní smlouvy osobám německé a maďarské národnosti.

Vládní návrh zákona řešil předmětnou úlohu na těchto právních základech:

1. Státními obč[any] Slovenské republiky se stanou osoby slovenské národnosti, které byly oprávněny podati žádost o přiznání státního občanství a tuto žádost včas podaly, avšak nebylo o ní dosud rozhodnuto.

2. Stát[ními] obč[any] Slov[enské] rep[ubliky] se stanou osoby slovenské národnosti, které nejsou občany jiného státu a v den nabytí účinnosti tohoto zákona mají trvalé bydliště na území Slov[enské] rep[ubliky]. Osoby slovenské národnosti, které jsou státními občany jiného státu a jsou v den nabytí účinnosti tohoto zákona trvale usazeny na území Slov[enské] rep[ubliky] stanou se slov[enskými] stát[ními] občany jen pod podmínkou, jestliže do dvou roků předloží doklad o tom, že ze svého dosavadního státního svazku byly propuštěny. Nesplnění této podmínky působí resolutivním účinkem, tj. jakmile tuto podmínku uvedené osoby nesplní, nemožno je považovati za naše státní příslušníky.

Podle zásadního stanoviska ústavněprávního výboru je v daném směru potřeba jasného a pronikavého řešení, které by okamžitě odstranilo všecky nesrovnalosti a těžkosti při nabývání státního občanství osob slov[enské] národnosti. Ústavněprávní výbor se proto rozhodl předmětnou zákonodárnou úlohu ještě jasněji a resolutněji řešit, než to urobil vládní návrh. Ústavněprávní výbor odchýlil se najmě od stanoviska vládního návrhu v tom, že neváže otázku nabytí stát[ího] občanství ani na podání žádosti o státní občanství, ani na propuštění z dosavadního svazku, platí tedy pro nabytí slov[enského] stát[ního] občanství tyto dvě kardinální zásady:

1. Osoby slov[enské] národnosti, které ode dne 14. března 1939 mají na území Slov[enské] republiky trvalé bydliště a nestaly se podle zákona 255/39 Sl. z. slov[enskými] státními občany, jsou ode dne nabytí účinnosti tohoto zákona státními občany Slov[enské] republiky.

---

odstoupeném Německu (tedy v praxi: v Petržalce nebo v Devíně) získaly právo na udělení říšského občanství a někdejší uherští státní občané bydlící před 1. lednem1939 alespoň čtyři roky na území odstoupeném Maďarsku (případně na území potrianonského Maďarska) právo na udělení maďarského občanství.

2. Osoby slov[enské] národnosti, které se po 14.březnu 1939 trvale usadily na území Slov[enské] rep[ubliky] a v den nabytí účinnosti tohoto zákona mají zde trvalé bydliště , jsou ode dne nabytí účinnosti tohoto zákona občany Slov[enské] republiky.

Uvedené dvě kardinální zásady jsou vysloveny v §§ 1 a 2 předložené osnovy.

Ustanovení původního § 3, odst.1 o derivativním nabytí státního občanství přijal ústavněprávní výbor se změnami, které vyplývají z výše uvedených zásadních změn.

Původní ustanovení § 3, odst. 2 vládního návrhu – jako samostatná norma – pojalo se do nového paragrafu (§ 4) jako odstavec 1 a v odst. 2 téhož parag[rafu] se normovala další důležitá zásada, podle které se stanou stát[ními] obč[any] Sl[ovenské] republiky podle tohoto zákona i nezletilé osoby slov[enské] národnosti, mající trvalé bydliště na území Slov[enské] [republiky]- i když jich rodiče mají trvalé bydliště v cizině-, jestliže udělí k tomu souhlas příslušný tuzemský poručenský soud.

Ústavněprávní výbor pozměnil též původní ustanovení , 4 vlád[ního] návrhu. Podle vládního návrhu totiž v případě pochybnosti, zda se má někdo s hlediska tohoto zákona pokládat za příslušníka slov[enské] národnosti rozhoduje ministerstvo vnitra. Ústavněprávní výbor podle analogie mezistátních smluv s Německem a Maďarskem rozhodl se přijati to jednoduché a jasné řešení, podle kterého v případě pochybností, zda je někdo příslušníkem slovenské národnosti, rozhoduje jeho osvědčení, učiněné na příslušném okresním (městském notářském) úřadě. Za účelem dalšího ulehčení se vyslovilo, že takové osvědčení bude osvobozeno ode všech poplatků a dávek.

Ostatní ustanovení přiměřeně přizpůsobil výbor vzpomenutým zásadním změnám.

Ústavněprávní výbor doporučí sněmu osnovu ústavního zákona v předloženém znění přijati.

Bratislava, 23. června 1941

Dr. Karel Mederly v. r.
předseda

Dr. Vojtěch Tvrdý
zpravodaj

Následuje text návrhu, který se doslovně shoduje s textem, který jsem už uvedl v předchozí své zprávě.

Hlásím ad informandum.

Bratislava, dne 16. 7. 1941.

Špacír v.r.

NAČR, f. STAS, k. 3217, cyklostyl, originál.

13

1941, 30. červenec, Bratislava – *Informační zpráva vedoucího České poštovní a železniční stěhovací komise v Bratislavě pro ústřední úřady v Praze o konečné verzi novely ústavního zákona o slovenském státním občanství a možnosti Čechů žijících na Slovensku získat slovenské občanství*.

Tschechische Post – und Eisenbahnumsiedlungkommission in Pressburg
Pressburg ,Verkehrsministerium.Schanzstrasse 5, Türe 4, Fernspr. 67-05

Česká poštovní a železniční stěhovací komise v Bratislavě
Bratislava, ministerstvo dopravy, Valy č. 5, dveře č. 4, telef. č. 67-04

Č.j. : 9.782/1941

Věc: Novella k zákonu o státním
občanství

Informační zpráva.[120]

Dodatkem ke své zprávě ze dne 16. 7. 1941 č. j. 9.198/1941 hlásím:

Novella k zákonu o slovenském státním občanství byla těsně před publikováním vrácena k novému projednání.

Po novém projednání byla nyní publikována jako ústavní zákon ze dne 26. 6. 1941 č. 160/1941 Sl. z. V účinnost vstoupila dnem 25. 7. 1941. Výtisk přikládám ad informandum.

Nové pojetí v konečné stylizaci jest zcela odlišné od původního návrhu. Jestliže původní návrh zahrnoval široký okruh osob podle působnosti, konečná stylizace naopak hleděla řadu osob ze své působnosti zcela vyloučit a mezi nimi i osoby české národnosti, které by hleděly pomocí novelly dosíci slovenského státního občanství ex lege. Projevilo se to ve stylizaci § 5 zákona, který původně dával do rukou každého uchazeče možnost dosíci občanství prohlášením, že se považuje za Slováka V konečném textu však byla předsunuta do tohoto paragrafu věta, že při ustálení slovenské národnosti je směrodatnou mateřská řeč. Takových Čechů, kteří by už mateřskou řečí měli slovenštinu, bude zde velice málo. Pokud by se věc týkala osob dospělých, bude tedy okruh osob české národnosti zastižený novellou velice malý.

Spíše je tu ochota pomoci k občanství nezletilým dětem Slovenek, kde manželství vlivem politických a jiných poměrů vzalo za své. Tak nemanželské dítě matky Slovenky má zde otevřenou cestu k občanství, dále děti ovdovělé Slo-

[120] Tužkou připsána poznámka: založit.

venky, děti rozloučené matky Slovenky. Zvláštností je ustanovení § 4, odst. 2, podle něhož se mohou státi slovenskými občany i nezletilé děti slovenské národnosti, které bydlí na Slovensku, i když jejich rodiče bydlí v cizině. To značí, že děti Čechů z matek Slovenek mohou za jistých předpokladů získati občanství. Z celé stylizace je zřejma tendence vyloučit z občanství starou generaci osob české národnosti, která nemůže míti vztah k slovenskému státu jako generace nová, vychovávaná už v duchu nových zásad. Myslím, že toto ustanovení bude moci v leckterém případě rozbít rodinu, kde bude matka Slovenka a otec jiné národnosti, neschopen státi se občanem, zatímco jeho děti tuto možnost mít budou a má ji ovšem i manželka podle ustanovení § 5, odst. 7 zákona č. 255/1939 Sl. z.

Hlásím s tím, že původní úmysl řešit touto cestou otázku českou na Slovensku byl novou stylizací neutralizován. Tímto opatřením ovšem zase ožívá otázka, co s cca 24.000 osobami české národnosti na Slovensku, které takto byly vyloučeny z možnosti začleniti se do státního života Slovenské republiky.

Tato zpráva nevyžaduje konkrétních opatření s hlediska protektorátní správy.

Bratislava, dne 30. 7. 1941

Špacír, v. r.

NA ČR, f. STAS, k. 3217, strojopis, originál.

14

1941, 18. říjen, Bratislava – *Oběžník České poštovní a stěhovací komise o plánovaném ukončení své činnosti*.

Tschechische Post- und Eisenbahnumsiedlungkommission in Pressburg
Pressburg,Verkehrsministerium,Schanzstrasse 5, Türe 4, Fernspr[ech] 67-04

Česká poštovní a železniční stěhovací komise v Bratislavě
Bratislava,ministerstvo dopravy,Valy č.5,dveře č.4,telef.č.67-04

Č.j.: 12.700/1941

Věc: Ukončení činnosti komise

Dovolujeme si oznámit, že stěhovací komise ukončí v nejbližší době svou činnost na Slovensku. Z toho důvodu omezujeme postupně rozsah naší činnosti. Nadále budeme projednávati jen případy staré, u nichž je vyhlídka na včasné ukončení. Nové případy do projednávání již nebudeme moci vzíti, zvláště ne takové, které vyžadují delšího projednávání. Strany dotčené tímto opatřením bu-

deme moci nejvýše informovati, jak mohou nejúspěšněji své zájmové věci projednati bez naší pomoci.

Bratislava, dne 18. 10. 1941

Špacír, v. r.

NA ČR, f. STAS, k. 3217, cyklostyl, originál.

15

1942, 15. leden, Bratislava – Zpráva vedoucího České poštovní a železniční stěhovací komise v Bratislavě Ludvíka Špacíra pro předsednictvo ministerské rady a ministerstvo vnitra v Praze ohledně nové možnosti pro Čechy na Slovensku získat slovenské občanství.

Předsednictvo ministerské vlády,
ministerstvo vnitra
P r a h a[121]

Č.j. : 150/1942.

Navazuji na svou všeobecnou zprávu ze dne 28. 9. 1941 č.j. 11.990/1941 a jako dodatek k ní dovoluji si uvésti , že dnes je dána osobám české národnosti na Slovensku možnost získati slovenské státní občanství podle zákona č.160/1941 Sl. z. Okresní úřad rozhodující o žádosti obvykle žádá potvrzení statistického úřadu, k jaké národnosti se žadatel hlásil při posledním sčítání lidu.[122] Vyhoví se každému, kdo se hlásil k národnosti slovenské a vyhoví se i těm, kteří se hlásili k národnosti české, jsou-li tu jiné příznaky asimilace a posuzuje-li okresní úřad případ shovívavě.

Někdy okresní úřad nechce sám rozhodnout a žádá o rozhodnutí ministerstvo vnitra v Bratislavě. Přednosta oddělení pověřeného touto agendou je vrchní odb[orový] rada JUDr. Obercián. Sem tomuto oddělení bylo dosud lze předkládati jen písemná podání, osobní intervence byly vyloučeny a pro spoustu agendy ovšem vyřízení trvala značně dlouho. Strany se na nás dosti často obracely o intervenci, ať už o kladné projednání, nebo o vyřízení žádosti, aby žadatel věděl, na čem je, ať už kladně nebo záporně a v záporném případě, aby mohl odejíti. Pro zásadní nepřípustnost osobních intervencí, byl náš styk s tímto oddělením ministerstva vnitra v Bratislavě značně těžký a řídký.

[121] Tužkou připsána poznámka: založit.

[122] Tužkou připsáno „Ad circul“ , perem připsáno: koncept.

Z toho důvodu jsem při poslední návštěvě v presidiu ministerstva vnitra a pana ministerského rady a presidiálního šéfa JUDr. Koso vyložil naši těžkou situaci a prosil ho o souhlas, aby naše komise byla z toho všeobecného zákazu vyňata. Odůvodňoval jsem tuto prosbu tím, že komisi nejde o to vnucovat intervencemi Slovensku nežádoucí občany proti vůli jeho resortu, ale napomáhat k urychlenému projednání případů, abychom mohli připravit evakuaci tam, kde by zásadně nebylo vyhlídek na kladné vyřízení. Pan presidiální šéf toto odůvodnění uznal a mé prosbě vyhověl. S jeho vědomím a souhlasem půjdu se tedy příležitostně představit vrchnímu odb. radovi JUDru Oberciánovi.

O tomto činím informační hlášení. Krok tento má praktický význam pro značně široký okruh osob české národnosti na Slovensku a budu hleděti, abych zájemcům, kteří se na nás obrátí, skutečně něco platen.

Bratislava, dne 15. 1. 1942

Nečitelná parafa [Špacír] v. r.

NA ČR, f. STAS, k. 3217, strojopis, průklep.

16

1942, 26. únor, Bratislava – *Zpráva vedoucího České poštovní a železniční stěhovací komise v Bratislavě pro ministerstvo vnitra v Praze ohledně možnosti změny národnosti a podání důkazu asimilace a tím i možnosti Čechů na Slovensku získat slovenské občanství*.

Ministerstvo vnitra
P r a h a

Č.j.: 771/1942.

Věc: Státní občanství

V příloze dovoluji si předložit na vědomí sešit č. 1 časopisu Verejné právo z ledna 1942.[123] Na jeho stránce 27, je otištěn nález NSS ze dne 20. 12. 1941 č.3350/41-3, otištěný v plném znění v úřední sbírce administrativních rozhodnutí NSS –II. na str. 358, pod č. 313/1941.

Oč šlo. Stěžovatel se při posledním sčítání lidu přihlásil k maďarské národnosti. Úřady tuto jeho národnost neuznaly a přiznaly mu národnost německou,

[123] Ke zprávě časopis ve složce přiložen není.

protože němčina je jeho mateřskou řečí, v ní mluví po většině doma a v ní se školí i jeho děti. Vzhledem k tomu rozhodly slovenské úřady, že je povinen hlásiti se k německé národnosti, ne k maďarské. NSS stížnost zamítl, byl by mu asi vyhověl, kdyby žádal o změnu národnosti, ale ten případ zde nebyl.

Pro osoby české národnosti, které se ucházejí o slovenské státní občanství a přihlásí se podle zákona č.160/1941 Sl. z. k tomu účelu ke slovenské národnosti je tento judikát oporou. Slovenské úřady politické I. instance žádají v takovém případě průkaz asimilace. Ten se podává ze sňatku s manželkou Slovenkou, a důkazu o slovenském školení dětí, a dokladu o positivním postoji k slovenskému životu žadatele samého. V praxi žádají slovenské úřady pro tento poslední bod pravidelně potvrzení statistického úřadu, že žadatel se při posledním sčítání lidu hlásil ke slovenské národnosti. Řada žadatelů nemohla tomuto vyhovět, protože se hlásila k české národnosti a byla zamítnuta, přes to v druhých dvou předpokladech byly podmínky splněny.

Nuže přiložený judikát NSS, jehož výpis je v brožurce otištěn, připouští změnu národnosti a bez časového omezení. Mohou se dovolati tedy ti žadatelé, kteří mají manželky Slovenky, děti slovensky vychovávány, ale při posledním sčítání lidu se sami hlásili za Čechy. Ti mohou dnes prohlásiti svou národnost za slovenskou a žádati o občanství podle zákona č.160/1941 Sl. z.

Z praxe pak vidím, že i takovým případům se začíná vyhovovat, ač před tím se každý úřad rozpakoval takovém případě rozhodnout kladně.

Hlásím pro informaci jako dodatek ke své zprávě ze dne 28. 9. 1941 č.j. 11.990/1941 o formách, jimiž osoby české národnosti zde mohou získali slovenské občanství.

Bratislava, dne 26. 2. 1942

Nečitelná parafa [Špacír] v. r.

NA ČR, f. STAS, k. 3217, strojopis, průklep.

17

1945, 17. leden, Bratislava – *Zpráva vedoucího České poštovní a stěhovací komise v Bratislavě Ludvíka Špacíra pro ministerstvo vnitra v Praze o zbavování Čechů slovenského občanství*.

An das
Ministerium des Innern
Prag

Zl.: 22/1945.

Inhalt: Slowakische Staatsbürgerschaft
der ehemaligen tchechischen Protektoratsangehörigen.

Ueber die oben angegeben Fragen hat die untervertigte Kommission successive eine Reihe von Informationsberichten vorgelegt. Est ist der bericht vom 7.745/1941; weiter vom 23./6. 1941 Zl.: 9198/1941; vom 30./7. 194 Zl.: 9.782/1941; vom 28./9. 1941 Zl.: 11.990/1941; vom 5./3. 1943 Zl.: 727/1943 Zl.: vom 22./4. 1943 Zl. 1.318/1943; und neben Anderem auch im Berichte vom 25./7. 1944 Zl.: 1710/1944 wurde diese Frage behandelt. Die Kommission erlaubt sich nun an diese Berichte hinweisen.

Nun haben die slowakischen Stellen mit einer Massenrevision der an die ehemaligen tschechischen Protektoratsangehörigen erteilten slowakischen Staatsbürgerschaften angefangen. Es werden staatliche amtlichen Akten der Behörden I. Instanz die die Bescheinigungen über die slowakische Staatsangehörigkeit an die Bittsteller ausgestellt hatten an das Ministerium des Innern in Pressburg vorgelegt, da wird eine Kommission damit beauftragt aus diesen diejenige auszufinden, denen die erteilte Staatsangehörigkeit aufgelassen werden soll. Es wurden gewisse Grundsätze gegeben, wem die schon erteilte Staatsangehörigkeit auf weiterhin belassen werden soll. Die Staatsangehörigkeit nach dem allgemeinen Informierungen, die eingeholt werden konnten, wird denjenigen weiterhin belassen, wo es sich um einen Tschechen der eine Slowakin geheiratet hatte handelt, wo die slowakischen Kinder, die slowakisch erzogen werden, ans dieser Ehe geboren sind und wo der Tscheche schon vor dem Jahre 1918 in die Slowakei ständig übersiedelt ist. Es konnte nicht festgestellt werden, ob alle diese Bedingungen auf einmal vorhanden werden müssen, oder aber nebeneinander. Die Praxis in Pressburg selbst zeigt jedoch, dass diese Bedingungen manchmal nicht erfüllt wurden und doch wurde die Bürgerschaft nicht genommen. In Pressburg wurde an diese Art rund 1.600 Fälle geprüft und rund 500 Bescheinigungen aufgelassen, also rund 1/3. Dann folgten die einzelnen Bezirke aus der slowakischen Prowinz, wo die Verhältnisse ungefähr gleich sind wie in Pressburg. Eine kleine Notiz in der slowakischen Zeitschrift “Slovenská pravda“ wird beigefügt als Informierungsmittel. Ebenso wird beigefügt eine Kopie der Auflassungsentscheidung.

Die Begründung der Entscheidung ist juristisch nicht zu trefflich und es ist wahrscheinlich, dass sich dessen die slowakischen Behörden bewust[124] sind. Es gibt Möglichkeit der Rechtsverschiebung der Angelegenheit an die II. Instanz, dass ist an das Gauamt. Die Gauämter[n] werden wahrscheinlich wieder diese Beschwerden massenhaft ablehnen. Dann kann eine Beschwerde bis zum obersten Verwaltungsgericht gehen. Dieses hat sich jedoch schon früher an die Stellungsname gestellt, dass die tschechischen Protektoratsangehörigen die slowakische Sprache als ihr Muttersprache nicht angeben dürfen und demzufolge auch

[124] Správně: bewußt

nicht fähig sind auf Grund des Gesetzes 160/1941 slow. Gslg.[125] Die slowakische Bescheinigung über die Staatsangehörigkeit zu bekommen. Dann wird entweder der Aufenthaltsverbot oder Ausweisung folgen.

Manche von den hie[r]mit Betroffenen haben die Beschwerden bei den Gauämtern vorgelegt. Hie[r]mit wird nichts als nur etwas Zeit gewonnen. Eine negative Erledigung wird jederfalls[126] als Ende sein. Manche von den Betroffenen sind nichtmehr bereit der Slowakei auch weiterhin zu verbleiben, wenn ihnen die einmal erteilte Bescheinigung über die slowakische Staatsangehörigkeit als strittig betrachtet werden soll und diese möchten ausreisen. Nach der hieramtlichen Auffassung werden die Betroffenen durch diese slowakische Verfügung zu den Staatenlosen, nicht jedoch einfach zurück zu den Protektoratsangehörigen. So kann ihnen die Kommission bei ihrer beabsichtigketn[127] Ewakuierung nur dort behilflich zu sein, wo es nichts kostet und falls ihnen die Deutsche Gesandtschaft den Einreisesichtvermerk erteilt. Da werden sie natürlich jedoch als Ausslänger[128] betrachtet. Die Erteilung eines Sichtvermerkes für einen Protektoratsangehörigen dauert 4 – 7 Tage ungefähr, da diese Erteilung auf Grund einer Bevollmächtigung im Rahmen der eigener Kompetenz der Deutschen Gesandtschaft in Pressburg erteilt wird. Die Sichtvermerksanträge für die Ausländer werden jedoch seitens der Deutschen Gesandtschaft an das auswärtige[129] Amt in Berlin zwecks Genehmigung vorgelegt, was nun bei dem schlechten Postverkehr 4-6 Wochen in Anspruch nimmt. Diese Vorschläge an die Sichvermerkserteilung werden dann zwar von dem Auswärtigen Amte normalmässig genehmigt, für die Betroffenen dauert jedoch dieses Verfahren zu lange. Die slowakischen Stellen haben keine Ewakuierungskanzlei errichtet und diese alle Bewerber kommen dann in ständig wachsender Zahl an die unterfertigte Kommission um den Rat und Beihilfe.

Aus den vorangeführten Gründen hat die Kommission diese einige Fragen beider Deutschen Gesandtschaft in Pressburg bei der Konsulatsabteilung zum Gegenstand einer mündlichen Verhandlung gemacht und bat um die Entscheidung. Die Kommission wurde dann beauftragt an die Deutsche Gesandtschaft einen kurzgefassten Bericht vorzulegen, wo ein Anlas zu der Lösung der vorgeworfenen Fragen gegeben werden soll, dass heisst an der ersten Stelle wie diejenige Personen zu betrachtet sind, den die slowakische Staatsbürgerschaft aufgelassen wurde, und zum zweitenmal dass auf für die slowakische Staatsbürger tschechischer Volkzugehörigkeit, die ins Protektorat zu ihren Familienmitgliedern zurückkehren wollen, der Sichtvermerk direkt seitens der Deutschen Gesandtschaft in Pressburg erteilt werden darf, damit die Sichtvermerksvorchläge nach Berlin nicht übersandt werden müssen und hiemit eine beschleunigte Behandlung der

[125] Slowakische Gesamlunggesetze, tj. Slovenský zákoník.
[126] jedenfalls
[127] beabsichtigen
[128] Správně: Ausländer
[129] Auswärtige.

Fälle erzielt werden kann. Ausserdem wurde die Kommission beauftragt auch die zuständigen sich dieselben mit den zuständigen Reichstellen in Verbindung setzen können und zu vorgeworfenen Fragen ihre Stellungsnahme einzunehmen. Dies alles wird also nun gemacht.

Durch die Lösung von diesen Fragen kann jedoch nur denjenigen geholfen werden, welche schon früher in besitze der Dokumente über ihre Protektoratliche Angehörigkeit waren. Diejenige, welche diese Dokumente nicht besassen werden auch weiterhin in selber Lage verbleiben müssen, wie bis jetzt, da über ihre Protektoratsangehörigkeit vorerst entchieden werden muss. Es kann damit gerechnet werden, dass durch die slowakische Revision der erteilten Bescheinigung über die slowakische Staatsangehörigkeit ungefähr von den hier wohnenden 30.000 Tschechen und davon wieder von rund 15.000 slowakischen Staatsbürgern also 1/3 betroffen wird. Es möchte sich also um 5.000 Personen handeln.

Vorschlag: Durtch eine Revision der an die ehemaligen tschechischen Protektoratsangehörigen erteilten Bescheinigungen über slowakische Verfügung zur Kenntnis genommen werden, so wird gebeten in demjenigen Sinne bei den zuständigen Reichsstellen einzuwirken, damit die betroffenen den Protektoratsangehörigen noch in der Zeit ihrer heimatslosigkeit gleichberechtigt betrachtet werden und demzofolge die Ausreisebewilligungen unverzüglich bekommen dürfen.

Dier Kommission erlaubt sich zu bitten, die zuständigen Stellen mögen die Kommission über ihre Stellungsnahme und über das Veranlasste in Kenntnis setzen zu wollen.

Dieser Bericht geht im Wege der Deutschen Gesandschaft an das Ministerium des Innern mit der Bitte um die weiteren Veranlassungen.

Pressburg, den 17./1. 1945.

Špacír v. r.

NA ČR, f. STAS, k. 3217, strojopis, průklep.

18

1945, leden, Bratislava – *Opis výměru o zbavení Čecha Josefa Juráše slovenského občanství zaslaný Českou stěhovací komisí poštovních a železničních zaměstnanců ministerstvu vnitra v Praze.*

Mestský notársky úrad v Bratislave.

Číslo: 61038/IV/1942

Predmet: Jozef Juráš, mechanik Bratislava, svedectvo o štát. občianstve podľa úst. zákona čís. 160/1941 Sl. z. zrušenie

Výmer

Podľa § 83 vl. nar. čís. 8/1928 Sb. z. a n.[130] zrušujem svoje rozhodnutie zo dňa 18. sept. 1942 ktorým som vydal Jozefovi Jurášovi nar. 28. apríla 1896 obyvateľovi v Bratislave, svedectvo o štátnom občianstve podľa § 1. úst. zákona číslo 160/1941 Sl. z.

Dôvody[131]

Prevedenou revíziou bolo zistené, že menovaný svojim prehlásením o národnosti, uviedol v omyl úrad tým, že sa hlásil k slovenskej národnosti, poťažne, že úrad pri vydaní svedectva o štátnom občianstve protizákonne pripustil osvedčenie žiadateľa o slovenskej národnosti, hoci zo spisov bolo jasné, že materinská reč žiadateľa nie je slovenská a preto nemôže[132] byť pochybnosti o jeho národnosti.

Proti tomuto výmeru možno do15 dní, rátaných dňom po doručení, podať u Mestského notárskeho úradu v Bratislave odvolanie na Župný úrad v Bratislave.

O tom sa upovedomujú:

1) Jozef Juráš Bratislava, Emailova 521

2) Policajné riaditeľstvo v Bratislave s tým, aby urobilo ďalšie opatrenie.

Bratislava, dňa 29. XII. 1944.

N a s t r á ž !

L. S.

Mestský notárský úrad v Bratislave Prednosta Mest. not. úradu:
Dr. Vašek v. r.

NA ČR, f. STAS, k. 3217, průklep strojopisného opisu originálu.

[130] Zachován pravopis originálu.

[131] V originále „dovody“. Z toho je zřejmé, že jde o opis výměru, který byl napsán na českém psacím stroji nemajícím klávesu „ô“.

[132] V originále „nemože“.

Reports of the State Resettlement Commission in Bratislava on the position of the Czechs in Slovakia (1939-1945)

JAN RYCHLÍK – MAGDALENA RYCHLÍKOVÁ

For the purpose of resettlement of civil servants from Slovakia to the Protectorate, the Evacuation Commission of the Ministry of the Interior was established in Bratislava. Due to a large number of the resettled, the State Resettlement Commission was founded with the Department of Post and Railways, later renamed the Czech Commission for Emigration of Postal and Railway Workers. After the renouncement of the Commission of the Ministry of the Interior, a second commission took over the agenda of all civil servants. Although the Slovak authorities strove to get rid of the Czechs, there was also a successful German counter-pressure to keep them in Slovakia.

ZO ŽIVOTA KOMISIE

ČESKO-SLOVENSKÁ KOMISIA HISTORIKOV V ROKOCH 2012–2013

Česko-slovenská komisia historikov zavŕšila v tomto cykle štvrtú desiatku svojich zasadaní a jej činnosť a aktivity mali štandardný charakter. Toto konštatovanie nie je vôbec samozrejmé, práve naopak, treba pozitívne hodnotiť, že napriek existujúcim problémom (najmä finančným) nemusela komisia rezignovať na žiadnu zo svojich priorít.

Týkalo sa to v plnej miere aj VII. ročníka podujatia pre mladých vedeckých pracovníkov v ČR a SR (*České, slovenské a československé dějiny 20. století*), ktoré sa uskutočnilo v dňoch 3. – 4. apríla 2012 v Hradci Králové.[1] Išlo o posledné podujatie v rámci ročného projektu Medzinárodného vyšehradského fondu o výskume stredoeurópskeho nacionalizmu. Po prvý raz sa praktizovali posudky vypracované na vopred zaslané texty referátov, čo skvalitnilo diskusiu a na vyššiu úroveň dostalo aj celé podujatie. Témy boli tradične veľmi pestré a neraz pozoruhodné prístupom svojho spracovania.

Komisia mohla vyúčtovať celý spomínaný projekt IVF, ktorého výsledkom bolo päť medzinárodných vedeckých seminárov a konferencií a z nich tri kvalitné textové výstupy.

Hostiteľskej roly sa pri organizácii 36. zasadania chopila Skalica (17. – 20. apríla 2012) a najmä dve tamojšie inštitúcie: Záhorské múzeum ako miesto, kde interne rokovala komisia, a Stredoeurópska vysoká škola, na pôde ktorej sa konal seminár o česko(moravsko)-slovenskej hranici v 20. storočí.[2] Téma nebola vybratá náhodne, zodpovedala záujmom regiónu a preto oslovila predovšetkým odborné publikum. Medzi referentmi sa okrem historikov objavili aj reprezentanti sociológie, politológie a etnografie, čo prispelo k rozšíreniu pohľadu na skúmanú hranicu o nové kontexty a prístupy. Interdisciplinárna komunikácia sa už viackrát osvedčila ako produktívny spôsob vedeckého transferu.

V Zlatnickej doline sa uskutočnila slávnostná večera s funkcionármi Stredoeurópskej vysokej školy a vďaka sponzorom školy sa mohla konať aj celodenná autobusová exkurzia po trase Holíč (centrum mesta!) – Kopčany (veľkomoravský kostolík) – Mikulčice (archeologický areál) – Baťov kanál a prístav v Ska-

[1] PAVLOVIČ, R.: Konferencia České, slovenské a československé dějiny 20. století VII. In: *Slovenská archivistika*, 47, 2012, č. 1, s. 196–198.

[2] HOLEC, R.: Česko(moravsko)-slovenska hranica v 20. storočí. *Historický časopis*, 60 2012, č. 3, s. 567–568; PAVLOVIČ, R.: Zasadnutie Česko-slovenskej/Slovensko-českej komisie historikov v Skalici. In: *Dejiny: internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2012, č. 1, s. 262–263.

lici. Skalické zasadanie bolo totiž o deň dlhšie ako býva zvykom, čo umožnilo rozšírenie spoločenského programu a intenzívnejšie interné rokovanie. Na jeho programe sa okrem štandardných bodov, zaujímavých diskusií a podnetov ocitla aj požiadavka zostaviť internú anketu, ktorá by zmapovala názory členov komisie na jej ďalšiu existenciu, obsahovú náplň a formy činnosti.

V priebehu skalického zasadania priviezol V. Goněc prvé výtlačky *Česko-slovenskej historickej ročenky 2011* (tzv. vyšehradskej), čo ešte viac umocnilo zmysluplnosť aktivít komisie a dalo tú najkrajšiu bodku za vydareným podujatím.

Koncom augusta 2012 sa konal v Liberci tradičný už 22. ročník seminára pre učiteľov dejepisu,[3] tento raz na tému *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ 1945 – 1989*. Bol už v réžii mladých pracovníkov tamojšej katedry, komisia zabezpečila len účasť slovenských učiteľov a mohla zohrať poradnú funkciu pri koncepcii podujatia. Tieto funkcie jej zostanú aj do budúcnosti. Hoci sa názory rôznili, podujatie nakoniec nedopadlo zle a stretlo sa so záujmom účastníkov. Texty z Liberca už nebudú publikované v ročenke, ale elektronicky, čo je nepochybne škoda pre prezentáciu podujatia a jeho výsledkov.

Jesenné v poradí 37. zasadanie komisie sa konalo neďaleko od Skalice v Uherskom Hradišti (16. – 18. októbra 2012) a ako hostiteľ sa v plnej miere osvedčilo miestne Slovácke múzeum.[4] Jeho predstaviteľka Blanka Rašticová prišla už aj do Skalice a jej zásluhou sa rokovanie komisie mohlo uskutočniť v srdečnej a pohodovej atmosfére, tak známej z vedeckých podujatí v tomto slováckom meste. Spoločenský večer pri víne v Mařaticích potvrdil otvorenosť a pohostinnosť ľudí v tomto regióne.

Vedecký program zasadania komisie vyplnil namiesto pôvodne zamýšľanej pódiovej diskusie seminár o dvadsiatich rokoch po rozdelení spoločného štátu, teda analýza toho, do akej miery sa oba národy v tomto období navzájom vzdialili a priblížili. Ako referentov sa podarilo pritiahnuť ekonóma, jazykovedkyňu, sociológa i profesorku miestneho gymnázia, ktorá na konkrétnom príklade z praxe ukázala ako funguje cezhraničná spolupráca medzi školami. Seminár ozvláštnil svojou prítomnosťou radca japonského veľvyslanectva v Bratislave.

Na zasadaní komisie dominovali finančné otázky a padlo tu súčasne doteraz bezprecedentné rozhodnutie, že na jar 2013 nebude zasadanie komisie na Slovensku, ale zíde sa v Luhačoviciach, a to bez vedeckého programu, pričom „slovenské“ zasadanie sa presunie na jeseň, tentokrát do Košíc. Rozhodnutie umocnila potreba vyhodnotiť anketu o činnosti komisie a jej podnety a rovnako pripraviť kľúčové kádrové zmeny na vedúcich postoch v komisii. Pre predsedu českej časti V. Prečana bolo Uherské Hradiště posledným zasadaním v tejto funkcii, na svoje miesto rezignovala M. Melanová a slovenská strana potrebovala doplniť vakantné miesto po zosnulej X. Šuchovej.

---

[3] PAŽOUT, J.: Zpráva o 22. ročníku semináře o česko-slovenských vztazích v Liberci. In: *Jihočeský sborník historický*, 81, 2012, s. 390-392.

[4] HOLEC, R.: Dvadsať rokov od rozpadu Československa. *Slovácko*, 54, 2012, s. 290-291.

Ako významné sa ukázalo byť uznesenie osloviť odstupujúceho J. Pánka z funkcie podpredsedu AV ČR a požiadať ho o finančnú podporu ročenky. V Luhačoviciach sa už vedelo o kladnej odpovedi a vybavoval sa recipročný krok zo strany SAV. Rovnako nastolenie otázky o Cene Česko-slovenskej komisie historikov sa ukázalo byť ako produktívne a v tomto smere sa prijali viaceré uznesenia. V Luhačoviciach sa prerokúval už vypracovaný štatút.

V dňoch 24. a 25. januára 2013 sa v Prahe uskutočnila medzinárodná konferencia s názvom *Minulost je bitevním polem současníků*, ktorá sa konala pri príležitosti osemdesiatych narodenín Viléma Prečana, zakladateľa a dlhoročného predsedu komisie. Reprezentatívne zastúpenie komisie bolo výrazom jej uznania človeku, ktorý vtlačil výrazným spôsobom svoju pečať intelektuálnemu diskurzu v oboch súčasných republikách.

Odhliadnuc od pražskej konferencie tradične otvára rok seminár mladých vedeckých pracovníkov *České, slovenské a československé dějiny 20. století*. V dňoch 4. – 5. apríla 2013 sa v Hradci Králové konal už ôsmy ročník tohto podujatia, nad ktorým drží gesciu práve komisia.[5] Aj teraz boli obe republiky dôstojne zastúpené (až tretina príspevkov bola zo Slovenska), témy sa však vnímali skôr ako málo problémové. Zovšeobecnenie by bolo ešte priskoré, ale skúsenejší poslucháči nemohli nepostrehnúť očividný kvalitatívny rozdiel medzi českými a slovenskými doktorandmi. Z podujatia by mal vyjsť do roka tradičný zborník všetkých príspevkov. Podľa vzoru Hradca sa v Brne konal o týždeň neskôr už druhý ročník doktorandského fóra pre témy európskych dejín 20. storočia, so zastúpením doktorandov aj slovenských vysokých škôl (aj ďalších krajín strednej Európy).

Luhačovické 38. zasadanie komisie teda bolo v mnohých smeroch atypické. Jednak termínom (15. – 17. apríla 2013, keď vždy bývali slovenské zasadania), jednak programom a absenciou vedeckého podujatia.[6] Zasadaniu predsedal nový predseda českej časti J. Rychlík, slovenská strana predstavila novú tajomníčku J. Roguľovú z Historického ústavu SAV. Historický genius loci Luhačovíc na komisiu nepochybne pozitívne fungoval. V krásnom prostredí jarných kúpeľov a funkcionalistickej vily *Radun* našla komisia príjemné prostredie na prechádzky, vyhodnotenie záverov z ankety i na plánovanie ďalších aktivít, keďže najmä na slovenskej strane vzrástol dopyt po komisii a aj tém na podujatia bolo naraz viac ako dosť. Ružomberok musel napríklad čakal viac ako dva roky na prísľub zasadnutia komisie. Veľkú tému predstavovalo vydávanie ročenky a zabezpečenie jej finančného krytia.

Koncom augusta 2013 sa v Liberci konal tradičný seminár na tému *Infor-*

---

[5] PAVLOVIČ, R.: Konferencia České, slovenské a československé dějiny 20. století VIII. *Slovenská archivistika,* 48, 2013, č. 1, (v tlači).

[6] PAVLOVIČ, R.: 38. zasadnutie Česko-slovenskej/Slovensko-českej komisie historikov. Luhačovice 15. – 17. apríl 2013. In: Dejiny : internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove, 2013, č. 1, s. 261-262.

mačný boj o Československo/v Československu. Učitelia zo Slovenska sa ho zúčastnili v takom rozsahu, že bolo treba žiadať na Vzdelávacej nadácii J. Husa o navýšenie dotácie, čo v Brne aj ústretovo vykonali. Medzi účastníkmi vyvolali najväčší ohlas filmové dokumentačné materiály.

V lete vyšla po viacerých peripetiách *Česko-slovenská historická ročenka 2010* (posledná z grantu GA ČR), čím sa skompletizovalo jej 16 zväzkov za roky 1996–2011 a vydalo sa komisii aj v tomto smer absolutórium za uplynulé dva roky.

V dňoch 21. – 23. októbra 2013 zavítala komisia už po tretí raz do Košíc.[7] Jej 39. zasadanie sa uskutočnilo v metropole východného Slovenska ako v hlavnom meste európskej kultúry. Hostiteľom bola najmladšia Katedra histórie na Slovensku, súčasť Filozofickej fakulty UPJŠ. Na tunajšie vedecké podujatie bol po rokoch zvolený znovu model veľkej teoretickej prednášky a následného seminára. Téma znela *Centrum a periféria v Československu – región a jeho formovanie.* Na problémy sa nazeralo z viacerých uhlov pohľadu (historická geografia, Morava, menšinový región, špecifiká východného Slovenska, regionálna a centrálna historiografia, medzivojnový regionalizmus a pod.) a ambíciou podujatia bolo spojiť teoretické konštrukty s ich praktickou aplikáciou a česko-slovenskou komparáciou. Zasadanie komisie bolo aj spoločenskou udalosťou, na jej podujatiach sa zúčastnili riaditelia kultúrnych inštitúcií a komisiu prijal primátor mesta.

Na internom zasadaní sa dohodol program nasledujúcich podujatí až do jari 2015 (Bratislava – prvá svetová vojna a umenie, Plzeň – exilová historiografia, Ružomberok – katolicizmus v kontexte česko-slovenských vzťahov). Na zasadanie prišiel ako nástupca M. Melanovej nový člen českej časti komisie – Jaroslav Pažout z Technickej univerzity v Liberci.

Dňa 21. 11. 2013 sa konala v Chebe stredoškolská dejepisná súťaž, do prípravy ktorej boli zapojení okrem R. Holeca aj rôzne osobnosti spoločenského, kultúrneho a športového života na Slovensku. Tri slovenské gymnáziá sa v päťdesiatke českých a moravských síce nestratili, ale podobné účinkovanie už bude minulosťou.[8] Od roku 2014 súťaž expanduje aj na Slovensko, pre veľký záujem sa uskutočnia najprv krajské kolá a finále bude znovu v Chebe (20. 11. 2014).

Roman Holec

[7] PAVLOVIČ, R.: 39. zasadnutie Česko-slovenskej/Slovensko-českej komisie historikov. Košice 21. – 23. október 2013. In: *Dejiny: internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2013, č. 2, s. 231–233.

[8] HOLEC, R.: Ako zorganizovať súťaž z inej dimenzie. *Učiteľské noviny*, 60, č. 37 z 27. 12. 2013.

RECENZIE

Vlasta Jaksicsová: *Kultúra v dejinách. Dejiny v kultúre. Moderna a slovenský intelektuál v spoločnosti prvej polovice 20. storočia*. Bratislava: Vydavateľstvo VEDA, 2012, 360 s. ISBN 978-80-224-1238-4

Pozoruhodná monografia z kultúrnych dejín Slovenska v dvadsiatom storočí je zrelým knižným debutom vedeckej pracovníčky Historického ústavu SAV Vlasty Jaksicsovej. Jej ambíciou je snaha postihnúť v dobovom spoločenskom a politickom kontexte myšlienkové prúdy a ich nositeľov v kultúrnom živote Slovenska v prvej polovici minulého storočia. Netreba vari ani pripomínať, že tento tematický zámer má aj svoje neprehliadnuteľné česko-slovenské súvislosti. Je známe, že slovenská kultúra bola v danom období, raz viac, inokedy menej viditeľne, no permanentne ovplyvňovaná českým kultúrnym prostredím, čo akceptuje aj Jaksicsovej monografia. Jej výsledky upútali pozornosť nielen historikov, resp. bádateľov z iných spoločensko-vedných oblastí, ale aj širšej čitateľskej obce. Recenzovaná práca má čiastočne interdisciplinárny charakter a navyše je napísaná čitateľsky príťažlivou formou. Jej autorka má totiž viacročnú prax z redigovania kníh zo spoločensko-vednej oblasti, pri ktorej získala nielen široký prehľad o kultúrnom vývoji na Slovensku v 20. storočí, ale aj si vytríbila a skultivovala svoj štýl. Spomínané prednosti uplatnila v recenzovanej knihe.

Jaksicsová nemá za cieľ syntetizujúco rekonštruovať kultúrne dianie na Slovensku v prvej polovici 20. storočia, ani sledovať špecifický vývoj vnútri jednotlivých umeleckých, resp. vedeckých disciplín alebo osobné či profesionálne osudy ich významných reprezentantov. Jej cieľom bolo postihnúť vzájomné ovplyvňovanie kultúrneho a spoločensko-politického vývoja v danom období. Väčšina aktérov dejov opisovaných v knihe počas svojho života a tvorivého pôsobenia, žila v štyroch rozdielnych štátnych útvaroch (vždy na slovenskom území) , bola svedkom, často aj aktívnym účastníkom zásadných politických a spoločenských udalostí, ktoré spravidla úplne negovali, nielen princípy a činy predchádzajúceho režimu, ale aj celého dovtedajšieho politického a spoločenského vývinu. Tieto ruptúry zanechali v slovenskej kultúrnej obci a najmä na jej reprezentantoch viditeľné stopy – tým skôr, že v prvej polovici 20. storočia tu vládli dva totalitné systémy, ktorými sa neraz zjednodušujúco či alibisticky ospravedlňujú odborné poblúdenia, resp. morálne zlyhania tunajších kultúrnych elít. Autorka sa však pri rozbore tejto chúlostivej problematiky nestavia do mentorskej pozície, ale snaží sa obnažiť dynamické, často protirečivé i tragické postoje a konanie popredných reprezentantov vtedajšieho slovenského kultúrneho života. Predovšetkým sa snaží pochopiť ich umelecké a osobné postoje, ich angažovanosť v jednotlivých politických systémoch, resp. štátoch, v ktorých žili a pôsobili. V tejto súvislosti je veľmi výstižný a signifikantný názov jednej z kapitol knihy: *Slovenský intelektuál ako spolutvorca, nástroj i obeť politickej moci*.

Vnútorná štruktúra knihy má tematicko-chronologický charakter. Z obsahového hľadiska sa musela autorka vyrovnávať s viacerými terminologickými a metodickými problémami, akými sú napríklad miesto a funkcia kultúry v dejinách národa či štátu, akú úlohu zohrávala slovenská otázka v kontúrach a zákutiach kultúrneho života, aká bola jeho inštitucionalizácia, čo možno zaradiť pod pojmy slovenský intelektuál, resp. slovenská kultúrna moderna, atď. Pri posledne dvoch spomínaných pojmoch môže čitateľ klásť otázky, resp. mať kritické pripomienky k ich obsahu a náplni. Podnadpis knihy síce hovorí o slovenskej kultúrnej moderne, resp. o slovenskom (modernom) intelektuálovi, no vlastný obsah monografie nedáva presnú, ani vyčerpávajúcu odpoveď, čo si pod danými pojmami autorka predstavuje. To nie je výčitka, ale konštatovanie. Jednou z predností recenzovanej práce je skutočnosť, že že Jaksicsová v nej otvára pred historikmi, no aj pred inými bádateľmi a potenciálnymi čitateľmi otázky, na ktoré bude musieť odpovedať budúci výskum.

Chronologický záber knihy mapuje skúmanú problematiku v časovom horizonte plus-mínus troch desaťročí (1918-1948), kedy slovenská spoločnosť a s ňou slovenská kultúra prešli veľmi dynamickým vývojom, rámcovaným nádejami, ilúziami, naivným nadšením, ale aj trpkými sklamaniami, vytriezvením, rezignáciou, nedôstojným prisluhovaním politickej moci i trápnou zbabelosťou, čo nemuselo vyplývať iba z konjunkturalizmu a oportunizmu, ale aj z prirodzeného pocitu strachu. Ani v tomto prípade autorka nevynáša prézentistické súdy, ale pre uvedené javy hľadá a nachádza racionálne vysvetlenia. Porovnáva spoločné i rozdielne znaky v postojoch a aktivitách slovenských intelektuálov v jednotlivých etapách politického vývoja slovenskej spoločnosti. Táto komparácia je zaujímavá a môže byť pre našu súčasnosť inšpirujúca, ale zároveň aj varujúca.

Pramenná základňa recenzovanej monografie je veľmi široká, hoci pri takto zvolenej téme nemôže byť nikdy úplne vyčerpávajúca. Autorka sa pri svojej rekonštrukcii opierala o archívne pramene, dobovú tlač a odbornú, no aj bohatú memoárovú literatúru. Je vcelku prirodzené, že najväčšiu výpovednú hodnotu majú pramenné materiály, ktoré sa týkajú dobovej umeleckej tvorby. Jej produkty sú v knihe použité nielen ako doplňujúca ilustrácia, ale aj ako rovnocenný prvoplánový prameň so značnou výpovednou a poznávacou hodnotou. Tento spôsob exploatácie umeleckých prameňov je v slovenskej historiografii moderných dejín – na našu škodu – dosť vzácnym javom. Pritom je známe, že práve slovesní umelci (a nielen na Slovensku) boli a podnes zostávajú najčastejšími tlmočníkmi nielen názorov a pocitov umeleckej obce, ale v istom zmysle celej spoločnosti. Na druhej strane tu však hrozí, že občas sa sami vžijú a pasujú do pozície „inžinierov ľudských duší“ alebo do úlohy „svedomia národa či spoločnosti“. V rámci tejto mesianistickej pozície im však hrozí (podľa nemeckého filológa W. Klempera), že ich *slová môžu pôsobiť ako nepatrné dávky arzénu. Hltáme ich mechanicky lebo zdanlivo nepôsobia, ale po určitej dávke človeka otrávia.*

Formálna stránka knihy je zvládnutá veľmi dobre. Jej texty sú napísané kultivovane a čitateľsky príťažlivo, v čom sa pozitívne prejavila dlhoročná redaktor-

ská prax autorky. Jaksicsová tu prejavila zmysel a cit pre vhodné použitie detailu a kontrapunktu. Jednotlivé kapitoly, resp. oddiely knihy vždy začína výstižnými citátmi z dobovej umeleckej literatúry alebo úryvkami esejistických statí a týmto spôsobom nevtieravo zainteresuje čitateľa na problematike, ktorú vzápätí v nasledujúcom texte analyzuje. Ani ikonografický materiál a fotografická príloha knihy nemá iba ilustratívnu, ale aj poznávaciu, text vhodne doplňujúcu funkciu. Ako príklad možno uviesť obraz na titulnej stránke knihy, ktorý je akýmsi výstižným vizuálnym mottom obsahu celej monografie. Ide o reprodukciu busty slovenského sochára F. Štefunku pod názvom Hlásateľ pravdy. Je to hlava muža s odhodlaným pohľadom – a so zaviazanými ústami. Busta vznikla v roku 1936, teda ešte v demokratických podmienkach prvej . Československej republiky. Toto dielo akoby prorocky predznamenávalo budúci nástup dvoch totalitných režimov, ktoré symbolicky i prakticky umlčiavali nielen „hlásateľov pravdy“, ale celú spoločnosť – neraz aj za asistencie predstaviteľov domáceho kultúrneho života, čo sa zrejme stane predmetom budúceho výskumu autorky.

Nakoniec ešte jedno konštatovanie: Hľadanie miesta slovenského intelektuála a modernej kultúry vo všeobecnom spoločenskom a politickom vývoji je proces, ktorý nikdy nekončí. Nebezpečie nedôstojnej kolaborácie s politickou mocou nie je spojené iba s existenciou totalitných režimov, čo ukázal aj vývoj na Slovensku po roku 1989, resp. 1993. Opäť tu boli a vari aj podnes sú viditeľné pokusy o politické či ideologické reglementovanie kultúry pomocou tradičných či inovovaných metód, resp. inštitúcií, neraz za ochotnej účasti neuspokojených, no o to ambicióznejších jednotlivcov, žiaľ, aj z radov umelcov a vedcov. Znova sú naivné pokusy o umelé delenie kultúrneho frontu na Slovensku na jeho národné či protinárodné krídla. Vidno tu snahu o izoláciu, ktorá je doprevádzaná intoleranciou prerastajúcou niekedy až do primitívnej ľudskej nenávisti. Tu však nepomôže sťažovanie, ani moralizovanie, ale úporné hľadanie príčin takýchto javov a poukazovanie na ich príčiny.

Myslím, že recenzovaná kniha V. Jaksicsovej dáva k tomu podnetné impulzy.

Ivan Kamenec

Marcela Domenová (ed.): *Z dejín mesta Prešova a jeho obyvateľov : Osobnosti – udalosti – pamiatky.* Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2012, 144 s. ISBN 978-80-85734-98-0.

Archivárka a odborná pracovníčka Štátnej vedeckej knižnice v Prešove Mgr. Marcela Domenová, PhD. je tradičnou zostavovateľkou hodnotných publikácií z dejín Prešova, pomocných vied historických, či prezentácie starých tlačí. V tomto prípade pri príležitosti 60. výročia založenia Štátnej vedeckej knižnice v Prešove zostavila nekonferenčný zborník *Z dejín mesta Prešova : Osobnosti – udalosti – pamiatky*. Táto kniha úzko súvisí s vydavateľským počinom roka 2012 v Prešove – *Pamätnou knihou mesta Prešova*,[1] ktorej hlavnou editorkou bola tiež M. Domenová. Kroniku písal vedúci pozemkovej knihy v Prešove na konci monarchie a počas 1. ČSR Belo Klein-Tesnoskalský. Je autentickým prameňom pre poznanie reálií najmä z obdobia konca monarchie a začiatku 2. svetovej vojny. Editovanie takmer 1500 strán v troch zväzkoch dalo impulz pre priblíženie niektorých osobností, udalostí a pamiatok v nej uvedených. Štúdie boli vyžiadané od popredných odborníkov z oblasti histórie, jazykovedy, etnografie, či pamiatkovej starostlivosti.

Úvodnú kapitolu o osobnostiach otvára štúdia znalca regionálnej tlače z Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove Jána Džujka s názvom *Alexander Duchoň – redaktor a vydavateľ* (s. 8-25). Týka sa Alexandra Duchoňa, prešovského starostu, advokáta a člena župných výborov. Duchoň bol výraznou osobnosťou 1. republiky v Prešove, a to nielen v politickom zmysle, ale aj v kultúrnom a vedeckom. Vo svojom dome na Hlavnej ulici v Prešove postupne vybudoval súkromnú hvezdáreň – pozorovaciu vežu s otočnou kupolou, ktorá sa zachovala dodnes. Bol propagátorom astronómie, po Viedenskej arbitráži v roku 1938 sa zaslúžil o to, že z Hurbanova bol do Prešova prevezený veľký Zeissov reflektor. Po vojne sa Duchoň stal členom Štefánikovej astronomickej spoločnosti a v roku 1948 zakladateľom prvej ľudovej hvezdárne na Slovensku v Prešove. Je pochovaný v Prešove a jeho náhrobok zdobí plastika ďalšieho významného obyvateľa Prešova – Fraňa Gibalu, ktorému je venovaná ďalšia štúdia v recenzovanom zborníku (*Po prešovských stopách Fraňa Gibalu – k 100. výročiu na-*

[1] KLEIN-TESNOSKALSKÝ, B.: *Pamätná kniha mesta Prešova*. Diel I. (do roku 1700). S úvodnými štúdiami a poznámkami Marcely Domenovej. Prešov: ŠVK, 2012; KLEIN-TESNOSKALSKÝ, B.: *Pamätná kniha mesta Prešova*. Diel II. (1701–1919). S úvodnými štúdiami Patrika Derfiňáka a Marcely Domenovej a poznámkami Patrika Derfiňáka. Prešov: ŠVK, 2012; KLEIN-TESNOSKALSKÝ, B.: *Pamätná kniha mesta Prešova*. Diel III. (1938 – 1941). S úvodnou štúdiou Martina Pekára a poznámkami Martina Pekára a Marcely Domenovej. Prešov: ŠVK, 2011.

rodenia, s. 26-42). Jej autor Martin Pekár z Katedry histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach sa v nej zameral na stopy Fraňa Gibalu v Prešove.[2] Aj keď sa Gibala v Prešove nenarodil, Prešov v Gibalovej tvorbe a Gibalova tvorba v Prešove sú ako spojené nádoby počas celej jeho sochárskej dráhy. Na východné Slovensko prichádzal počas prázdnin, či neskôr za rodinou a priateľmi. V Prešove sa dodnes nachádza takmer tridsať Gibalovych diel, z ktorých niekoľké takmer upadli do zabudnutia. Je autorom napríklad dvoch reliéfov na budove prosektúry v Prešove, portrétoval už spomínaného starostu Alexandra Duchoňa, či primára Dr. Alexa Gallotsika. Rodine Onofrejovcov, s ktorou sa priatelil, vytvoril na rodinnú hrobku reliéf *Odprevádzanie pred najvyššieho*, ktorý sa podarilo v roku 2012 zachrániť pred zničením. Je tiež autorom pre Prešovčanov známej sochy sv. Františka. Počas slovenského štátu sa podieľal na sochárskej výzdobe Justičného paláca v Prešove a budovy pobočky Slovenskej národnej banky. Gibalova umelecká tvorba po vojne je monumentálna, no nepodlieha zhubnému vplyvu komunistickej ideológie. Jeho diela nie sú na režimom exponovaných miestach. V súčasnosti sa v Prešove pripravuje stála expozícia k tvorbe Fraňa Gibalu.

Etnológ Mikuláš Mušinka v recenzovanej publikácii približuje významného prešovského hudobníka v článku *Juraj Kosťuk – osobnosť prešovského hudobného života*. Bol kapelníkom 1. Československého armádneho zboru v ZSSR, od roku 1948 pôsobil v Prešove. Založil Poddukelský ukrajinský ľudový súbor, takmer dvadsať rokov prednášal na Pedagogickej fakulte v Prešove. Mušinka sprístupňuje aj detaily o viacnásobnom zamietnutí Kosťukovej kandidátskej práce, nie z odborných, ale z ideologických dôvodov. Okrem rozsiahlej publikačnej činnosti bol Kosťuk hlavne organizačne činný, založil 36 speváckych zborov, v 39-tich súboroch bol dirigentom. Nakoľko sa v roku 1945 odmietol vrátiť do vlasti – do ZSSR, stranícke orgány na neho hľadeli s nedôverou, vedecká obec ho však uznávala.

Ukrajinský básnik Fedor Lazorík bol predmetom záujmu Michala Romana (*Fedor Lazorík – básnik nášho kraja*. Lazorík študoval na Ruskej učiteľskej akadémii v Prešove, po jej absolvovaní niekoľko rokov pôsobil na Ukrajine v odľahlej obci ako riaditeľ školy. Tento pobyt výrazne ovplyvnil jeho básnickú tvorbu, ale aj samotnú osobnosť. Počas vojny bol učiteľom v okrese Vyšný Svidník, od roku 1945 trvalo žil v Prešove, kde redigoval všetky ukrajinské noviny a časopisy, ktoré tu vychádzali. Michal Roman ďalej analyzuje Lazoríkovu básnickú i epickú tvorbu, vysvetľuje jeho inšpirácie. Prvú kapitolu o významných prešovských osobnostiach uzatvára Ľubica Babotová príspevkom *Helena Rudlovčáková a jej miesto v slovenskej karpatitike*. Rodáčka z Mukačeva vyštudovala na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave, spolu s manželom pôsobila

[2] M. Pekár sa už pred časom venoval prešovským osobnostiam: PEKÁR, M.: *Osobnosti Šariša I*. Prešov 2010; PEKÁR, M.: Dr. Gejza Fritz – zabudnutý príbeh ľudáckeho poslanca a ministra. In: *Jan Šrámek a jeho doba*, Brno 2011, s. 394–404.

v Ukrajinskom štúdiu Československého rozhlasu v Prešove. Na odbornom poli sa etablovala v oblasti filológie, habilitovala sa na Karlovej univerzite. Venovala sa aj kultúrno-spoločenskej oblasti, spolupracovala s Ukrajinským národným divadlom v Prešove, Kultúrnym zväzom ukrajinských pracujúcich. Neprekonaným je Rudlovčákovej vydanie spisov Alexandra Duchnoviča, v ktorom komplexne zhodnotila jeho dielo a činnosť.

Druhá kratšia kapitola sa týka prešovských udalostí. Jediná v nej obsiahnutá štúdia *Prešov ako kúpeľné centrum stredoeurópskeho významu – nerealizovaná príležitosť na rozvoj mesta a regiónu* (s. 87-102) od Patrika Derfiňáka (Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove) je venovaná projektu nerealizovanej výstavby soľných kúpeľov v Solivare pri Prešove na konci 19. storočia. Autor obšírne približuje hospodársku situáciu v Šarišskej župe a predpoklady na vznik kúpeľov. Analyzuje reálnosť projektu a jeho opodstatnenosť. Po jeho prvom zamietnutí začiatkom deväťdesiatych rokov 19. storočia nasledovala jeho čiastočná modifikácia – zmena lokality. V doline potoka Malá Delňa v lokalite Sigord malo vzniknúť niekoľko kúpeľných domov, ubytovacie a stravovacie kapacity pre kúpeľných hostí a železnica, ktorá by kúpele spájala s Prešovom. Projekt získal podporu predsedu uhorskej vlády Sándora Wekerleho, ktorý miesto osobne navštívil. Avšak pád Wekerleho vlády koncom roka 1894 znamenal koniec aj tohto kúpeľného zámeru.

Záverečná kapitola je venovaná prešovským pamiatkam. Významná prešovská pamiatkárka, znalkyňa dejín mesta a ich propagátorka Darina Petranská priblížila vo svojej štúdii *Stará mestská škola v Prešove vo svetle objavov architektonicko-historického výskumu* pamiatkový výskum tzv. Starej mestskej školy v Prešove. Stojí uprostred námestia vedľa evanjelického kolégia, má neskororenesančný vzhľad z konca 19. storočia, jej vek je však takmer 600 rokov. Pri výskume boli nájdené fragmenty, ktoré v súvislosti s odborným archívnym výskumom potvrdili jej gotické jadro. Rekonštrukcia budovy v rokoch 2008 – 2010 vyzdvihla pamiatkovú hodnotu objektu a odstránila neblahé následky rekonštrukcie zo 70. rokov 20. storočia. Ostatným príspevkom v zborníku je článok Lukáša Rendeka *Kampanologické pamiatky rímskokatolíckych sakrálnych objektov v Solivare – významné doklady zvonolejárskeho remesla v Prešove* (123-142). Približuje spôsob rekvirácie zvonov počas 1. svetovej vojny, pripája kampanologický popis všetkých zvonov Prešove – Solivare. Bližšie sa venuje zvonolejárskej rodine Buchnerovcov, ktorí využili povojnovú konjunktúru zvonolejárskeho odvetvia.

Recenzovaný zborník je zaujímavý z niekoľkých hľadísk. V dobe konferenčných zborníkov, kde historici recyklujú svoje staršie práce a len prispôsobujú svoju tému téme konferencie, sa M. Domenová rozhodla spraviť pravý opak. Oslovila odborníkov a každý z nich dodal do publikácie časť svojho výskumu. Zaujímavý je aj výber skúmaných osobností. Nejde tu o obohrané postavy z dejín Prešova, ale o ľudí, ktorí napriek svojmu významu a prínosu pre mesto by si zaslúžili viac pozornosti. Fraňo Gibala je síce významný a preskúmaný slovenský sochár, avšak štúdia M. Pekára vyberá z jeho diela prešovskú niť a dáva ju do

dobových a spoločenských súvislostí. Kapitola o udalostiach, aj keď je rozsahom aj témou úzka, ukazuje na vynikajúce znalosti P. Derfiňáka o dianí v Prešove na konci monarchie. A nakoniec D. Petranská ukazuje opodstatnenosť archívnej prípravy pri rekonštrukcii pamiatok, ako aj samotnej renovácie pod dohľadom odborníkov. L. Rendekovi chýba mierny odstup od témy, je ňou až pohltený.

Recenzovaný zborník je integrálnou súčasťou historiografie o dejinách Prešova. Určite by sa mal dočkať pokračovania.

Richard Pavlovič

Česko-slovenská historická ročenka 1996 – 2010
(prvá séria)

Obsahy zväzkov sú vyvesené na webových stránkach
Česko-slovenskej/Slovensko-českej komisie historikov:

http://www.cskh.sk/csl-historicka-rocenka/

Česko-slovenská historická ročenka 2011

kolektívne monografie:
- Mesto a región na novej hranici. Nová hranica v meste a regióne
- Politické systémy středoevropských států 1918 – 1938
- Hospodářský nacionalismus ve střední Evropě v 20. století
- Spravodajstvo

Česko-slovenská historická ročenka 2012

kolektívne monografie:
- Češi a Slováci 1993-2012. Vzdalování a přibližování
- Minulost je bitevním polem současníků. Slovensko-českým a česko-slovenským vzťahom
- Dokumenty

pripravujeme:

Česko-slovenská historická ročenka 2014

kolektívna monografia:
UMENIE VO VOJNE – VOJNA V UMENÍ.
Pamäť 1. svetovej vojny v literatúre a umení
• Umenie vo vojne – vojna v umení • Vojna a kultúry každodennosti (na príklade Nemecka) • Literatúra o vojne – vojna v literatúre (príklad Slovenska) • Literatura o válce – válka v literatuře (český příklad) • Literatúra v „expresionistickom desaťročí“ (na príklade Nemecka) • Paměti o válce – válka v pamětech (čeští legionáři) • Pamäti na vojnu – vojna v pamätiach (slovenskí legionári) • Paměti o válce – válka v pamětech (český příklad) • Pamäti na vojnu – vojna v pamätiach (slovenský príklad) • Válka v umění – umělci ve válce (český příklad) • Vojna v umení – umelci vo vojne (príklad Slovenska) • Vojna v umení – Umělci ve válce (příklad sudetských Němců) • Pamätníky vojny (česko-slovensko-maďarsko-nemecká komparácia)

- Spravodajstvo

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA
2013

Návrh obálky: Tibor Seman
Grafická úprava a zalomenie: Jana Janíková

Všetky práva vyhradené. Ani jednu časť tejto publikácie nemožno reprodukovať, kopírovať, uchovávať či prenášať prostredníctvom elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných médií bez predchádzajúceho písomného súhlasu autora.

Vydali:
Stredoeurópska vysoká škola v Skalici
VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Rozsah: 20,6 AH
Vydanie prvé.

www.sevs.sk
www.veda.sav.sk

ISBN 978-80-89391-35-6
ISBN 978-80-224-1390-9